
LEXICONORDICA

9

**Tidsskrift om leksikografi i Norden
utgitt av
Nordisk forening for leksikografi
i samarbeid med Nordisk språkråd**

Indholdsfortegnelse

<i>Henning Bergenholtz & Sven-Göran Malmgren</i> Forord	1
--	---

Tematiske bidrag

<i>Sven-Göran Malmgren</i> Normering i Svenska Akademiens ordlista 1874–1950: principer och resultat	5
--	---

<i>Martin Gellerstam</i> Norm och bruk i SAOL	21
--	----

<i>Kristina Nikula</i> Användaren, normen och ordböckerna eller det är lätt att säga tulipanaros	31
---	----

<i>Charlotta af Hällström</i> Normeringen i <i>Finlandssvensk ordbok</i>	51
---	----

<i>Lars Trap-Jensen</i> Normering og deskription i Den Danske Ordbog – mere eller mindre?	63
---	----

<i>Henning Bergenholtz & Christina Bøgelund</i> Hvor præskriptiv er en deskriptiv ordbog? Hvor deskriptiv er en præskriptiv ordbog?	79
---	----

<i>Johnny Thomsen</i> Præskription og deskription i nyere færøsk leksikografi	107
--	-----

<i>Lars S. Vikør</i> Behandling av rettskrivingsvariasjon i norske ordbøker og ordlister	119
--	-----

<i>Ruth Vatvedt Fjeld</i> Normering i klemme mellom språkteknologiske og pedagogiske ordbøker	131
---	-----

<i>Oddrun Grønvik</i> Er det stygt å seie <i>neger</i> ? Om konnotasjonar, bruksmarkering og nemne for folkegrupper	149
---	-----

Ikke-tematiske bidrag

<i>Sandro Nielsen</i> Overvejelser angående det leksikografiske grundlag for en elektronisk bilingval regnskabsordbog	173
---	-----

<i>Sven Tarp</i> Kritiske bemærkninger til den officielle danske retskrivningsordbog	195
--	-----

Recensioner

<i>Ilse Cantell</i> Maja Lindfors Viklund: <i>Exotismer, romanticismer och vanliga överdrifter. Mönster och metaforer i svensk drogslang</i>	209
---	-----

<i>Dag Gundersen</i> Engelsk stor ordbok	219
---	-----

<i>Pirkko Kuutti</i> Första ordboken	229
---	-----

<i>Erik Magnusson</i> Ny svensk-latinsk ordbok	241
---	-----

<i>Nina Martola</i> Två nya lättillgängliga ordböcker	253
--	-----

<i>Heikki E.S. Mattila</i> Reijo Pitkäranta, <i>Suomi-latina-suomi-sanakirja</i> (‘Finsk-latinsk-finsk ordbok’)	271
---	-----

<i>Mariann Skog-Södersved</i> Alles im Griff. Homma hanskassa	285
--	-----

<i>Bo Svensén</i> Några nya introduktionsböcker om lexikografi	295
---	-----

Rettelse 313

Meddelanden 314

Henning Bergenholtz & Sven-Göran Malmgren

Forord

Dette nummer af tidsskriftet indeholder ud over bidragene til temadelen og to ikke-tematiske bidrag en lang række væsentlige anmeldelser. Det er på sin vis ikke usædvanligt, da de fleste numre indtil nu netop har haft mange og yderst grundige anmeldelser af ordbøger og af metaleksikografiske bidrag. I international sammenhæng fremstår LexicoNordica dog som det leksikografiske tidsskrift, som i særlig grad bringer relativt udførlige anmeldelser, der ofte har et lige så stort omfang som de ”normale” metaleksikografiske bidrag. En del af anmeldelserne i tidsskriftet vil sandsynligvis selv blive genstand for anmeldelse eller omtale på den næste symposium på Schæffergården, hvor temaet er ordbogskritik i de nordiske lande. Deltagerne til denne konference er som hidtil blevet sammensat ud fra henvendelser fra foreningens medlemmer og forslag fra tidsskriftets redaktionskomite. Ordbogskritik vil således også være temaet i LexicoNordica 10.

Årets tema er ligesom ved det forberedende symposium på Schæffergården ”Sprognormering i nordiske ordbøger”. I indbydelsen til symposiet blev problemstillingen formuleret på følgende måde:

Der kan konstateres forskellige traditioner for præskription og deskription i de enkelte nordiske lande. I hvor høj grad det løbende nordiske samarbejde mellem sprognævnene kan eller vil udjævne disse forskelle, vil være tema for foredragene. Derudover vil nogle af sprognævnene få mulighed for at fremføre de særlige leksikografiske konsekvenser, som det respektive nævns afgørelser har haft. Det vil i denne sammenhæng også være interessant at høre om den offentlige debat, som har fundet sted i hvert enkelt land. Vi vil ikke kunne dække den leksikografiske problematik med foredrag om alle ordbogstyper. Jeg vil dog opfordre til ikke kun at inddrage monolingvale ordbøger, men også bilingvale, og ikke kun almensproglige ordbøger, men også fagsproglige.

Der kunne forventes en særlig stor interesse for deltagelse i dette symposium, hvis tema både er centralt for nordisk leksikografi og for de nordiske sprogråd. Derfor blev der inviteret deltagere fra hvert af de nordiske sprognævn. Desværre viste det sig, at de finske, islandske, samiske, færøske og grønlandske sprognævn ikke så sig i stand til at sende repræsentanter til symposiet. Samtidig var det også sådan, at

interessen for deltagelse af andre nordiske leksikografer var så stor, at vi for første gang blev nødsaget til at inddrage fredagen til foredrag.

Indbydelsen afsluttedes med et med en blanding af optimisme og realisme:

Under dette års overskrift vil ingen kunne forvente almen enighed i slutningen af symposiet, men vi kan håbe på ud fra foredragene og diskussionen at opnå en større klarhed over de teoretiske og praktiske forudsætninger for den uenighed, som sikkert fortsat vil herske om deskription og præskription i nordisk leksikografi.

Bidragene i dette tidsskrift, som ikke omfatter samtlige foredrag, viser med al tydelighed, at begge forventningerne blev opfyldte: Der foreligger hermed en lang række yderst informative bidrag om nordisk sprogpolitik og dens påvirkning af nordiske ordbøger. Samtidig blev der – som forventet – ikke opnået teoretisk enighed om forståelsen af de grundlæggende teoretiske problemstillinger og termer. Men man kan sige, at uenighederne efter afslutning af symposiet fremstår meget tydeligere. Særligt påfaldende var det, at de eksisterende forskelle i brug af normering i de enkelte nordiske lande i praksis er betydeligt mindre end forskellen til en lang række andre europæiske lande og til Nordamerika. Et kategorisk leave-your-language-udsagn som i følgende citat vil ikke finde mange tilhængere i den nordiske diskussion:

It is not the function of a dictionary-maker to tell you how to speak, any more than it is the function of the mapmaker to move rivers or rearrange mountains or fill in lakes. (Urdang 2000:37.)

Samtlige nordiske lande har – i modsætning til de fleste andre europæiske lande – et eller flere sprognævn, som i større eller mindre grad påvirker sprogbrugen for de pågældende sprog. Det betyder ikke, at der er enighed om de konkrete beslutninger, som tages af sprognævnene. Det betyder heller ikke, at samtlige ordbøger helt og uindskrænket retter sig efter nævnenes beslutninger. Men principielt kan man fastslå, at vi i de nordiske lande ikke oplever et ramaskrig, som det var tilfældet i Tyskland med den ortografireform, som trådte i kraft i 1996, men som endnu er genstand for heftige debatter og for retsstridigheder.

Diskussionen på Schæffergården og således også temabidragene i dette tidsskrift drejede sig om to grundproblemer:

1. Hvordan skal termerne *deskription* og *præskription* hhv. *norm* defineres?

2. Hvilke leksikografiske beslutninger kan og bør man træffe i foreliggende og kommende ordbogsprojekter – alt efter valg af en omfattende eller mindre omfattende normering?

Ved første grundproblem opnåedes ingen enighed, men som ovenfor antydnet en større grad af klarhed over forskellene. Disse svingede mellem to yderpunkter: (a) Præskription og deskription må i leksikografisk sammenhæng opfattes som absolutte modsætninger. (b) Præskription og deskription er ikke modsætninger, det drejer sig snarere om en graduel forskel. Men det blev gennemgående set som et problem, hvis sprognævnenes beslutninger i for høj grad adskiller sig fra den virkelige sprogbrug, og hvis sprognævnene i for hurtigt tempo tager præskriptive beslutninger. I praksis var den del af diskussionen bidrag til den løbende nordiske sprogpolitik, som efter al sandsynlighed bliver intensiveret i de kommende år.

Det andet grundproblem omfattede de fleste af de problemstillinger, som opstår i forbindelse med de fleste leksikografiske projekter, bl.a.

- lemmasektion** (a) optagelse af ikke-autoriserede skrivemåder; (b) medtagelse af ord, som vil kunne støde bestemte ordbogsbrugere
- ortografi** (anbefaling af en variant, når der foreligger variation)
- fleksionsmorfologi** (a) oplysninger om alle fleksionsvarianter, også de ikke-autoriserede; (b) anbefaling af en variant, når der foreligger variation)
- udtale** (anbefaling af en variant, når der foreligger variation)
- semantik** medtagelse af betydninger, som vil kunne støde bestemte ordbogsbrugere

Et forholdsvis udførligt referat af symposiet er i trykken i tidsskriftet *Lexicographica* (Bergenholtz 2002). Man vil her kunne se, at både Svenska Språknämnden og Dansk Sprognævn var repræsenteret. Disse foredrag findes dog ikke i tidsskriftet, da artikler byggende på foredragene ikke blev indleveret til redaktionen. Vi har derudover opfordret Dansk Sprognævn til at reagere på den kritik, som fremføres af andre danske leksikografer, særligt af Sven Tarp og Henning Bergenholtz. Vi har dog ikke modtaget nogen reaktion, men håber på, at dette vil ske i næste nummer.

I Rikke Hauges bidrag i det foregående nummer blev indledningen pga. en misforståelse udeladt ved trykningen. Denne fejl retter vi op på ved i slutningen af tidsskriftet at gentage den første side (inklusive indledningen) af det nævnte bidrag.

Det har vist sig at være problematisk at nå at færdigredigere tidsskriftet med de nuværende meget liberale regler for indlevering af bidrag til redaktionsmedlemmerne og for disses videresendelse af bidragene til redaktionen. Vi vil derfor gå tilbage til den ordning, vi havde for de første udgaver af tidsskriftet. Dette betyder, at bidrag skal indleveres til redaktionsmedlemmerne i de enkelte lande senest den 1. maj. Der er desuden foretaget små ændringer i manuskriptreglerne, som der derfor henvises til.

Til slut vil vi takke Nordisk Sprogråd, specielt Henrik Holmberg og Rikke Hauge, for deres finansielle og praktiske støtte til Schæffergårdssymposiet og til LexicoNordica 9. En speciel tak vil vi også rette til Fondet for Dansk-Norsk Samarbejde som i lighed med tidligere år gjorde det muligt at gennemføre symposiet på Schæffergården til en meget fordelagtig pris.

Litteratur

- Bergenholtz, Henning 2002: Sprachnormierung in nordischen Wörterbüchern. Bericht über ein Symposium in Kopenhagen am 8.–10. Februar 2002. I: *Lexicographica* 21 (i trykken).
- Urdang, Laurence 2000: [Anm. af] R.R.K. Hartmann and Gregory James. *Dictionary of Lexicography. I: International Journal of Lexicography* 13, 35–42.

Sven-Göran Malmgren

Normering i Svenska Akademiens ordlista 1874–1950: principer och resultat

This paper gives a historical survey of the first nine editions (till 1950) of the Swedish Academy Glossary (Svenska Akademiens ordlista, SAOL), a dictionary that provides the Swedish norm of spelling and inflection. Some orthographic and morphological recommendations of the glossary are compared with the real use. The main drawback of the first editions (1874–89) is that they contained very few lemmas, and almost no recent loanwords. From the 1900 edition and onwards, the number of lemmas is quite respectable, but throughout the period the SAOL is characterized by a conservative tendency; there are several examples of spellings and morphological categories – as is shown in the paper – that are recommended by the dictionary long after they have become outdated.

Inledning

Sedan mer än 100 år är Svenska Akademiens ordlista, SAOL, den normativa ordbok man i Sverige självklart vänder sig till för att få svar på ortografiska och morfologiska frågor. Den första upplagan av SAOL utkom redan 1874, och ett par år efter publiceringen av den sjätte upplagan (1889) beslöt Kungl. Maj:t att ordlistan skulle vara skolornas rättesnöre i stavnings- och ordböjningsfrågor. Sammanlagt har tolv upplagor av SAOL kommit ut, den senaste 1998 (se bilaga 1). Varje ny upplaga av ordlistan väcker stor uppmärksamhet och är en garanterad försäljningsframgång. Den är i det närmaste obligatorisk på alla arbetsplatser där man någorlunda regelbundet skriver på svenska. Dess auktoritet är så stor, att det finns en utbredd föreställning att endast ord som tas upp i SAOL är riktigt goda svenska ord.

Aspekter på SAOL och dess historia har behandlats i flera studier. Upplagorna 1–9, fram t.o.m. 1950, som tillhandahåller materialet för denna uppsats, har systematiskt undersökts av Johannisson (1974). Sigurd (1986) bygger i viss mån på Johannisson (1974) men tillför även en del nya synpunkter och diskuterar också SAOL:s tionde upplaga (1973). Åtskilliga nya synpunkter på SAOL:s tidigaste upplagor kommer fram i Loman (1986). Värdefull är även Holm (1951), där redaktören för nionde upplagan (1950) lägger fram sin syn på ordlistan och dess uppgift. Även senare redaktörer, Mattsson (1974) och Gellerstam (1987, 1998), har utförligt redogjort för sitt arbete med

ordlistan och principerna bakom det. Dessa sena upplagor faller dock utanför ramen för framställningen.

Syftet med min undersökning är dels att ge en allmän värdering av SAOL:s första nio upplagor från lexikografisk synpunkt – något som knappast har gjorts tidigare –, dels att studera hur de olika upplagorna av SAOL ställt sig till ett antal viktiga morfologiska och ortografiska problem under perioden 1874–1950. Det rör sig i samtliga fall om förändringar som varit på gång och/eller genomförts under perioden. Den fråga som ställs är om SAOL:s roll varit pådrivarens eller bromsarens – eller om ordlistan möjligen varit neutral.

Vid den allmänna genomgången av de nio första upplagorna av SAOL kommer i första hand deras täckning av det aktuella svenska ordförrådet och i någon mån deras beroende av andra ordböcker och övriga källor att uppmärksammas. Det är uppenbart att den lexikala täckningsgraden i hög grad är relevant för ordlistornas betydelse som normgivare.

En del av det som kommer att sägas i det följande är känt för en svensk publik främst tack vare Johannisson (1974), Loman (1986) och Sigurd (1986), även om det kommer att framgå att min bedömning av de äldsta upplagorna av SAOL är betydligt mindre pietetsfull än Johannissons. I ett nordiskt forum kan det vara motiverat att ge visst utrymme åt fakta som i och för sig kan vara kända i Sverige.

SAOL:s nio första upplagor – en allmän värdering

Den första upplagan av SAOL utkom 1874. Som Johannisson (1974) påpekar, kan tillkomsten av ordlistan ses som en konservativ reaktion mot det berömda nordiska rättstavningsmötet 1869 och de liberala principer som antogs där. Ordlistans tillskyndare var Sveriges främste företrädare för den historiska skolan inom språkvetenskapen, J.E. Rydqvist. För Rydqvist var det samtida bruket av underordnad vikt; avgörande i ortografiska och morfologiska spörsmål var i första hand ordens etymologi. Vi återkommer till detta i nästa avsnitt.

För den som vant sig vid moderna upplagor av SAOL är det mest påfallande med de sex första upplagorna det starkt begränsade antalet uppslagsord – ca 34.000 i de fem första upplagorna, något över 40.000 i den sjätte (1889); jfr bilaga 1. Lemmauppsättningen utgörs i stort sett av ett drygt femtioprocentigt urval av lemmauppsättningen i 1800-talets lexikografiska storverk i Sverige, Dalins *Ordbok öfver svenska språket* (1850–53; om denna ordbok se Malmgren 1988, Norén 1991 och Hannesdóttir 1998). Det är viktigt att understryka – först Loman (1986)

gör det – att Dalin redan hade utfört det stora arbetet att få till stånd en förteckning över nästan alla viktiga svenska ord. I det avseendet presterar de fem första upplagorna av SAOL praktiskt taget ingenting, inte heller när det gäller ord som kom in i svenskan på 1860- och 70-talen, och inte heller sjätte upplagan ger några bidrag av större betydelse.

Däremot strök man alltså friskt bland Dalins uppslagsord, inte minst bland lånorden. Många ord som var vanliga och etablerade i svenskan sedan decennier, i vissa fall ett århundrade eller mer, saknas ännu i den sjätte upplagan, t.ex. *absolut*, *abstrakt*, *acceptera*, *analys*, *anonym*, *antik*, *applåd*, *apparat*, *aristokrat*, *arkitekt*, *massiv*, *monografi* och *mosaik*.¹ Det ligger nära till hands att anta någon sorts puristisk fundamentalism bakom dessa uteslutningar, men så enkelt är det troligen inte. Vi återkommer senare till denna fråga.

Det bör dock sägas, att sjätte upplagan av SAOL, tack vare den framstående språkmannen Esaias Tegnér d.y., präglas av vissa nya och goda intentioner, som dock av skilda orsaker förverkligades endast i ringa grad. De kom i stället att realiseras i SAOL 7, som bär många spår av Tegnér's hand, även om han inte själv utförde den mödosammare delen av arbetet.

Först med den sjunde upplagan (1900, nästan ett halvsekel efter att Dalins ordbok kom ut) överträffar SAOL Dalin vad gäller antalet uppslagsord. Nu är i stort sett alla viktiga ord i Dalins ordbok med och dessutom åtskilliga tusen andra ord som kommit in i svenskan under senare hälften av 1800-talet. SAOL 7 torde därför ge en god bild av det svenska ordförrådet vid förra sekelskiftet. Utan tvekan är den den första SAOL-upplaga som kan betecknas som en betydande lexikografisk prestation. Det är ingen tillfällighet att redaktören Otto Hoppe var anställd vid redaktionen för Svenska Akademiens ordbok (SAOB), där ett stort excerperingsarbete strax före sekelskiftet hade kommit igång på allvar. Hoppe måste ha haft god nytta av de samlingar som höll på att byggas upp, men hans prestation växer om man betänker att dessa samlingar än så länge i första hand omfattade ord på alfabetets första bokstäver. Tegnér's insats för ordlistan, som berörs närmare nedan, får inte heller glömmas bort.

Även om den sjunde upplagan av SAOL innehöll de flesta viktiga lånord och främmande ord, saknades i allmänhet förklaringar till dessa. För att tillgodose behovet av sådana förklaringar gav den unge

¹ Alla dessa ord är upptagna i Dalins ordbok. Att de var i allmänt bruk framgår av att de förekommer med minst ett belägg vardera i en liten korpus om ca 60.000 ord med tidningstexter från 1870-talet (se Gellerstam & Malmgren 1990).

uppsaladocenten Olof Östergren 1907 ut ett litet häfte med titeln *Våra vanligaste främmande ord med uttal och förklaring*. Den lilla skriften blev en stor framgång och har till dags dato tryckts i mer än 40 upplagor.

Den kom också att påverka utformningen av alla de följande upplagorna av SAOL. Dess åttonde upplaga, som kom ut 1923 och hade SAOB-chefen Ebbe Tuneld som redaktör, innehåller visserligen endast något tiotusental nya ord i förhållande till den föregående upplagan, något som f.ö. vittnar om lödigheten i Hoppes arbete. Den viktigaste nyheten i SAOL 8 är i stället att den ger förhållandevis generösa förklaringar till svåra ord, inte minst lånord. I stort sett alla ord i den 1923 nyaste upplagan av Östergrens främmandeordbok är med, och förklaringarna liknar ofta Östergrens. Det är uppenbart att Tuneld har haft god nytta av Östergrens främmandeordbok i sitt arbete på SAOL 8, trots att han inte säger något om det i förordet. Han hade f.ö. medverkat i tredje upplagan av Östergrens ordbok och nämns i dess förord (s. ii).

Innan vi ser på den nionde upplagan av SAOL, som kom ut 1950, kan det vara lämpligt att stanna upp ett ögonblick och betrakta den svenska ordbokssituationen några decennier in på 1900-talet. Sedan 1850-talet hade ingen svensk definitionsordbok av betydelse utkommit – och skulle inte utkomma förrän 1956. Två gigantiska ordboksverk var under arbete, den historiskt inriktade SAOB och den nämnde Olof Östergrens *Nusvensk ordbok*, som beskrev 1900-talets svenska ordförråd. Inget av dessa ordboksverk var dock tillnärmelsevis färdigt ens vid 1900-talets mitt.

I takt med att Dalins ordbok blev alltmer föråldrad – även om den fortfarande användes av många – och i väntan på en modern svensk definitionsordbok blev SAOL:s roll som surrogat för en sådan allt viktigare. Det var nödvändigt att den upplaga som började utarbetas på 1940-talet dels speglade den snabba tillväxten av det svenska ordförrådet sedan 1923, dels gav åtminstone rudimentära förklaringar till så många ord som möjligt.

Och redaktören för SAOL 9, SAOB-chefen Pelle Holm, löste sin uppgift med glans. I Holm (1951:14) skriver han med berättigad självkänsla, att SAOL 9 ”egentligen inte [är] en ny upplaga, den är snarare en helt ny bok”. Detta må vara en lätt överdrift – man skulle kanske snarare vilja säga, att SAOL 9 i sig förenar det bästa hos de båda tidigare upplagorna: rikedomen på nya ord i SAOL 7 och de förhållandevis generösa förklaringarna i SAOL 8 (och det finns självfallet en mängd nya förklaringar i SAOL 9). Vad antalet uppslagsord beträffar, hade det i stort sett dubblerats i jämförelse med SAOL 8. Vad förklaringarna beträffar, täckte de nu i stort sett grundbetydelseerna av

”svåra ord”, men arbetet med mer djupgående betydelseanalyser lämnades åt den kommande moderna svenska definitionsordboken, *Illustrerad svensk ordbok* (1956).

Holms mest imponerande prestation är upptagandet av ca 75.000 (!) nya ord i ordlistan. Och det är till stor del fråga om intressanta ord, långtifrån enbart eller övervägande triviala sammansättningar. Det torde främst vara två omständigheter, utöver Holms egen omvittrade arbetskapacitet, som möjliggjort denna prestation. Dels hade SAOB:s excerptsamlingar växt till ofantliga mängder, med numera jämn täckning av hela alfabetet, dels hade två viktiga institutioner grundats i början av 1940-talet, nämligen Nämnden för svensk språkvård och Tekniska Nomenklaturcentralen. Båda dessa institutioner följde givetvis noggrant den samtida utvecklingen av det svenska ordförrådet, och Holm har säkerligen dragit nytta av deras arbete.

Till slut skall vi göra en mycket enkel kvantitativ undersökning. Vi utgår från utgivningsåren för SAOL 6–9 (1889, 1900, 1923, 1950) och går i vart och ett av fallen tio år tillbaka i tiden. Vi tar ut ett litet urval bland de ord som enligt Nationalencyklopedins ordbok (och i de flesta fall SAOB) är belagda första gången dessa år, dvs. 1879, 1890, 1913 resp. 1940. Hur många av dessa vid tidpunkten för resp. ordlistas utgivning nya ord är med i de olika upplagorna? Det framgår av tabell 1.

TABELL 1. *Antal upptagna ord bland ett urval ord (27 st.) belagda första gången 1879, 1890, 1913 resp. 1940 i SAOL 6–9*

SAOL 6 (1889)	1
SAOL 7 (1900)	7
SAOL 8 (1923)	10
SAOL 9 (1950)	18

Vi ser att SAOL 9 har i särklass bäst täckningsgrad, närmast följd av SAOL 8 och SAOL 7. I SAOL 6 förtecknas endast ett av ”nyorden”. Tabellen ger i all sin enkelhet en god illustration till vad som sagts tidigare. I viss mån speglar den de successivt förbättrade möjligheterna att tidigt registrera nyord. De resurser Hoppe och Tuneld (och Dahlgren/Tegnér) hade tillgång till när det gällde att registrera nyord var inte på något sätt jämförbara med Holms.

Vi kan nu kort sammanfatta detta avsnitt. Sett från synpunkten lexikal täckningsgrad och – i andra hand – betydelsebeskrivning framstår tre av de nio första upplagorna av SAOL som mycket betydande lexikografiska prestationer, nämligen SAOL 7, SAOL 8 och SAOL 9.

Också SAOL 6 bör nämnas för dess (om än mestadels oförverkligade) goda intentioner. Som lexikografisk produkt är dock SAOL 6 relativt blygsam, något som i ännu högre grad gäller SAOL 1–5. Det innebär inte att de tidiga upplagorna av SAOL inte spelade en roll i normeringen av den svenska ortografin och morfologin. Tvärtom, de spelade en viktig roll som vi senare skall se.

När det gäller frågan om SAOL:s beroende av andra ordböcker och övriga källor, har främst Dalins betydelse framhävts starkare än i tidigare studier. De fem första upplagornas självständiga betydelse i förhållande till Dalin är försumbar när det gäller lemmauppsättningen, den sjätte tar upp ett begränsat antal nya ord men utelämnar fortfarande många vanliga lånord som finns hos Dalin. Ännu i sjunde och åttonde upplagan är den stora majoriteten av uppslagsorden ord som var med redan i Dalins ordbok. En annan sak som tidigare kanske inte tillräckligt uppmärksammats är SAOL 8:s beroende av Östergrens främmandeordbok. Slutligen har betydelsen av SAOB:s successivt växande samlingar för SAOL 7–9 noterats – redaktörerna för dessa tre upplagor var alla anställda vid SAOB, och två av dem var SAOB-chefer.

SAOL:s inställning till vissa lexikala förändringar 1874–1950

Vi skall här i första hand ta upp två stora morfologiska förändringar samt de ortografiska förändringar som genomfördes vid den stora stavningsreformen 1906. Helt kort kommer också vissa andra ortografiska förändringar att nämnas. Vidare tar vi upp lånordsinflödet och dess anpassning till svenskan. I samtliga fall ger vi först en kort beskrivning av det språkliga förloppet för att därefter ge en bild av SAOL:s politik i den aktuella frågan.

SAOL 1–8 och tregenussystemet

Äldre svenska kännetecknades av ett tregenussystem av samma slag som tyskans. Detta system visade emellertid starka upplösningstendenser redan mot slutet av medeltiden. Kvar blev vissa rester. Den sista av dessa rester i riksspråket var användningen av de anaforiska pronomenen *han* och *hon* också vid referens till sakbetecknande substantiv (*väggen* – *hon*, *muren* – *han*). Åtminstone teoretiskt borde alla substantiv kunna beskrivas som antingen maskulina (*mur*), feminina (*vägg*) eller neutrala (*bord -et*).

Men denna kunskap blev efterhand allt svårare att upprätthålla, i synnerhet i stadsmålen. Mot slutet av 1800-talet tillhörde det inte längre den aktiva lexikonbehärskningen att kunna skilja på maskulina och feminina substantiv. Dessutom utgjorde tilldelningen av genus till nya lånord ett alltmer svårlöst problem. Fler och fler började ge upp distinktionen mellan maskulinum och femininum, och i stället för *han* eller *hon* använde de pronomenet *den* vid referens till sakbetecknande substantiv. I en berömd skrift (Tegnér 1892) pläderade Esaias Tegnér d.y. för införandet av den nya genusbeteckningen *reale* (motsvarande *den*). I förordet till SAOL 7 (1900) skriver Tegnér (s. viii): ”Utanför de levande varelsernas område, t.e. i fråga om *mur*, *vägg*, nyttjar man i de bildades språk numera icke ofta *han* och *hon*; i stället säges *den*.”

I arbetet på de fem första upplagorna av SAOL gavs ingen pardon: det förutsattes utan diskussion att varje icke-neutralt substantiv skulle förses med ett m (maskulinum) eller ett f (femininum). Bibehållandet, eller kanske snarare återupplivandet, av det gamla tregenussystemet var Rydqvists speciella skötebarn och stor möda lades ner på att säkra att genusangivelserna blev historiskt korrekta – eller, vid nyare ord, fastlagda i enlighet med rimliga analogiprinciper (icke-neutrala främmande ord på -a blev t.ex. i allmänhet femininer). Efter Rydqvists död 1877 försvarades tregenusprincipen av F.A. Dahlgren, som var den som gjorde grovarbetet i SAOL 1–6, och den konservative språkvetaren Th. Wisén. En modernare uppfattning förfäktades av Tegnér, som blev medlem av Akademien 1883 och snart därefter engagerad i arbetet på SAOL 6.

Tegnér pläderade inte för att markeringarna f och m skulle tas bort vid svenska arvord, men han menade att man vid många lånord borde nöja sig med enbart böjningsangivelsen *-en*. Det gällde sådana ord där det inte gick att hitta några argument för lämplig genustilldelning. Tegnér fick emellertid inte gehör för sin åsikt, och ännu i SAOL 6 är följaktligen alla icke-neutrala substantiv markerade som antingen ”maskulina” eller ”feminina”. Det hindrar dock inte Tegnér från att i sitt förord till ordlistan flera gånger använda *den* i stället för det av ordlistan rekommenderade *han* eller *hon*: *reformen* (maskulinum enl. ordlistan) – *den* (s. xiii), *fördubblingen* (femininum) – *den* (s. xii), *ordboken* (femininum) – *dess* (s. iv) etc. Däremot alltid korrekt enligt ordlistan *akademien* – *hon* (t.ex. s. iv).²

² Om diskussionerna kring tregenussystemet mellan Tegnér, Wisén och Dahlgren kan man läsa utförligare i Loman (1986). Över huvud taget bygger min framställning i detta avsnitt delvis på Lomans arbete.

I SAOL 7, där Tegnér ideologiskt var den drivande kraften, har Tegnér's nya beteckning *reale*, r, införts. Dock åtföljs r-et i de flesta fall av ett f eller ett m, enligt förordet (s. viii) av hänsyn till behoven hos "poesien och ett mera högstämmdt uttryckssätt". Det är dock viktigt att bruket av *den* vid referens till ord som *mur* eller *vägg* inte längre i praktiken – eller bör man hellre säga i teorin? – stämplas som ett fel av ordlistan. Ännu väsentligare är det kanske, att ordlistan tillåter sig att ange enbart r-genus vid många främmande ord. Just tvånget att ange maskulint eller feminint genus vid icke-neutrala lånord kan ha varit den primära orsaken till att så många vanliga lånord saknas i SAOL 1–6. När SAOL befriades från den tvångströjan kunde lånordsantalet formligen explodera i sjunde upplagan.

En intressant språkvårdsaspekt på genusangivelserna i SAOL 1–7 är kvinnornas grad av synlighet vid könsneutrala personbetecknande ord. Här är SAOL 7 betydligt mer "progressiv" än SAOL 6; sålunda anges genus mf (maskulinum + femininum) vid orden *läkare*, *lärjunge* och *violinist* i SAOL 7 men bara m i SAOL 6. Vid *violoncellist* anges dock enbart m även i SAOL 7 – instrumentet ansågs kanske för tungt för kvinnor? Vid *doktor* anges endast m i SAOL 6, men vid sidan av *doktor* tas *doktorska* upp i betydelsen 'kvinnlig läkare'. I SAOL 7 anges mf vid *doktor*, och *doktorska* är struket. Vid *telegrafist*, ett kvinnodominerat yrke, anges såväl maskulinum som femininum i både SAOL 6 och 7, och kvinnodominansen antyds fint genom markeringen fm i SAOL 7.

Men tregenussystemet hade endast fått en nådatid tack vare SAOL 7. I SAOL 8 och alla senare upplagor anges enbart den bestämda slutartikeln vid substantiven, *-(e)n* eller *-(e)t*.

I efterhand är det lätt att konstatera, att det ovillkorliga fasthållandet vid tregenussystemet i SAOL 1–6 var olyckligt av åtminstone två orsaker. Dels förhindrade det förmodligen upptagandet av många viktiga lånord i ordlistan, dels gjorde det skrivandet onödigt komplicerat också för vana skribenter, som måste ha känt sig tvingade att göra många extra lexikonslagningar för att få reda på rätt genus. Och detta kan inte vara rimligt, när man skriver på sitt eget modersmål.

SAOL 1–9 och verbens pluralböjning

Under större delen av vår period var det obligatoriskt att skilja mellan singular- och pluralböjning hos verben i skriftspråket. Man skrev *jag äter* och *jag fick* men *vi äta* och *vi fingo*. Denna kongruensböjning kom till uttryck i presens hos alla verb och dessutom i preteritum hos de starka verben. Den hade emellertid för länge sedan luckrats upp i

talspråket, där det – bortsett från vissa dialekter – alltså hette *vi äter* och *vi fick*.

Några decennier in på 1900-talet började kongruensböjningen att vackla också i skriftspråket. En viktig omständighet var, att flera av de framgångsrika arbetarförfattarna, t.ex. den blivande Nobelpristagaren Harry Martinson, helt enkelt inte behärskade distinktionen ifråga. I gymnasieskolorna fick man så småningom, i varje fall från och med 1940-talet, välja fritt mellan *vi fick* och *vi fingo* etc., bara man var konsekvent (jfr Allén 1981). När TT, Tidningarnas telegrambyrå, 1945 övergav kongruensböjningen, betydde det i praktiken att dennas tid var ute, eftersom radion och fler och fler tidningar efterhand följde TT:s exempel.

Självklart håller de åtta första upplagorna av SAOL (t.o.m. 1923) fast vid kongruensböjningen. Den anges endast för preteritumformerna av de starka verben, sålunda t.ex. vid **få**: *fick, fingo; fått; fången, fånget, fångna* (SAOL 8). Att man skulle skriva *vi få* och *vi kalla* förutsattes alla känna till.

Överraskande nog ger inte heller den i flera avseenden moderna SAOL 9 (1950) något alternativ till kongruensböjningen. Fortfarande anges vid **få** *fick fingo* etc., och någon kommentar till kongruensböjningen ges varken i förordet eller i Holm (1951). Såvitt man kan se, innebär det att ordlistan stämplar *vi fick* som ett fel, i varje fall i ”vårdat” eller något mer formellt skriftspråk. Detta kan t.ex. jämföras med att ordlistan godkänner vardagliga former som *säjer* och *sa* av *säga*.

Hävdandet av verbens kongruensböjning i SAOL 9 är så mycket märkligare, som Pelle Holm själv i sin välskrivna och spirituella redogörelse för arbetet med ordlistan (Holm 1951) inte tillämpar den (t.ex. ”Men vi *får* nog bereda oss på en strid ...” s. 71). Kan det vara fråga om ett förbiseende i ordlistan? Eller har Pelle Holm ändrat uppfattning mellan 1950 och 1951? Den givna metoden hade ju varit att ange både det äldre, kongruensböjda, och det modernare alternativet, t.ex. (**få**) *fick fingo* el. *fick* eller åtminstone *fick fingo* el. vard. *fick* etc.

I stället kom kongruensböjningen nu att gälla som SAOL-norm fram till tionde upplagan 1973. Vid det laget var det inte lätt att hitta någon skribent som följde SAOL:s rekommendation. Med alla sina förtjänster hade SAOL 9 på en central punkt missat chansen att leda utvecklingen i riktning mot det resultat som vid 1900-talets mitt ändå var det oundvikliga.

Under flera decennier, från 1880-talet och i varje fall till 1910-talet, fördes en intensiv diskussion om grundläggande stavningsfrågor i Sverige. De fem första upplagorna av SAOL hade inneburit en något fastare norm för stavningen av de svenska arvorden, men osäkerheten var fortfarande stor på många punkter. Ä-ljudet stavades än med ä, än med e, å-ljudet än med å, än med o, l- och n-ljudet kunde ömsom dubbeltecknas, ömsom enkeltecknas efter kort vokal. J-ljudet stavades med lj, dj, hj, g och j, v-ljudet med v, hv, fv och f, k-ljudet med g, k eller q (och dessutom med c), t-ljudet efter kort vokal med tt eller dt.

Mycket av denna stavningsvariation kunde försvaras dels med en samhörighetsprincip (böjda former borde stavas analogt med motsvarande oböjda), dels med ordens etymologi. Men behovet av en uppröjning i den vildvuxna svenska ortografin framstod ändå som trängande för många, inte minst den alltmer manstarka kåren av folkskollärare som i sitt dagliga arbete såg vilka svårigheter de komplicerade stavningsreglerna beredde skolbarnen – och inte bara skolbarnen utan även dem själva. En roande skildring av en presumtiv folkskollärares problem med variationen dt/t finner man i August Bondessons satiriska roman ”Skollärare John Chronschoughs memoarer” (observera att titelfigures efternamn, som enklare kunde stavats *Kronskog*, i sig är en drift med krånglig ortografi):

Hvad som i den sistnämnde [en rättskrivningsdiktamen] kunde vara något krångligt för de mindre öfvade inträdessökandena, var väl egentligen, huruvida kokadt skulle skrivas med t eller dt. För mig var ju detta endast ett lekverk, så grundligt som jag hos kyrkoherden blifvit undervisad i att skilja supinum ifrån participium, hvilket ju är så ytterst nödvändigt för hvar och en, som gör anspråk på att vara bildad.

Men då jag efter profvets slut frågade min närmaste granne, Pettersson:

”Skref du kokadt med t eller dt?”

Så svarade han:

”Jag skref det med t.”

”Då har du dabbat dig,” sade jag.

”Ja”, sade han missmodig. ”Men skall mitt intagande på seminarium bero på ett dt, då är det för ynkeligt. (Bondeson 1897:111.)

De radikalaste bland ”nystavarna” ville så långt som möjligt följa principen ett ljud–en bokstav (eller i vissa fall en bokstavskombination). Mer moderata nystavare ville genomföra reformer som respekterade samhörighetsprincipen och i viss mån etymologin. Till de senare hörde Tegnér, som i samarbete med Dahlgren införde vissa viktiga nyheter i SAOL 6. Nyheterna berörde bl.a. e-ljudet, å-ljudet, k-ljudet, l-ljudet och n-ljudet. I förordet diskuteras möjligheten av andra reformer,

särskilt beträffande stavningen av t- och v-ljudet, men det framgår att Akademien inte har ansett tiden mogen för detta. I SAOL 7 (1900) nöjde man sig sedan med smärre, punktvisa ortografiska förändringar.

Det skulle snart visa sig att behovet av ortografisk förenkling inte hade tillfredsställts av SAOL 6 (och, i någon mån, SAOL 7). Redan 1906 var det dags för en betydligt mer genomgripande reform, men den initierades inte av SAOL eller Akademien utan av regeringen, mer eller mindre på beställning av folkskollärarna. Akademien blev med Johannissons (1974) ord ”överkörd”.

Genom reformen försvann stavningarna *hv*, *fv* och *f* av v-ljudet (*hvem* > *vem*, *lefva* > *leva*, *af* > *av*) och stavningen *dt* av t-ljudet efter kort vokal, även i de fall där samhörighetsprincipen därigenom bröts (*godt* > *gott*). Däremot bevarades den etymologiserande stavningen av j-ljudet (*hjul*, *djur*, *ljud*, inte *jul*, *jur*, *jud* som de radikala nystavarna önskade).

Genom att ett stort antal mycket vanliga ord påverkades av 1906 års stavningsreform har den kommit att framstå som en milstolpe i svensk språkhistoria. I långt högre grad än reformerna i SAOL 6 har den medfört att texter med äldre ortografi omedelbart gör ett ålderdomligt intryck på en modern svensk läsare. Detta var också något som Akademien hade förutsett, och det var ett av dess huvudargument mot att gå för hastigt fram.

Men när allt kommer omkring hade Tegnér redan på 1880-talet pläderat för att det mesta av innehållet i det som skulle bli 1906 års stavningsreform åtminstone på sikt borde genomföras. På en punkt hade han emellertid varit negativ, och skulle så förbli resten av sitt liv. Han ville till varje pris hävda samhörighetsprincipen i neutrumformer av adjektiv som *god* (*godt*) och particip av verb som *vända* (*vändt*).

Ett decennium efter stavningsreformen accepterade Akademien den, med undantag just av den förenklade stavningen av ordformer av typen *godt* och *vändt*. SAOL 8 (1923) går sedan ett steg vidare genom att föra fram *gott*, *vänt* etc. som huvudformer, dock med tillägget (i förordet, s. IV) att Akademien föredrar stavningarna *godt*, *vändt* etc. Det ser ut så här i ordlistan:

Formerna *godt*, *vändt* etc. kom därmed att kvarstå som godkända sidoformer ända till 1950, då SAOL 9 kom ut. Då var de naturligtvis inte längre något annat än relikter och måste ha uppfattats som kuriösa inslag i ordlistan av yngre användare. Det finns också vissa tecken som tyder på att Tuneld bara motvilligt tog in dessa sidoformer, kanske som en gärd av pietet mot Tegnér. I förkortningslistan (s. VII) träffar man på förkortningarna *lant.* och *lantmät.* för *lantbruk* och *lantmåteri*. Men dessa ord borde enligt Akademien hellre stavas *landtbruk* resp. *landtmåteri* och följaktligen förkortas *landt.* resp. *landtmät.* I ordlistans metaspråkliga delar tillämpas sålunda inte den stavning som Akademien föredrar. Redan det faktum, att Akademiens föredragna stavning kommer först på andra plats i dess egen ordlista är f.ö. notabelt.

Ytligt sett kan det tyckas som om SAOL även i stavningsfrågorna snarast blev frånsprungen av utvecklingen. Men snarare var det så att ideologen bakom SAOL 7 (1900), Tegnér, länge låg i dess framkant. Med lite mer diplomatisk finess från regeringens sida kunde utvecklingen efter SAOL 7 ha blivit en helt annan. En SAOL 8 med utgivningsår runt 1910 och med reformerad stavning av v- och t-ljuden – utom kanske, i det senare fallet, där det stred mot samhörighetsprincipen – hade då varit en fullt tänkbar möjlighet.

På vissa punkter spelade SAOL och Akademien ändå en – förmodligen positivt – tillbakahållande roll. Det torde främst ha varit deras förtjänst att många av de radikalaste nystavarnas krav avvisades, så att bl.a. den etymologiserande stavningen av ord som *hjul* och *djur* bevarades.

SAOL 1–9 och lånorden

När det gäller SAOL:s inställning till lånord och deras anpassning är de sex första upplagorna i stort sett ointressanta, eftersom de tar upp så ytterligt få lånord. Som redan påpekats, kan detta till viss del ha haft att göra med svårigheten att tilldela lånord genus maskulinum eller femininum och måste inte nödvändigtvis vara avhängigt av en principiellt avvisande inställning till lånord. Men naturligtvis innebar det att SAOL 1–5 och i stort sett även SAOL 6 abdikerade från rollen som normgivare i fråga om en stor och viktig del av ordförrådet.³

³ Som en sorts försvar för den bristande täckningen av lånord i SAOL 1–6 jämför Johannisson (1974:37) med den tveksamhet många under 1970-talet kunde känna mot nya engelska översättnings- och betydelselån som *upptrappa*, *sofistikerad* och *ta över*. Men luckorna i de tidiga upplagorna av SAOL är så påfallande, att en bättre

Att man efter hand kommit till insikt om detta framgår av Tegnér's förord till SAOL 7 (1900). Visserligen kan Tegnér inte underlåta att göra ett tidstypisk markering med puristiska och nationalistiska förtecken:

Medtagandet av dessa ord [lånorden, min anm.] får naturligtvis ingalunda anses innebära en maning till bokens begagnare att mera än förut och till förfång för de inhemska orden gynna de främmande. Där vårt eget vackra, böjliga och uttrycksfulla svenska språk lämnar oss tillräckliga medel att på ett fullt tillfredsställande sätt framlägga våra tankar, där böra vi naturligtvis ej lita till främmande källor. (SAOL 7:II.)

Men längre fram formulerar han det viktigaste argumentet för att ta med många lånord i en normativ ordlista:

Och ingen lär kunna bestrida, att det för vårt språk är bättre, om lånorden däri, äfven de som möjligen äro mindre nödiga, uppträda i hyfsadt skick, med tidsenlig stafning, riktiga böjningsformer, riktigt genus och riktig konstruktion, än att allt på detta område öfverlåtes åt godtycket. (SAOL 7:II.)

Denna kloka tanke genomsyrar alla senare upplagor av SAOL. Numera är det en av ordlistans viktigaste uppgifter att ge vägledning vid anpassningen av nya lånord.

En liten detalj ger dock en viss puristisk accent åt förordet till SAOL 8. Liksom i Östergrens främmandeordbok används termen *utbytesord* snarare än termen *ordförklaringar* om de svenska synonymer som ges till främmande ord. "Utbytesorden" är tydligen tänkta att ha en dubbel uppgift. De skall förvisso ge upplysning om de främmande ordens betydelse, men de skall nog också ses som en mild påminnelse till ordboksanvändaren att han gärna kan använda dem i stället för motsvarande främmande ord.

Det viktiga är emellertid att SAOL 7 och SAOL 8 (och givetvis SAOL 9) tar upp lånord i stor mängd. Som en jämförelse med SAOL 6

modern parallell vore en tänkt SAOL 10 (1973) där ord som *atom*, *elektron*, *nylon*, *plast* och tusentals andra viktiga 1900-talsord inte vore medtagna.

I förordet till SAOL 6 skriver Tegnér: "Det skulle hafva kostat ringa möda att ur Akademiens samlingar och ur tryckta källor mångfaldiga tilläggen [av bl.a. lånord, min anm.]." Tegnér kunde kanske kostat på sig att nämna den förnämsta av dessa "tryckta källor", Dalins ordbok, som spelat en så stor roll för de sex första upplagorna av SAOL. Inte heller nämns Dalins ordbok med ett ord i förordet till SAOL 1. Det är trist att behöva konstatera att en av Sveriges största lexikografer behandlades på ett synnerligen ogint sätt av de akademiska språkvetarna (för fler exempel på detta se Malmgren 1988).

kan vi göra ännu en enkel kvantitativ undersökning, denna gång av täckningen av nya engelska lånord i SAOL 6–8. Undersökningen bygger ytterst på en mycket värdefull sammanställning av sådana lånord i svenskan vid mitten av 1910-talet (Bergsten 1915). Det är alltså fråga om engelska lånord, som en anglist utifrån sin egen språkkänsla har bedömt som hyggligt etablerade i svenskan. Dessa lånord kan tidsbestämmas med hjälp av andra källor.⁴ Jag har valt ut tre femtonårsperioder som vardera slutar åtta år före resp. ordlistas utgivningsår, alltså 1866–81, 1877–92 och 1900–15. Alla de ord hos Bergsten, som är belagda första gången under dessa perioder, har slagits upp i SAOL 6, SAOL 7 resp. SAOL 8 och förekomst resp. icke-förekomst har antecknats. Resultatet blev följande:

TABELL 2. *Täckning av nya engelska lånord i SAOL 6–8*

	Antal nya eng. lånord medtagna i listan	Antal nya eng. lånord ej medtagna i listan
SAOL 6	3	26
SAOL 7	20	27
SAOL 8	13	26

Man ser att SAOL 6 bara undantagsvis tar upp nya engelska lånord, men att SAOL 7 gör det i stor utsträckning och SAOL 8 i ganska stor utsträckning. Det är dock en aning anmärkningsvärt att SAOL 7 har klart högre täckningsgrad än SAOL 8. Det motsäger inte bedömningen – som antytts i det föregående – att SAOL 7 kanske innebar ett ännu större lyft för ordlistan än SAOL 8.

En viktig fråga är naturligtvis SAOL:s politik när det gäller anpassningen av nya lånord. Här måste vi fatta oss kort och inskränka oss till huvudtendensen, som beskrivs väl av Johannisson (1974:34): ”Den moderna tendensen att låta internationella ord såvitt möjligt behålla ursprungslandets stavning speglas i serien *vinersnitsel* U8 [dvs. SAOL 8, min anm.]; *vinersnitsel* el. *wienerschnitzel* 9; *wienerschnitzel* 10.” Viktigast är naturligtvis att denna politik i allt större utsträckning har tillämpats vid engelska lånord – och de senare SAOL-redaktörerna – fr.o.m. SAOL 9 (1950) – har knappast haft något val eftersom användarna upplever försvenskade stavningar som allt konstigare i takt med att deras behärskning av engelska växer. Holm (1951:54–72)

⁴ Detta arbete har utförts av Stålhammar (2002), också en nödvändig förutsättning för min lilla undersökning.

pläderar visserligen i princip för försvenskning, där så är möjligt, men pekar samtidigt på många fall där den skulle stöta på motstånd. I SAOL 9 har han också återinfört många internationella stavningar som inte godkändes i SAOL 8, t.ex. *scout* (i SAOL 8 *skaut*).

Sammanfattande diskussion

SAOL har spelat en viktig roll för normeringen av det svenska ordförrådet ända sedan dess första upplaga kom ut 1874. Riktigt stort genomslag fick SAOL i och med den sjätte upplagan (1889), som upphöjdes till norm inom skolundervisningen och själv inledde en period av genomgripande ortografiska förändringar. Med sjunde upplagan (1900) uppnådde ordlistan för första gången en god täckning av det främmande ordförrådet och ett respektabelt antal uppslagsord. Olyckligtvis kom SAOL snart därefter, utan egen förskyllan, i otakt med de snabba ortografiska förändringarna och förlorade en del av sitt tidigare inflytande. Men i SAOL 8 (1923) godtogs i allt väsentligt den stora stavningsreformen från 1906, och sedan dess har ordlistans inflytande åter ökat. SAOL 9:s största betydelse ligger i den enorma mängden nya uppslagsord. I takt med det ökande lånordsinflödet blir uppgiften att anpassa nya lånord allt viktigare för ordlistan.

Vi har sett att tidigare upplagor av SAOL i vissa fall alltför länge hållit fast vid äldre ortografiska och morfologiska varianter. Det gällde tregenussystemet, verbens pluralböjning och i någon mån stavningen dt för t. Den lärdom man kan dra, utan att vara alltför efterklok, är kanske, att det inte lönar sig att försöka konservera en hel morfologisk kategori som inte längre har stöd av talspråket. Det är också olyckligt, när en av en SAOL-upplaga påbjuden form kommer att framstå som nära nog en fornlämning, innan en modernare variant hinner införas i den följande upplagan. Ett varningstecken är det också när ordlistans redaktör, eller författaren av dess förord, använder former som inte är godkända i ordlistan. Sådant kan riskera att undergräva ordlistans auktoritet.

Moderna upplagor av SAOL riskerar knappast att komma i otakt med utvecklingen på samma sätt som vissa av de tidigare upplagorna. Dels utkommer nya SAOL-upplagor numera oftare än under större delen av 1900-talet, dels är nog de stora morfologiska och ortografiska förändringarnas tid förbi i svenskan. Och slutligen har den moderna språkvetenskapen lärt oss att det faktiska bruket aldrig får negligeras, också om det kommer i konflikt med en eller annan – synkront eller diakront baserad – idealisering av språkssystemet.

Litteratur

- Allén, Sture 1981: Om förändringar i svenskan sedan 1950. I: *Svenskans beskrivning* 12. Helsingfors, 6–25.
- Bergsten, Nils 1915: Om engelska lånord i svenskan. I: *Språk och stil* 15, 53–87.
- Bondeson, August 1897: *Skollärare John Chronsoughs memoarer från uppväxstiden och seminarieåren*. Stockholm.
- Dalin = A.F. Dalin, *Ordbok öfver svenska språket*. Stockholm 1850–55.
- Gellerstam, Martin 1987: Svenska Akademiens ordlista – elfte upplagan. I: *Språkvård* 1987:2, 6–13.
- Gellerstam, Martin 1998: Ordlista i nya kläder – om tolfte upplagan av SAOL. I: *Språkbruk* 1998:3, 3–10.
- Gellerstam, Martin & Sven-Göran Malmgren 1991: Strindbergiska fingeravtryck i anonyma tidningsartiklar från 1870-talet. I: Ståhle Sjönell, Barbro (utg.), *Textkritik. Teori och praktik vid edering av litterära texter*. Stockholm, 138–155.
- Hannedóttir, Anna 1998: *Lexikografihistorisk spegel*. Göteborg. (Meijerbergs Arkiv för svensk ordforskning 28.)
- Holm, Pelle 1951: *Nytt och gammalt i Svenska Akademiens ordlista*. Stockholm. (Skrifter utgivna av Nämnden för svenska språkvård 8.)
- Johannisson, Ture 1974: Ordlistans första nio upplagor – en historik. I: Johannisson, Ture & Gösta Mattsson, *Svenska Akademiens ordlista under 100 år*. Stockholm, 1–54. (Skrifter utgivna av Svenska Språknämnden 55.)
- Loman, Bengt 1986: ”En Inrättning, ägnad endast till Språkets förbättring.” I: Allén, Sture, Bengt Loman & Bengt Sigurd, *Svenska Akademien och svenska språket. Tre studier*. Stockholm, 1–141.
- Malmgren, Sven-Göran 1988: Almqvist, Dalin och den svenska definitionsordbokens födelse. I: Pettersson, Gertrud (utg.), *Studier i svensk språkhistoria*. Lund, 193–211.
- Mattsson, Gösta 1974: Ordlistans tionde upplaga – riktlinjer och kommentarer. I: Johannisson, Ture & Gösta Mattsson, *Svenska Akademiens ordlista under 100 år*. Stockholm, 55–116. (Skrifter utgivna av Svenska Språknämnden 55.)
- Norén, Kerstin 1991: Utformningen av artiklarna i Dalins *Ordbok öfver svenska språket* (1850–55). I: *Språk och stil* 1 (n.f.), 109–138.
- SAOB = *Ordbok över svenska språket utgiven av Svenska Akademien*. Lund 1893–.

- SAOL 1–9 = *Svenska Akademiens ordlista*. Uppl. 1–9 (1874–1950). Stockholm. [De åtta första upplagorna hade titeln *Ordlista ö(f)ver svenska språket utgi(f)ven af (av) Svenska Akademien*.]
- Sigurd, Bengt 1986: *Ordboken, ordlistan och några andra av Svenska akademiens språkliga insatser under 1900-talet*. I: Allén, Sture, Bengt Loman & Bengt Sigurd, *Svenska Akademien och svenska språket. Tre studier*. Stockholm, 143–231.
- Stålhammar, Mall 2002: *Engelskan i svenskan. 1. Engelska lånord under 1800-talet*. (Rapporter från ORDAT 12.) Göteborg.
- Tegnér, Esaias d.y. 1892: *Om genus i svenskan*. Stockholm.
- Östergren, Olof 1907, 1915: *Våra vanligaste främmande ord*. Uppl. 1, 3. Stockholm.
- Östergren, Olof 1919–72: *Nusvensk ordbok*. Stockholm.

Bilaga. SAOL 1–9, några viktigare data

Uppl	Utg.år	Redaktör	Ordantal*
1	1874	F.A. Dahlgren	35.000
2	1877	F.A. Dahlgren	35.000
3	1879	F.A. Dahlgren	35.000
4	1881	F.A. Dahlgren	35.000
5	1883	F.A. Dahlgren	35.000
6	1889	F.A. Dahlgren	40.000
7	1900	Otto Hoppe	71.000
8	1923	Ebbe Tuneld	80.000
9	1950	Pelle Holm	150.000

* Ordantalen är givetvis ungefärliga. För SAOL 8 anger Sigurd (1986:197) antalet uppslagsord till 100.000, men en jämförelse mellan SAOL 7 och SAOL 8 visar att detta antal är för högt. Antalet nya ord i SAOL 8 jämfört med SAOL 7 kan i varje fall inte vara mycket högre än 10.000, och antalet uppslagsord i SAOL 7 anges i ordlistans förord till 71.500. (För SAOL 8 saknas denna uppgift i förordet.)

Martin Gellerstam

Norm och bruk i SAOL

Svenska Akademiens ordlista ("The Swedish Academy Glossary") is the Swedish norm of spelling and inflection. It dates back to 1874 when there was a lively discussion going on in Sweden concerning spelling. The paper gives a few glimpses of the historic development up to the present 12th edition. The main issue is the balance between the prescriptive and descriptive policy, and it is argued that the two concepts are not in opposition. There is a broad descriptive basis and a smaller set of alternatives where one form for different reasons is suggested on the expense of another. Prescription in such alternative forms is discussed in vocabulary, orthography, inflection and word formation.

1. Vad är SAOL?

Svenska Akademiens ordlista (SAOL) är en "rättskrivningsordlista" med uppgifter om i huvudsak lemmatiska egenskaper hos ord: stavning, böjning, lite ordbildning, lite uttal och kortfattade upplysningar om betydelsen av vissa ord. Ordlistan ger ett relativt fylligt urval av svenska ord, i senaste (tolfte) upplagan ca 120.000 stycken. Rättskrivningsordlistor har en tradition särskilt i länder med sammansättningsmorfologi, t.ex. tyskan. SAOL kom ut första gången 1874 och är i nordiskt sammanhang en tidig ordlista av den här typen. Den har vid ett tillfälle (6 upplagan 1889) varit officiellt påbjuden som norm. Under senare tid har den alltmer kommit att uppfattas som norm, dock utan officiella påbud. Den utges alltså av Svenska Akademien, en fristående kulturinstitution, grundad 1786 av Gustaf III med uppgift att främja svenska språket och litteraturen. Akademien utger också sedan 1895 en historisk ordbok (SAOB) och har nyligen publicerat en större svensk grammatik, Svenska Akademiens grammatik (SAG).

2. SAOL – en kort språkhistorisk skiss

Flera orsaker samverkande till att SAOL gavs ut 1874. Under senare delen av 1800-talet och en bit in på 1900-talet pågick en mycket livlig diskussion om stavning. Företrädare för en mer ljudenlig stavning av svenskan var bland annat den inflytelserike språkmannen Adolf Noreen,

understödd av många språkvetare och inte minst skolans folk. Svenska Akademien pläderade för en försiktigare, mer konservativ hållning i stavningsfrågan. Företrädare för dessa åsikter var under årtiondena kring sekelskiftet Esaias Tegnér d.y. Diskussionen fick från början bränsle genom ett nordiskt rättstavningsmöte 1869, där frågan om ”nystavning” väckte anklag. Svenska Akademien, genom språkmannen Johan Rydqvist, var starkt kritisk och publicerade bara några år efter mötet – som han själv inte blev inbjuden till – första upplagan av Svenska Akademiens ordlista, enligt många ett språkpolitiskt inlägg i stavningsdiskussionen. Han pekade i förordet på behovet av en skriftlig norm i en tid med mycket språklig variation med

något för stor rörlighet och vexling, för stora eftergifter åt det enskilda tycket, hvad angår det nuvarande språkets formella sida, till en del grammatiska, men än mer ortografiska [...]

Samtidigt fanns ett annat praktiskt behov, nämligen ett ordförråd som kunde fungera som en lemmatisk grundplåt till Akademiens historiska ordbok som var i vardande vid den här tiden och som började komma ut på 1890-talet.

Ordlistan kunde i långa stycken repliera på Dalins ordbok som vid den här tiden var den modernaste källan till det svenska ordförrådet och som idag betraktas som en milstolpe i svensk lexikografi.

2.1 Några historiska nedslag i SAOL

SAOL hade i de första upplagorna (1–5) ett rätt blygsamt ordförråd på ca 35–40.000 ord. Ordlistan präglas av en etymologiskt baserad norm, man vänder sig mot ”det enskilda tycket”, ”missförstånd”, ”missbildningar” osv.

Ordurvalet är godtyckligt och omfattar mycket få lånord: enligt förordet har man inte ansett sig behöva ta med dessa ord som finns ”i hvars mans mun”(!).

Esaias Tegnér, som präglar flera av upplagorna kring sekelskiftet, står för en språksyn som mer tar hänsyn till språkbruket. Ordförrådet ökar, lånorden släpps in och stavning och böjning anpassas mer till bruket. Han driver dock en mer återhållsam linje när det gäller stavningen och bidrar därmed till att ordlistan på några punkter hamnar i bakvatten efter stavningsreformen 1906. Svenska Akademien accepterar inte stavningar som *gott*, *fött* utan håller fast vid de gamla *godt*, *födt*. Detta är egentligen en logisk följd av det viktigaste argumentet mot

nystavning, nämligen den morfologiska samhörigheten (alltså att man skall skriva *hög* – *högt* och inte *hög* – *hökt* enligt uttalet). Stavningsreformens förslag slog dock snabbt igenom (inte minst i skolorna) och Svenska Akademien fick i åttonde upplagan av ordlistan (1923) i dessa fall föreslå sin egen form som andrahandsalternativ. Officiellt avskaffades stavningen inte förrän i nionde upplagan (1950).

Nu presenterar SAOL ett ordförråd på hela 160.000 ord och hänvisar uttryckligen till bruket. Här finns en generösare attityd till vetenskapliga ord, lånord, vardagliga ord, slangord och man introducerar också ett stort antal sammansättningar. Pelle Holm menar att de vardagliga och skämtsamma orden ”bör begagnas i vardagligt och skämtsamt språk”. Det är inte meningen att orden skall användas ”i skolungdomens uppsatser om allvarliga ämnen”. Med den ökade anpassningen till bruket överges samtidigt en del försök till försvenskningsningar av lånord, t.ex. *klaun* (clown), *suvenir* (souvenir). Denna utveckling fortsätter sedan: allt större anpassning till bruket och allt färre försök till ”försvenskade” skrivningar av ord.

I tionde upplagan fortsätter dessa tendenser även om vakthållningen mot engelsk morfologi förstärks, särskilt motståndet mot engelsk plural på *-s* (man föreslår *hobbier*, *oldboyar* och *thrillrar*).

I elfte upplagan (1986) får språkbruket en ännu viktigare roll, i skepnad av Språkbankens texter. Vardagliga ord ökar (de infördes först i nionde upplagan), de s.k. ”runda” orden (dvs. könsord) infogas för första gången; engelska lånord fortsätter flyta in, dock med viss restriktivitet: anpassning av böjning är huvudproblemet: *s*-pluralen fortfarande restriktivt använd; formuleringen *eller enligt engelsk böjning* införs; anpassning i ord som *tape*, *time*, alltså med stumt *e* (*tejpa*, *tajma*). Lånord återges i stigande utsträckning i sin ursprungliga form (bort med *är*, *portjé*, *nugat*, *visky*, *jass*), dock kvarstår *jos* som alternativ till *juice*. Dubbelteckning av engelsk kort rotstavelse bibehålls i en del fall.

Nu börjar höras röster om att ordlistan vill göra bruket till norm. Vi ska bland annat diskutera denna frågan när vi nu är framme vid dagens SAOL.

Men först några distinktioner som knyts till begreppsparet deskriptivt–preskriptivt (normativt).

3. Deskriptivt och preskriptivt – inga motsatser

Deskriptivt och preskriptivt (eller normativt) är enligt Nikula (1992) inte antonymer utan är termer på olika nivåer. Det som är *deskriptivt* avser inriktningen hos en lexikograf i förhållande till det språkliga

materialet. Begreppet kan referera till att induktiv metod använts eller att resultatet är objektivt kontrollerbart. Detta är uppenbarligen inte fallet när lexikografen skapar egna klasser (t.ex. vid betydelseuppdelning) eller gör stilistiska uttalanden av olika slag. I den meningen är inga ordböcker ”bara” beskrivande. I själva verket är lexikografen hela tiden närvarande och tar beslut i en mängd frågor. I förordet till första upplagan av Collins Cobuild English Dictionary – som av många uppfattas som en ordbok som troget beskriver bruket – kommenterar huvudredaktören John Sinclair frågan om ”authority” och ”usage” på följande sätt.

These concepts must support each other or noone will respect either of them. If /.../ authority is not backed up by usage, then noone will respect it. It will be seen as unrealistic, arbitrary, oldfashioned and a barrier to free expression. Similarly, noone will respect usage if it is merely an unedited record of what people say and write. Unless they have the support of authority, people will be unable to distinguish between good and bad usage. /.../ Any successful record of the language such as a dictionary is itself a contribution to authority. People tend to believe that dictionaries tell them what is or is not allowed. Actually, the rules of a language are very flexible, but it is difficult to show all this in a dictionary. However much the editors may say they are only recording and following usage, there is no doubt whatsoever that they take thousands and thousands of decisions which contain an element of subjective judgement.

Det som är *normativt* å andra sidan rör förhållandet mellan lexikografen och läsaren. Normativa utsagor förutsätter en norm som i sin tur kan vara mer eller mindre explicit.

Det finns alltså inget vanligt motsatsförhållande mellan begreppen deskriptiv och normativ: en deskriptiv ordbok kan innehålla många mer eller mindre dolda värderingar (som av läsaren upplevs som norm) och en normerande ordbok bygger alltid på en deskriptiv grund. Man kan också uttrycka det så här: en normering som inte har stöd i språkbruket (”norm utan beskrivning?”) leder förr eller senare till ett språk utan användare (se på Svenska Akademiens egen erfarenhet från stavningsreformen 1906). En ensidig beskrivning av språkbruket å andra sidan (”beskrivning utan norm”) leder till osäkerhet hos den språkbrukare som vill ha vägledning, särskilt där språkbruket vacklar och normering är nödvändig.

Det som här kommer att behandlas utifrån Svenska Akademiens ordlista är inte så mycket de implicita värderingar som kan ligga i beskrivningen av ett språkligt material utan de någorlunda explicita principer som ligger bakom rekommendationer till läsaren.

4. Norm och bruk i dagens SAOL

4.1 Den deskriptiva grunden

Det finns som vi såg tidigare (i citatet från John Sinclair) en hel del mer eller mindre undermedvetna värderingar också i den deskriptiva grunden, värderingar som ligger i kommentarer och klassifikationer av olika slag. För att konkretisera detta kan man peka på stilmarkeringar ("kan väcka anstöt", dialektalt, vardagligt (titta på *tjej*, *kille*)). Ändå är det påfallande hur mycket i den deskriptiva grunden som är okontroversiellt och självklart för de flesta språkbrukare.

Den deskriptiva grunden är Språkbankens texter som vid arbetet med SAOL 12 uppgick till ca 60 miljoner löpande ord från olika källor (tidningar, skönlitteratur, officiellt språk m.m.).

Det råder på det hela taget stor enighet om hur svenska ord skall stavas, böjas och bildas. Man kan i de flesta fall säga att bruket är norm. Detta gäller inte bara alla de vanliga ord som stavas och böjs på ett fullständigt enhetligt sätt i hela språkgemenskapen (t.ex. alla de ord som jag just har använt i den här meningen), utan också en stor del av de ord som exempelvis har varierande böjning: SAOL lägger inte några språkideologiska (alltså normativa) synpunkter på variationer som *simmade:sam*, *beslutade:beslöt*, *glädder:glädjer*, *berg:-bergs-* utan låter bruket vara normen.

Sedan finns det variation där presentationen styrs av mer eller mindre tydliga regler, idag ofta lånord med engelskt ursprung. Att reglerna ibland inte är tydliga (eller att det finns svårbegripliga mot-exempel) beror på det välkända faktum att lånord av en viss typ inte samtliga står och klappar på dörren vid ett enda tillfälle och vill in – lånord droppar in vid olika tider och behandlas på lite olika sätt. Att ett äldre ord som engelska *pitprops* har behållit sin kort rotstavelse (istället för det försvenskade **pittpropps*) medan idag ord som *webb* och *flopp* låter sig förvandla till svenska (men inte 60-talets *pop*, *jet* m.fl.) – detta är språkvårdarens dilemma. I en del fall fungerar normeringen, i andra fall (av samma språkliga typ) avvisas förslagen blankt av språkbrukaren. Detta avspeglas i SAOL. I flera upplagor utbjöds möjligheten att alternativt stava ordet *juice* med formen *jös* men för alla svenskar som sett stavningen *juice* på varuförpackningen framstod alternativet som omöjligt.

Vi ska titta lite närmare på de tankar som ligger bakom variation i SAOL.

Men vi ska börja med några ord om ordurval.

4.2 Språkliga alternativ och språknormering

4.2.1 Ordurval

Det finns en naiv uppfattning hos vissa språkbrukare att ord som inte finns i SAOL har avvisats som inte fullgoda ("finns det inte i SAOL så ska man inte använda det"). Någon sådan normativ syn på ordförrådet har inte funnits i SAOL sedan Rydqvists dagar (han som utelämnade utländska ord som finns "i hvars mans mun"). Ändå kan man säga att talspråkliga och vardagliga ord egentligen lyste med sin frånvaro fram till och med åttonde upplagan 1923. Sedan har dessa ord plockats in i ordlistan i den mån som de är allmänt använda, med elfte upplagan också de "runda" orden som tills dess varit bannlysta. Dagens hållning är deskriptiv på den här punkten även om det finns exempel på att ord har utelämnats: i elfte upplagan utelämnades *svartskalle* på förslag från bl.a. Svenska språknämnden och ordet *slutändan* utelämnades på grund av motvilja mot ordet i Akademiens språkkommitté (med motiveringen att de de två ordleden sade samma sak).

I senaste upplagan finns bägge orden med, i fallet *svartskalle* med stilistisk varningsbeteckning.

En mild normativ regel finns för engelska lånord: med tanke på att i stort sätt vilket som helt engelskt ord kan förekomma (ibland med citationstecken) i en svensk text råder en viss restriktivitet med införandet av engelska ord i ordlistan. Detta hindrar inte att de engelska lånorden är ett märkbart inslag i SAOL:s ordförråd.

Till införandet av nyorden hör i förekommande fall den normerande verksamheten att ge en stilistisk uppgift (som i fallet *svartskalle*): hit kan höra stilbeteckningar som "kan väcka anstöt", "vardagligt" osv.

I samband med införande av nyord ges i vissa fall utbytesord: *broiler* förklaras med "gödkyckling" och *design* med "formgivning". I det sista fallet har de två orden verkat sida vid sida sedan 60-talet – möjligen finns nyansskillnader i betydelsen.

4.2.2 Ortografi

De franska lånorden anpassades till svenska redan i Leopolds *Afhandling om Svenska stafsättet* (1801): *sås*, *kaptén*, *löjtnant*, *humör*, *inspektör*, *butelj*, *nugat*, *bulevard*. På senare tid finns en tendens att

(t.ex. i ”köksfranskan”) gå tillbaka till franska, t.ex. i återgivandet av -ou- (*nougat, remoulad* etc.). Där har Pelle Holm formulerat den regeln för stavning som sedan har följts: om ordet uttalas med [o] så skrivs det <ou>, om det uttalas [u] så skrivs det med <u>. Vi får alltså *boulevard, nougat* men *kulör, rulad, butelj*.

Ett problem har varit att svenskan inte har något enhetligt tecken för sje-ljudet: detta har lett till att det idag finns ett 40-tal olika sätt att ange sje-ljudet: *schack, schal, schottis* (tysk modell), *geni, giraff* (franska), *aktion, progression* (latin), *sherry, sheriff* (engelska) osv. En provkarta på problemet ser man i den nya stavningen av det gamla ordet *just* ”korrekt” som har fått varianter med liknande betydelse men med stavningen *schyst, schysst, sjyst*. Den ”svenska” stavningen är <sj> men stavningen med <sch> har starkt grepp i många ord och i detta fallet har bruket inte satt sig. Här är ett fall där t.ex. Svenska språknämnden vill gå enbart på <sj> men där SAOL har varianterna *schyst* eller *sjyst*. Tyvärr är den mest frekventa stavningen bland allmänheten <schysst>, något som man inom språkvården inte vill ha (ordbildningsmässigt ska det vara ett -s- till skillnad från ord som har två -s- i stammen och därtill lägger ett neutralt -t (*visst*)).

Försöken att i Leopolds efterföljd ortografiskt anpassa utländska ord till svenskan möter allt större motstånd under 1900-talet. Flera av de förslag till anpassning som presenterades i SAOL, t.ex. *vinersnitsel* (”wienerschnitzel”), *jass* (”jazz”) m.fl. får i nionde upplagan (1950) alternativ som bibehåller det långivande språkets form – i senare upplagor är de försvenskade formerna helt försvunna.

I engelska lånord blir detta allt tydligare. Ord med engelska diftonger anpassades tidigare till svenskan (*strike* → *strejk*, *tape* → *tejp*) men motståndet mot de försvenskade formerna blir allt tydligare. När engelska *tape* (’magnetremsa’) kom in i svenskan på 1960-talet så fanns det ett motstånd mot att ge ordet samma form som *tejp* (’klistreremsa’).

Anpassningen till svenskan fick dock i dessa fall understöd från ett inomspråkligt håll. Engelska ord med stumt *e* var svåra att förvandla till svenska ord på vokal, t.ex. verb som **data* (eng. *date*) **rava* (eng. *rave*), **sava* (eng. *save*) uttalade med svensk diftong. I sådana fall väljer man det minst onda och rekommenderar former som *dejta, rejva* (liksom *rejt*), *sajt, skejta* (eng. *skate*). En bidragande orsak till denna anpassning till svenskan är problemet med homografi: en form som *data* kan helt enkelt missuppfattas. Det finns dock ett problem med skrivningar av typen *rejva* eftersom de uppfattas som talspråkliga snarare än stilistiskt ommarkerade.

4.2.3 Ordböjning

En stor del av den variation som finns i svensk ordböjning saknar normativa inslag. Det är från SAOL:s utgångspunkt värderingsfritt om man väljer preteritumformen *simmade* eller *sam* (till verbet *simma*), om man väljer *checkar* eller *checker*, om man väljer att låta ett adjektiv i neutrum vara med eller utan *-t* som i *beige* eller *beigt*. I den mån som den ena eller andra formen anges i första hand så beror det på bruket (frekvensen), inte på språklig ideologi.

Normativa inslag finns inom ordböjning i vissa lånord där variationen avspeglar det långgivande språkets bruk och svenska böjningsprinciper. Det finns t.ex. en tendens att försvenska böjningen av klassiska ord som inte redan helt anpassats till svensk böjning. På någon generation har pluralböjningen av ord som *schema*, *tema* (*schemata*, *temata*) fått ge vika för en normal svensk böjning (*scheman*, *teman*), former som idag är de enda som ges i SAOL. Andra exempel är neutrala latinska ord på *-um* där en oförändrad pluralform alltmer ersätter den latinska pluralformen på *-a* (*centrum*, *plenum*) – ett tecken på detta är att formen på *-a* tenderar att uppträda som singular (dock motarbetat av språkvården).

Ett färskt exempel på att det långgivande språket å andra sidan får behålla sin böjning är ordet *paparazzi*, som dök upp i just den här formen, alltså en italiensk pluralform. Kraftfulla mönster i svenska saknades, man kunde hänvisa till pluralformerna i italienska lånord som *celli* och *putti*. Efter diskussion föreslogs att *paparazzi* kunde ges singularformen *paparazzo* (på samma sätt som *cello*) vilket också är det som föreslås i SAOL12.

Det är dock – som vanligt – de engelska ordens anpassning som är huvudproblemet i svenskan. Sedan länge har språkvården motarbetat pluralformen på *-s* i engelskan, något som fortfarande gäller. Motståndet har kritiserats, man har exempelvis sett på tyskan som skapat en egen deklination för lånord (t.ex. *Auto*, *Autos*). Motståndet i svenskan har främst gällt böjningsproblemen i bestämd form plural (ska det heta *containersen*? *blazerna*? osv.). Motståndet mot s-pluralen har lett till att man i besvärliga fall har förvandlat pluralformen till singular, t.ex. ord som *slips*, *chips*, *räls* osv. I andra fall har man behållit s-formen men bara som kollektiv pluralform i fall där singularen är ovanlig, t.ex. *pitprops* och – som ett alternativ i SAOL – *pellets*.

Den engelska pluralformen ersätts där så är möjligt med pluralform på *-ar* i svenskan: *kontainrar*, *blazrar*, *reportrar*. Om pluralformen är fonotaktiskt svår (som i t.ex. **partnrar*) föreslås en oförändrad

pluralform i svenskan (flera *partner*). Som en sista utväg i SAOL anges formeln *eller enligt engelsk böjning*, en antydning om att böjningen inte kan försvenskas utan ses som andra engelska ord som med eller utan citationstecken kan plockas in i en svensk text. Just ordet *partner* är besvärligt och bruket visar att den oförändrade pluralformen är sparsamt använd – kanske för att engelskans böjning är så levande också för svenska språkbrukare.

4.2.4 Ordbildning

Det vanligaste ordbildningsvariationen i svenskan gäller sammansättningsfogen i substantiv: heter det t.ex. *bergsbestigare* eller *bergbestigare*, *driftledare* eller *driftsledare*? I vissa fall kan sådan variation vara betydelseskiljande (det heter *vindkast* men *vindsröjning*), i många fall råder fri variation (*berg(s)bestigare*) medan i en del elakartade fall variationen enligt vissa språkbrukare är betydelseskiljande, enligt andra frivillig. Ett besvärligt fall av den sista typen är förleden *chef-* som förekommer både med och utan *-s-* i sammansättningsfogen. Enligt visst språkbruk skulle det således råda skillnad mellan befattningarna *chefläkare* och *chefsläkare*. Bruket visar dock på fullständig förvirring varför SAOL har försökt normera på följande enkla sätt: förleden *chef-* har sammansättningsfogen *-s-* i alla ord utom *chefredaktör* (som aldrig varierar i bruket).

Från engelskan har svenskan fått främmande sammansättningsprinciper som idag sprider sig, framför allt inom den yngre generationen. Det rör sig om sammansättning med ordmellanrum som i fall som *personalmatsal* som av många yngre svenskar skrivs *personal matsal*. Detta engelskinspirerade språkbruk motarbetas av språkvården och finns självfallet inte som variationsformer i SAOL. Språkbruket strider mot svenskans struktur genom att ordsammansättningen uttalas med sammansättningsuttal (accent 2) men alltså skrivs som två ord.

Ett annat exempel på engelskinspirerad variation är skrivningen av verbalsubstantiv på *-ing*: *dop(n)ing*, *jogg(n)ing*, *jymp(n)ing* osv. Huvudprincipen är att i dessa fall ansätta en ”svensk” ordbildningsmodell, på samma sätt som redan etablerade verbalsubstantiv som *mobbning*, *dumpning* osv. Ett lexikografiskt problem för SAOL är att varianterna inte utan vidare kan presenteras under ett lemma. De har inte bara olika form utan uttalas också olika (accent 1 och accent 2) och uppträder dessutom olika i sammansättning (med eller utan *-s-* i fogen). Å andra sidan är det för läsaren oväntat att hitta varianterna på olika

ställen, vilket i fortsättningen kommer att fälla utslaget när det gäller presentationen i ordlistan.

Anpassningen av engelska verbalsubstantiv på *-ing* är inte helt okomplicerad. I Sverige har frågan om *doping* och *dopning* förorsakat en del förvirring. Den s.k. Mediespråksgruppen har lanserat språkvårdens förslag att använda den ”svenska” formen *dopning* men alla massmedier vill inte vara med, inom idrottsvärden finns olika meningar och folk i allmänhet använder också i stor utsträckning fortfarande den ”engelska” formen *doping* som länge var den enda formen också i skrift. SAOL har *dopning* som förslag i första hand men också i andra hand formen *doping*.

4.3. Balansen mellan norm och bruk

Norm och bruk måste – som vi tidigare nämnde – stödja varandra. En norm som inte stöds av bruket leder i längden till ett språk utan användare. Omvänt leder ett bruk utan norm till osäkerhet hos språk användaren. Ledstjärnan för en normerande ordlista som SAOL är densamma som en gång ledde Carl Gustaf af Leopold i hans arbete att utarbeta en svensk ortografisk norm. I inledningen till stavningsläran skriver han: ”Att utreda principerna för Stafsättet är ej att göra ett nytt, eller ens att till någon del förändra det närvarande. Det är att lägga Bruket till grund, och att af dess öfverensstämmelse utleta reglorna.”

De normer som utarbetades av Leopold fick inte stå oemotsagda i en tid när språket fortfarande saknade en stabil norm. Ändå står vi nu i allt väsentligt på den grund som lades av Leopold (jfr Santesson 2000). I jämförelse med denna period har dagens svenska en fast ortografisk norm som väl speglas av bruket. SAOL:s uppgift är att ge rekommendationer om de – ortografiska och andra – variationer som trots allt finns i användningen av svenskan.

Litteratur

Collins Cobuild English Dictionary. 1 uppl. 1987

Gellerstam, Martin 1996: Rätt och fel i korpusen. I: *LexicoNordica* 3, 35–47.

af Leopold, Carl Gustaf 1801:
stafsättet. Stockholm.

Afhandling om Svenska

- Malmgren, Sven-Göran 2002: Normering i Svenska Akademiens ordlista 1874–1950: principer och resultat. I: *LexicoNordica* 9, 5–20.
- Santesson, Lillemor 2000: Leopolds förteckning över främmande ord 1801 – en diakronisk studie av ordurval och stavning. I: *Språk och stil* 10 (n.f.), 87–128.
- Svenska Akademiens ordlista*. 12:e upplagan. 1998.

Kristina Nikula

Användaren, normen och ordböckerna eller det är lätt att säga tulipanaros ...

Lexicographers today increasingly seem to tend to take into consideration the needs of the users in a systematic way; this can for instance be seen in the newest version of SAOL, where many simplifications have been made in order to make it easier for the user. However, it may be questioned, whether these simplifications are sufficient. The younger generation of dictionary users often do not for instance have sufficient knowledge of grammar to understand the explicit or implicit dictionary information. The users' need for clear normative information is not always compatible with the opinions of the lexicographers concerning standardization of language. In this paper problems of this kind are discussed as well as the question whether Swedish is a pluricentric language or not.

Ordböksanvändarna är av vitt skilda slag och de har de mest varierande behov. Också ordböckerna är sinsemellan olika. Och om vad norm egentligen innebär råder av olika orsaker ringa enighet (jfr Bergenholtz 1998:234f., 2001b:504). I den här artikeln kommer jag att diskutera ordböksanvändarnas behov av och förmåga att tillgodogöra sig den information som vanligen återfinns i ordböcker. Uppmärksamhet kommer också att ägnas norm och normens betydelse för synen på svenskan som ett pluricentriskt och binationellt språk och i anslutning härtill finlandssvenskans speciella förhållande till den svenska normen. Eftersom begreppet *norm* sålunda är centralt för såväl ordböksförfattare som för -användare kommer detta att löpa som en röd tråd genom hela arbetet.

Med *ordböcker* avser jag allmänna, enspråkigt svenska, traditionella, inte elektroniska ordböcker. Jag utgår också ifrån att ordböckerna är utarbetade för i första hand användare med svenska som modersmål även om vissa enspråkigt svenska ordböcker, t.ex. *Nationalencyklopedins ordbok*, numera enligt utsago också tar hänsyn till andra kategorier av användare. (Malmgren 1995:281.) Jag utgår likaså ifrån att ordböckerna i första hand används för produktion eller inkodning av text, eftersom normen i det fallet spelar den största rollen, även om de flesta ordböcker kan användas både för produktion och reception. Genom denna koncentration på en viss funktion bortses automatiskt från ett antal ordböcker som irrelevanta i sammanhanget (t.ex. etymologiska ordböcker). Exempelen är i fortsättningen hämtade från

Svenska Akademiens ordlista (SAOL 1998) och *Svensk ordbok* (SOB 1986). Två ordböcker av olika ålder och med delvis olika funktion har valts för att efterlikna den situation som många ordboksanvändare befinner sig i – man förfogar (i bästa fall) över ordböcker som är olika gamla och av olika omfång.

1. Användaren

En finsk lexikograf konstaterar med hänvisning till finska ordböcker att man hittills i stor utsträckning har försummat att tänka på ordboksanvändarna och han konstaterar utifrån egen erfarenhet att man ”tenderar att ha en kollega, en akademisk forskare eller en illvillig kritiker i tankarna” inför vilka man är beredd att försvara sig. (Haarala 1999:149) Påståendet är i viss mening fortfarande aktuellt, trots att lexikografer och lingvister numera vanligen inte underlåter att ta hänsyn till ordboksanvändarna och ofta angriper lexikografiska problem ur användarsynvinkel. (T.ex. Bergenholtz 2001b.)

Det är i synnerhet i våra dagar ingen självklarhet att de som använder enspråkigt svenska ordböcker har svenska som modersmål, eftersom det i Sverige numera finns en befolkning på ca en miljon invånare med annan språklig bakgrund (Boyd 1995:104). Läger man till detta att ordböckerna dagligen används av t.ex. dem som studerar svenska som främmande språk, blir kategorin icke-svenskspråkiga ordboksanvändare ännu mycket större. Jag bortser emellertid i det här fallet från nationalitet och modersmål och väljer i stället att i likhet med Bergenholtz (2001a:16f.) med utgångspunkt i kommunikations-situationen dela in ordboksanvändarna i två andra kategorier: de *allmänt osäkra* användarna som vid produktion av text söker hjälp i en konkret situation och som i bästa fall samtidigt fyller luckor i sitt vetande och de *språkligt medvetna* som i huvudsak använder ordboken för att förvissa sig om att gammal kunskap fortfarande gäller. Indelningen utgör naturligtvis en grov förenkling eftersom samme ordboksanvändare i själva verket kan uppträda i båda kategorierna. Gemensamt för båda användarkategorierna är emellertid att de vill ha nytta av ordboken då de konsulterar den. (Jfr Wiegand 1998:562.) Jag bortser också från dem som använder ordböcker för forskningsändamål. Forskarens intressen och behov är sannolikt oftast av annan karaktär än ”normalanvändarens”.

Vad innebär omtanke om användarna? Helt visst spelar layout, typografi o.d. en viktig roll (Hesslin Rider 1995:352ff.), men det är inte i främsta rummet det som vare sig Haarala eller Bergenholtz har i

tankarna då de tänker på användarna utan först och främst vilken information en ordboksanvändare vill ha då han kommit så långt att han konsulterar en ordbok och vad han kan tänkas ha förutsättning att tillägna sig.

1.1 Vad vill ordboksanvändaren ha?

Ordboksanvändaren i gemen vill säkerligen ha bästa möjliga information med minsta möjliga ansträngning. Man kan sannolikt också utan överdrift hävda att i synnerhet gruppen ”osäkra” ordboksanvändare vid produktion av text i huvudsak slår upp i en ordbok för att ta reda på hur man skall säga/skriva för att uttrycka sig korrekt. Vore korrektheten inte det slutliga målet med konsultationen kunde man ju i de flesta fall med fördel låta bli att använda ordböcker, eftersom sökningen tar tid. För ordboksanvändaren är det primära syftet med ordbokskonsultationen i det här fallet sålunda inte att fylla en kunskapslucka utan målet är att få hjälp i en akut situation. Om informationen stannar kvar i minnet också efter det att den använts har samtidigt en kunskapslucka fyllts. (Jfr Bergenholtz 2001a:16)

Det är med andra ord normen (se nedan), det accepterade bruket eller vilken term man nu väljer som användarna vill ha reda på. Det är ju också många gånger omvittnat att ordböcker oberoende av typ används som om de vore normerande. Detta leder dock inte automatiskt alltid till en felfri text bl.a. därför att ordboksinformationen för många kan vara svår att avkoda. Den språkbrukare som använder en enspråkigt svensk ordbok måste hur paradoxalt detta än är också ha goda förkunskaper, i annat fall förblir ordboksinformationen oåtkomlig. Detta ger sig till känna i synnerhet om informationsbehovet gäller områden som användaren är föga förtrogen med. – Också medvetna ordboksanvändare kan på sikt fylla luckor i sitt vetande men det primära syftet är också i det här fallet att lösa ett problem som uppstått vid produktion av text. Och inte heller den här kategorin är likgiltig för normen men drar sig säkert inte för att bryta mot denna om man på så vis anser sig uppnå en eftersträvd effekt. Det är dock en väsentlig skillnad om normbrott uppstått till följd av oförmåga eller om de används medvetet.

Kontrollerar ordboksanvändaren stavning, uttal och böjning av ord föreställer jag mig att man, oberoende av till vilken kategori man hör, i allmänhet finner det naturligt att följa ordboken, eftersom man i annat fall skulle riskera att verka obildad. Detta kan naturligtvis också gälla i fråga om betydelse, kanske i synnerhet då det gäller främmande ord, men även annars då avvikelser från ords normala betydelse kan leda till

att man inte blir förstådd. Strävan till korrekthet spelar också en stor roll då en språkbrukare känner osäkerhet inför kollokationer och idiom och över huvud är osäker på eller inte känner det idiomatiska uttrycks sättet. Företrädare för en regional varietet kan dock medvetet genomgående använda den regionala varianten för att markera sin särart.

1.2 Vad kan ordboksanvändaren tillägna sig?

I nyare enspråkigt svenska ordböcker presenteras förändringar man gjort med tanke på användarens bästa (SAOL₁₂:VIff.), men det är långtifrån alltid givet att alla ordboksanvändare får hjälp även om de har svenska som modersmål. Det förefaller som om lexikografer och språkforskare över lag är i viss mån hemmablinda och har svårt att föreställa sig vad som kan tänkas vara begripligt för den som inte har lingvistisk utbildning eller är språkligt medveten i största allmänhet.

Även om man sätter ribban ganska högt och utgår ifrån att ordboksanvändaren har avlagt studentexamen får man lov att konstatera att en studentexamen eller motsvarande i våra dagar inte automatiskt innebär samma kunskaper i modersmålet och t.ex. grammatik som den förmodligen gjorde då våra dagars etablerade lexikografer och språkforskare lämnade skolan. I en uppsats om grammatikens roll i finsk-svenska ordböcker konstaterar skribenten att lexikografen numera får räkna med att studenternas kunskaper i grammatik, modersmålet eller främmande språk däribland svenskans, åtminstone i Finland numera är ytterst bristfälliga. (Tiisala 2001:143, jfr Nyström 2001) Stort bättre tycks det inte vara i Sverige, vilket framgår av Högskoleverkets rapport (2002:passim) om den utvärdering av utbildningen i svenska/nordiska språk som gjordes under hösten 2001. Mot bakgrunden av de allmänt försämrade grammatikkunskaperna kan man befara att ordboksanvändaren inte har förmågan att dra slutsatser och utläsa implicit information av exemplen. (Bergenholtz 2001a: 12ff.)

Ordboksanvändaren ställs inför problem i synnerhet om ordboken är generös med varianter men sparsam med information som kan uppfattas som normgivande. Situationen försvåras ytterligare om skilda ordböcker lämnar olika information. I fall som dessa ställs ordboksanvändarens omdömesförmåga på prov och man har all anledning att förmoda att ordboksinformation och förmågan att läsa ordboken inte alltid räcker till för att han skall kunna träffa det optimala valet. Risker är därtill stora att ordboksanvändaren tröttnar redan efter att ha läst ett fåtal ordboksartiklar med tillhörande exempel långt innan han upptäckt för honom relevant information.

Eftersom språket lever är det i och för sig naturligt att ordböcker av olika ålder inte alltid ger samma information. Svårigheter uppstår emellertid även om ordböckerna både i stort sett stämmer överens och är entydiga men inte tillräckligt poängterar det korrekta bruket eller varnar för ett oönskat. Detta gäller bl.a. ord som *fakta* och *realia*, som trots att de markerats som pluralis, numera ändå ofta behandlas som om de vore singularis. Av de exempel på användningen som SOB ger i anslutning till **fakta** innehåller inte något enda ett framförställt attribut som skulle understryka pluraliteten och det samma gäller för **realia** s. Exempelen på användningen av **fakta** är i SAOL av samma typ, medan exempel på användningen av **realia** saknas. I fall exemplen är många kunde det mest typiska rekommenderas framför de mera ovanliga. (Jfr Bergenholtz 2001a:11.) Ett sådant förfaringssätt vore förmodligen att föredra med tanke på olika typer av ordboksanvändare i stället för att minska antalet exempel. Därtill kunde det rekommenderade exemplet markeras typografiskt.

Också betydelsebeskrivningarna kan skapa problem. Vem kan t.ex. efter att ha tagit del av följande betydelsebeskrivning: 'typ av partåigt hovdjur med lång kraftig kropp och förlängt nosparti och korta ben' (SOB) ana sig till att beskrivningen följer uppslagsordet **svin**? Det är med tanke på ordboksanvändaren att hoppas att definitionen på andra verkligt svåra ord inte ligger på samma abstraktionsnivå. Man kan ifrågasätta om den strikta gränsdragningen mellan information om språket och encyklopedisk information till varje pris måste upprätthållas om resultatet blir detta. (Jfr Bergenholtz 2001a:16f.) I en allmän ordbok kunde den information tyckas vara bäst som enklast leder till önskat resultat oberoende av vilken typ denna är. I det aktuella fallet kunde **svin** beskrivas t.ex. som 'husdjur vars kött/fläsk äts i synnerhet till jul'. Detta betyder dock inte att det skulle vara onödigt att skilja ordböcker och encyklopedier åt (jfr Lundbladh 1999:272). Bergenholtz (2001a:16) hävdar att försöken till gränsdragning kunde upphöra därför att den i praktiken är svår att genomföra. Om man emellertid samtidigt skiljer mellan en ordboks primära funktion att ge språkbrukaren hjälp i en viss kommunikationssituation och en sekundär uppgift, som består i att fylla en kunskapslucka, t.ex. i fråga om etymologi eller ett visst ords frekvens, innebär detta en motsägelse. Samtidigt kan man naturligtvis också ställa sig frågan om en enspråkigt svensk ordbok i första hand avsedd för svenskar behöver definitioner på de allra vanligaste orden och om man inte i stället kunde använda utrymmet för lågfrekventa och kanske just till följd härav svåra ord.

Tämligen intetsägande är i sin tur definitionen på **persondator** som beskrivs som '(mikro)dator avsedd för en person' (SOB). Adjektivet

pjåkig ger upphov till frågan om detta kan användas både om sak och person och i både negativa och positiva satser? Adj. **kompetent** innebär enligt SOB 'som har (tillräckligt) god förmåga (för en viss verksamhet)'. Samma adjektiv ges i SAOL betydelsen 'skicklig, duglig; behörig' vilket kan förleda ordboksanvändaren att tro att *kompetent* och *behörig* är synonymer, medan *behörig* i själva verket avser den formella kompetensen och *kompetent* allmän duglighet. **Behörig** adj. ges i sin tur betydelsen 'tillbörlig, erforderlig, berättigad' i SAOL och i SOB 'som uppfyller de formella kraven för tjänst'. Att dessa båda ord i vardagslag, i synnerhet i finlandssvenskan, används som om de vore synonyma gör det angeläget med information om ordens riktiga användning.

För en språkbrukare med säker språk- och stilkänsla kan de exempel som diskuterats ovan inte tyckas värda att notera. Man bör dock komma ihåg att det inte är de språkligt medvetna som i första hand har behov av att konsultera ordböcker utan de "osäkra", och det är dem jag haft i tankarna då jag på måfå gjort nedslag i ordböckerna. Att det i praktiken inte alltid är de språkligt "osäkra" som är de flitigaste ordboksanvändarna är ett problem för sig.

Ordboksanvändarnas behov är ingalunda lätta att förutse. Det förefaller emellertid som om språkforskare och lexikografer på sätt och vis intar en viss förmyndarattityd gentemot ordboksanvändarna då man inte bland all annan information som ges gör normativa anspråk utan i stället ser det som självklart att det är "fria händer" ordboksanvändaren behöver. Fria händer har ordboksanvändaren i alla händelser eftersom det är han själv som i sista hand med beaktande av konsekvenserna avgör om han väljer att följa normen eller bryta mot denna.

2. Vad innebär norm?

Norm är en flitigt brukad och missbrukad term (jfr Haas 1998:290). Jag använder *norm* i den ganska snäva betydelsen 'föreskrift e. preskription', dvs. kodifierade regler som normauktoriteten förutsätter vara och språkbrukaren uppfattar som bindande. Ett ord är kodifierat om detta finns uppfört som lemma i en lingvistisk kodex, dvs. i en ordbok. För att räknas som en lingvistisk kodex måste ordboken dock fylla vissa krav (se Ammon 1987:312). Ett visst bruk kan emellertid också, utan att vara kodifierat, erkännas som norm om detta av någon orsak blivit föremål för diskussion (jfr nedan) och av normauktoriteten fått officiellt godkännande. Norm skall inte förväxlas med regel eller bruk. Allt språkbruk grundar sig på regler, också dialekter följer regler, men långtifrån alla regler och allt bruk sammanfaller med normen.

Norm har en annan form och status än regler som så att säga existerar av sig själva. Att om bruket använda termen implicit norm finner jag därför i likhet med Haas (1998:294) direkt förvirrande. Språket har inga normer på samma sätt som regler, men det finns områden på vilka man anlägger normerande aspekter och på dessa områden finns i regel också explicita normer.

Normauktoriteten är den högsta instans som bär ansvar för språket i ett land – inte sällan staten. Detta ansvar kan vid behov delegeras till andra instanser med nödvändig kunskap och förmåga att ta sig an uppgiften, vilka i sin tur kan överlåta uppgiften på underordnade. På detta sätt kommer normauktoriteten i praktiken att vara hierarkisk. Hierarkin kommer tydligt till synes t.ex. i skolans modersmålsundervisning där eleven är underställd läraren som i sin tur får lov att följa direktiv uppifrån sådana dessa finns inskrivna i läroplanen. (Jfr Ammon 1987:309f.)

Behovet av normering, som uppkommer först då det uppstått variation, vilar på värderingar av något som bättre, vackrare eller mera *funktionellt* än något annat. Eftersom normen bland det språkbrukarna ofta redan kan väljer ut det de får eller inte får göra anses normen ofta inskränka språkbrukarens uttrycksmöjligheter. Man kan likväl med lika stor rätt anse att denne befrias från en massa triviala val och därmed ges ett större utrymme för kreativitet. Ett är dock säkert. Den normering som söker stöd i bruket har bäst chanser att bli framgångsrik. Av betydelse är därtill bl.a. normskaparens status och auktoritet, den nytta som ett normkomformt handlande kan väntas medföra och de sanktioner som kan bli följden av ett normbrott. Är språkbrukaren inte samarbetsvillig är all normering likväl dömd att misslyckas, något som kunde tyckas ha konsekvenser för framställningssättet i ordböckerna (jfr nedan).

Normen kan inte vara heltäckande. Om det i ett språk inte uppstått konkurrerande uttryckssätt finns det inte heller ett behov av en explicit normering utan normen ligger så att säga latent i bruket. Eftersom normkodifieringen sker etappvis kan kodex mellan varje revision innehålla normföreskrifter som är förlegade (Jedlička & Chloupek 1988:1654). Detta innebär att normen egentligen borde datummärkas. Inte minst gäller detta områden som utvecklas snabbt, t.ex. IT, då ord och uttryck från dessa ofta saknas i ordböckerna. Detta innebär att gällande norm inte kan förväntas föreligga tillgänglig i en och samma kodex, utan står att finna på ett flertal olika ställen och vara formulerad av olika auktoriteter (i detta fall TNC). (Ammon 1987:312, 314.) T.ex. större dagstidningar är ju inte sällan utrustade med språkspalter där

kända språkforskare tar ställning till språkliga problem och härigenom skapar norm – *Språkbruk* och *Språkvård* inte att förglömma.

Finlandssvenskan följer i princip den svenska normen (Nikula 2002), men i fall då finlandssvenskt språkbruk avviker från gängse språkbruk i Sverige kan luckor i kodex leda till att den finländska normauktoriteten tvingas ingripa och upphöja detta bruk till rättesnöre eller norm för den finlandssvenske språkbrukaren. I och med detta kommer denna auktoritet att fungera som normauktoriteten i den mening jag inlägger i ordet norm, dvs. på basis av rådande bruk formulera regler som upphöjs till norm. Detta kräver självfallet en ytterst god förtroenhet med nutida svenskt språkbruk. Denna normformulerande verksamhet skall emellertid inte förväxlas med den normala, språkvårdande verksamhet som bedrivs då språkvårdare på olika nivåer i normhierarkin försöker förmå finländska språkbrukare att följa officiell svensk norm. Av annat slag är också den verksamhet som äger rum då fenomen som finns enbart i Finland skall ges en adekvat svensk beteckning, eftersom normskaparen i detta fall i första hand är hänvisad till sin egen kompetens.

Språkbrukare i ett språkområdes ytterområden har det största behovet av en klart uttalad norm. Det faktum att finlandssvenskan talas utanför Sverige har konsekvenser för normeringen. Detta innebär bl.a., om man ser till hur norm skapas på basis av frekvent bruk, att finlandssvenskan inte kan gå i spetsen för språkliga förändringar som i slutändan leder till att normen förändras. Undantag utgör uttryck för fenomen som existerar enbart i Finland, då man i fråga om dessa knappast kan utgå ifrån att någon annan instans än den finlandssvenska normauktoriteten tar initiativet till att skapa ett acceptabelt svenskt uttryck. I det här fallet är man likväl bunden av reglerna för bl.a. svensk ordbildning.

2.1 Normen och ordböckerna

Huruvida en ordbok är avsedd att vara i huvudsak deskriptiv eller preskriptiv borde alltid anges i förordet, även om detta sällan läses. Av de allmänna ordböcker som man vanligen kommer i kontakt med är det knappast någon annan än SAOL som öppet medger att den är åtminstone i viss mån normerande, däremot är de (flesta) andra mer eller mindre medvetet förtäckt normerande eller används som om de vore normerande. Redan lemmaselektionen innebär ju normering om den skett utifrån någon form av acceptanskriterier (jfr Bergenholtz 2001a:26) och etiketter av olika slag har i praktiken åtminstone indirekt

samma funktion. Man kan till och med ifrågasätta om det över huvud är möjligt att åstadkomma en rent deskriptiv ordbok som är praktiskt användbar (jfr Nikula 1992).

Inte heller SAOL säger sig längre direkt vara normerande men måste väl ändå tolkas som sådan eftersom det ena syftet med ordboken uppges vara att beskriva språkbruket och det andra att ange "hur man skulle vilja att det [språkbruket] såg ut" (SAOL₁₂:XII). Eftersom ordböckerna, oberoende av ordboksförfattarnas intentioner har en normativ funktion (Ripfel 1989), kunde detta tyckas vara en resurs som bättre kunde tas till vara i ordböckerna än som gjorts hittills genom att man i klartext talar om till vilka delar ett visst bruk inte är acceptabelt i vårt språk och klart anger vilken variant som är att föredra om variationen är stor.

En av orsakerna till att man i förordet till SAOL valt att tona ner ordbokens normativa funktion sägs vara att man vill undvika att råka i samma situation som i början av 1900-talet då man var så lite lyhörd för bruket att ordlistan höll på att förlora sin betydelse. (SAOL₁₂:XIIf.) Denna tidigare stränga vakthållning om språket kan kanske delvis förklaras med att det i början av förra seklet inte var lätt att skapa sig en uppfattning om språkbruket och att normauktoriteten på den här tiden kanske i någon mån fortfarande såg sig själv som språkplanerare. Dialekternas alltför starka ställning kan också ha bidragit till den stränga hållningen. Det skall emellertid få, ja, måste finnas variation i språket, men man måste också ställa sig frågan var gränsen går för en variation som kan utnyttjas kreativt och utgör en tillgång och när språket upphör att vara funktionsdugligt till följd av alltför stor variation? Och när upphör ordboken att vara användbar som produktionsordbok till följd av att den redovisar alltför stor variation utan att samtidigt anlägga normerande synpunkter på skilda varianter? Man frestas också fråga sig om *norm* av lexikograferna kommit att uppfattas som ett "fult" ord (jfr Nikula 1991).

Våra dagars farhågor för att svenskan skall drabbas av domämförlust är inte obefogade. Så länge Sverige var enspråkigt svenskt var faran för att språket skulle råka på obestånd däremot knappast överhängande. Situationen är emellertid en annan i dag och har länge varit det i Finland. Med tanke på den språkblandning som numera råder kan man ställa sig frågan om det trots allt inte vore på tiden att lite mindre skygga för att vara mera öppet normativ i ordböckerna och att samtidigt ge användarna det de av allt att döma vill ha. Bergenholtz' (1998:243) syn på fackordböcker kan i detta avseende också utsträckas till att gälla produktionsordböcker över lag. Som svar på en förfrågan om preskriptioner hör hemma i fackordböcker konstaterar Bergenholtz följande: "Det er i høj grad en fagordbogs opgave at oplyse om korrekt

brug af fagsproget, også fordi det jo netop også er det, som brugeren søger information om” (Bergenholtz 1998:243). Inom undervisningen och i synnerhet för den som arbetar med språkinlärare med ett annat modersmål än svenska vore det en lättnad om ord-böckerna klart tog avstånd från ord och uttryckssätt som inte är acceptabla av olika skäl. I första upplagan av *Svensk handordbok* beskrivs den osäkerhet som rådde på 1960-talet i fråga om prepositionsanvändningen vid subst. *bild* på följande sätt: **bild** (avbildning) en ~ av (ej: på). Verkningarna av en normativitet av det här slaget kan knappast bli katastrofala ur kreativitetssynvinkel. Jag föreställer mig att språket för att vara funktionellt måste erbjuda språkbrukaren en fast plattform utifrån vilken han kan vara kreativ med bibehållen funktionalitet. Det vore en helt annan sak om man i stället för att avråda från vissa uttryckssätt i normerande syfte genomgående föreskrev hur man skall säga och ordboken härigenom fick karaktären av en formulärhandbok. En positiv viktning till förmån för vissa typer av språkbruk inverkar däremot knappast negativt. Nackdelen med negativa exempel är att de har en förmåga att fastna i minnet, men som Svensén (1987:32) konstaterar kan man anföra också prov på t.ex. felaktig stavning om de utgör utgångspunkten för korrektion och det här bör väl också kunna utsträckas till att gälla annat. Och framför allt bör man komma ihåg att ordboken i normalfallet inte är en lärobok utan ett uppslagsverk. Det ligger emellertid nära till hands att man blandar ihop de båda funktionerna (jfr Bergenholtz 2001a:16).

2.2 Normen, finlandssvenskan och ordböckerna

Eftersom finlandssvenskan följer den svenska normen borde ju de svenska ordböckerna också i Finland i princip vara tillräckliga i situationer då man i allmänhet konsulterar en enspråkigt svensk ordbok. Men, det är bara att konstatera att så inte är fallet. Ursprungligen lyste det finlandssvenska materialet med sin frånvaro; inte heller andra regionala varianter har i större utsträckning getts utrymme (Thelander 1994). Antalet uppslagsord med finlandssvensk härkomst i SAOL närmar sig i föreliggande upplaga 400 (Landqvist 2001:75). Orsakerna till den relativt sparsamma förekomsten av finlandssvenska uppslagsord är säkert flera. En orsak kan vara att de ordböcker som beskriver ”det goda språkbruket” (Allén 1987) och som samtidigt konsekvent uteslutit finlandssvenskan helt enkelt har normerat bort de finlandssvenska orden (SOB). En annan orsak kan vara att nationsgränserna fått avgöra vad som är svenska. Ett ord skall emellertid fylla flera andra kriterier än

det geografiska kriteriet innan det kommer in i en ordbok, det skall bl.a. vara autentiskt och ändamålsenligt samt uppvisa en viss frekvens. (Svensén 1987:29f.) Oberoende av vad det beror på att finlandssvenska uppslagsord i stor utsträckning saknas, måste man komma ihåg att det är en grundläggande skillnad mellan två typer av finlandssvenska ord, dvs. mellan rena regionala varianter av typen **stritta** 'stänka o.d.', **tora** 'dumma sig o.a.' å ena och samhälls- och kulturbundna ord, t.ex. **frontmannapension** 'pension för frontsoldater', å den andra sidan. Oberoende av hur öppet eller förtäckt normerande en ordbok än är, borde en ordbok som gör anspråk på att vara en ordbok över svenska språket inte sakna den senare kategorin ord för de måste ju användas oberoende av om man som svensk eller finländare vill referera till fenomen som existerar enbart i Finland. Att ord av den här typen inte kan anses vara enbart regionala visar bl.a. att Ammon (2000:513) uttryckligen bortser från denna typ då han ställer kravet på förekomsten av nationella varianter som ett kriterium på plurinationalitet (jfr nedan). Frånvaron av de här orden ger upphov till en lucka, inte i språket, men väl i ordboken. För att inte skapa osäkerhet i fråga om användbarheten skall de sistnämnda orden naturligtvis etiketteras så att deras användning klart framgår. Det är alltså lika mycket med tanke på den svenske ordboksanvändaren som på den finländske på sin plats att införa finlandssvenskt material i svenska ordböcker.

3. Plurinationellitet, norm och pluricentricitet

Allt sedan Clyne 1992 gav termen *pluricentriska språk* spridning genom att konsekvent använda den på tyskan har också svenskan beskrivits som ett pluricentriskt språk (Reuter 1992, Laureys 2001:69) med centrum både i Sverige och Finland. Detta synsätt verkar ha anammats utan att man närmare reflekterat över i vad mån det är tillämpligt på svenskan. Ammon, som ingående studerat norm- och variationsfrågor, har också granskat plurinationellitets- och pluricentricitetsbegreppet och därtill relaterade begrepp (Ammon 2000) och i ett försök att närmare precisera deras innebörd tillämpar också han dem samtidigt på tyskan.

Det kan tyckas tämligen oproblematiskt att beskriva svenskan som ett *plurinationellt* och närmare bestämt ett *binationellt* språk (jfr Laureys 1999:252), eftersom svenska talas både i Sverige och Finland och svenskan i Finland därtill är ett av nationalspråken även om finlandssvenskan ju inte ensam är ett samhällsbärande språk på samma sätt som exempelvis tyskan i Österrike. För att ett språk skall kunna

anses vara plurinationellt krävs emellertid enligt Ammon (2000:510) förutom att det talas i minst två länder därtill att språkliga egenheter utvecklats i vardera landet vilka på ort och ställe gäller som standardspråk och ytterligare att dessa egenheter inte utgör standardspråk någon annanstans. Kultur- och samhällsrelaterade ord som står för fenomen som uppträder enbart i det ena landet anses dock inte tillhöra kategorin *specifik standardspråklig form*. Hit räknas däremot ord som i det ena centrumet har en motsvarighet i det andra, dvs. antingen samma uttryck med olika betydelse (finl. sv. *aula* 'entréhall' – sv.sv. *aula* 'samlings- sal, festsal') eller samma betydelse realiserad med hjälp av olika uttryck (finl. sv. *skyddsväg* – sv. sv. *övergång*). För att ett språk skall kunna anses vara plurinationellt krävs med andra ord enligt Ammon (2000:513) att språket kan uppvisa *nationella varianter*, dvs. för en nation specifika standardformer, och *nationella varieteter* eller med andra ord summan av alla standardformer och specifika standardspråkliga former. Också på denna punkt får svenskan anses någorlunda fylla kraven på ett plurinationellt språk, då ju finlandssvenskans nationella standardvarianter vid det här laget är välkända och då man trots valet av norm i själva verket tolererar specifikt finländska varianter utöver de nödvändiga, kulturbundna orden. En god överblick över denna typ av lexikal variation ges för finlandssvenskans del i t.ex. FSOB. Sämre förhåller det sig med kunskapen om ord som är specifikt sverigesvenska, eftersom dessa inte finns uppförda i speciella ordböcker eller ordlistor.

Vad som skall anses vara nationell variation sammanhänger med hur standardspråket definieras. Som standardspråk kan enligt Ammon (2000:511) betraktas den språkform som av språknormauktoriteten, dvs. personer till vilkas yrke det hör att vaka över och rätta andras (normsubjektets) språk, godkänns i t.ex. saktexter och skoluppsatser. En något mera tillförlitlig definition på standardspråk är att detta är kodifierat. Detta innebär att de språkliga tecken och konstruktioner som konstituerar ett standardspråk finns förtecknade i lingvistiska kodex (t.ex. ordböcker, grammatiker) som språknormauktoriteten kan åberopa i sin verksamhet. Som konstaterats ovan är kodifieringen i ordböcker och grammatiker av olika orsaker sällan vare sig fullständig eller tidsenlig. Uttrycksformer som omfattas av alla och som fått normauktoritets officiella stöd måste dock, utan att vara kodifierade, kunna anses vara standardspråkliga. Inte heller förekomsten i en kodex utgör i sig en garanti för standardspråkighet, då ju t.ex. lemmata i en ordbok kan åtföljas av inskränkande etiketter. Karaktären av standardspråk är bäst garanterad då ett lemma saknar alla markeringar. Kodifieringen av en nationell varietet tillskrivs av Ammon (2000:512)

speciell betydelse då det för t.ex. tyskans del visat sig att de varieteter som är bäst kodifierade uppvisar också andra än standardspråkliga lexikala egenheter och så att säga på ett djupare plan skiljer sig från varandra.

Pluricentricitet hänger nära samman med plurinationalitet men betraktas av Ammon likväl som ett mindre specifikt begrepp (Ammon 2000:512), eftersom det enligt honom för pluricentricitet är tillräckligt att ett och samma språk talas i flera länder eller att landsdelar uppvisar regional variation. Pluricentriska är däremot enligt Clyne gränsöverskridande språk om man i skilda länder följer olika norm, något som väckt diskussion inte minst då det gäller tyskspråkiga länder. Enligt Ammon (1998:317) har bl.a. tyska forskare varnat för en omfattande användning av termen.

The term pluricentric was employed by Kloss (1978 II: 66–67) to describe languages with several interacting centres, each providing a national variety with at least some of its own (codified) norms. (Clyne 1992:2)

Plurizentrische Sprachen sind grenzübergreifende Sprachen mit konkurrierenden, aber auch interagierenden, nationalen (und gar übernationalen) Standardvarietäten mit verschiedenen Normen, die eine gesamte Tradition teilen. (Clyne 1995:7)

Om man ser till de kriterier som Clyne ställer upp för ett pluricentriskt språk är det inte självklart att svenskan hör till denna kategori. I Finland har visserligen tidvis röster höjts för att finlandssvenskan skall följa, eller kanske redan följer, en egen norm. Riksbekant blev bl.a. den diskussion om finlandssvenskan som fördes i *Hufvudstadsbladet* hösten 1989 (Hbl 1989). Den finländska normauktoriteten har emellertid upprepade gånger tagit avstånd från ett sådant synsätt och i stället poängterat strävan att närma finlandssvenskan till sverigesvenskan och beroendet av den svenska normen. Finlandssvenskan följer inte en egen norm och svenskan är följaktligen inte heller ett pluricentriskt språk åtminstone i den mening som Clyne verkar inlägga i begreppet. Inte heller i fråga om kodifiering fyller svenskan kraven på ett språk med flera centra. Med kodifiering avses inte att det upprättats ordlistor över regionala egenheter eller att syntaktiska problem behandlas utan att man aktivt går in för att allsidigt kodifiera och bygga ut den regionala varieteten. Kloss (1978:23ff.) använder termen *Ausbausprache* för språk som är föremål för en medveten och målinriktad kodifiering. Om en medveten strävan inte låg bakom kodifieringen skulle kodifierat/icke kodifierat språk vara ett verk av slumpen och sålunda föga lämpligt att använda som kriterium på pluricentricitet. Visserligen bedrivs det i

Finland en språkvård, som av vissa anses för liberal medan den av andra betraktas som alltför restriktiv, men en kodex över den nationella varieteten saknas så när som på FSOB, som trots sitt namn ingalunda beskriver det totala finlandssvenska lexikonet utan enbart anlägger ett normerande perspektiv på den nationella variationen. De undersökningar och beskrivningar som gjorts av finlandssvenska egenheter har därtill vanligen behandlat varianterna som avvikelser från gällande svensk norm.

Ett språk som består av flera nationella varieteter kan sålunda uppvisa flera centra. När ett språk talas i flera nationer kan hela nationen eller i flerspråkiga länder hela språkgemenskapen betraktas som ett centrum. Enligt Ammon (2000:512f.) utgör centra med en egen kodex och vård av den egna varieteten ett s.k. *fullcentrum* (Vollzentrum) vid sidan av *halvcentra* (Halbzentrum) som inte utarbetat en egen kodex. Ett villkor för existensen av ett centrum, full- eller halvcentrum, är enligt Ammon under alla omständigheter att det inom ifrågavarande språk existerar specifika, standardspråkliga varianter.

Bilden av svenskan som ett pluricentriskt språk kompliceras av det faktum att den finlandssvenska normauktoriteten, som i och med valet av norm självant underordnat sig den svenska, och den svenska i vissa speciella fall utöver samma typ av verksamhet. Ansvar för att kultur- och samhällsrelaterade ord och uttryck får en svensk, och framför allt en acceptabel svensk, form faller emellertid först och främst på den finlandssvenska normauktoriteten. Till följd av detta kunde Finland trots vissa inskränkningar med Ammons terminologi eventuellt betecknas som någon form av halvcentrum.

Förhållandet mellan skilda varieteter av pluricentriska språk är vanligen asymmetriskt då språkbrukarna i en av olika orsaker dominant nation betraktar sig själva som de enda normbärarna och dessutom i regel har bristfälliga kunskaper om andra varieteter. (Clyne 1995:8f.) I fråga om de två svenska varieteterna, svenskan i Sverige och finlandssvenskan, är asymmetrin delvis en naturlig följd av att man i Finland frivilligt valt att följa den svenska normen. Övergavs den svenska normen till förmån för en egen finlandssvensk norm ligger det emellertid nära till hands att en regiocentrisk asymmetri skulle komma att göra sig gällande, dvs. att flera centra inom landet skulle uppstå (jfr till exempel situationen i Tyskland).

Även om man betraktat svenskan som ett pluricentriskt språk har man inte, som t.ex. i Österrike och Schweiz, dragit några slutsatser av den påstådda pluricentriciteten då det gäller utgivningen av ordböcker. För finlandssvenskans del existerar visserligen mindre ordlistor och sedan ett par år tillbaka också *Finlandssvensk ordbok* över ord som är

nödvändiga eller gångbara i huvudsak eller enbart i finlandssvenskan. Men samtidigt saknas ordböcker över ord som är okända eller har en begränsad utbredning i svenskan utanför Sverige. Att en ordbok över specifikt sverigesvenska ord inte publicerats är förmodligen inte enbart frågan om att utgivningen knappast skulle vara ekonomiskt lönande. (Jfr Ammon 1994:54ff.) Ett reellt behov av en "Svenska i Sverige"-ordbok existerar knappast, eftersom det högst sannolikt förhåller sig så att de specifikt sverigesvenska orden till väsentliga delar ingår i finlandssvenskarnas passiva ordförråd tack vare tv, radio och tidningar och att det egentligen bara är i det aktiva ordförrådet en lucka finns. Något kommunikationspraktiskt problem föreligger alltså inte och därmed inte heller ett behov av en ordbok. Däremot skulle det vara önskvärt att det svenska språket och dess skilda varieteter behandlades jämlikt i en och samma ordbok.

4. Sammanfattande synpunkter

Utgivningen av ordböcker har hittills i hög grad varit en intern angelägenhet för lexikografer. Detta förhållande har i våra dagar alltmer fått ge vika för en mera användartillvänd attityd. Ordboksanvändarens behov av och förmåga att tillgodogöra sig den information som ordböckerna ger, kunde dock sannolikt i ännu större utsträckning än hittills utgöra utgångspunkt för ordboksarbetet. Den vars huvudsakliga sysselsättning består i att utarbeta ordböcker fjärras lätt från användarna och får med tiden allt svårare att föreställa sig deras behov och problem.

Eftersom ordböckerna skall tillfredsställa olika användarkategorier och -behov utgör dessa med nödvändighet en kompromiss som i sämsta fall tillfredsställer varken producenter eller konsumenter. Det vore därför kanske på tiden att trots allt diskutera ordböcker för mera specifika funktioner eller användargrupper. Existerande ordböcker kunde med en förnyad layout där man inte drar sig för att använda färg också göras lättare att navigera i.

Norm är ett centralt begrepp för såväl ordboksanvändare som för ordboksförfattare. Oberoende av om användaren har för avsikt att följa normen eller inte utgör denna utgångspunkten för det val denne småningom träffar, i annat fall skulle han knappast konsultera en ordbok. Ordboksförfattarens beroende av normen kommer sällan explicit till uttryck i form av direkta preskriptioner, men ligger ändå till grund för ordboksarbetet då t.ex. etiketteringen måste kunna anses ha uppkommit mot bakgrund av åtminstone en (o)medvetet tänkt norm (ett

icke ifrågasatt bruk som inte normerats explicit), eftersom det i annat fall är svårt att föreställa sig på vad denna egentligen grundar sig. Norm och variation är inte heller de antonyma begrepp som de ofta framställs som. Detta synsätt är både förenklat och missvisande då normen utgör en förutsättning för ett fungerande språk och gör det meningsfullt att räkna med variation.

Våra dagars lexikografer använder, kanske av pedagogiska skäl, hellre ordet bruk än norm. Ordboksförfattarna kunde likväl mera öppet än hittills ange frekventa uttryckssätt som man bestämt avråder från och över lag ge mera explicit information. Vana ordboksanvändare och användare med språklig utbildning kan förmodligen läsa sig till mycket med hjälp av exempel, även om de exempel som redovisats ovan tyder på att detta långt ifrån alltid är fallet. Ordboksanvändare utan de kunskaper i och om modersmålet som man hittills tagit för givna kräver helt enkelt att informationen ges mera explicit. Med den påverkan utifrån som svenskan är utsatt för i dag kommer det högst sannolikt att med tiden bli nödvändigt både med en kraftigare och en mera öppen normering än hittills förutsatt att man vill undvika ett alltför starkt främmande inflytande. Den svenska som produceras inom EU har redan nu hunnit väcka farhågor för ett återfall i den gamla byråkratsvenskan.

Svenskan brukar betraktas som ett pluricentriskt språk med centrum både i Sverige och Finland. Detta synsätt har anammats utan att man mera i detalj har studerat i vad mån det är tillämpligt på svenskan. Beträktningsättet har emellertid inte haft några konsekvenser för produktionen av ordböcker. En naturlig följd av den påstådda pluricentriciteten vore att vardera centrumet utarbetade ordböcker åtminstone över de regionala, standardspråkliga varianterna eller en ordbok omfattande sverigesvenskans resp. finlandssvenskans totala lexikon. Av detta finns ingenting förverkligat utom *Finlandssvensk ordbok* som egentligen är en normerande ordbok över finlandssvenska avvikelser och ingalunda omfattar finlandssvenskans lexikon i stort. Orsakerna till att ordböcker inte producerats är sannolikt flera. En vägande orsak är förmodligen att svenska i grund och botten inte är ett pluricentriskt språk. Hur det verkligen förhåller sig kräver emellertid en noggrannare undersökning än som varit möjlig inom ramen för detta arbete.

Det är lätt att påpeka brister i ordböckerna men inte fullt lika lätt att komma med konkreta och realistiska förslag till förbättringar. Det är ändå viktigt att diskussionen hålls levande även om det är lätt att säga tulipanaros.

Litteratur

- Allén, Sture 1987. Svensk ordbok visar det goda språkbruket. *DN* 14.8.87
- Ammon, Ulrich 1987. Zu den Begriffen 'standardsprachliches Sprachzeichen', 'Standardvarietät' und 'Standardsprache'. I: *Zeitschrift für Phonetik, Sprachwissenschaft und Kommunikationsforschung* 40/3, 305–316
- Ammon, Ulrich 1994. Über ein fehlendes Wörterbuch. "Wie sagt man in Deutschland?" und den übersehenen Wörterbuchttyp 'Nationale Varianten einer Sprache'. I: *Deutsche Sprache 1. Zeitschrift für Theorie, Praxis, Dokumentation*, 51–65.
- Ammon, Ulrich 1998. Plurinationalität oder Pluriarealität? Begriffliche und terminologische Präzisierungsvorschläge zur Plurizentrität des Deutschen – mit einem Ausblick auf ein Wörterbuchprojekt. I: Ernst, Peter & Patocka, Franz (Hrsg.): *Deutsche Sprache in Raum und Zeit. Festschrift für Peter Wiesinger zum 60. Geburtstag*. Wien: Edition Praesens, 313–322.
- Ammon, Ulrich. 2000. Sprache – Nation und die Plurinationalität des Deutschen. I: Gardt, Andreas (Hrsg.): *Nation und Sprache. Die Diskussion ihres Verhältnisses in Geschichte und Gegenwart*. Berlin, New York: de Gruyter, 509–524.
- Bergenholtz, Henning 1998. Deskriptiv, proskriptiv og præskriptiv leksikografi. I: Fjeld Vatvedt, Ruth & Wangensteen, Boye (red.): *Normer og regler*. Festschrift til Dag Gundersen 15. januar 1998. Oslo, 233–246
- Bergenholtz, Henning 2001a. Lexikografie ist Selektion ist Selektion ist Selektion ... I: Korhonen, Jarmo (Hrsg.): *Von der mono- zur bilingualen Lexikografie für das Deutsche*. Frankfurt am Main m. fl.: Peter Lang, 11–30.
- Bergenholtz, Henning 2001b. Proskription, oder: So kann man dem Wörterbuchbenutzer bei Textproduktionsschwierigkeiten am ehesten helfen, I: *Sprache im Alltag. Beitrag zu neuen Perspektiven in der Linguistik*. Herbert Ernst Wiegand zum 65. Geburtstag gewidmet. Berlin, New York: Walter de Gruyter, 499–519.
- Boyd, Sally 1995. Språken i Sverige. I: Ahlsén, Elisabeth & Allwood, Jens (red.): *Språk i fokus*. Lund: Studentlitteratur, 89–114.
- Clyne, Michael (Ed.) 1992. *Pluricentric Languages. Differing Norms in Different Nations..* Berlin, New York: Mouton, de Gruyter.
- Clyne, Michael 1995. Sprachplanung in einer plurizentrischen Sprache. Überlegungen zu einer österreichischen Sprachpolitik aus internationaler Sicht. I: Muhr, Rudolf & Schrodts, Richard & Wiesinger,

- Peter (Hrsg.): *Österreichisches Deutsch. Linguistische, Sozialpsychologische und sprachpolitische Aspekte einer nationalen Variante des Deutsche*. Wien: Verlag Hölder-Pichler-Tempsky, 7–16.
- Finlandssvensk ordbok* = af Hällström, Charlotta & Reuter, Mikael 2000. *Finlandssvensk ordbok*. Helsingfors: Schildts.
- Haarala, Risto 1997. Vem är de finska ordböckerna gjorda för? I: *Nordiska studier i lexikografi* 4. 149–158.
- Haas, Walter 1998. Über die Entstehung von Sprachnormen im Gespräch. I: Ernst, Peter & Patocka, Franz (Hrsg.): *Deutsche Sprache in Raum und Zeit. Festschrift für Peter Wiesinger zum 60. Geburtstag*. Wien: Edition Praesens, 285–296.
- Hesslin Rider, Inger 1995. Hur ser en användarvänlig ordbok ut? I: *Nordiske studier i leksikografi* 3, 351–357.
- Hufvudstadsbladet* 14.10.–29.12.1989
- Högskoleverket (utg.) 2002. *Utvärdering av utbildningar i svenska/nordiska språk i Sverige*. Stockholm.
- Jedlička, Alois & Chloupek, Jan 1988. Sprachnormierung und Kodifizierung. I: *Sociolinguistics. An International Handbook of the Science of Language and Society*. Second Volume. Berlin, New York: Walter de Gruyter, 1650–1660.
- Kloss, Heinz 1978. *Die Entwicklung neuerer germanistischer Kultursprachen seit 1800*. 2., erweiterte Aufl. Düsseldorf: Pädagogischer Verlag Schwann.
- Landqvist, Hans 2001. Hur används *finlandssvensk(a)*? Om <finl.>, <finl. o. åld.>, <högtidligt o. finl.> samt andra bruklighetsbeteckningar i SAOL12. I: *Svenskan i Finland* 6. Vasa: Vasa universitet, 74–84.
- Lundbladh, Carl-Erik 1999. Ordbok eller encyklopedi – en fråga om hänsyn till användaren. I: *Nordiska studier i lexikografi* 4, 265–273.
- Laureys, Godelieve 1999. Den svensk-nederländska/nederländsk-svenska ordboken. En bidirektionell ordbok i ett dubbelt binationellt perspektiv. I: *Nordiska studier i lexikografi* 4, 249–254.
- Laureys, Godelieve 2001. Flamländskan och finlandssvenskan: två stridbara lillasystrar. I: *Våra språk i tid och rum*. Meddelanden från Institutionen för nordiska språk och nordisk litteratur vid Helsingfors universitet B: 21. Helsingfors: Helsingfors universitet.
- Malmgren, Sven-Göran 1995. Nationalencyklopedins ordbok – några karakteristiska typer av information. I: *Nordiske studier i leksikografi* 3. 275–282.
- Nationalencyklopedins ordbok* 1995–1996. Höganäs: Bokförlaget Bra Böcker AB.

- Nikula, Kristina 1991. Är norm ett ”fult” ord? Om ordböcker och norm. I: *Fackspråk och översättningsteori*. VAKKI-seminarium XI, Vörå 9–10.2.1991. Vasa: Vasa universitet, 244–254.
- Nikula, Kristina 1992. Deskriptiva ordböcker – finns dom? I: *Nordiske studier i leksikografi 1*, 43–52
- Nikula, Kristina 2002. Är valet av norm för finlandssvenskan legitimt? Under utgivning.
- Nyström, Ingegerd 2001. Miljöns bärformåga skulle ta emot och stanna av växten eller Realprovet och färdigheten i modersmålet. I: *Svenskan i Finland 6*. Vasa: Vasa universitet, 140–149.
- Reuter, Mikael 1992. Swedish as a pluricentric language. I: Clyne, Michael (Ed.): *Pluricentric Languages. Differing Norms in Different Nations..* Berlin, New York: Mouton, de Gruyter, 101–116.
- Ripfel, Martha 1989. Die normative Wirkung deskriptiver Wörterbücher. I: *Wörterbücher Ein internationales Handbuch zur Lexikographie*. Erster Teilband. Berlin, New York: Walter de Gruyter, 189–207.
- SAOL₁₂ = Svenska Akademiens ordlista över svenska språket 1998. Stockholm: Svenska Akademien & Norstedts ordbok
- SOB = Svensk ordbok 1986. Språkdata. Göteborg. Stockholm: Esselte Studium.
- Svensk handordbok. Konstruktioner och fraseologi.* (u. å) Stockholm: Norstedts
- Svensén, Bo 1987. *Handbok i leksikografi. Principer och metoder i ordboksarbetet*. Stockholm: Esselte Studium & Tekniska nomenklaturcentralen.
- Thelander, Mats 1994. *prov.* utan värde? Om provinsialismer i ordböcker – och i verkligheten. I: *Språkbruk, grammatik och språkförändring. En festskrift till Ulf Teleman 13.1.1994*. Lund: Institutionen för nordiska språk. Lunds universitet, 365–375.
- Tiisala, Seija 2001. Grammatik och finsk-svenska ordböcker. I: *LexicoNordica 8*, 139–154.
- Wiegand, Herbert Ernst 1998. *Wörterbuchforschung. Untersuchung zur Wörterbuchforschung, zur Theorie, Geschichte, Kritik und Automatisierung der Lexikographie. 1. Teilband*. Berlin, New York.

Charlotta af Hällström

Normeringen i *Finlandssvensk ordbok*

Finland Swedish is a variety of Swedish, not a separate language. The aim of Finland-Swedish language planning is among other things that the Finland Swedish will endure as a variety of the Swedish language. One of the means is *Finlandssvensk ordbok* ('Finland Swedish Dictionary'; af Hällström & Reuter 2000) which in a way is a both normative and descriptive dictionary. The readers are advised against using some of the so called finlandisms, whereas other finlandisms are accepted in some contexts. In this article the author explains the principles of the norms in *Finlandssvensk ordbok*.

1. Inledning

”Liksom normer i övrigt kan språknormerna vara explicit uttryckta i ord eller existera utan att någonsin ha formulerats i ord. Man kan följa en norm utan att vara medveten om att man följer den.” (Laurén 1985:90.) Det finns alltså implicita språknormer, konventioner i alla språk, men det finns i vissa språk också explicita och officiella språknormer. De nordiska språken hör till de språk som har en officiell språknormering. Denna explicita normering behöver dock inte strida mot den implicita, och oftast brukar väl de normerande instanserna, alltså språkvårdarna, basera sina rekommendationer på konventioner i språket.

Ibland kan dock konventionen i en regional varietet strida mot konventionen i riksspråket. Hur ska de som står för den explicita normeringen, språkvårdarna, göra då? Det är ett problem som kommer att belysas i någon mån i denna artikel, men något konkret svar kommer artikeln inte att ge. Artikeln utgår från erfarenheter av arbetet med *Finlandssvensk ordbok* (af Hällström & Reuter 2000) och fokuserar på de principer som vi, författarna till boken, följde vid normeringen.

2. Bakgrund

Mot slutet av 1800-talet började man komma till insikt om att det fanns rätt stora skillnader mellan den svenska som talades i Finland och den som talades i Sverige. Axel Olof Freudenthal påpekade i ett språkvårdande syfte i föredraget ”Om svensk språkkunskap. Särdeles med afseende på Finland” som han höll inför filosofiska fakulteten vid

dåvarande Kejserliga Alexandersuniversitetet (i dag Helsingfors universitet) år 1867 det faktum att det fanns särdrag i den svenska som talades i Finland. Freudenthal varnade i sitt föredrag bland annat för att svenskan i Finland höll på att urarta i brist på omvårdnad; det fanns då ännu inte ens en lärostol i nordisk filologi vid universitetet. En sådan inrättades tio år senare, då Freudenthal blev den första professorn i svenska språket och litteraturen vid universitetet (Solstrand-Pipping 1993:3f.).

Den första som något utförligare och systematiskt berörde finlandssvenskans egenheter var skollektorn Karl Lindström i artikeln ”Studier på svensk språkbotten i Finland” i Finsk tidskrift 1885. Hans inställning var normativ; i sin artikel gav han exempel på ”uppenbara oriktigheter” som borde ”aflysas och framförallt förhindras att göra sitt inträde i skriftspråket, dit de ovillkorligen snart skola bana sin väg, om ej språkkänslan i tid varnas för dem”. Han skriver: ”ju mera Finland aflägsnar sig från det gamla moderlandet, ju mera de litterära inflytelserna därifrån aftaga i styrka, dess mera skall språket i Finland, utsatt för påvärkan från andra håll, aflägsna sig från riksspråket för att försöka egna vägar.” Han såg hotet mot finlandssvenskan komma från två håll, främst från de finlandssvenska dialekterna, men även från finskan. Lindström ansåg att ”nysvenskan” (rikssvenskan) skulle vara norm även för svenskan i Finland, speciellt det skrivna språket, men gjorde gällande att finlandssvenska särdrag i vissa fall bör godtagas. Dessa vissa fall var enligt honom accenten och uttalet av en del ljud och ljudförbindelser (Ahlbäck 1971:70). Dessa åsikter överensstämmer till stora delar med den uppfattning som dagens finlandssvenska språkvårdare har.

År 1892 beslöt Svenska Landsmålsföreningen i Helsingfors, på förslag av dess grundare Axel Olof Freudenthal, att uppgöra en förteckning över ”sådana i den finländska skriftsvenskan begagnade ord och uttryck, som icke återfinnas i riksspråket i Sverige”. Resultatet av detta arbete publicerades 1902 av Freudenthal (Ahlbäck 1971:71). Dessa arbeten och många därtill utgjorde grunden för Hugo Bergroths (lektor i svenska vid Kejserliga Alexandersuniversitetet/Helsingfors universitet 1893–1934) undersökningar av svenskan i Finland, som 1917 kulminerade i boken *Finlandssvenska. Handledning till undvikande av provinsialismer i tal och skrift*. Boken, som kom att bli ett centralt verk inom den finlandssvenska språkvården, utkom i en andra upplaga 1928. I boken tar Bergroth upp ca 1400 finlandssvenska språkliga särdrag. *Finlandssvenska*, men också Bergroths övriga handböcker fick stor spridning. Den förkortade versionen av *Finlandssvenska*, *Högsvenska*, efter författarens död redigerad av Björn Pettersson, gavs ut i sin sista

upplaga i mitten av 1960-talet och användes i skolorna ända fram till början av 1970-talet. Dessutom trycktes *Finlandssvenska* i faksimilupplaga så sent som 1992.

År 1930 utkom undersökningen *Säregenheter i finländsk tidnings-svenska*, som Finlands svenska publicistförbund hade gett journalisten och författaren Valdemar Langlet i uppgift att genomföra. Den baserar sig på excerperade finlandssvenska tidningar och tidskrifter. Intressant nog har Langlet medvetet låtit bli att använda sig av någon till buds stående litteratur om finlandssvenskan. ”Visserligen skulle därigenom kunnat vinnas en större fullständighet, som kunde ha givit ökat värde åt undersökningen, vari nu utan tvivel ett eller annat av intresse saknas; å andra sidan hade uppdraget sin givna begränsning, och tillika var en befintlig dokumentering det första och viktigaste vetenskapliga kravet.”

Ett tecken på det stora intresse finlandssvenskar har visat sitt språk är att Svenska språkvårdsnämnden i Finland var den första språknämnd som grundades i Norden, och det därtill 1942, mitt under brinnande krig, då man kunde tro att det fanns många för stunden viktigare frågor att tänka på. I språknämndens programparagraf hette det att ”nämnden är Folktingsfullmäktiges rådgivande organ i språkriktighetsfrågor och dess uppgift är att av eget initiativ eller på grund av uppdrag som kan givas den uttala sig om normerna för finlandssvenskt skrift- och talspråk” (Grönqvist 1992:3–4).

Forskningscentralen för de inhemska språken inrättades år 1976, och fick genast från början en särskild byrå även för svenska språket. Inrättandet av Forskningscentralen och dess svenska byrå innebar ett väsentligt steg framåt för språkvården i Finland, som nu hade en tryggad ekonomi och helt andra resurser än tidigare.

År 1976 (och i senare upplagor) utkom biblioteksmannen Harry Stenmarks bok *Finlandssvenska ord och uttryck*, där författaren listar ord och uttryck som han uppfattar som finlandssvenska. Harry Stenmarks ordlista har inte ett normativt utan ett deskriptivt syfte och riktar sig närmast till sverigesvenskar. Det kan påpekas i detta sammanhang att en del av hans finlandismer (i tredje upplagan från 1983 sammanlagt 4200 ord och uttryck) är så att säga falska larm. Det finns en hel del ord och uttryck i Stenmarks bok som är gångbara även i rikssvenskan, och dessutom är en hel del av uppslagsorden rena tillfälligheter som snarast ger uttryck för den allmänna språkliga osäkerhet som många finlandssvenskars modersmål kännetecknas av. En stor del av uppslagsorden är namn på institutioner, förkortningar etc. Den stora mängden uppslagsord kan alltså ge intrycket av att skillnaderna mellan

finlandssvenskan och rikssvenskan på lexikal nivå är mycket större än vad den de facto är.

På *Finlandssvensk ordbok* har man arbetat under hela 1990-talet. Jag påbörjade arbetet med boken 1997 och kunde då basera mig på ett material bestående av ca 6000 ord och uttryck excerperade ur språkvårdslitteratur. Detta material hade sammanställts av Chris Silverström. Boken utkom på Schildts förlag år 2000 i 2 upplagor à 2000 exemplar, tredje upplagan på ytterligare 2000 exemplar har utkommit i år (2002).

Förutom Bergroths, Langlets och Stenmarks böcker och nu även *Finlandssvensk ordbok* har det inte utkommit någon heltäckande ordbok eller ordlista med finlandismer som riktar sig till den finlandssvenska allmänheten.

3. Principer för normering i Finlandssvensk ordbok

Jag vill understryka att den finlandssvenska språkvårdens syn är att finlandssvenskan är en varietet av svenskan, inte ett eget språk. Men eftersom finlandssvenskan återspeglar ett annat samhälle och i viss mån en annan kultur än sverigesvenskan anser vi det vara självklart att finlandssvenskan har och bör få ha vissa särdrag. Målet för den finlandssvenska språkvården är att svenskan i Finland inte ska fjärma sig från sverigesvenskan utan att vi fortsättningsvis ska kunna tala om en enda svenska, trots vissa nationella och regionala skillnader som gör att vi använder det gemensamma språket på lite olika sätt. Vi vill alltså att finlandssvenskarna i mån av möjlighet ska följa rikssvenskt språkbruk, utan att ändå behöva våldföra sig på hävdvunna finlandssvenska uttryckssätt och förneka sin kulturella identitet, som bland annat tar sig uttryck i finlandismerna. Det låter enkelt, men frågan vilka ord som är en del av den kulturella identiteten är i högsta grad subjektiv och svår att avgöra annat än intuitivt.

I det här sammanhanget kan det vara viktigt att också påpeka att bilden av finlandssvenskan ofta blir något förenklad. Man får lätt uppfattningen att finlandssvenskan är en enhetlig och avgränsad språkvarietet. Det finns emellertid inget enhetligt finlandssvenskt riksspråk och inte bara en finlandssvenska. De regionala skillnaderna är rätt stora och dessutom föreligger det skillnader mellan olika åldersgrupper och socialgrupper. Det som kan anses komma närmast vad man kunde kalla ett finlandssvenskt riksspråk är den neutrala högstatusfinlandssvenska som talas t.ex. av hallåorna i den nationella svenskspråkiga kanalen Radio Vega.

Frågan om Finlandssvensk ordbok ska vara beskrivande (deskriptiv) eller rekommenderande (preskriptiv, normativ) har inte varit helt lätt att lösa. Vi har varit tvungna att välja mellan å ena sidan att ta ställning till om finlandismer ska vara "tillåtna" eller inte, och å andra sidan att inte ge någon rekommendation alls. Utan att veta i vilken situation en viss finlandism kommer att användas är det mycket svårt att avgöra om den kan anses vara acceptabel eller inte. Om vi däremot inte ger någon rekommendation alls upplever vi att vi på sätt och vis sviker läsaren när han vänder sig till ordboken i hopp om att få veta vad som är "rätt" och vad som är "fel". Vi har valt vad man antingen kunde kalla den gyllene medelvägen eller en utslätad kompromiss: i klara fall har vi rekommenderat att man undviker uppslagsordet, dvs. finlandismen, men för det mesta låter vi läsaren avgöra själv.

När Mikael Reuter och jag, tillsammans med Svenska språknämnden i Finland, planerade utformningen och principerna för Finlandssvensk ordbok, var jag starkt av åsikten att vi skulle försöka göra boken deskriptiv eller åtminstone undvika att explicit avråda från vissa finlandismer. Mikael Reuter ansåg däremot, liksom även Språknämnden, att vi måste vara lojala mot våra läsare och hjälpa dem att fatta beslut om vilka ord de kan använda och vilka de bör undvika. I efterhand är jag villig att ge min medförfattare åtminstone delvis rätt i denna fråga. Utan rekommendationer hade många uppfattat alla uppslagsord i boken som "förbjudna", vilket mycket väl kan ha bidragit till att stärka den negativa bilden av språkvårdare som trycker ner den språkliga kreativiteten i språkriktighetens namn. Nu är bara en del av uppslagsorden markerade som icke-rekommenderade.

Det är klart att vi bara genom att ha samlat dessa finlandismer ger en signal om ordens acceptabilitet. Bo Svensén skriver i Handbok i lexikografi: "Man kan t.o.m. gå så långt som till att säga att i och med att en viss språklig företeelse utan reservationer tas upp i en ordbok har man i viss mån upphöjt den till norm." (Svensén 1987:32.) Det här gäller säkert andra ordböcker, men jag tror faktiskt att det motsatta förhållandet kan råda i fråga om Finlandssvensk ordbok. Med tanke på hur många finlandssvenskar som verkar uppfatta ordet *finlandism* som liktydigt med 'språkfel' tror jag att vissa av Finlandssvensk ordboks användare trots våra förklaringar i inledningen kan uppfatta att alla drygt 2300 uppslagsord ska undvikas i vårt språk. Så dåligt verkar finlandssvenskarnas språkliga självförtroende tyvärr vara. Orsaken till detta dåliga självförtroende kan sökas på olika håll, och en vanlig syndabock som utpekas är de äldre modersmåls lärarna, som med Hugo Bergroths *Högsvenska* i handen försökte lära eleverna att undvika alla finlandismer. Yngre finlandssvenskar uppvuxna med nyare pedagogiska

metoder har en positivare syn på finlandismer, och på dem kan Svenséns utsaga säkert stämma in.

Under arbetets gång har vi, föga förvånande, fått erfara att det sällan finns absoluta svar på språkliga frågor och den utan tvekan svåraste delen av ordboksarbetet har varit att bestämma vilka finlandismer som kan tillåtas och vilka vi avråder ifrån.

Vi har följt vissa principer i vår normering, men nitiska ordboks-användare kan säkert hitta många exempel på ord där vi har gått mot våra egna principer.

3.1 Finlandismer som kan accepteras

Finlandismer som kan accepteras i stilistiskt neutrala texter är officiella ord och uttryck (t.ex. *löneklass* 'lönegrad'). Existerande juridiska och administrativa termer som avviker från sina motsvarigheter i Sverige bör vanligen användas i finländska sammanhang. När nya termer och uttryck skapas strävar man i allmänhet efter att de i första hand ska följa språkbruket i Sverige. Samtidigt är det till fördel om den svenska termen inte i alltför hög grad avviker från den finska. Idealet är naturligtvis att den svenska terminologin i Sverige och Finland är identiska, och att begreppssystemet är lika på svenska och finska.

I boken *Svenskt lagspråk i Finland* kan man läsa mer om principerna för juridiskt språk i Finland. Där står bland annat följande: "Det svenska lagspråket i Finland bör i så hög grad som möjligt närmas till lagspråket i Sverige. Detta är viktigt dels för att vi på det sättet kan hämta förebilder i Sverige och gemensamt delta i utveckling av det svenska lagspråket, dels för att man inom EU har bara en variant av svenska, som då skall vara gemensam för Sverige och Finland." (Bruun & Palmgren 1998:36.)

Ord som fyller en lucka i ordförrådet kan också accepteras i stilistiskt neutrala texter. Exempel på dessa ord kunde vara *sämjoval* 'val där antalet kandidater är lika stort som antalet poster och man inte behöver någon omröstning', *frontmannapension* 'pension för frontsoldater' och *talko* 'gemensamt arbete som utförs frivilligt utan egentlig betalning' no. *dugnad*. Dessa ord anser vi öka språkets uttrycksmöjligheter på ett positivt sätt. I praktiken kan dessa ord naturligtvis ändå skapa missförstånd, främst i kontakten med sverigesvenskar, och då rekommenderar vi naturligtvis att man vid behov antingen förklarar dem eller undviker dem, beroende på sammanhanget.

Även vardagliga ord i sitt rätta sammanhang kan accepteras (t.ex. *prella* 'sladdra, prata' och *håsa* [med kort å-ljud] 'jäkta'). Denna princip beror på att vi inte vill hindra finlandssvenskar att använda sitt

vardagsspråk i sitt dagliga liv till exempel med sina familjemedlemmar. En persons vardagsspråk uppfattar vi som viktigt för identiteten.

Vi skriver i inledningen till Finlandssvensk ordbok (s. 5–10) att vi inte avråder finlandssvenskar från att använda finlandismer som berikar språket. Det säger sig självt att det är mycket svårt att dra gränsen mellan ord och uttryck som berikar språket och sådana som inte gör det – berikar inte alla ord språket på något sätt? – och därför är denna kategori diffus och helt ovetenskaplig. Kristina Nikula skriver (2000:250): ”Detta finner jag som ordboksanvändare mer än lovligt ’luddigt’ uttryckt”. Det stämmer, och orsaken är att vi till denna kategori har räknat ord som bland annat känns viktiga för den finlandssvenska identiteten, och identitet är ju som bekant i högsta grad något subjektivt. Vad som berikar språket är något som varje finlandssvensk själv måste ta ställning till. De ord som hör till den nyländska identiteten och känns viktiga för en nylänning är rimligtvis inte precis de samma som hör till en österbottnings identitet. Och det som känns viktigt för en finlandssvensk född på 1930-talet behöver inte alls vara viktigt för en fyrtio år yngre finlandssvensk. Kategorin ”ord som berikar språket” visar med all önskvärd tydlighet att de rekommendationer vi ger i Finlandssvensk ordbok är mer eller mindre subjektiva, låt vara att de grundar sig på en större erfarenhet av språkvård än den genomsnittliga användaren kan antas ha. Denna kategori ger som resultat att vi kanske är mer tillåtande än man kunde vänta sig utgående från de ovannämnda principerna i övrigt, även om den negativa sidan är att ordboksanvändarna kan bli förbryllade och förvirrade av normeringen.

Som en jämförelse kan jag nämna att även Hugo Bergroth hade en motsvarande kategori. Han skriver i inledningen till Finlandssvenska så här: ”ty det finns i vårt språk också sådana provinsialismer som äro verkliga vinningar för språket och som vi därför inte ha skäl att uppgiva; till dem höra t. ex. verben *skida* för ’åka skidor’, ’gå på skidor’, *kräfta* för ’fånga kräftor’.” (Bergroth 1992:21.)

Vilka finlandismer anser vi då berika det svenska språket? Man kunde exempelvis tänka sig uttrycket *kasta bad* ’slänga vatten på bastustenarna’ och ordet *glansbild* ’bokmärke’, no. *glansbilde* och da. *glansbillede*.

3.2 Finlandismer som vi avråder från

I Finlandssvensk ordbok avråder vi i princip ifrån finlandismer med direkt motsvarighet i rikssvenskan. Ett exempel på detta kunde vara

ordet *påskannandag* för det som i rikssvenskan (och för flertalet finlandssvenskar) heter *annandag påsk*.

Likaså avråder vi från ord och uttryck som inte förstås om man inte kan finska eftersom dels inte alla finlandssvenskar kan finska, dels finlandssvenskar ska kunna kommunicera med sverigesvenskar och övriga nordbor på svenska. Det kan naturligtvis vara svårt att avgöra exakt vilka ord och uttryck som kan vara svåra att förstå om man inte kan finska, men en tumregel för oss har varit att finlandismer som är direkta översättningar från finskan, och som avviker mycket från den rikssvenska motsvarigheten kan hänföras till denna kategori. Finlandismen *cellbostad* 'studentbostad, rum i studentkorridor' kunde vara ett exempel på detta. Ordet är direktöversatt från finskans *soluasunto*.

Den kategori som vi kanske ser allra strängast på, är gruppen av ord som betyder något annat i finlandssvenskan än i rikssvenskan. Dessa ord kan ge upphov till stora missförstånd både i kommunikation med icke-finlandssvenskar och i samtal med finlandssvenskar, eftersom man kan missförstå ordet, eller om man känner till de olika betydelseerna inte kan vara helt säker på i vilken betydelse ordet är använt. Verben *hämta* och *söka* är goda exempel på risken. Den sydfinlandssvenska betydelsen av *hämta* är 'ta med sig' (förmodligen uppstått genom påverkan från finskans *tuoda*) och *söka* 'hämta' (troligen från finskans *hakea* med både betydelsen 'hämta' och 'söka') och dessa två verb utgör goda exempel på kategorin ord som har olika betydelser i finlandssvenskan och rikssvenskan.

Enkla strukturfel, som t.ex. prepositionsfel, ser vi inte någon orsak att acceptera i finlandssvenskan (t.ex. *ljuga åt* 'ljuga för', pluralböjning av typen *dia, dian* 'dia, dior').

3.3 Markering

Rekommendationerna i Finlandssvensk ordbok är uttryckta på olika sätt. Ofta har vi med hjälp av bara en stilanvisning (t.ex. vard., dial.) visat att finlandismen inte är gångbar i alla sammanhang.

acku [(akko) vard.

kortform av *ackumulator*; Använd hellre **batteri, bilbatteri, startbatteri** utom i strikt tekniska sammanhang. *Telefonens acku är tom.* rsv.: Telefonens batteri är tomt.; fi. akku; Se även: ackumulator

I vissa fall har vi explicit skrivit ut att vi rekommenderar att man använder något av de föreslagna alternativen, eller att man i mån av möjlighet ska undvika finlandismen i fråga.

allena

Ordet *allena* är ålderdomligt och poetiskt utom i vissa uttryck. rsv.: Sitter du här mol allena? Psykologin är inte allena saliggörande. Använd **ensam** i neutrala sammanhang. *Barn under 12 år får inte allena använda hissen.* rsv.: Barn under 12 år får inte ensamma använda hissen.

Om uppslagsordet är en officiell finländsk term eller liknande har vi skrivit att man bör använda en annan term om man åsyftar motsvarigheten i Sverige.

arbetarskyddsfullmäktig

i Sverige: **skyddsombud** fi. työsuojeluvaltuutettu

I mycket klara fall då vi anser att finlandismen ska undvikas i alla sammanhang har vi använt en pil (Ø) som i klartext betyder ”använd detta/dessa ord/uttryck i stället för uppslagsordet”. Detta markeringsätt har vi valt för att spara utrymme och göra ordboken mer koncentrerad.

andra minst

► **näst minst** *andra störst, bäst, snabbast, högst* rsv.: näst störst, bäst, snabbast, högst; fi. toiseksi pienin

En rekommendation kan också vara explicit uttryckt i ordartikeln då en närmare förklaring behövs:

areal

Areal bör inte användas om ytor inomhus, i stället bör ordet **yta** eller eventuellt **area** användas.

3.4 Subjektivitet oundviklig

Ett visst mått av subjektivitet är knappast ens möjligt att undvika. Som professionell språkvetare borde man naturligtvis i teorin hålla sig helt neutral till alla språkformer, men det går inte att bortse ifrån att även en språkvetare är en privatperson som inte kan låta bli att se subjektivt på

språket, speciellt om man som både Mikael Reuter och jag arbetar med det språk som vi också talar som modersmål och har en personlig relation till. Att hävda något annat vore rent hyckleri. Men samtidigt är det knappast onyttigt att som ordboksredaktör ha en modersmålstalares intuitiva känsla för vilka ord och uttryck som är t.ex. stilistiskt markerade eller kanske rentav socialt stigmatiserade. Den intuitiva känslan som ordboksredaktörerna har finns troligen också hos många andra, vilket man kan kontrollera med hjälp av informanter och personer som kommenterar och läser igenom åtminstone delar av ordboken.

På grund av denna, vad jag uppfattar som ofrånkomliga, subjektivitet vill jag nu understryka, på samma sätt som vi gör i inledningen till Finlandssvensk ordbok, att våra rekommendationer verkligen bara är rekommendationer, inget mer. Vi vill med Finlandssvensk ordbok hjälpa finlandssvenskarna att själva ta ställning till hur de behandlar sitt språk och därmed kunna utnyttja sin språkliga frihet.

4. Mottagande

Finlandssvensk ordbok var uppenbarligen efterlängtd, och finlandssvenskar är mycket intresserade av sitt språk. De slutsatserna kunde vi dra av det stora intresse som ordboken möttes av. Den första upplagan såldes slut på en månad, och den låg länge på första plats på Akademiska bokhandelns tio-i-topp för bästsäljande böcker. Det är mycket ovanligt att finlandssvenska böcker säljer så bra. Två år senare har förlaget tryckt upp en tredje upplaga, som också den säljer mycket bra. Recensionerna har överlag varit positiva. Boken har dock inte recenserats i andra lexikografiska tidskrifter än *LexicoNordica* (Kristina Nikula 2000), och alla övriga recensioner har skrivits av icke-lexikografer. Förutom den kritik som Nikula framför, har boken i stort sett fått negativ kritik på bara en enda punkt: kritikerna saknar vissa uppslagsord.

Den kritik som vi har fått av Kristina Nikula är befogad på många punkter. Jag ska i det här sammanhanget ta upp ett av de problematiska beslut som vi har varit tvungna att fatta. Det är något som Mikael Reuter och jag redan har behandlat i vårt svar till Kristina Nikulas recension, men eftersom våra åsikter inte överensstämmer på den punkten kan det vara värt att ta upp en gång till.

Uppslagsorden *i misstag, på klassen, i året* är exempel på finlandssvensk prepositionsanvändning som jag enligt ovannämnda principer gärna hade avrått ordboksanvändarna från (se punkt 3.2 ovan). De är

emellertid inte markerade i Finlandssvensk ordbok. Just på den här punkten har jag alltså haft en annan åsikt än min medförfattare. Jag har dock accepterat Mikael Reuters syn i de här fallen och i ordboken har vi låtit bli att avråda användarna från dessa prepositionsfraser. Vår motivering i Lexico Nordica 7 (2000:264) avspeglar snarare Mikael Reuters åsikt än min: ”Det har att göra med bruket i finlandssvenskan: de flesta finlandssvenskar använder och accepterar de två sistnämnda [*gå på en klass* och *i året*] [...] medan många finlandssvenskar betraktar de två förstnämnda [*bry sig i* och *berätta åt*] som oriktiga.” Jag håller med om att det är få finlandssvenskar som reflekterar över om någon säger *i året* i stället för det rikssvenska *om året* och *gå på en klass* i stället för det rikssvenska *gå i en klass*. En annan omständighet som kan nämnas är att det heter *i året* på norska, vilket i en samnordisk anda kan tala för användningen av prepositionen *i*. Trots det upplever jag det som problematiskt att göra en skillnad mellan mer och mindre accepterade avvikelser i prepositionsbruket. Detta är ett typiskt exempel på hur svår normeringen har varit; ett slutligt svar på denna typ av frågor kan knappast någonsin ges.

5. Svefix

Under år 2001 och vårterminen 2002 har Forskningscentralen för de inhemska språken samarbetat med språkteknologiföretaget Lingsoft i arbetet med att utarbeta ett särskilt finlandssvenskt språkgranskningsprogram som ska hjälpa programmets användare att skriva svenska utan finländska särdrag. I detta arbete har Mikael Reuter och jag deltagit från Forskningscentralens sida. Programmet går under namnet *Svefix*. (I programmet *Svefix* ingår förutom det finlandssvenska språkgranskningsprogrammet även Lingsofts produkter *Ortographix* och *Grammatifix*.) I arbetet med *Svefix* har vi stött på samma problemställningar som i arbetet med Finlandssvensk ordbok. Vi indelade finlandismerna i fem olika kategorier:

- 1) Finlandism: bör ej användas
- 2) Finlandism: bör undvikas i språkligt neutrala texter
- 3) Finlandism: i viss betydelse
- 4) Finlandism: gångbar i Finland, används inte i Sverige
- 5) Finlandism: vardagligt eller dialektalt uttryck.

Vi har varit något strängare i vår bedömning av bruklighet i Finlandifix än i Finlandssvensk ordbok. Vi räknar nämligen med att de som ska

använda programmet gör det för att rensa sina texter på finlandismer och inte av intresse. Jag ska dock inte orda mer om Finlandifix i det här sammanhanget. Det är en helt annan historia.

Litteratur

- Ahlbäck, Olav 1971: *Svenskan i Finland*. 2. uppl. Skrifter utgivna av Nämnden för svensk språkvård, 15. Stockholm: Läromedelsförlagen.
- Bergroth, Hugo 1928, 1992: *Finlandssvenska.Handledning till undvikande av provinsialismer i tal och skrift*. Faksimilupplaga av andra reviderade och tillökade upplagan, utkommen 1928. Vasa: Schildts Förlags Ab.
- Bruun, Henrik & Sten Palmgren (red.) 1998: *Svenskt lagspråk i Finland*, Statsrådets svenska språknämnd, Schildts Förlags Ab.
- Grönqvist, Henrik 1992: Svensk språkvård i Finland 50 år – en kort historik I: *Språkbruk* 1992:4, 3–6.
- af Hällström, Charlotta och Mikael Reuter 2000: *Finlandssvensk ordbok*. Helsingfors: Schildts.
- af Hällström, Charlotta och Mikael Reuter 2000: Svar till Kristina Nikula I: *Lexico Nordica* 7, 262–264.
- Langlet, Valdemar 1930: *Säregenheter i finländsk tidningssvenska. En undersökning, verkställd på uppdrag av Finlands svenska publicistförbund*. Helsingfors: Mercators tryckeri aktiebolag.
- Nikula, Kristina 2000: Finlandssvensk ordbok I: *Lexico Nordica* 7, 247–261.
- Solstrand-Pipping, Helena 1993: Finlandssvenskan i går, i dag och i morgon I: *Språkbruk* 1993:3, 3–9.
- Svensén, Bo 1987: *Handbok i lexikografi. Principer och metoder i ordboksarbetet*. Stockholm: Esselte Studium.

Lars Trap-Jensen

Normering og deskription i Den Danske Ordbog – mere eller mindre?¹

As a corpusbased dictionary, The Danish Dictionary has constantly during its compilation been confronted with the gap between the norm of the standard language and the variability of language use observed in natural texts. In this article, the problems involved are discussed in relation to four selected areas where the difficulties are particularly pronounced: orthography, inflection, meaning and lemma selection. Editorial considerations as well as lexicographic examples are discussed, and possible solutions are suggested that try to balance the need for uniformity and recommendations of the dictionary user, on the one hand, with the diversity of the linguistic reality that serves as the descriptive basis of the dictionary, on the other.

1. Normativ og deskriptiv

Behandlingen af sproglig normering i Den Danske Ordbog (herefter DDO) har lige fra begyndelsen været underlagt visse bindinger. Der er nemlig udtrykkelige anvisninger allerede i det kommissorium som blev udarbejdet som grundlag for ordbogen ved projektets begyndelse, og som var baggrunden for at bevillingen til projektet blev givet i sin tid. Heri hedder det:

- Ordbogen skal dække det nutidige danske sprog til og med udgivelsestidspunktet
- Ordbogen skal være en almensproglig ordbog der også medtager de alment brugte fagord
- Ordbogen skal udarbejdes på grundlag af et 40 millioner stort elektronisk tekstkorpus
- Ordbogen skal dække det skrevne sprog og inddrage det talte
- Ordbogen er deskriptiv i sit sigte. Den skal dog være normativ for oplysninger om ortografi og vejledende med hensyn til oplysninger

¹ På grund af det bundne tema for nærværende LexicoNordica har jeg ikke kunnet undgå et vist overlap med mit allerede tilmeldte bidrag til årets Euralex-konference (Trap-Jensen 2002). Jeg har imidlertid i denne artikel bestræbt mig på at bringe et mere fyldigt eksempelmateriale og i det hele taget fokusere mere på det praktiske leksikografiske arbejde.

om bøjning, orddannelse, faste vendinger og konstruktionsmuligheder

- Ordbogen skal omfatte ca 150.000 opslagsord

Som det ses, skal ordbogen være deskriptiv i sit sigte. Deskriptiv betyder i denne sammenhæng at de oplysninger der gives i ordbogen, loyalt skal afspejle sprogbrugen sådan som den kommer til udtryk primært i DDO's eget korpus. I den forstand kommer **deskriptiv** til at stå i modsætning til **normativ**, og derfor det lille ord *dog*: "den skal dog være normativ for oplysninger om ortografi". Når det gælder ortografi, skal ordbogen oplyse om normen uanset om det faktisk også er de former der bruges. Det skyldes selvfølgelig at vi på dansk har en fastsat norm når det gælder ortografi, nemlig den norm som fastsættes af Dansk Sprognævn, og som fremgår af Retskrivningsordbogen (herefter RO). Helt så klare beføjelser har Sprognævnet ikke når det gælder bøjning og orddannelse, og det er derfor der står at ordbogen på dette punkt skal være vejledende. Det samme gælder oplysninger om orddannelse og konstruktionsmuligheder. På disse områder skal ordbogen give anbefalinger af bestemte former, også selvom de i visse tilfælde ikke har støtte i sprogbrugen.

Den modsætning mellem deskriptiv og normativ som antydes her, er en modsætning som først og fremmest er motiveret af den leksikografiske praksis, og den opleves ganske konkret i en række dagligt tilbagevendende situationer hvor redaktøren skal tage stilling til om og i hvilken form og med hvilket indhold en given lemmakandidat skal optages i ordbogen. Modsætningen består selvfølgelig i at sprogbrugen i mange tilfælde giver et andet svar end den eksternt givne norm, og redaktøren må derfor enten foretage et valg eller prøve at finde en løsning der tilgodeser begge aspekter. Det er i denne snævre forstand deskriptiv og normativ vil blive brugt i denne sammenhæng, men det betyder ikke at alt dermed er sagt om begreberne i videre teoretisk forstand. I andre sammenhænge kan det, som påpeget af Nikula (1992), udmærket være mere hensigtsmæssigt at opfatte dem som forskellige, men ikke antonyme størrelser fordi de vedrører relationer på forskellige niveauer. Ligeledes er det strengt taget forkert at betegne en ordbog som rent deskriptiv, for der er adskillige oplysninger i en ordbog som falder uden for det deskriptive domæne, som gælder iagttagelige og objektive fænomener, hvad enten man derved forudsætter en induktiv metode eller sande eller kontrollerbare data (jf. Nikula 1992). Fx gælder det om antallet af betydninger for et bestemt opslagsord, oplysninger om synonymer og antonymer eller sprogbrugsoplysninger som *nedsættende*, *forældet*, *uformelt* eller

litterært at det er vurderende snarere end deskriptive oplysninger. De kan være mere eller mindre velanbragte, mere eller mindre overbevisende, men de kan ikke være sande eller falske. Når man laver ordbøger, kan man ikke være rent beskrivende. Leksikografen er normerende når det analyserede materiale skal præsenteres med tanke på brugeren. Præsentationen indeholder leksikografens vurderinger, anbefalinger og advarsler. Ordbogsarbejdet rummer derfor både deskriptive og normative aspekter, det er ikke et spørgsmål om enten-eller.

Når det alligevel i det praktiske ordbogsarbejde er meningsfuldt at se de to begreber som modsætninger i den ovennævnte snævre forstand, tror jeg det hænger sammen med forestillingen om et standardsprog og en ordbogs centrale betydning for udformningen af det. Hvis vi igen ser på kommissoriet for vores ordbog, hedder det at ”ordbogen skal dække det nutidige danske sprog” og den ”skal dække det skrevne sprog og inddrage det talte”. Her gøres, i hvert fald implicit, en antagelse om at der eksisterer et dansk sprog som udgør en enhed, og som lader sig beskrive, eller i det mindste en variant af dansk som frem for andre har krav på at blive beskrevet i en ordbog. Den variant kalder vi rigsdansk eller standarddansk, og selvom det teoretisk set er en abstrakt størrelse, har vi alligevel en ret klar og konkret forestilling om dets eksistens: det er den variant af dansk der undervises i i skolerne, som udlændinge lærer når de studerer dansk, og som bruges el. tilstræbes i aviser, radio, tv og anden offentlig kommunikation. Men der findes ikke nogen samlet kodificeret oversigt over hvad standarddansk er – med én undtagelse: med hensyn til ortografi og retskrivningsregler (og indirekte også bøjning) udgør RO’s angivelser normen for standarddansk. Med hensyn til udtale, ordforråd, betydning og grammatiske regler er der derimod ingen officiel norm. I praksis er det dog nok sådan at netop ordbøger og grammatikker vil have en normerende virkning i det omfang de af brugerne betragtes som autoriteter.

I forhold til standardsproget bliver normering og deskription interessant som modpoler på i hvert fald to dimensioner: korrekt-ukorrekt og ensartethed-mangfoldighed. Det der tages med og beskrives i en ordbog, betragtes ofte som det korrekte, mens det udeladte betragtes med skepsis (forkert eller dårligt sprog), også selvom det kan have en vis udbredelse i sprogbrugen. Med kravet om korrekthed følger som regel et krav om fasthed og entydighed: standardsproget skal være standardiseret. Mens standardsproget traditionelt er ensartet, så er variationen og mangfoldigheden et af de træk der er slående når man arbejder med korpusmateriale sammensat af autentiske tekster. En af de store udfordringer ved at lave moderne ordbøger er derfor hvordan man

forener det normative krav om fasthed og entydighed med den variation i den faktiske sprogbrug som deskriptivt kan påvises. Udfordringen er størst på de områder hvor der er stor variation, eller hvor de konkurrerende sproglige størrelse er indbyrdes uforenelige. Jeg har udvalgt fire områder af ordbogsarbejdet som i særlig grad kræver overvejelser om normative og deskriptive hensyn, og vil give eksempler på hvordan resultatet af vores overvejelser kommer til at se ud i ordbogen. Det drejer sig om ortografi, bøjning, betydning og lemmaselektion.

2. Ortografi

Med hensyn til ortografi er spørgsmålet om normering knap så kompliceret set fra vores side, idet normen jo er udefra givet. I overensstemmelse med kommissoriet følger vi selvfølgelig den officielle danske norm som fastsat af Dansk Sprognævn. Selv for den del af ordstoffet som er medtaget i DDO, men som ikke kan findes i RO, har vi rådført os med Sprognævnet hvis der har været tvivl om den ortografiske norm. Der er dog nogle forhold som har givet anledning til særlige overvejelser, og dem vil jeg godt redegøre nærmere for.

Ét særligt område er de ord som har mere end én tilladt skrivemåde. Vi kan ikke gøre som RO og behandle de sidestillede former helt ens, nemlig ved at angive begge former på deres alfabetiske plads med den tilladte variant nævnt som en mulighed i begge artikler, dertil er artiklerne i DDO ganske enkelt for lange. Vi er nødt til at vælge at gøre en af formerne til hovedform, og så lade den alternative form være en henvisningsartikel. Vi arbejder derfor med en liste over foretrukne dobbeltformer (udarbejdet i samarbejde med Jørn Lund fra Nationalencyklopædien og Erik Hansen). Eksempler fra ordbogen er artikler som disse²:

dagsværk el. **dagværk** sb.

itk. -, -er, -erne

arbejdsindsats som man yder i løbet af én dag

JF årsværk □ *Hans dagsværk for Det*

kinesiske Statscirkus – at bespise 140

akrobater i alle størrelser – er fuldbragt

dagværk sb. – se → **dagsværk**

² Jeg skal gøre opmærksom på at de eksempler der vises i denne artikel, er foreløbige versioner som med hensyn til indhold og struktur stadig kan, og med hensyn til grafisk udformning med sikkerhed vil blive ændret inden en endelig version foreligger. Desuden er udtaleangivelser af tekniske grunde udeladt.

hæksaks el. **hækkesaks** sb.

fk. -en, -e, -ene

1 sakselignende haveredskab som bruges til at klippe hæk med *Vi har angrebet hækken med elektrisk hækkeklipper, grensaks, sav og hækkesaks*

2 = →hækklipper

hækkesaks sb. – se →**hæksaks**

Det er klart at der i en sådan liste ligger en favorisering af den ene form, og man kan sige at vi på den måde laver en form for skjult normering.

Et andet forhold jeg vil nævne, er dette: Hvis sprogbrugen afviger markant fra normen, har vi valgt at lade dette komme til udtryk på forskellig vis. Det betyder fx at der forekommer en del unormerede former i ordbogen i form af henvisningsartikler i det omfang de fejlstavede former er almindelige i sprogbrugen. Det tjener selvfølgelig det pædagogiske formål at hjælpe brugeren til at undgå et forgæves opslag og lede ham eller hende hen til det rigtige opslagsord. Denne praksis er blevet mere almindelig inden for ordbogsarbejde – i Danmark er den fx også blevet indført i Nudansk Ordbog. I vores ordbog kommer det til at se nogenlunde sådan ud:

~~brilliantine~~ sb. - alm. stavfejl for →**brillantine**

~~falbyde~~ vb. - alm. stavfejl for →**falbyde**

~~mausoleum~~ sb. - alm. stavfejl for →**mausoleum**

Det fremgår af typografien at der er tale om fejlstavede former. Lidt mere kontroversielt er det nok at vi i nogle tilfælde vælger også at beskrive unormerede former i hovedartikler. Her er det jo ikke pædagogiske hensyn, men derimod det deskriptive hensyn der gør sig gældende. Dog skal det siges at det ikke gælder for almindelige stavfejl som de netop anførte. Her anfører vi kun den pædagogiske henvisningsartikel. Vi medtager derimod de unormerede former i hovedartikler hvis de falder inden for det vi kalder **uofficielle former**. De adskiller sig fra stavfejlene ved ikke i samme grad at være stigmatiserende, tværtimod anses de undertiden for at være korrekte former, dvs. de udgør en form for konkurrerende norm. Det gælder især en række ord inden for to områder, dels en række låneord som Sprognævnet har forsøgt at fordanske, men hvor normen fra det långivende sprog bibeholdes i sprogbrugen, og dels en række ord inden for bestemte fagområder hvor der eksisterer en fagintern enighed om at bruge en mere internationalt orienteret terminologi med dertil hørende ortografiske afvigelser. Typiske eksempler findes inden for kemi og medicin, men også i mere eller mindre udpræget grad inden for andre områder:

~~rhododendron~~ sb. - uofficiel, men alm. stavemåde af
→ **rododendron**

rododendron sb. (uofficiel, men alm. stavemåde:
~~rhododendron~~)

fk. -en, -er, -erne

busk med mørkegrønne, ovale, læderagtige blade
og tragtformede blomster i prangende farver,
fx azalea SYN alperose, *slægten* Rhododendron;
tilhører lyngfamilien

HIST af gr. *rhodon* 'rose' og *dendron* 'træ'

~~carboxylsyre~~ sb. - nu uofficiel stavemåde, alm. blandt
kemikere, af → **karboxylsyre**

karboxylsyre sb. (nu uofficiel stavemåde, alm.
blandt kemikere: ~~carboxylsyre~~)

fk. -n, -r, -rne

organisk forbindelse der indeholder
karboxylgruppen -COOH, fx eddikesyre
og benzoesyre □ *myresyre, metansyre,*
HCOOH: den simplest opbyggede carboxylsyre

HIST førsteled sms. af lat. *carbo* 'kul' og
afl. af gr. *oxys* 'sur'

En anden og mere praktisk grund til at tage de unormerede former med er at vi ellers ville afskære os fra at kunne bringe citater i for mange tilfælde. Vi retter nemlig ikke fejl i vores citater og har en regel om kun at bringe citater med fejlstavede ord hvis de udtrykkeligt er nævnt som uofficielle former. Et eksempel på det kan ses i artiklen **karboxylsyre**.

På tilsvarende måde har vi også valgt at oplyse om det hvis sprogbrugen viser en stor skævhed i fordelingen af dobbeltformer. Det gør vi på denne måde:

blasert el. **blaseret** adj.

blasert: -, -e; blaseret: -, blaserede
utilbøjelig til at blive begejstret el. imponeret
over noget; sløvet over for indtryk [næsten
kun i formen *blasert*] □ *Man ka' godt forestille sig, at blaserte elleve-tolv-årige ku' finde løjerne [: i skuespillet] for barnlige*
AFL SUFF: blaserthed *sb.*

HIST via ty. *blasiert* fra fr. *blasé* 'afstumpet',
perf. ptc. af *blaser* 'afstumpe, overmætte'

lübecker el. **lybækker** sb.

fk. -en, -e, -ne

person fra Lübeck [næsten kun i formen *lübecker*]
□ *Lübeckerne sendte fogeder [til Bornholm]*

*der ikke nægtede sig noget. Følgen blev
utallige bataljer*

roastbeef el. rostbøf sb.

fk. roastbeef: -en; rostbøf: -fen
oksesteg der er stegt så den stadig er rød i
midten □ spises både varm som middagsret
og kold som fx pålæg [især i formen *roastbeef*]
□ *Laks og roastbeef er bestemt ikke den
billigste gæstemiddag. Til gengæld er den
lækker*

Vi gør det selvfølgelig igen af deskriptive hensyn, men undertiden fungerer det vel også som et signal om at den sjældne mulighed ikke er helt så neutral som dens formelle ligestilling skulle antyde. Den der siger og skriver ‘rostbøf’, udsender måske i nogles ører nogle yderligere signaler og risikerer at blive opfattet på en bestemt måde (puristisk eller lavsocialt?). Der ligger på den måde igen en skjult normering i formuleringen: den udbredte form repræsenterer det sikre, umarkerede valg.

Et sidste område som har voldt os problemer, er det tilfælde hvor der findes to (eller flere) konkurrerende former hvoraf RO har medtaget den ene, men ikke den anden/de andre. Hvis den konkurrerende form er en rent ortografisk variant, er der ikke tvivl om at den er unormeret, altså en fejl (fx *rhododendron* el. *faldbyde* ovenfor). Men hvad hvis den konkurrerende form også adskiller sig lydligt eller morfologisk fra den normerede? Med andre ord: hvordan afgør man hvornår to former er varianter af samme ord, og hvornår de er to synonyme, men forskellige ord? Et eksempel kunne være ordet *bananasplit*. Da vi redigerede ordet, kunne vi se at ordet næsten udelukkende optrådte i formen *bananasplit*, men den eneste form der var opført i RO, var *banansplit*, og vi kontaktede derfor Dansk Sprognævn for at høre deres stilling til formen *bananasplit*. Svaret var at formen *bananasplit* ikke kunne anses for at være en fejl. Det var et andet ord som bare ikke var taget med i RO. Hvis det svar kan bruges som en skabelon, får det konsekvenser for en række ord hvor RO har normeret én – som regel fordansket – skrivemåde, men hvor sprogbrugen foretrækker en anden, oftest engelskinspireret form, og samme problemstilling gælder også for morfologiske varianter. Eksemplerne i følgende tabel viser problemet.

TABEL 1: *én eller flere normer?*

Retskrivningsordbogen	udbredt form
-----------------------	--------------

beautyboks	beautybox
compactdisk	compact disc
fuzzylogik	fuzzy logic
gambier	gambianer
giftermål	giftemål
holdop	hold-up
kommandoraid	commando raid
perkussionist	percussionist
skolarstipendium	scholar stipendium
visker/whiskers	whisker (trommestik)

Det skal siges at jeg kender ikke det endelige svar på problemet. Det er ganske enkelt svært, og man kan da også konstatere at andre ordbøger har haft svært ved at finde en konsekvent løsning på problemet. I Danmark har vi jo nu fået konkurrence på markedet for retskrivningsordbøger med ikke færre end tre forskellige ordbøger, og der kan man fx se at eksemplet *whisker* vs. *visker* er løst forskelligt af Sprognævnets konkurrenter: Politikens Retskrivningsordbog lægger sig op ad RO og præsenterer artiklerne på samme måde, mens Gyldendals Retskrivningsordbog tolker på samme måde som i eksemplet med *bananasplit*: ud over ordene *visker* (som i *vinduesvisker*) og *whiskers* (kinds kæg) findes der et ord *whisker* (trommestik) som bare ikke er med i RO. Det ord har man så oprettet hos Gyldendal. Jeg bør for øvrigt nok nævne at vi jo har fået en ny udgave af RO siden vi korresponderede om ordet *bananasplit*, og i den seneste udgave er det nu kun formen *bananasplit* man kan finde, mens ordet *banansplit* ikke længere optræder i ordbogen.

3. Bøjning

Med hensyn til bøjning anfører vi ligeledes former der forekommer med høj frekvens i sprogbogen, men som ikke tillades ifølge RO, igen med en tydelig markering af at det ikke er officielt:

job sb.

itk. -bet, -el. (uofficielt) -s, -bene el. (uofficielt) -sene
1 lønnet, fysisk el. åndelig virksomhed som man til stadighed udøver for at forsørge sig selv (og sin familie)
 fx som ansat i en virksomhed **SYN** (*mere formelt*) arbejde
 □ *civilt ~, krævende ~, nyt ~, spændende ~, hårdt ~, fast ~; bestride et ~, få tilbudt et ~, miste sit ~, søge ~, passe sit ~, ~ og uddannelse, ~ og karriere, ~ inden for det offentlige* □ *Et godt job med masser af penge ville da være dejligt, Hun var lykkelig for*

sit job som ekspedient i Magasin

□ sted hvor man udøver denne virksomhed
(kendt fra 1968) SYN arbejdsplads [uden pl.] □ være på ~

□ *For os er det en stor forskel at arbejde samme sted, fordi vi nu kan køre sammen til og fra jobbet*

2 opgave el. stykke arbejde der skal udføres fx på arbejdspladsen el. i hjemmet SYN arbejdsopgave

□ *Siden jeg var ti år, har det været mit job at dele gaver ud [: til jul]*

AFL (til bet. 1) SUFF: jobbe vb., jobmæssig adj. SMS

jobfunktion; (til bet. 1) jobannonce, -marked, -rotation, -situation, -søgning; → deltids-, drømme-, fritids-, fuldtids-, halvdags-, kvinde-, lærer-, mande-, rengørings-, sekretær-, →skåne-, vikar-, ønskejob

HIST fra eng. *job* 'et stykke arbejde', opr. 'mundfuld', af keltisk *gob* 'mund'

segl¹ sb.

fk. *el.* (uofficielt) ~~ik-~~ -en *el.* (uofficielt) -et, -e *el.* (uofficielt) -, -ene

redskab til at høste korn med, bestående af et kort træskaft med en lang, skarp og krum klinge □

anvendes i Danmark nu kun til at høste specielle afgrøder med **JF** le □ *og endelig, netop da solen svandt bag havet i vest, faldt den sidste håndfuld strå for hendes segl*

SMS seglformet; →månesegl

HIST via mnty. *sekele* fra lat. *secula* afl. af *secare* 'skære'

Vi angiver normen, men beskriver også brugen, og vi vejleder ordbogsbrugeren ved at klassificere formerne *jobs*, *jobsene*, *seglet* som uofficielle. Sprognævnets bemyndigelse når det gælder bøjning, har ikke samme status som ved ortografien, og vi tillader os derfor også at forholde os mere frit til RO's bøjningsoplysninger når det gælder spørgsmålet om ufuldstændige paradigmer. Ved mange substantiver er det fx tvivlsomt om der findes bestemt form singularis, eller om pluralisformer skal medtages eller ikke, for adjektiver kan der være tvivl om komparationsformerne findes i syntetisk form osv. Når man som ordbogsredaktør skal tage stilling til hvilke former der skal medtages, kan man også bruge forskellige kriterier der fører til forskellige løsninger. Hvis man vægter det formelle fleksionssystem, paradigmet, er man mere tilbøjelig til at inkludere samtlige former og opfatte de manglende empiriske belæg som tilfældigheder: man angiver de former der bruges hvis man fik brug for at bøje det pågældende ord i

eksempelvis bestemt form singularis og pluralis ubestemt og bestemt form. Over for dette princip står det deskriptive princip: hvilke former bruges konkret i den faktiske sprogbrug? Også på dette område har vi valgt at lægge stor vægt på det deskriptive kommissorium: for hvert enkelt ord har vi undersøgt den faktiske sprogbrug, dels i vores eget korpus, dels i de mest almindelige tilgængelige korpora (søgemaskinen Google, Berlingske Aviskorpus og Politikens online-database Polinfo) for at tjekke om tvivlsomme former er faktisk attesterede. Resultatet er så blevet sammenholdt med redaktørens egen sprogfornemmelse, og derefter er der taget endelig stilling til bøjningsdelens udseende i artiklen. Denne fremgangsmåde betyder at vores bøjningsoplysninger afviger en del fra dem der anføres i RO, men i øvrigt ikke entydigt med en bestemt tendens:

TABEL 2: *tvivlsom pluralis*

DDO ja, RO01 nej	DDO nej, RO01 ja
adelsmærke	akupunktur
afklaring	blasfemi
arvemasse	fladsø
binyrebarkhormon	hedeslag
bogtryk	kohæsion
bymidte	lingvistik
charme	prostitution
deficit	retrospektion
elasticitet	retstrikning
falafel	utroskab
følesans	østblok
herredømme	
hankøn	
kasein	
middellevetid	
poppeltræ	
røræg	
sameje	
tegl	
tidehverv	
viskositet	
ydeevne	

Listen her viser nogle ord hvor man også som indfødt sprogbruger kan komme i tvivl om ordene har fuldt paradigme eller ikke, og jeg har valgt nogle eksempler hvor DDO afviger fra RO, enten ved at DDO udelader former som er med i RO, eller ved at DDO medtager former som ikke fremgår af RO. Men det er ikke noget repræsentativt udvalg, og det skal retfærdigvis siges at DDO og RO i de fleste tilfælde er i overensstemmelse med hinanden – begge ordbøger arbejder vist efter samme princip hvor der tages stort hensyn til de faktiske forekomster, men her har vi altså nogle tilfælde hvor vi er nået til forskellige resultater. Beslutningen hænger dels sammen med at vores undersøgelser af faktisk sprogbrug har talt for den valgte løsning, dels er der den forskel på de to ordbøger at DDO jo primært er en betydningsordbog, og vi er nødt til at have en overensstemmelse mellem vores bøjningsoplysninger og de betydninger vi angiver i artiklen. Hvis vi derfor kun medtager betydninger der ikke kan tænkes i pluralis, bør der heller ikke anføres pluralis i bøjningsdelen. Det kan illustreres med følgende eksempel:

optativ sb.

fk. -en, -er, -erne

(*spr.*) bøjningskategori (modus) af et verbum som,

fx i græsk, udtrykker et ønske, en befaling,

en tilladelse e.l. SYN ønskemåde [falder på dansk

sammen med brugen af konjunktiv i faste udtryk, fx *Gud bevare*

Danmark] [uden pl.]

□ (*spr.*) verbum der er bøjet i denne modus.

HIST fra lat. *optativus* 'som udtrykker et ønske',

afl. af *optare* 'ønske, vælge'

optativ sb.

fk. -en

(*spr.*) bøjningskategori (modus) af et verbum som,

fx i græsk, udtrykker et ønske, en befaling,

en tilladelse e.l. SYN ønskemåde [falder på dansk

sammen med brugen af konjunktiv i faste udtryk, fx *Gud bevare*

Danmark]

optativ sb.

fk. -en, -er, -erne

(*spr.*) bøjningskategori (modus) af et verbum som,

fx i græsk, udtrykker et ønske, en befaling, en tilladelse e.l. SYN ønskemåde [falder på dansk sammen med brugen af konjunktiv i faste udtryk, fx *Gud bevare Danmark*] [uden pl.]

I den første artikel er der medtaget en underbetydning, en tællelig betydning som svarer til en tilsvarende brug af indikativ, konjunktiv og imperativ, og som tilsiger at pluralis tages med i bøjningsdelen. Men denne betydning er nok mest en logisk mulighed, for ordet er i sig selv lavfrekvent, og de eksempler man kan finde, er næsten alle eksempler på hovedbetydningen (det er kun lykkedes os at finde et enkelt belæg på underbetydningen). Man kan derfor godt forsvare at se bort fra underbetydningen og kun beskrive betydningen 'bøjningskategori'. Vælges denne løsning, er det til gengæld nødvendigt at slette pluralisformerne fra bøjningsdelen sådan som det er gjort i det midterste eksempel, hvorimod den nederste løsning ikke er særlig attraktiv fordi bøjningsdelen og betydningsdelen ikke er i overensstemmelse med hinanden.

4. Betydning

Hvis vi dernæst går over til at se på betydning, er situationen den at der ikke findes nogen officiel norm på det område. Hvis et tilstrækkeligt stort antal sprogbrugere er enige om at bruge et bestemt ord med en bestemt betydning, så er den betydning etableret og kan optages i ordbogen. Men sprogbrugen dækker også her over forskellige grader af variation: en forholdsvis beskeden, men meget central del af ordforrådet deles af alle, eller næsten alle sprogbrugere med dansk som modersmål, mens en meget stor del kun deles i begrænset omfang eller kun af visse grupper inden for sprogsamfundet. Det er der selvfølgelig ikke noget nyt eller mærkeligt i: en vigtig grund til at lave en betydningsordbog er selvfølgelig den at give sprogbrugerne mulighed for at slå ord og betydninger op som de enten ikke kender eller er usikre på. Det gælder fx faglige betydninger der især bruges af fagfolk inden for området, det gælder ældre betydninger som er ved at forsvinde, eller nye betydninger som kommer til hos yngre sprogbrugere, og som endnu ikke er udbredt i den brede befolkning. Den almindelige måde at behandle sådanne ord på er at optage dem i ordbogen i overensstemmelse med den deskriptive praksis, men forsyne dem med forskellige etiketter der angiver begrænsningen i deres brug. Den slags oplysninger fungerer som regel uproblematisk, men der findes en anden gruppe af betydninger som ligner disse, men som er mere problematiske. Det drejer sig om

betydninger som ikke bare er begrænset til en mindre gruppe sprogbrugere, men betydninger som også er i modstrid med allerede eksisterende betydninger, og som derfor er forkætrede fordi de anses for ulogiske, tvivlsomme eller ligefrem forkerte af andre grupper i sprogsamfundet. Det er betydninger som ofte nyder stor bevågenhed, diskuteres offentligt og af nogle fremhæves som eksempler på sprogets forfald. Det kan derfor være svært at være neutral i beskrivelsen af disse betydninger. Man kan vælge at tilslutte sig kritikerne og simpelthen udelade dem fra ordbogen, men det ville være så alvorligt et brud på det deskriptive princip at det ikke for alvor har været overvejet hos os. Man kunne også vælge at gå til den anden yderlighed og optage betydningen uden videre, helt på linje med andre betydninger, ud fra den betragtning at enhver betydning med tilstrækkelig udbredelse har samme krav på beskrivelse som alle andre. På DDO har vi ment at det var nødvendigt med en advarsel for at gøre opmærksom på den kontroversielle status således at brugeren ikke risikerer uafvidende at blive enten misforstået eller måske endda stemplet som en dårlig sprogbruger. Det har vi gjort på følgende måde:

stipendiat sb.

fk. -en, -er, -erne

1 person der har modtaget et stipendium

Stipendiater må ikke påtage sig andet lønnet arbejde uden rektors godkendelse

2 = →stipendium (denne brug regnes af mange for ukorrekt) *I tre år studerede han gennem et særligt stipendiat på Rigshospitalet sygdommen leukæmi*

SMS til bet. 1 →eksport-, forsknings-, →kandidat-, →seniorstipendiat

lapset adj.

-, lapsede

1 overdrevent elegant og moderne klædt

Uden at være lapset er han pænt og hæderligt klædt

2 lurvet og sjusket klædt (unge, denne brug

regnes af mange for ukorrekt) *[Han] dyrker det lapsede image med huller i både cowboybukserne og (især) i gummiskoene*

blindskrift sb.

fk. -en

1 arbejdsmåde ved maskinskrivning hvor man

skriver uden at se på tasterne [især i sg.] *Margot .. drejede nummeret i mørket med samme lethed som når hun skrev blindskrift på sin maskine*

2 = →blindskrift (denne brug regnes af nogle for

ukorrekt). □ *blindskrift blev opfundet i 1829 af franskmænd Louis Braille (1809–1852)*

imødegå vb.

-r, ..gik, -et

1 søge at hindre [NGN imødegår NGT] □ *Hyppigste bivirkning ved p-piller er kvalme, der dog kan imødegås ved at tage pillen ved sengetid*

□ gøre indvendinger imod fx en påstand, kritik el. et forslag SYN modsige [NGN imødegår NGT/NGN]

□ *Når vi beskyldes for at gøre noget galt på et urigtigt grundlag, må vi imødegå kritikken*

2 være villig til at gå ind på (denne brug regnes af mange for ukorrekt) SYN imødekomme [NGN imødegår NGT] □ *På det foreliggende grundlag kan kontoret derfor ikke imødegå ansøgningen*

AFL SUFF: imødegåelse sb.

visum sb.

itk. -met el. (uofficielt) -et, visa, visaene
påtegning i et pas der giver tilladelse til indrejse og ophold i et fremmed land, udstedt af det pågældende lands myndigheder (fx ambassade el. konsulat) [pl.-formen erstatter undertiden sg.-formen, men denne brug regnes af mange for ukorrekt] *søge ~*

□ *der [står] hver dag 200 polakker i kø ved den danske ambassade i Warszawa for at få et visum til Danmark*

SMS visumansøgning, -pligt; indrejse-, transit-, →turist-, →udrejsevisum

HIST fra lat. *visum* 'noget set', perf. ptc. af *videre* 'se'

For nogle ords vedkommende er der tale om såkaldte pendulord, hvor et ord antager den modsatte betydning af den oprindelige, fx fordi der sker en folkeetymologisk nytolkning af ordet, eller fordi den nødvendige kulturelle viden er gået tabt. For andre er der tale om et vikariatsforhold hvor to eksisterende ord sammenblandes sådan at de enten bruges i flæng, eller sådan at det ene ord overtager begge betydninger. Endelig skal det nævnes at den samme advarselmarkør kan bruges i forbindelse med andre oplysningstyper end betydning. Det er vist i det sidste eksempel, artiklen visum, hvor det er flertalsformen visa brugt som entalsform der er forkættet. Vi bruger den også – men dog ret sjældent – i forbindelse med fx idiomers rette opslagsform eller udbredte, men tvivlsomme grammatiske konstruktioner. Selvom vi prøver at formulere advarslen i en neutralt refererende form, bliver den selvfølgelig ikke mindre normativ af den grund. De sprogbrugere der har den nye, kontroversielle betydning, kan selvfølgelig opleve den anden,

konkurrerende betydning som lige så ‘forkert’ når de støder på den. Vores løsning anskuer altså problemet fra en bestemt gruppes synspunkt, nemlig den etablerede gruppe af såkaldt gode og sikre sprogbrugere.

5. Lemmaselektion

Det sidste område jeg vil komme ind på, er udvælgelse af ord til ordbogen, lemmaselektionen. Når man som vi arbejder med en delvis automatisk generering af lemmaer baseret på bl.a. frekvens i naturlige tekster, støder man ind i det problem at der dukker en masse fremmede, især engelske ord op og foreslår sig selv som kandidater. Og dem er vi nødt til at forholde os til. En lille smagsprøve kan give en idé om hvilke slags ord der er tale om.

TABEL 3: *Lemmakandidater?*

adventure sport	firewall	kinky	shit
a pain in the ass	flipover	lousy	shortcut
area manager	freak	martial art	so what
body piercing	freeware	mock-up	survival of the
buzzword	fuck	no way	fittest
cash on delivery	fucking	overnight	take it or leave it
come on	functional food	over there	unplugged
corny	get a life	park-and-ride	up to date
desktop	give me a break	pay per view	virtual reality
publishing	god damn it	print on demand	weird
do it yourself	greatest hits	reality show	whiplash
down under	grunge	roommate	widescreen
driving range	heavy metal	rope-skipping	wonderbra
dude	high impact	runner-up	workaholic
electric boogie	highlight	secondhand	workout
exit poll	hype	shop	you name it
fake	joint venture	second to none	

Spørgsmålet er selvfølgelig om man deskriptivt bør tage alle de ord med der optræder med en tilstrækkelig frekvens, på lige fod med de danske ord, eller om man kan tillade sig at ignorere forekomster af normative eller puristiske grunde. Der kan måske være grund til at skelne mellem to hovedgrupper af ord i materialet, nemlig på den ene side et stort antal termer og faglige ord der indlånes, i mange tilfælde sammen med fænomenet selv, inden for fx naturvidenskab, edb og andre tekniske områder, sport, musik eller erhvervsliv, og på den anden side ord og

udtryk fra den mere almensproglige del af det engelske ordforråd som i stigende grad bruges i ungdomsmiljøer eller andre subkulturer som markører af en særlig gruppeidentitet, en identitet der er påvirket af især amerikansk ungdomskultur. Om den første gruppe af ord er der meget at sige – det er hele den diskussion der foregår i mange lande hvorvidt man bør acceptere en international nomenklatur, eller om man snarere skal arbejde på at fremme udviklingen af et videnskabeligt ordforråd på det nationale sprog. Den diskussion kan jeg ikke gå ind i her, men kun nævne at vi har behandlet ordene fra denne gruppe med nogen forståelse og ofte optaget ord i overensstemmelse med de sædvanlige kriterier for optagelse. I tvivlstilfælde har vi set på om ordene viser tegn på tilpasning til dansk udtale, morfologi eller semantik (afledte betydninger, fx overførte betydninger der ikke kendes fra engelsk), og også på om der findes en konkurrerende dansk betegnelse. Hvis dette sidste er tilfældet, har vi som regel oprettet to artikler, en hovedartikel og en henvisningsartikel, eller evt. én artikel hvor den alternative betegnelse er givet som synonym. Det er inden for den anden gruppe det har været sværest at nå til enighed på redaktionen om hvad der skal med og hvad ikke. Nogle mener at der ikke er grund til at behandle de engelske ord anderledes end de danske, ud fra den betragtning at frekvens og distribution er de eneste holdbare kriterier. Andre argumenterer at mange af forekomsterne ikke er lån, men derimod regulære kodeskift hvor engelske ord eller sætninger indsættes i en i øvrigt dansk tekst. Det er et velkendt fænomen i tosprogede sammenhænge, men der er netop tale om et skift mellem to distinkte sprog, ikke om at det ene sprog indlåner ord fra det andet, og derfor skal de holdes adskilt også i ordbogen. Endvidere gælder det for de ord som ikke kan betragtes som eksempler på kodeskift, men må betragtes som enten fremmedord eller potentielle fremmedord, at de gennemløber forskellige faser, og hvis man møder dem i begyndelsesfasen hvor de skal prøves af, ofte optræder i citationstegn osv., er det tilrådeligt at være tilbageholdende med at tage dem med i en ordbog og derved give dem den anerkendelse der følger heraf. Selvom denne sidste opfattelse nok er mere udbredt på redaktionen, så findes den første også, og det betyder at der er ganske mange ord og udtryk med i manuskriptet i øjeblikket. Det er simpelthen vanskeligt at blive enige dels om principperne for optagelse og dels om den rigtige analyse, dvs. hvornår er der tale om kodeskift, hvornår om fremmedord i en afprøvningsfase og hvornår i en etableringsfase. Der er heller ikke tvivl om at jo mere man som redaktør er vant til at høre og måske selv bruge de pågældende ord, jo større forståelse har man for dem som lemmakandidater. Det er et af

de områder som vi godt kunne tænke os at gennemgå systematisk i slutfasen.

Litteratur

Ordbøger

Appel, Vibeke m.fl.: *Politikens Retskrivningsordbog* 2001. København: Politikens Forlag.

Axelsen, Jens m.fl.: *Gyldendals retskrivningsordbog* 2001, 2. udgave. København: Gyldendalske Boghandel, Nordisk Forlag A/S.

Dansk Sprognævn: *Retskrivningsordbogen* 2001, 3. udgave. København: Alinea A/S – Aschehougs Dansk Forlag.

Anden litteratur

Nikula, Kristina 1992: Deskriptiva ordböcker – finns dom? I: *Nordiske Studier i Leksikografi I*. Oslo, 43–53.

Trap-Jensen, Lars 2002: Descriptive and Normative Aspects of Lexicographic Decision-Making: The Borderline Cases. I: Braasch, A. & C. Povlsen (udg.), *Euralex 2002. Proceedings I–II*. København, 503–509.

Henning Bergenholtz & Christina Bøgelund

Hvor præskriptiv er en deskriptiv ordbog? Hvor deskriptiv er en præskriptiv ordbog?

There is much uncertainty and confusion as to the real differences between prescriptive and descriptive dictionaries. In general, the majority of existing accounts can be summed up to this: Descriptive relates to the empirical basis; accordance between the empirical data and the dictionary is required. Prescriptive relates to the genuine purpose of the dictionary; the dictionary is meant to help with problems concerning text production and will thus affect usage. This asymmetrical understanding would imply prescriptive and descriptive in practise being false contrasts. Here, we suggest a more consistent terminology which allows for both the function of the dictionary and the relation of the dictionary to the empirical basis.

1. Om forskelle mellem præskriptive og deskriptive ordbøger

Den første del af bidragets titel er en indirekte henvisning til det paradoks, som Wiegand (1986) mener at have påvist: En deskriptiv ordbogs angivelser har en præskriptiv virkning på brugerne. Dette paradoks er terminologisk forvirrende, men det indeholder kernen af en grundlæggende relation mellem ordbogen og ordbogsbrugeren: Enhver ordbog, der konsulteres som hjælpeværktøj i en sproglig tvivlssituation, har en sprogbrugspåvirkende funktion. Hvis en potentiel ordbogsbruger ikke ønskede at få hjælp, dvs. ikke ønskede at blive påvirket, ville han eller hun ikke bruge ordbogen i en tvivlssituation. Ordbogen bliver valgt som autoritet og får status som orakel. Ordbogen påvirker derfor sprogbugen. Set i dette lys er der tilsyneladende ingen forskel mellem en præskriptiv og en deskriptiv ordbog, når den bruges som tekstproduktionsordbog. Hvis det virkelig forholdt sig sådan, ville diskussionen om forskelle mellem disse ordbogstyper miste sin leksikografiske relevans. Derfor bør man måske begynde med et andet spørgsmål, som ikke stilles i bidragets titel: Hvor deskriptiv skal en deskriptiv ordbog være for at kunne kaldes deskriptiv? Hvis vi antager, at vi i følgende tilfælde ikke har at gøre med en tilfældig ufuldstændighed i samtlige moderne danske ordbøger, må man mene, at ingen danske ordbøger er deskriptive, idet verbet *sive* i alle nyere danske ordbøger har følgende fleksionsangivelse:

Ordb.art. (1)

sive <-r, -de, -t>

Kun i Ordbog over det Danske Sprog (ODS) tilføjes, at yderligere fleksionsmuligheder for *sive* i præteritum og perfektum participium også findes, nemlig *sev* og *sevet*, men at disse er sjældne i rigssproget. Hvis man søger på nettet med søgemaskinen Google, finder man følgende antal belæg med de to sæt variationer (søgning 24.1.2002):

sivede 502 belæg, fx:

- En ubeskrivelig dejlig duftblanding af tørverøg og nylavet kaffe **sivede** ind fra køkkenet.

sev ca. 50 belæg (ca., fordi optælling måtte foregå manuelt pga. brug af samme bogstavrækkefølge til andre sammenhænge), fx:

- Mor puttede piller i min mad og vaskede mig hver dag fordi der stadig **sev** pus og klistret væske ud af mit byldesår.
- Sivende kurser... Obligationsmarkedet lagde torsdag ud på et højere niveau, men **sev** derefter dagen igennem, hjulpet af svage amerikanske nøgletal.

sivet ca. 150 belæg (ca. pga. manuel optælling, sml. singularis bestemt af substantivet *siv*), fx:

- "Ordinary World" var ikke et mirakel-hit efter mange års fravær. Er det **sivet** ind? Godt.

sevet 77 belæg, fx:

- Vandet er formentlig **sevet** op fra undergrunden.
- ... men tror I den er **sevet** ind hos de ansvarlige i de forskellige banker?

For verbet *sive* er angivelserne i Ordb.art. (1) entydigt de mest brugte i de undersøgte tekster. Når det drejer sig om participiet, er en anden fleksion slet ikke sjælden, idet *sevet* forekommer i 33% af samtlige eksempler for perfektum participium af verbet *sive*. De fundne eksempler med denne fleksionsvariant er heller ikke omgangssproglige, men findes i sådanne tekster, som uden tvivl vil kunne betegnes som "gode tekster", og som kan tilordnes det, som ODS forstår ved rigssprog. Hvad angår præteritum for *sive* findes der derimod en klar overvægt af ordbøgernes angivne fleksion *sivede* (91%) mod den ikke anførte form *sev* (9%). Hvis en ordbogsbruger (i dette tilfælde Lise, som er gymnasielærer) slår op i en af de nyere danske ordbøger, fordi hun

- (1) både har hørt og læst *sivet* og *sevet*, men kommer i tvivl om, hvilken form, hun skal vælge i et brev til forældrene om følgerne af vandskader på gymnasiet, eller
- (2) retter stile, og ser, at en elev har skrevet *vandet er sevet ned i undergrunden* og ikke er sikker på, om det er tilladt at skrive *sevet*

så vil hun i situation (1) vælge *sivet* og i (2) vælge at anse brug af *sevet* som en fejl og rette til *sivet*.

I en lignende situation er Lise usikker på pluralisformen for *hooligan*. En elev har brugt pluralisformen *hooligans*, som for Lise lyder rigtig, men hun er ikke helt sikker på sin intuitive bedømmelse. Hun søger hjælp i RETSKRIVNINGSORDBOGEN og NUDANSK ORDBOG, og for en sikkerheds skyld slår hun også op under *roligan* og *happening*:

Ordb.art. (2–4)

hooligan <-en, -er, -erne>

roligan <-en, -er, -erne>

happening <-en, -er/-s, -erne/-ene>

Heraf kan Lise se, at pluralisformer med *-s* godtages af de to nævnte ordbøger ved *happening*, men ikke ved *hooligan* og *roligan*. Hun retter derfor *hooligans* til *hooliganer*. Når vi ser på den almindelige sprogbrug på nettet for *hooligan*, *roligan* og *happening*, kan vi let se, hvorfor eleven har lavet en ”fejl” ved dannelse af pluralis for *hooligan*: Denne fejl findes i 99,97% af alle belæg. Det må derudover bemærkes, at selv om *happening* behandles anderledes end *hooligan* og *roligan* i de undersøgte ordbøger, er valg af fleksionsvariant for pluralisdannelse statistisk set identisk for alle tre substantiver, dvs. en helt entydig præference for allomorfe *-s*:

variant	Google
hooliganer	3
hooligans	1030
roliganer	10
roligans	618
happeninger	13
happenings	1360

Ingen af de nævnte ordbøger beskriver den totale sprogbrug i forbindelse med pluralisdannelse af de tre substantiver. Ud fra en intuitiv forståelse af udtrykket *deskriptiv* som beskrivende vil man derfor på baggrund af disse ordbogsartikler ikke kunne betegne ordbøgerne som deskriptive. Man kunne ellers forvente, at NUDANSK ORDBOG ville være deskriptiv, når man ser på citater fra omslaget: ”afspejler hvordan dansk tales og skrives i dag”, ”medtager uautoriserede stavemåder”, ”autentiske og aktuelle brugseksempler”. Man kan så sige, at NUDANSK ORDBOG i disse tilfælde ikke lever op til den citerede målsætning. Derimod kan en sådan indvending ikke på lignende vis rettes mod RETSKRIVNINGSORDBOGEN, som ud fra en ligeledes intuitiv forståelse må være præskriptiv, dvs. foreskrivende, idet der i forordet henvises til,

at ordbogen skal følges af det ”officielle Danmark”. Ordbogen bringer angivelser om pluralisdannelse. At disse angivelser så ikke stemmer overens med sprogbrugen, er måske ikke en relevant indvending mod en præskriptiv ordbog. Men man må også overveje, om der er grænser for, i hvor høj grad en præskriptiv ordbog kan eller bør afvige fra sprogbrugen. Denne problemstilling er del af bidragets titel: Hvor deskriptiv vil en præskriptiv ordbog være nødt til at være? For at kunne svare på dette spørgsmål og også på, om de to nævnte ordbøger virkelig kan kaldes deskriptive hhv. præskriptive, kræves en nøjagtigere bestemmelse af disse termer.

2. Deskriptiv, præskriptiv, normativ, proskriptiv

For en kritisk gennemgang af definitioner af disse termer i lingvistiske og leksikografiske ordbøger vil vi henvise til Bergenholtz (1998a, 1998b, 2001a, 2001b). Grundtankerne vil vi dog kort skitsere her. Det skal tilføjes, at der for denne leksikografiske sammenhæng antages synonymi mellem *præskriptiv* og *normativ*. Derudover vil der blive brugt termen *proskription*, som ikke findes i de undersøgte ordbøger.

Hvis man ser bort fra direkte forkerte fremstillinger, se Bergenholtz (2001a, 507–509), er der to grundlæggende forhold, der gør sig gældende i lingvistiske og leksikografiske ordbøger ved deres definitioner af *præskription* og *deskription*. Det drejer sig for det første om de leksikografiske angivelsers relation til den empiriske basis, for det andet om ordbogens genuine formål, dvs. ordbogens funktion ved de tekstrelaterede funktioner reception, produktion og oversættelse eller ved rent vidensrelaterede funktioner uafhængigt af problemer med konkrete tekster. Nogle fremstillinger lægger vægt på det ene aspekt, andre på det andet. Der tegner sig følgende billede: I en præskriptiv ordbog får brugeren at vide, hvordan han skal skrive eller tale (BURKHANOV 1998, GLÜCK 1993, HARTMANN/JAMES 1998, NLO 1997). En lingvistisk ordbog går endda så vidt, at enhver regel, som kan gælde som tekstproduktionsregel, kaldes en præskriptiv regel (HEUPEL 1975). Med et sådant udgangspunkt ville alle monolingvale ordbøger med funktionen hjælp til **tekstproduktion** og også alle bilingvale ordbøger med funktionen **oversættelse** være at betragte som præskriptive ordbøger, hvilket næppe svarer til den gængse forståelse af *præskriptiv ordbog*. Hverken oversættelse eller andre ordbogsfunktioner nævnes i foreliggende leksikografiske definitioner af deskription, hvorimod relation til sprogbrugen, dvs. valg af empirisk basis her er det centrale punkt. De empiriske data skal i en deskriptiv ordbog gengives

nøjagtigt (NLO 1997, HARTMANN/JAMES 1998). Som empirisk basis nævnes kun tekster hhv. belæg fra tekster og foreliggende litteratur (både ordbøger og videnskabelige afhandlinger), men fx slet ikke sproglige surveys. Selv om en leksikografisk deskriptions relation til ordbogsfunktioner ikke eksplicit nævnes i nogen af de undersøgte lingvistiske eller leksikografiske ordbøger, kan man antage følgende: En nøjagtig beskrivelse af sprogvirkeligheden må have til hensigt at tjene som forbillede til efterligning ved ordbogsfunktionerne tekstproduktion og oversættelse. På lignende vis må man kunne antage følgende relation mellem en deskriptiv ordbog og tekstreception: Jo nøjagtigere en deskriptiv ordbog bliver, jo bedre vil den kunne hjælpe til at løse tekstreceptionsproblemer – måske også bedre end en præskriptiv ordbog, fordi en deskription i modsætning til en præskription i princippet medtager hele sprogbrugen og derfor ikke udelukker varianter.

Ved korrektur, som er en særlig form for reception med et element af produktion, gælder derfor, at man med en deskriptiv ordbog som udgangspunkt vil finde færre fejl og dermed foretage færre rettelser end med en præskriptiv ordbog.

Deskriptive ordbøger

Alle undersøgte håndbøger er enige i det udgangspunkt, vi også finder som leksikografisk definition i samtlige fremmedordbøger: *Deskriptiv* betyder beskrivende, i en deskriptiv ordbog svarer angivelserne til de leksikografiske data, i en præskriptiv ordbog er en sådan overensstemmelse ikke nødvendig (TRASK 1993, BURKHANOV 1998). Men der foreligger ikke enighed om, hvilke former for empirisk basis der skal medregnes. Her vil en større klarhed kunne opnås, hvis man tager udgangspunkt i den form for empirisk basis, som deskriptionen bygger på. Disse betegnes i det følgende som udgangspunkt for deskription (1), (2) osv. Alt efter brug af en, flere eller alle disse muligheder kan man skelne mellem forskellige grader af deskriptivitet (sml. BURKHANOV 1998):

- (1) introspektion
- (2) analyse af en sproglig survey, se hertil Bergenholtz/Jensen (2000) og Andersen/Bergenholtz (2001)
- (3) inddragelse af beskrivelser i foreliggende ordbøger, grammatikker, monografier, artikler osv., sml. hertil Bergenholtz (1994)
- (4) analyse af en række eksempler, som er tilfældigt udvalgt fra tilfældige tekster (svarende til fremgangsmåden ved alle ordbøger fra før computerens indtog)

- (5) analyse af et specielt sammensat tekstkorpus, sml. bidragene i *LexicoNordica* 3, 1996
- (6) analyse af sprogbrugen med tekster på det undersøgte sprog på alle tilgængelige hjemmesider på nettet.

En deskriptiv ordbog vil gengive analyser af den empiriske basis så nøjagtigt som muligt. Den har ikke til hensigt at påvirke sprogbrugen, så denne ændrer sig på en bestemt måde, den anbefaler heller ikke eksplicit brug af bestemte varianter i forhold til andre. Påvirkning sker dog i praksis alligevel i form af en gengivelse af sprogvirkeligheden, som i sin helhed får en funktion som forbillede til efterligning. Ud fra denne forudsætning kan man skelne mellem følgende typer af deskription: Under udeladelse af deskription (4), som ikke mere spiller en væsentlig rolle ved leksikografisk arbejde, skal ved en **fuldstændig deskription** forstås en kombination af deskription (1, 2, 3, 5 og 6). Ved en **delvis deskription** vil der gøres brug af en eller flere af deldeskriptionerne (1, 2, 3, 5 og 6), men ikke af dem alle. Det må her tilføjes, at ”fuldstændig” ikke skal misforstås som fuldstændig i relation til hele sproget eller til al hidtidig og/eller fremtidig sprogbrug. Dette ville være absurd; man kunne ganske vist spørge samtlige danskstalende ved deskription (2), men man vil ikke kunne samle alle hidtidige og slet ikke fremtidige tekster ved deskription (5). Der menes fuldstændig i forhold til valg af samtlige former for empirisk basis. Den deskriptive nøjagtighed vil her helt og holdent være afhængig af fremgangsmåden ved de enkelte metoder, fx ved sammensætning og størrelse af korpus (deskription 5) eller udvalg af respondenter og udformning af spørgsmål (deskription 2). Alt efter, om der i en ordbogs omtekst oplyses om valg og brug af empirisk basis, eller om sådanne oplysninger mangler, skelnes mellem en **åben deskription** og en **skjult deskription**. Ved en **stærk deskription** vil angivelserne for hver form af deskription bygge på en bred empirisk basis, fx for deskription (2) ved en survey med en repræsentativ stikprøve eller for deskription (5) ved et eksemplarisk korpus (sml. Bungarten 1979). Tilsvarende vil en **svag deskription** være kendetegnet ved brug af en smal empirisk basis, fx en ikke-repræsentativ stikprøve for deskription (2) og et ikke-eksemplarisk korpus for deskription (4). En **stærkt deskriptiv ordbog** vil være forsynet med markeringer for hyppighed hhv. brugsomfang i forskellige sammenhænge, i en **svagt deskriptiv ordbog** vil resultaterne af den deskriptive undersøgelse gengives i artiklerne uden nogen klar form for angivelse af hyppighed eller brugsomfang. Også en stærk deskription kan siges at være mere eller mindre stærk, idet man kan vælge forskellige fremstillingsmuligheder med angivelse af antal belæg,

procentangivelser eller markeringer, se hertil Ordb.art (5–14). I en **eksplicit deskriptiv ordbog** vil alle resultater fra hver enkelt deldeskription, herunder også direkte fejl (ved deskription 4) eller ikke brugte eller ikke mere brugte sproglige fænomener (fra deskription 3) angives. Tilsvarende vil en **implicit deskriptiv ordbog** kun medtage sproglige fænomener, som fremgår af deskription (4, 5 og 6), dvs. uden medtagelse af ord, som ikke findes i de undersøgte tekster. Det vil fx sige, at man i en eksplicit deskriptiv ordbog vil kunne anføre, at *lak* kan være intetkøn, men ikke i en implicit deskriptiv ordbog, da denne brug ganske vist anføres i tidligere ordbøger og grammatikker, men ikke i de undersøgte tekster.

For at demonstrere rækkevidden af denne systematisering vil vi give resultaterne af to undersøgelser med en ikke fuldstændig deskription, der kun gør brug af deskription (2) og (6): For det første er der gennemført to sproglige surveys, den ene med 795 respondenter, den anden med 341 respondenter. De to surveys er blevet gennemført i november 2000 hhv. november 2001¹. For det andet er der i januar 2002 foretaget en undersøgelse af sprogbrugen i de internettekster, som søgemaskinen Google har tilgang til. Denne tekstundersøgelse sammenlignes i følgende spalte med resultatet af surveyen. Endelig anføres det, om en bestemt variant er godtaget af Dansk Sprognævn (DS):

	survey		Google		tilladt af DS
alleen	166	20,9%	1172	69,3%	+
alléen	594	74,7%	519	30,7%	+
begge	28	3,5%			
ved ikke	7	0,9%			
grundliggende	249	31,3%	3.220	6,0%	+
grundlæggende	529	66,5%	50.200	94,0%	+
begge	7	0,9%			
ved ikke	6	0,8%			

¹ De to surveys er gennemført i forbindelse med projektet "tvivlstilfælde i dansk" på Handelshøjskolen i Århus. Vi takker følgende studerende for deres medvirken og for, at de har stillet deres resultater til rådighed for denne artikel: Jan Lindgreen, Malene Kruse Mathiesen, Tiina Strauss, Susanne N. Halle, Diana Døsing, Henning Lauritsen, Madli Pesti, Maja Aaquist, Lotte Thue Pedersen, Jacob Jensen, Özlem Kaya, Heidi B. Helleskov, Katja Damkjær Nissen, Maiken Liff Andersen, Mette Nielsen, Lene Riggelsen, Susan Houmøller, Jeannette Tøndering Jensen, Lea Vendt Christensen, Mette Wang Kristensen, Mette Hansen, Ria-Sadu Kreitsman, Charlotte Ellemann, Christian Lauritsen, Mia N. Gregersen, Per Heide Petersen, Kamilla Skøtt Clausen, Lisa Hvid Carlsen, Hanne Jensen.

vejledede	73	9,2%	41	9,9%	+
vejledte	710	89,3%	373	90,1%	+
begge	6	0,8%			
ved ikke	6	0,8%			
it	39	4,9%		ca. 8%	+
IT	745	93,7%	*376.000	ca. 92%	-
begge	8	1,0%			
ved ikke	4	0,5%			
pr	103	13,0%		ca. 6%	+
PR	680	85,5%	*343.000	ca. 94%	+
begge	5	0,6%			
ved ikke	1	0,1%			
pc	295	37,1%		ca. 22%	+
PC	464	58,4%	*238.000	ca. 78%	-
begge	33	4,2%			
ved ikke	5	0,6%			

webben	104	13,1%	*2780	ca. 39%	+
Webben	44	5,5%		ca. 11%	-
web'en	153	19,2%	*1400	ca. 18%	-
Web'en	130	16,4%		ca. 8%	-
webbet	91	11,4%	*773	ca. 10%	+
Webbet	38	4,8%		ca. 4%	-
web'et	146	18,4%	*559	ca. 5%	-
Web'et	74	9,3%		ca. 5%	-
alle	3	0,4%			
ved ikke	43	5,4%			
drog hjem, videre	309	91,4%	4102	99,8%	+
dragede hjem, videre	29	8,6%	10	0,2%	-
drog en slutning	172	50,9%	48	98,5%	+
dragede en slutning	166	49,1%	1	1,5%	-
bidrog	287	85,2%	6320	98,9%	+
bidragede	50	14,8%	71	1,1%	+
linie	231	68,0%	102.886	71,2%	-
linje	109	32,0%	41.572	28,8%	+
vanille	138	40,8%	2609	79,3%	-
vanilje	107	31,7%	381	11,6%	+
vanilie	93	27,5%	298	9,1%	-
ludder	56	16,6%	233	5,8%	+
luder	281	83,4%	3793	94,2%	+
postbuddet	96	28,2%	69	6,5%	+
postbudet	244	71,8%	1434	93,5%	-
frådse	217	66,2%	412	95,2%	-
fråse	111	33,8%	21	4,8%	+

kraftvarmeværk	284	85,0%	5495	98,3%	–
kraftvarme-værk	30	9,0%	90	1,6%	–
kraft-varmeværk	6	1,8%	2	0,04%	–
kraft-varme-værk	14	4,2%	6	0,1%	+

Angivelserne i spalten med resultaterne for internetsøgningerne er i nogle tilfælde angivet med en stjerne foran tallet, fx ved *it* og *IT*. Det betyder, at det samlede antal for begge skrivemåder er angivet, da søgemaskinen ikke kan skelne mellem store og små bogstaver. I den derpå følgende spalte bygger den procentvise angivelse af forholdet mellem varianterne derfor ikke på nøjagtige tællinger, men på et gennemsyn af de første par hundrede eksempler med hver af variantparrene.

Alle resultaterne er spændende, særligt påfaldende er dog angivelserne for *dragede/drog (en slutning)* ctr. *bidragede/bidrog* og *ludder/ludder* ctr. *postbuddet/postbudet*. De rent deskriptive resultater med fx samme værdier for *dragede (en slutning)* og *bidragede* modsvares ikke af samme bedømmelse i RETSKRIVNINGSORDBOGEN, som det ses af sidste spalte. Derudover er resultaterne fra den sproglige survey påfaldende på flere punkter. På den ene side svarer surveyens resultater i flere tilfælde helt til internetundersøgelsen, mens de i andre tilfælde er helt forskellige. Men i et tilfælde er forskellen mellem surveyen og tekstundersøgelsen meget stor (*dragede en slutning*). Her kan forklaringen være, at rækkefølgen af spørgsmålene til de to forskellige brugsammenhænge med *drage* indirekte har opfordret respondenterne til at angive en tilordning af den ene ordform til én brug og af den anden ordform til en anden brug. Sådanne overvejelser kan spille en rolle for interpretationen af data, før de bliver inddraget i en deskription. Endelig kan der peges på resultaterne for kortordene *it/IT*, *pc/PC*, *pr/PR*, hvor både respondenterne og sprogbrugen viser en klar præference for varianten med store bogstaver.

En stærk deskription svarende til en kombination af deskription (2, 3, 6) (Ordb.art. 5–13) hhv. en svag deskription (Ordb.art. 14–16) vil kunne føre til følgende ordbogsartikler:

Ordb.art. (5–13)

vejlede verb <-r, vejledte (710 belæg, 373 informanter) eller -de (73 belæg og 41 informanter), ...>

ANM Dansk Sprognævn godtager alle nævnte bøjningsformer.

vejlede verb <-r, vejledte (89%) eller -de (11%); således også informanterne (90% hhv. 10%), ... >

ANM Dansk Sprognævn godtager alle nævnte bøjningsformer.

vejlede verb <-r, vejledte (hyppig) eller -de (sjælden), vejledt (hyppig) eller -t (sjælden); de fleste informanter foretrækker ligeledes vejledte og vejledt>

ANM Dansk Sprognævn godtager alle nævnte bøjningsformer.

kraftvarmeværk subst <et; -et, -er, -erne>

ANM Denne skrivemåde er hyppigst (5.495 belæg) mod 90 for kraftvarme-værk, 2 for kraft-varmeværk, 6 for kraft-varme-værk, tilsvarende vælger informanterne med 284 for kraftvarmeværk mod 30 hhv. 6 og 14 informanter. Dansk Sprognævn godtager kun skrivemåde med to bindestreger: kraft-varme-værk.

kraftvarme-værk -> kraftvarmeværk

kraft-varmeværk -> kraftvarmeværk

kraft-varme-værk -> kraftvarmeværk

kraftvarmeværk subst <et; -et, -er, -erne>

ANM Denne skrivemåde er hyppigst (98%) mod mellem 2% og 0.04% for kraftvarme-værk, kraft-varmeværk og kraft-varme-værk, således vælger også informanterne med 85% for kraftvarmeværk mod 9% for kraftvarme-værk, 2% for kraft-varmeværk og 4% for kraft-varme-værk. Dansk Sprognævn godtager kun skrivemåde med to bindestreger: kraft-varme-værk.

kraftvarmeværk subst <et; -et, -er, -erne>

ANM Denne skrivemåde bruges hyppigst og foretrækkes også af informanterne, hvorimod andre skrivemåder med en bindestreg: kraft-varmeværk og kraftvarme-værk er sjældne og kun vælges af få informanter. Dansk Sprognævn godtager kun skrivemåde med to bindestreger: kraft-varme-værk.

Ordb.art. (14–16)

vejlede verb <-r, vejledte/-de, vejledt/-t>

ANM Dansk Sprognævn godtager alle nævnte bøjningsformer.

vejlede verb <-r, vejledte/-de, vejledt/-t>

kraftvarmeværk el. **kraft-varmeværk** el.

kraftvarme-værk el. **kraft-varme-værk** subst <et; -et, -er, -erne>

Hvis vi vender tilbage til vores ordbogsbruger, gymnasielæreren Lise, vil hun i tilfælde af usikkerhed ved egen tekstproduktion ud fra de stærkt deskriptive ordbogsartikler sandsynligvis vælge varianterne *vejledte* og *kraftvarmeværk*, da hun gerne vil følge den mest udbredte sprogbrug. Ved de svagt deskriptive ordbøger (Ordb.art. (14–16)) vil hun til gengæld ikke få nogen klar hjælp, da ordbøgerne blot bekræfter hendes antagelse uden nogen form for oplysning, som kunne hjælpe hende til at vælge den ene eller den anden variant. I brugersituationen

med korrektur af elevens stile vil hun ud fra alle de anførte ord-bogsartikler fra deskriptive ordbøger læse let henover både *vejledte* og *vejlede*, men måtte ud fra Ordb.art. (12 og 13) rette *kraftvarmeværk* pga. Dansk Sprognævnns mærkelige normering. Hun vil dog ikke tælle denne fejl med ved karaktergivningen, da hun kan se, at eleven har skrevet helt svarende til den gængse sprogbrug. Ved Ordb.art. (16) vil Lise fra en svagt deskriptiv ordbog godtage alle nævnte skrivemåder. Hvis Lise helt uafhængig af kommunikationssituationer ønsker viden om variation i dansk fleksion og ortografi vil de stærkt deskriptive artikler være mest informative, særligt Ordb.art. (5) og (8).

Præskriptive ordbøger

I nordisk sammenhæng findes der i en stor del af den leksikografiske litteratur ganske vist en præference for en deskriptiv fremgangsmåde, men man træffer ikke – eller i hvert fald yderst sjældent – rendyrkede tilhængere af 60ernes *leave-your-language-alone*-holdning. Imidlertid findes den holdning stadig andre steder i verden, særligt i USA:

It is not the function of a dictionary-maker to tell you how to speak, any more than it is the function of the mapmaker to move rivers or rearrange mountains or fill in lakes. (Urdang 2000, 37)

Derimod er man ikke bare i Norden, men også i USA og andre steder i verden principielt enige om, at *præskriptiv* betyder foreskrivende, og at angivelserne i en præskriptiv ordbog ikke nødvendigvis svarer til sprogbrugen. Derudover hersker der stor uklarhed om forskellen til en deskriptiv ordbog. Det siges, at en præskriptiv ordbog intenderer at påvirke en ordbogsbrugers sprogbrug (NLO), men det gør en deskriptiv ordbog i praksis også. Enhver ordbog, også den deskriptive, besidder en autoritet, som påvirker sprogbrugen (Wiegand 1986, HART-MANN/JAMES 1998). En sådan påvirkning ønskes i de fleste tilfælde af brugeren, når der foreligger et tekstproduktionsproblem. Brugeren vil fx vide, om det er bedst at vælge den ene eller den anden ortografiske eller morfologiske variant. Her så vi, at svagt deskriptive ordbøger (Ordb.art. 14–16) var mindre hjælpsomme, når de angiver flere varianter uden at foretrække en bestemt. Sådan set kan en præskriptiv ordbog være et værktøj, som hurtigere fører til svar, da præskriptive ordbøger er kendetegnet ved ikke at tillade alle varianter eller ved delvis at anføre angivelser, som adskiller sig fra hidtidig sprogbrug. Der findes eksempler på præskriptive ordbøger, der fuldstændigt afviger fra

hidtidig sprogbrug, fx nogle af de såkaldte fortyskningsordbøger, se Kirkness (1990:1172–1174), men en sådan ordbog vil have ringe chancer for at kunne påvirke sprogbugen, når næsten alt bliver ændret i forhold til hidtidig sprogbrug. De fleste præskriptive ordbøger vil i de fleste ordbogsartikler gengive sprogvirkeligheden på lignende vis som en svagt deskriptiv ordbog; Hjorth (2001:140) kalder en sådan fremgangsmåde i en præskriptiv ordbog for åben normering. Eksemplerne i Ordb.art. (15–16) fra en deskriptiv ordbog vil derfor også kunne findes i en præskriptiv ordbog. Dette betyder dog ikke, at det giver mening at sige, at en præskriptiv ordbog nogle steder er deskriptiv og andre steder præskriptiv, for principielt vil brugeren aldrig kunne vide, om en konkret artikel nu svarer til sprogbugen eller ej. En præskriptiv ordbog har til hensigt at påvirke sprogbugen, så den i visse tilfælde ændrer sig i forhold til hidtidig sprogbrug. I en præskriptiv ordbog vil man derfor finde et større eller mindre antal artikler, som kan karakteriseres på følgende måde:

- (1) en bestemt sproglig variant bliver eksplicit forbudt
- (2) en eller flere sproglige varianter bliver eksplicit foreskrevet, alle andre ikke-nævnte varianter bliver herved forbudt
- (3) en bestemt sproglig variant bliver eksplicit foreskrevet, i modsætning til præskription (2) drejer det sig om et nyt ord, en ny skrivemåde, en ny udtale, en ny fleksion eller en neologisme, sml. Wiegand (1996)

Alt efter angivelser i omteksten til en bestemt ordbog skelnes normalt mellem en **åben** og en **skjult præskription**. Ved en åben præskription siges klart, at en bestemt ordbog har til hensigt at ville påvirke og ændre hidtidig sprogbrug, ved skjult præskription sker dette uden særlig fremhævnning i omteksten. I en **fuldstændig præskriptiv ordbog** vil der principielt ved alle angivelsestyper gøres brug af præskription (1), evt. også af (2) og (3). En **delvis præskriptiv ordbog** vil kun ved nogle af angivelsestyperne gøre brug af en eller flere af præskriptionsmulighederne, fx være præskriptiv ved ortografiske angivelser, proskriptiv ved fleksionsmorfologiske angivelser og deskriptiv ved andre angivelser. Man kunne også kalde det en delvis deskriptiv og delvis præskriptiv ordbog. I en **stærkt præskriptiv ordbog** findes ordbogsartikler med angivelser, der forbyder eller foreskriver en bestemt brugt variant eller indfører en ny variant, i klar modstrid til den hidtidige sprogbrug (Ordb.art. 18–19 og 21). I en **svagt præskriptiv ordbog** er diskrepansen til gældende sprogbrug noget mindre (Ordb.art. 17 og 20). Det skal medgives, at der her ikke foreligger nogen helt klar adskillelse. Opdelingen kunne derfor også ske i form af en graduering i fx: meget stærk præskription, stærk præskrip-

tion, svag præskription og meget svag præskription. Vores opdeling har til formål at udskille ordbøger med ekstremt sprogændrende angivelser. Vi har derfor valgt en enkel todeling med en tilordning til en stærkt præskriptiv ordbog, hvis der foreligger mindst en artikel, hvor der fravælges en variant, som dækker mere end 95% af sprogbrugen. Hvis der i stedet vælges en grænse på 90% vil alle nedenstående ordbogsartikler (Ordb.art. 17–21) være stærkt præskriptive. Denne skelnen er uafhængig af følgende opdeling af præskriptive ordbøger, som går ud fra et andet aspekt: I en **eksplicit præskriptiv ordbog** bliver brugen af en variant eksplicit foreskrevet, andre bliver eksplicit forbudt (præskription 1 og 3). Om de foreskrevne eller forbudte varianter hidtil har været mere eller mindre hyppige, spiller ingen rolle (Ordb.art. 17–19). I en **implicit præskriptiv ordbog** bliver brugen af bestemte sproglige varianter alene ved deres angivelse eksplicit tilladt (præskription 2). Alle ikke angivne ortografiske, morfologiske, syntaktiske, fonologiske eller semantiske varianter bliver herved implicit forbudt (Ordb.art. 20–21):

Ordb.art. (17–19)

vejlede verb <-r, de, -t; ikke tilladt: vejlede, vejledt>

vejlede verb <-r, vejlod, vejledt; ikke tilladt: vejlede/
vejlede, vejledt/vejledet>

kraft-varme-værk subst <et; -et, -er, -erne>

ANM Andre skrivemåder med en eller helt uden bindestreger tillades ikke, fx ikke: **kraftvarmeværk, kraft-varme-værk, kraft-varmeværk**

Ordb.art. (20–21)

vejlede verb <-r, de, -t>

kraft-varme-værk subst <et; -et, -er, -erne>

Man kunne forbinde de to opdelinger og således sige, at fx Ordb.art. (21) er en ordbogsartikel i en implicit og stærkt præskriptiv ordbog, og at Ordb.art. (17) er en artikel i en eksplicit og svagt præskriptiv ordbog.

Lise, vores flittige ordbogsbruger, vil i tilfælde af usikkerhed ved egen tekstproduktion i en præskriptiv ordbog med Ordb.art. (17 og 20) som udgangspunkt vælge *vejlede* og med Ordb.art. (18) *vejlod*, derudover vil hun ud fra både Ordb.art. (19 og 21) vælge at skrive *kraft-varme-værk*. I tilfældet med stilekorrektur vil hun ud fra Ordb.art. (17) rette *vejlede* til *vejlede*, således også ud fra Ordb.art. (20), her dog først efter at have tænkt ”hvad der ikke er tilladt, må være forbudt”. Ved Ordb.art. (18) vil hun rette både *vejlede* og *vejlede* til *vejlod*. Hvem der måtte mene, at ingen ordbog vil kunne finde på at angive helt eller næsten ubrugte ordformer, kan henvises til Ordb.art. (19 og 21), som

fører til, at Lise må rette alle eksempler med *kraftvarmeværk* uden bindestreger til den næsten ubrugte skrivemåde med to bindestreger. Hvis Lise helt uafhængig af kommunikationssituationer ønsker viden om variation i dansk fleksion og ortografi vil ingen af de præskriptive artikler ud over oplysningen om den officielle norm give ny viden om den virkelige sprogbrug.

Proskriptive ordbøger

En præskriptiv ordbog intenderer at påvirke sprogbrugen og har i flere tilfælde angivelser, som står i modstrid til sprogbrugen. En deskriptiv intenderer ikke at påvirke sprogbrugen (men gør det i praksis), men har principielt kun angivelser, som svarer til sprogbrugen. Ved en blanding af disse to principper drejer det sig om ordbøger, som intenderer at påvirke sprogbrugen, men som også intenderer at give oplysninger i overensstemmelse med sproget. Hvis en sådan ordbog ikke intenderer at forbyde nogen form for brug, men kun anbefaler en bestemt, kan man i stedet for tale om en selektiv deskriptiv fremgangsmåde. Den findes fx i SVENSK ORDBOK, hvor der ofte gives en første angivelse, efterfulgt af en angivelse indledt af ”äv.”. En sådan leksikografisk fremgangsmåde med en anbefaling af en variant kaldes proskription. En proskriptiv ordbog har således til hensigt at påvirke sprogbrugen, idet den anbefaler bestemte varianter, som allerede er de mest brugte. Der sker således en påvirkning, som bygger på en gengivelse af den typiske sprogvirkelighed, således at dette udvalg af sprogbrugen skal tjene som forbillede til efterligning. Ud fra denne forudsætning kan man – svarende til opdelingen for deskription – skelne mellem følgende typer af proskription:

- (1) introspektion
- (2) analyse af en sproglig survey
- (3) inddragelse af beskrivelser i foreliggende ordbøger, grammatikker, monografier, artikler osv.
- (4) analyse af en række eksempler, som er tilfældigt udvalgt fra tilfældige tekster
- (5) analyse af et specielt sammensat tekstkorpus
- (6) analyse af sprogbrugen med tekster på det undersøgte sprog på alle tilgængelige hjemmesider på nettet.

Anderledes end ved deskription, hvor hvert enkelt tilfælde undersøges og beskrives hver for sig, vil der ved proskription tages højde for systematiske forhold. Hermed menes, at der ved alle fænomener af samme type anbefales samme varianttype, selv om den ved et af eksemplerne

ikke svarer til den empiriske basis, fx ved angivelse af samme fleksion for alle substantiver med samme stamme. Ved en **fuldstændig proskription** forstås en kombination af proskription (1, 2, 3, 5 og 6), dog med den mulighed også at indrage proskription (4). Endvidere kan der svarende til beskrivelsen af deskriptive ordbøger skelnes mellem eksplicite ctr. implicite og svage ctr. stærke proskriptive ordbøger. Derudover vil det også være muligt at foretage en **delvis proskription**, som kun består af en eller en kombination af nogle af mulighederne. Der må endvidere skelnes mellem en præcis og en upræcis proskription. I en **præcis proskriptiv ordbog** anføres en og kun en af varianterne som den anbefalede, andre varianter nævnes, evt. forbundet med oplysninger om deres brugsområde eller hyppighed (Ordb.art. 22–23); Hjorth (2001:140) kalder denne leksikografiske praksis for en skjult normering. I en **upræcis proskriptiv ordbog** kan flere sideordnede varianter angives (Ordb.art. 26), derudover vil der ikke gives oplysning om andre varianter (Ordb.art. 24–25):

Ordb.art. (22–23)

vejlede verb <-r, vejledte, -t>

ANM Dansk Sprognævn godtager også vejlede, vejledt, disse bøjningsformer bruges dog sjældent.

kraftvarmeværk subst <et; -et, -er, -erne>

ANM Andre skrivemåder med bindestreg(er) forekommer også: kraft-varmeværk eller kraft-varmeværk. De kan ikke anbefales, de bruges næsten aldrig og fx ikke af fagfolk. Men Dansk Sprognævn godtager kun brug med to bindestreger: kraft-varme-værk.

Ordb.art. (24–26)

vejlede verb <-r, vejledte, -t>

kraftvarmeværk subst <et; -et, -er, -erne>

vejlede verb <-r; vejledte, også -de; -t, også vejledt>

Lise, vores ordbogsbrugende gymnasielærer, vil i tilfælde af usikkerhed ved egen tekstproduktion vælge varianterne *vejlede* og *kraftvarmeværk* ud fra angivelserne i en præcis proskriptiv ordbog (Ordb.art. 22–23). Hun vil her i modsætning til Ordb.art. (26) ikke være i tvivl, da der kun anbefales en variant, men også ud fra Ordb.art. (26) vil Lise formentlig vælge den først angivne variant (da det er den først angivne). Ved brug af disse ordbogsartikler til korrektur af elevens stile vil hun ud fra Ordb.art. (22 og 26) godtage både *vejledte* og *vejlede*, men ud fra Ordb.art. (24) kun *vejledte* og derfor anse *vejlede* som en fejl. Ved Ordb.art. (23) vil Lise nok ikke rette *kraftvarmeværk* uden bindestreger, men måske lave en bølgestreg og diskutere Dansk Sprognævns mærkelige normering med klassen. Men hun ville ud fra

Ordb.art. (25) rette eksempler med bindestreger som fx *kraft-varmeværk*. Alt i alt kan vi se, at Lise har størst fordel af en præcis proskriptiv ordbog ved tekstproduktion, hvorimod en upræcis proskriptiv ordbog her er mindre hjælpsom, da den ikke oplyser om andre varianter eller anfører dem uden klart råd om præference. Også som hjælpeværktøj ved korrektur er en præcis proskriptiv ordbog mere hjælpsom end en upræcis proskriptiv ordbog, som i praksis ikke adskiller sig meget fra en upræcis deskriptiv ordbog, sml. Ordb.art. (15). Hvis Lise helt uafhængig af kommunikationssituationer ønsker viden om variation i dansk fleksion og ortografi vil de præcist proskriptive artikler være informative, dvs. Ordb.art. (22) og (23), der dog ikke er så informative som de deskriptive Ordb.art. (5) og (8).

Præskriptiv ordbog ctr. deskriptiv ordbog

Vi kan sammenfatte de hidtidige overvejelser på følgende måde (i den nederste række med angivelser til præskriptiv ordbog) betyder ”+ –”, at analysen af en empirisk basis kan have, men ikke nødvendigvis har fundet sted, hhv., at man nogle gange kan have overensstemmelse med den empiriske basis, men at der af og til er en klar forskel mellem angivelserne og de empiriske data:

	empirisk basis	overensstemmelse med empirisk basis	ønsker at påvirke sprogbrugen
deskriptiv ordbog	+	+	–
proskriptiv ordbog	+	+	+
præskriptiv ordbog	+ –	+ –	+

Man kan godt forsøge at beskrive en (del af en) bestemt ordbogsartikel som deskriptiv og en anden i samme ordbog som præskriptiv. I de mange tilfælde noget sådant er forsøgt, er det dog ikke overbevisende (fx i Bergenholtz 2001a). En artikel kunne beskrives som deskriptiv, en anden som præskriptiv, en tredje som proskriptiv. I sidste ende ville en sådan fremgangsmåde føre til en procentuel tilordning, så vi kunne få en ordbog, der var fx 85% deskriptiv, 10% proskriptiv og 5% præskriptiv. En sådan metodik ville føre til absurde leksikografiske bedømmelser – svarende til at undersøge ordbogsfunktioner ud fra forekomsten eller den manglende forekomst af en bestemt angivelsesklasse i forskellige artikler i samme ordbog. Udgangspunktet for en tilordning både i relation til ordbogsfunktion og til den empiriske basis kan kun være ordbogens genuine formål relateret til den brugte leksikografiske

metodik, som leksikografen eksplicit har beskrevet i forordet. Hvis noget sådant ikke siges i omteksten, vil man kunne antage, at en bestemt ordbog er deskriptiv, præskriptiv eller proskriptiv. Man vil så kunne fastslå, om en sådan antagelse hhv. oplysningen i ordbogens omtekst holder. Det gør den fx ikke for Ordb.art. (22), som er taget fra DANSK-ORDBOGEN, der ifølge ordbogens omtekst betegnes som en proskriptiv ordbog. Ordbogsartiklen er ikke en korrekt proskriptiv artikel, da angivelsen ikke svarer til de undersøgte empiriske data. I en anden proskriptiv ordbog (DEN DANSKE NETORDBOG) har en mere korrekt proskriptiv artikel fået følgende anbefalede variant:

Ordb.art. (27)

vejlede verb <-r, vejlede, vejledt>

ANM Dansk Sprognævn godtager også vejlede, vejledet.

På lignende vis vil man i en given ordbog ud fra ordbogens egen selvforståelse kunne kritisere konkrete artikler for ikke at leve op til relevante krav til en deskriptiv, præskriptiv eller proskriptiv ordbog. Man vil derfor fx kunne sige, at en bestemt deskriptiv ordbog har deskriptivt unøjagtige eller forkerte oplysninger. Men det giver ingen mening at sige, at denne deskriptive ordbog derfor visse steder er præskriptiv. Noget større mening giver det at sige, at en bestemt artikel i en præskriptiv ordbog er deskriptiv eller ej, alt efter om den genspejler den hidtidige sprogbrug eller er forskellig fra den. Dette kan dog kun gøres med udgangspunkt i en empirisk undersøgelse, hvilket normalt vil finde sted i en ordbogskritik. Set ud fra et brugersynspunkt er en sådan bedømmelse irrelevant, da en normal ordbogsbruger forudsætter sin ordbogs autoritet og netop derfor bruger ordbogen som orakel.

De enkelte ordbogstyper i relation til deres deskriptivitet, proskriptivitet eller præskriptivitet relaterer sig dels til ordbogens empiriske basis dels til ordbogens funktioner. Fremstillingen kan sammenfattes på følgende måde:

empirisk basis	åben/skjult
	fuldstændig/delvis
	svag/stærk
ordbogsfunktioner	åben/skjult
	eksplicit/implicit
	præcis/upræcis

åben = oplysning i omteksten, om en ordbog har til hensigt at ændre på hidtidig sprogbrug eller ej, og/eller om en ordbogs oplysninger gengiver sprogbogen eller ej

- skjult** = ingen oplysning i omteksten, om en ordbog har til hensigt at ændre på hidtidig sprogbrug eller ej, eller om en ordbogs oplysninger gengiver sprogbrugen eller ej
- fuldstændig** = brug af alle empiriske metoder ved deskription og proskription eller alle angivne metodiske muligheder ved præskription
- delvis** = kun brug af nogle empiriske metoder ved deskription og proskription eller af nogle af de angivne metodiske muligheder ved præskription
- svag** = mindre omfattende empirisk basis med eller uden nøjagtige angivelser af hyppighed eller brugsomfang (for deskription og proskription), med nogle forskelle mellem sprogbrugen og de valgte angivelser (for præskription)
- stærk** = omfattende empirisk basis med mere eller mindre nøjagtige angivelser af hyppighed eller brugsomfang (for deskription og proskription), med store forskelle mellem sprogbrugen og de valgte angivelser (for præskription)
- eksplicit** = med angivelse af relevante ord, former og betydninger, også ikke mere brugte, ikke anbefalede eller ikke-tilladte
- implicit** = uden angivelse af ikke mere brugte, ikke anbefalede eller ikke-tilladte ord, former og betydninger
- præcis** = med nøjagtig anbefaling til valg af en bestemt variant
- upræcis** = ikke altid nøjagtig anbefaling til valg af en af flere varianter

En mere nøjagtig analyse af de ordbogsfunktioner, som vil føre til et bestemt leksikografisk valg med en deskriptiv, præskriptiv eller proskriptiv ordbog til følge, kan her ikke fremføres. Der kan dog henvises til de konstruerede eksempler med Lise som flittig ordbogsbruger. Vigtigt er i første omgang hovedtesen med en skelnen mellem forskellige typer af deskriptive, præskriptive og proskriptive ordbøger. Generelt vil stærkt deskriptive ordbøger tendere til at blive videnskabelige ordbøger særligt egnet til vidensrelaterede, dvs. ikke-tekstrelaterede ordbogsfunktioner og til den tekstrelaterede ordbogsfunktion reception. Proskriptive ordbøger er særligt egnede til alle former for tekstproduktion, hertil kan også regnes oversættelse. Præskriptive ordbøger kan være fordelagtige ved tekstproduktion i fagsproglige sammenhænge, derudover er de et vigtigt instrument for både national og international sprogpolitik. Principielt anser vi ved den nationale sprogpolitik en proskriptiv fremgangsmåde for mere fordelagtig end en præskriptiv, især hvis denne i for høj grad fjerner sig fra hidtidig sprogbrug. Det mener vi, at den danske officielle ordbog har gjort i sin sidste udgave. Derudover mener vi, at RETSKRIVNINGSORDBOGENS ændringer i sidste udgave strider mod den danske sproglov.

3. Den danske sproglov og den nye danske officielle retskrivningsordbog

I Danmark har vi haft et godt udgangspunkt for udarbejdelsen af en officiel dansk præskriptiv ordbog, idet vi først fik en sproglov, hvorefter det leksikografiske arbejde blev gennemført. Denne rækkefølge havde man ikke i Tyskland, hvor den nye retskrivningsreform har ført til en stor lidenskabelig diskussion, som endnu ikke er slut. Heroverfor kan vi i Danmark se, at der efter fremkomsten af den første danske officielle ordbog efter vedtagelsen af sprogloven stort set ikke er kommet nogle ramaskrig svarende til firsernes majonæsekrig. Udgangspunktet i Danmark er derudover fordelagtigt, idet man her i modsætning til Tyskland med informationstunge retskrivningsordbøger har tradition for ”rigtige” retskrivningsordbøger, sml. Bergenholtz (1991). Vi kan også se, at en række afgørelser i Tyskland er svære at gennemskue for både almindelige sprogbrugere og for lingvister. Et af følgende ord er skrevet forkert efter den nye tyske retskrivning, men hvilket: *katastrofal*, *katastrophal*, *lexikographisch*, *lexikografisch*? Ved næsten alle fremmedord, der tidligere blev skrevet med *ph* og udtalt som et *f*, må man i dag frit vælge mellem skrivemåde med *f* eller *ph*, men dette gælder ikke for *katastrofal*, som ikke er tilladt. I modsætning hertil har den danske sproglov med dertil hørende bekendtgørelse af 14. maj 1997, som trådte i kraft den 1. august 1997, givet ret klare retningslinjer for sprognævnets arbejde.

De grundlæggende principper for Dansk Sprognævns arbejde, som er fastlagt i ovennævnte bekendtgørelse, er traditionsprincippet og sprogbrugsprincippet. Traditionsprincippet indebærer, at der som hovedregel ikke må laves om på retskrivningen, heller ikke, når skrivemåden adskiller sig meget fra udtalen, sml. *de*, *det* og *havde*. Traditionsprincippet medfører derudover en mulighed for en fordanskning af fremmedord, så de svarer til dansk tradition, sml. *metode*, *korrekt*, *krebinet* (Hansen 2001). Sprogbrugsprincippet vil i de fleste tilfælde helt svare til traditionsprincippet, men dette kan brydes, hvis et stort flertal af gode og sikre sprogbrugere i deres skriftsprog ikke mere følger traditionen, jf. bekendtgørelsens § 1, stk. 4. Man skal her lægge mærke til, at bekendtgørelsen tager udgangspunkt i den skriftlige sprogbrug, ikke i udtalen. Det er dog udtaleargumenter, som er ledetråden i de fleste af de ændringer, som er sket mellem anden og tredje udgave af Retskrivningsordbogen (Jervelund 2001, Schack 2001). Vi har svært ved at se, at disse ændringer er dækket af loven. Eller sagt på en anden måde, Dansk Sprognævn er gået langt videre, end loven tillader. Det er ikke blot lovstridigt, men også uhensigtsmæssigt, da de mange ændringer i hurtig takt (fem år siden sidste udgave med mange ændringer) fører til en stor sprogbrugsusikkerhed.

Det kan også være, at Dansk Sprognævn helt og holdent har holdt sig til loven, idet de kun har foretaget ret få ændringer i selve ortografien. De fleste ændringer er af fleksionsmorfologisk art, som man muligvis slet ikke behøver at følge, da ordbogen mht. fleksion kun udgør den officielle rettesnor. Flexion, bøjning eller andre synonyme udtryk nævnes nemlig ikke i loven:

Efter sprogbrugsprincippet skrives ord og ordformer i dansk i overensstemmelse med den praksis, som følges i gode og sikre sprogbrugerers skriftlige sprogbrug. (§ 1, stk. 4)

Man kunne, hvis man vælger at fortolke ”ordformer” som valg af fleksionsmorfem, tale om forskellige ordformer ved fordobling eller ikkefordobling af konsonanter efter en kort vokal (sml. *punktumer* eller *punktummer*), men der er også gode argumenter for at antage allomorfi mellem *-er* og *-mer* for ’flertal’, dvs. fleksionsmorfologiske regulariteter, som ikke nævnes i loven eller i bekendtgørelsen. Heller ikke Dansk Sprognævn ser ordformer som fleksionsmorfologisk betingede varianter, men som rent ortografiske varianter, sml. hertil følgende eksempler på ”ændrede ordformer” i Schack (2001): ”adhærence el. adhærens”. I alle tilfælde drejer det sig ikke om ortografi ved valg mellem *sev* og *sivede*. Et ”officielt” påbud eller forbud kan her ikke være dækket af loven. For sådanne fleksionsmorfologiske varianter foretager Dansk Sprognævn en fastlæggelse uden det tilstrækkelige lovgrundlag, dvs. i deres egenskab af lingvister. Her taler de ganske vist med særlig vægt på grund af deres status som retskrivningsnormerende, men Sprognævnet er i virkeligheden ”kun” normale lingvister og leksikografer, der har medvirket ved udarbejdelsen af en ordbog.

Efter denne kritik må det dog siges, at en række ændringer i RO³ er fordelagtige. De svarer nogenlunde til sprogbrugsprincippet, sml. hertil følgende eksempler med hyppighedsangivelser af forekomster ved søgning på nettet med søgemaskinen Google. Der angives desuden, om den enkelte skrivemåde er tilladt eller ej i RETSKRIVNINGSORDBOGENS to sidste udgaver (= RO² og RO³):

variant	Google	RO ²	RO ³	variant	Google	RO ²	RO ³
cognac	7440	+	+	konjak	90	+	–
creme	23.100	+	+	krem	139	+	–
kokkelev	430	+	+	kokelev	6	+	–
vermouth	722	+	+	vermut	38	+	–
shampoo	4186	+	+	shampo	318	+	–
bluff	700	+	+	bluf	113	–	+
søreme	941	+	+	sørme	2800	–	+

Hvis man vælger at udarbejde en præskriptiv ordbog vil vi dog i modsætning til praksis i RETSKRIVNINGSORDBOGEN foreslå en praksis, som ikke blot har en præskription svarende til præskription (2), men som i stedet følger præskription (1) og også eksplicit siger, at en bestemt skrivemåde ikke er tilladt, dvs. ikke som RETSKRIVNINGSORDBOGEN i Ordb.art.(28), men i stedet for som i (29–30):

Ordb.art. (28–30))

vermouth sb., -en, -er.

vermut subst <en; -en, -er, -erne>

ANM Denne skrivemåde tillades ikke, kun -> vermouth.

vermouth subst <en; -en, -er, -erne>

ANM Kun denne skrivemåde tillades, dvs. ikke vermut.

Endnu mere problematisk anser vi den implicit præskriptive fremgangsmåde for at være, når den er i klar modstrid med sprogbrugen, dvs. sprogbrugsprincippet. Det gælder ikke blot for Ordb.art. (3–4) med *hooligan* og *roligan*, men også for følgende:

variant	Google	RO ²	RO ³
champignons	844	–	–
champignoner	1130	+	+
cigarillos	215	–	–
cigarilloer	0	+	+

Her må tilføjes, at RETSKRIVNINGSORDBOGEN ikke principielt udelukker pluralis med -s; men også her er den ”danske” bøjning ikke den mest brugte variant:

variant	Google	RO ²	RO ³
housecoats	33	+	+
housecoater	1	+	+

Det skal medgives, at Dansk Sprognævn kan have en empirisk basis, som har givet helt andre resultater end undersøgelserne af internettets hjemmesider. Alligevel stiller vi os tvivlende over for muligheden af, at deres tilfældigt indsamlede belæg eller deres korpusundersøgelser kan opvise en stor mængde af eksempler med pluralisformerne *housecoater* og *cigarilloer*. Det er i alle tilfælde svært at forstå, at medarbejdere på Dansk Sprognævn har betegnet RETSKRIVNINGSORDBOGEN som en deskriptiv ordbog. Det er uden tvivl en ordbog med flere stærkt præskriptive artikler, se især eksemplet med pluralisangivelser til *cigarillo*.

RETSKRIVNINGSORDBOGEN burde være udarbejdet som en svagt præskriptiv ordbog (eller en proskriptiv ordbog), hvis den virkelig gik ud fra sprogbrugsprincippet eller traditionsprincippet – som forudset i loven.

Men også ved flere af RETSKRIVNINGSORDBOGENS præskriptive artikler kan man ikke andet end undre sig over ændringer fra 2. til 3. udgave, som hverken kan begrundes med sprogbrugsprincippet eller traditionsprincippet. Også fagfolk bruger hyppigst den nu ikke mere tilladte variant:

variant	Google	RO ²	RO ³
anabolisk	587	+	–
anabolsk	543	+	+
anabol	515	+	+

Ved mulig konsonantfordobling efter kort vokal havde anden udgave af RETSKRIVNINGSORDBOGEN stort set altid frit valg mellem de to muligheder (Ordb.art. 31), i den tredje udgave er der i de fleste tilfælde ingen variation (Ordb.art. 32):

Ordb.art. (31–32)

punktum sb. -(m)et, -(mer).

punktum sb. -met, -mer.

Hertil siger Schack (2001): ”Til gengæld er det vel for de fleste meget naturligt at skrive fx *atlasset* og *punktummer* i stedet for *atlas* og *punktumer*. Det tyder vores undersøgelser i hvert fald på.” Denne række af forsigtighedsudtryk er for *punktum* og *atlas* overflødige. Sådan er sprogbrogen virkelig:

variant	Google	RO ²	RO ³
atlas	38	+	–
atlasset, atlas(er)	162	+	+
punktumet, punktumer(ne)	64	+	–
punktummet, punktummer(ne)	1291	+	+

Men i mange andre enkelttilfælde vælger sprogbrogen (på internettets hjemmesider) som oftest ikke nogen konsonantfordobling efter kort vokal. Det falder netop ikke det store flertal af sprogbrugere naturligt at skrive *modemmet*, *patossen*, *rekviemmet* (i sidste tilfælde bruger fagfolk normalt en af følgende varianter *rekviet* eller *requiet*, som heller ikke er tilladte af Dansk Sprognævn):

variant	Google	RO ²	RO ³
modemet, modemer(ne)	5999	+	–
modemmet, modemmer(ne)	851	+	+
patosen	11	+	–
patossen	0	+	+
hepatitisen	1	+	–
hepatitissen	0	+	+
rekviemet	0	+	–
rekviemmet	0	+	+
rekviet	1	–	–
requiet	15	–	–

I stedet for brug af en implicit præskription vil vi enten foreslå brug af en eksplicit præskription, hvor de ikke mere tilladte former i det mindste nævnes (Ordb.art. 33) eller en stærk proskription, hvor der ganske vist anbefales en form, men den anden ikke forbydes. Med en proskription kan man påvirke sprogbrugen uden først at gøre en stor del af sprogbrugerne til fejlskrivere (Ordb.art. 34):

Ordb.art. (33–34)

modem <et, -met, -mer, -merne, ikke tilladt:

-et, -er, erne>

modem <et, -met, -mer, -merne, ikke anbefalet, men meget brugt er: -et, -er, -erne>.

For en sådan eksplicit præskription taler også, at Dansk Sprognævn ikke selv konsekvent anvender deres nye regel om konsonantfordobling efter kort vokal. Ved fleksion af *festival* og for stavemåden *skidderik* er konsonantfordoblingen – på trods af en normal udtale med en kort vokal – slet ikke tilladt. Ved fleksion af *karneval*, *marskal* og *støvgran* og ved stavning af *luder* er der derimod stadig fri variation (fx *karnevaler/karnevaller* og *luder/ludder*). For *støvgran* kan tilføjes, at denne variation er irrelevant for enhver bruger, da ingen af fleksionsvarianterne for bestemte former bruges, men kun den indefinite form af pluralis og singularis: *støvgran*. Derimod er det ved *optrin* og *leksikon* ikke tilladt at have konsonantfordobling, ved *postbud* og andre bude er det krævet. Her er der i øvrigt ikke tale om en fifty-fifty-fordeling, som Schack (2001) hævder (i hvert fald ikke i internettets tekster, ikke i den gennemførte sproglige survey og i øvrigt næppe heller i de tekster, som Sprognævnet har undersøgt):

variant	Google	RO ²	RO ³
festivalen, festivaler(ne)	15.717	+	+

festivallen, festivaller(ne)	1740	–	–
skiderik	167	+	+
skidderik	10	–	–
karnevalet	279	+	+
karnevallet	237	+	+
marskaler, maskaler(ne)	3	+	+
marskallen, marskaller(ne)	29	+	+
støvgranet	0	+	+
støvgrannet	0	+	+
optrinnet, optrinene	132	+	+
optrinnet, oprinnene	131	+	–
leksikonet, leksikoner(ne)	3111	+	+
leksikonnet, leksikonner(ne)	127	–	–
luder	3720	+	+
ludder	378	+	+
postbudet	2550	+	–
postbuddet	82	+	+

Den førhen foreslåede proskription vil også være hensigtsmæssig i tilfælde, hvor en implicit og stærkt præskriptiv ordbog som RETSKRIVNINGSORDBOGEN påvirker sprogbrugen på en sådan måde, at der opfordres til dårlig eller påfaldende unormal sprogbrug. Det sker, når der gives frit valg, hvor sprogbrugen ellers er entydig, dvs. hvor den ene af to ligestillede varianter ikke bruges eller næsten ikke findes i nutidige tekster. Når ordbogsbrugeren således forledes til at vælge frit, får han ikke den nødvendige oplysning og vil muligvis vælge den meget sjældent brugte variant. Det kan have den virkning, at hans hhv. hendes tekst giver indtryk af at være skrevet af en usikker eller dårlig sprogbruger:

variant	Google	RO ²	RO ³	variant	Google	RO ²	RO ³
brintoverilten	21	+	+	brintoveriltet	0	+	+
kulilten	109	+	+	kuliltet	1	+	+
hardwaren	1850	+	+	hardwaret	25	+	+
parabolen	433	+	+	parabolet	0	+	+
i én/en køre	39	+	+	i ét/et køre	0	+	+
transparenten	46	+	+	transparentet	2	+	+
en transparent	547	+	+	et transparent	0	+	+
modulet	7250	+	+	modulen	92	+	+
et søle	98	+	+	en søle	1	+	+
et tidsfordriv	109	+	+	en tidsfordriv	2	+	+
tidsfordrivet	2	+	+	tidsfordriven	0	+	+
et layout	11.100	+	+	en layout	239	+	+
layoutet	2640	+	+	layouten	92	+	+
en lak	111	+	+	et lak	0	+	+
lakken	1540	+	+	lakket	*4	+	+

(*alle andre belæg med *lakket* er med verber som *lakket til, få lakket gulvet*)

Det må dog tilføjes, at man i enkelte af de nævnte tilfælde måske ikke bør antage fri variation, men i stedet homonymi med en tilordning af hver mulighed til hver sit homonym, fx for *layout*, hvor der ved intetkønsbrugen kunne menes resultatet af layoutarbejdet, ved fælleskøn selve processen. Eksemplerne taler dog ikke for en sådan antagelse.

4. Forslag til leksikografisk praksis

Når det drejer sig om deskriptive ordbøger kan forslagene bestå i en henvisning til argumenterne fra begyndelsen af bidraget samt Ordb.art. (5–14), tilsvarende gælder for proskriptive ordbøger med henvisning til Ordb.art. (22–26). Mht. præskriptive ordbøger viser praksis, ikke bare i den nævnte danske retskrivningsordbog, at der foretages en række til- og fravalg, som ikke altid er velbegrundede i relation til hidtidig sprogbrug. Hermed menes, at præskription vil have størst gennemslagskraft, hvis den i højere grad end i foreliggende værker tager hensyn til ordbogsfunktionen sprogproduktion. I den udformning, vi har set i ovenstående eksempler fra RETSKRIVNINGSORDBOGEN, foreligger der to alvorlige indvendinger, som begge medfører, at dens værdi som hjælpemiddel ved tekstproduktion er for ringe. I en præskriptiv ordbog, der i en lang række tilfælde giver upræcise oplysninger om frit valg mellem to varianter, får brugeren ikke at vide, at fx *en parabol* svarer til den normale brug, og heller ikke, at intetkøn med *et parabol* er højst usædvanlig. Her ville en proskriptiv fremgangsmåde være mere hjælpsom, idet man kan anbefale en variant uden at forbyde en anden. Det ville derudover også svare bedre til lovens krav om anvendelse af sprogbrugsprincippet.

5. Svar på bidragets titel

En deskriptiv ordbog er en deskriptiv ordbog. Punktum. En præskriptiv ordbog er en præskriptiv ordbog. Punktum. En proskriptiv ordbog er en proskriptiv ordbog. Punktum. Det burde være svar nok. Der kan dog tilføjes følgende:

Enhver **deskriptiv ordbog** påvirker sprogbrugen, når den i forbindelse med tekstproduktion bliver brugt som hjælp i en usikkerhedssituation. Som sådan virker en deskriptiv ordbog sprogkonserverende. Wiegands provokerende tese om en deskriptiv ordbogs præskriptive

kraft (Wiegand 1986) bliver hermed ikke bekræftet. Denne tese forudsætter en uklar og forvirrende terminologi, som kun tager højde for det ene hovedaspekt i en leksikografisk relevant definition af de to termer: For deskription kun relationen til den empiriske basis, for præskription kun ordbogsfunktionen. Man kan godt påvise, at en bestemt artikel i en deskriptiv ordbog ikke svarer til sprogbogen. Men det giver ingen mening at diskutere, ”hvor præskriptiv en bestemt deskriptiv ordbog” er. Der må her skelnes mellem forskellige typer af deskription alt efter arten af empirisk basis. Det kan desuden undersøges, om en deskriptiv ordbog virkelig er deskriptiv i hver enkelt angivelse. Dette forudsætter dog, at man kender ordbogens empiriske basis. Ellers må en kritik bestå i undersøgelsen af en anden empirisk basis og med dette udgangspunkt betvivle den deskriptivtive nøjagtighed hhv. bekræfte denne.

På lignende vis vil også en **præskriptiv ordbog** ikke blot påvirke sprogbogen, men også i meget høj grad give en beskrivelse svarende til sprogbogen. Men man kan som bruger aldrig vide, hvornår der foreligger en overensstemmelse og hvornår ikke. En lingvist eller en metaleksikograf kan derfor foretage en sammenligning mellem angivelserne i en præskriptiv ordbog og en deskriptiv undersøgelse. En sådan undersøgelse kan ikke bruges til at afvise en bestemt præskriptiv angivelse, men kan vise, at den svarer eller ikke svarer til hidtidig sprogbrug. Man kan derfor godt tale om graden af deskriptivitet i en præskriptiv ordbog og ved konkrete artikler i en sådan ordbog eller om, ”hvor deskriptiv denne præskriptive ordbog” er. Det svarer til den foregående skelnen mellem stærkt og svagt præskriptive ordbøger.

For en **proskriptiv ordbog** gælder, at den intenderer at påvirke sprogbogen, dog sådan, at ordbogens anbefalinger svarer til sprogbogens tendenser.

6. Litteratur

- Andersen, Henning/Henning Bergenholtz 2001: Brug af surveys til lingvistiske undersøgelser. Om: Erik Jørgen Hansen/Bjarne Hjorth Andersen: *Et sociologisk værktøj. Introduktion til den kvantitative metode*. København: Reitzel 2000. I: *Hermes* 27, 201–209.
- Bergenholtz, Henning 1991: Rechtschreibwörterbuch, bleib bei deinen Leisten! I: *Rechtschreibwörterbücher in der Diskussion*, hrsg. von Gerhard Augst u. Burkhard Schaefer. Frankfurt a.M./Bern/New York/Paris: Peter Lang, 403–417.
- Bergenholtz, Henning 1994: Die empirische Basis zweisprachiger Wörterbücher (mit madagassisch-deutschen Beispielen). I: *Portugie-*

- sisch-deutsche Lexikographie: Grundlagen, Makro- und Mikrostruktur, Computerunterstützung, Anwendung*, hrsg. von Udo L. Figge. Tübingen: Niemeyer, 47–63.
- Bergenholtz, Henning 1998a: Deskriptiv, proskriptiv og præskriptiv leksikografi. I: *Normer og regler. Festskrift til Dag Gundersen 15. januar 1998*, red. av Ruth Vatvedt Fjeld og Boye Wangensteen. Oslo: Nordisk forening for leksikografi, 233–246.
- Bergenholtz, Henning 1998b: Variantangivelser i en dansk produktionsordbog ud fra eksempler med fleksionsangivelser i Retskrivningsordbogen. I: *Hermes 21*, 95–119.
- Bergenholtz, Henning 2001a: Proskription, oder: So kann man dem Wörterbuchbenutzer bei Textproduktionsschwierigkeiten am ehesten helfen. I: *Sprache im Alltag. Beiträge zu neuen Perspektiven in der Linguistik. Herbert Ernst Wiegand zum 65. Geburtstag gewidmet*. Hrsg. von Andrea Lehr/Matthias Kammerer/Klaus-Peter Konderding/Angelika Storrer/Caja Thimm/Werner Wolski. Berlin/New York: de Gruyter, 499–520.
- Bergenholtz, Henning 2001b: Lexikographische Wörterbücher. Werkstattbericht am Beispiel der Termini Deskription und Präskription. I: *Germanistentreffen. Deutschland – Dänemark – Finnland – Island – Norwegen – Schweden. Dokumentation der Tagungsbeiträge Greifswald 2000*. Bonn: DAAD, 179–195.
- Bergenholtz, Henning 2003: Bryder Dansk Sprognævn den danske sproglov? (under forberedelse)
- Bergenholtz, Henning/Sanne Jensen 2000: Inddragelse af informanter ved ordbogsarbejde. I: *LexicoNordica 7*, 149–166.
- Bungarten, Theo: Das Korpus als empirische Grundlage in der Linguistik und Literaturwissenschaft. I: Henning Bergenholtz og Burkhard Schaefer (Hrsg.): *Empirische Textwissenschaft, Aufbau und Auswertung von Text-Corpora*. Königstein/Ts: Scriptor 1979, 28–51.
- BURKHANOV 1998 = Igor Burkahnov: *Lexicography. A Dictionary of Basic Terminology*. Rzeszów: Wydawnictwo Wyzszej szkoly Pedagogicznej.
- DANSKORDBOGEN = Henning Bergenholtz/Jette Pedersen/Vibeke Vrang/Richard Almind: *DanskOrdbogen*. Århus: Systime 1999.
- DEN DANSKE NETORDBOG = Henning Bergenholtz/Vibeke Vrang under medarbejde af Lena Lund, Helle Grønberg, Maria Bruun

- Jensen, Signe Rixen Larsen, Rikke Refslund og Jette Pedersen: *Den Danske Netordbog*. Database og layout: Richard Almind.
<http://netordbog.asb.dk> 2002.
- GLÜCK 1993 = Helmut Glück (Hrsg.): *Metzler Lexikon Sprache*. Stuttgart/Weimar: Metzler.
- Hansen, Erik 2001: Lovens bogstav. I: *Nyt fra Sprognævnet 2001/4 november*, <http://www.dsn.dk/nfs/2001>.
- HARTMANN/JAMES 1998 = R.R.K. Hartmann/Gregory James: *Dictionary of Lexicography*. London/New York: Routledge.
- HEUPEL 1975 = Carl Heupel: *Taschenwörterbuch der Linguistik*. München: List.
- Hjorth, Ebba 2001: Åben, implicit og skjult normering i ordbogsarbejde. I: *Språk i Norden 2001*. Oslo: Novus, 137–150.
- Jervelund, Anita Ågerup 2001: Postbuddet, publikummet og pyjamasen. Dobbeltskrivning af konsonanter i bøjningsformer. I: *Nyt fra Sprognævnet 2001/4 november*, <http://www.dsn.dk/nfs/2001>.
- Kirkness, Alan 1990: Das Fremdwörterbuch. I: *Wörterbücher. Dictionaries. Dictionnaires. Ein internationales Handbuch zur Lexikographie. An International Encyclopedia of Lexicography. Encyclopédie internationale de lexicographie. Zweiter Teilband*, hrsg. von Franz Josef Hausmann, Oskar Reichmann, Herbert Ernst Wiegand, Ladislav Zgusta. Berlin/New York: de Gruyter, 1168–1178.
- NLO 1997 = Henning Bergenholtz/Ilse Cantell/Ruth Vatvedt Fjeld/Dag Gundersen/Jón Hilmar Jónsson/Bo Svensén: *Nordisk leksikografisk ordbog*. Oslo: Universitetsforlaget.
- NUDANSK ORDBOG = *Politikens Nudansk Ordbog*. 17. udg. København: Politiken 1999.
- ODS = *Ordbog over det Danske Sprog*. 28. bind. København: Gyldendal 1981.
- RETSKRIVNINGSORDBOGEN = RO
- RICHARDS 1992 = Jack C. Richards/John Platt/Heidi Platt: *Dictionary of Language Teaching & Applied Linguistics*. Second Edition. Harlow: Longman.
- RO² = Dansk Sprognævn: *Retskrivningsordbogen*. 2. udgave. København: Aschehoug 1996.
- RO³ = Dansk Sprognævn: *Retskrivningsordbogen*. 3. udgave. København: Aschehoug 2001.
- Schack, Jørgen 2001: Ændringer i opslagsords staveform eller ordform. I: *Nyt fra Sprognævnet 2001/4 november*.
<http://www.dsn.dk/nfs/2001>.
- SVENSK ORDBOK = *Svensk Ordbok. Utarbetad vid Språkdata, Göteborgs universitet*. Stockholm: Esselte Studium 1986.

- TRASK 1993 = Trask, R.L.: *A Dictionary of Grammatical Terms in Linguistics*. London/New York: Routledge.
- Urdang, Laurence 2000: [Anm. af] R.R.K. Hartmann and Gregory James. *Dictionary of Lexicography*. I: *International Journal of Lexicography* 13, 35–42.
- Wiegand, Herbert Ernst 1986: Von der Normativität deskriptiver Wörterbücher. Zugleich ein Versuch zur Unterscheidung von Normen und Regeln. I: *Sprachnormen in der Diskussion. Beiträge vorgelegt von Sprachfreunden*. Berlin/New York: de Gruyter, 72–101.
- Wiegand, Herbert Ernst 1996: Über usuelle und nichtusuelle Benennungskontexte in Alltag und Wissenschaft. I: Clemens Knobloch/Burkhard Schaefer (Hrsg.): *Nomination – fachsprachlich und gemeinsprachlich*. Opladen: Westdeutscher Verlag, 55–103.

Johnny Thomsen

Præskription og deskription i nyere færøsk leksikografi

The present paper deals with the particular Faroese problem of a significant lexical difference between the codified written language and oral language based upon writing on the one hand and neutral speech on the other. The difference between these two types of Faroese is described. With examples from four dictionaries published in the period 1992 to 1998 it is being demonstrated how Faroese purist lexicography describes the language by excluding frequent words, including neologisms etc.

Further, the problems of permanent Faroese-Danish language contact are described briefly and the special lexicographical problems arising from the constant interaction between Danish and Faroese are being touched upon. The consequences of the purist lexicographical approach are briefly dealt with.

1. Norm

Den færøske leksikografis glørværdige begyndelse med Svabos ordbog fra slutningen af det 18. og begyndelsen af det 19. århundrede fik af mange grunde ikke den betydning, den havde fortjent, da ordbogen først blev udgivet i 1960-erne, skønt manuskriptet ikke var uden betydning for senere ordbøger (SVABO 1966).

Den første trykte ordbog var J. Jakobsens færøsk-danske ordbog, der udkom som andet bind af V.U. Hammershaimbs velkendte "Færøsk Anthologi" (FÆ-DA 1891). Men den ordbog, som for et par generationer af færinger blev selve *ordbogen*, er M.A. Jacobsens og Chr. Matras' færøsk-danske ordbog, der udkom første gang i 1928 (FÆ-DA 1928).

Den er sikkert i mindre grad af færinger blevet brugt som en færøsk-dansk ordbog end som definitionsordbog, retskrivningsordbog og – implicit i hvert fald – som normativ ordbog for brug af ord.

Og dens leksikalske norm afspejler nøje de synspunkter på færøsk talt sprog som et "fordærvet" sprog, eller hvilke adjektiver, man nu hæftede på det, som trængte til hjælp. Eller som en færøsk sprogmand har udtrykt det: "så er der næppe tvivl om, at man gennem skrift-

normens forbillede ønsker at frelse det fortabte talesprog” (Weyhe 1996:319)¹.

De to hovedmål for færøsk purisme har været at ”afgrænse” (Thomas 1991:55) sproget fra dansk og at distancere det nye skriftsprog fra og ophøje det over det ”fordærvede” talesprog med dets mange folkelige fremmede ord.

Dette er hovedsageligt sket ved at skabe et skriftsprog, hvor man dels forment og formener store dele af det eksisterende ordforråd adgang dels indfører neologismer. Herved forsøgte og forsøger man at ændre det hidtil eksisterende gamle dansk-færøske lånemønster radikalt. Færøsk purisme er derfor netop ikke et forsvar for traditionelle værdier. Den er tværtimod revolutionær i sin radikale forkastelse af fortiden.

Det synspunkt, at færøsk talt sprog ikke er et ønskeligt grundlag for skriftsprogets udvikling, bliver udtrykt ret præcist fra nærmest officielt hold af en ivrig tilhænger af færøsk purisme og ivrig skaber af neologismer, som i en omtale af, hvordan neologismer dannes eller ældre ord genoptages med nye betydninger, siger: ”Således er resultatet ofte blevet ordpar, hvor det ene ord er det rigtige færøske, det andet det, som alle eller de fleste siger”² (Poulsen 1996:20).

Med andre ord er det, som alle eller de fleste færinger siger, ifølge denne opfattelse ikke nødvendigvis ”rigtigt færøsk” (jfr. De Silva 1982:96). Færøsk normdannelse er derfor ikke orienteret i retning af befolkningens faktiske sprogbrug, snarere imod den. De ”fastsatte sprognormer”, d.v.s. de, som et eller andet organ har fastlagt, har oftest prioritet over de internaliserede sprognormer, som er ubevidst tillærte, og som er aktive i færøsk talt sprog.

Men der opstår jo et problem her. Den skrevne norm mangler nemlig et bagland af indfødte talende, der kan beskytte det skrevne sprogs normer mod erosion. De eneste indfødte talende, der kan kontrollere det skrevne sprogs normer, er folk, der selv taler det ikke-normerede talte sprog (jfr. Wexler 1971:343). Med andre ord er de eneste, der kan forsvare denne puristiske skriftnorm mod underminering, de selvsamme mennesker, der underminerer den.

2. Dikotomi

¹ Jfr. Frangoudaki 1992:374: ”... the project, aiming to save the language from its speakers” om kampen for katharevousa og mod demotike i græsk.

² ”Solei>is hevur úrsli< mangan veri> or>apør, har sum anna> or>i> er hitt rætta føroyska og hitt ta>, sum øll ella flest siga”

På denne måde opstår den for færøsk så karakteristiske dikotomi mellem, hvad man kunne kalde **kodificeret sprog** eller **normeret sprog** på den ene side og **ukodificeret sprog** eller **ikke-normeret sprog** på den anden (Thomsen 2000:16). Det kodificerede sprog omfatter både skrevet sprog og mundtligt sprog baseret på skrift og dele af det almindelige daglige talte sprog, det såkaldte **fællessprog**, d.v.s. grammatiske konstruktioner og leksikon, der bliver brugt forskelsløst i al slags færøsk. Leksikalsk enten som stilistisk neutrale ord, f.eks. *bi>ja*, *hús*, *grønur* o.s.v. eller stilistisk markerede ord, f.eks. *smalur* (i betydningen 'dum'), *grovur* (i betydningen 'god til noget'). Nogle af de stilistisk markerede ord vil naturligvis ofte findes i utvungne kontekster, men tilhører ikke derfor nødvendigvis ukodificeret færøsk. Eller sagt på en anden måde: den stilistiske inddeling går på tværs af inddelingen i kodificeret og ukodificeret sprog.

Sagt i korthed består forskellen i følgende:

- Der eksisterer et kvantitativt set betydeligt lag i talt færøsk af leksikalske elementer, ofte gamle og veletablerede **låneord, mest af dansk-plattysk oprindelse**, som ikke får adgang til færøsk skriftsprog. Det neutrale ukodificerede leksikalske element i dette lag udgør sammen med fællesordene kernen i det færøske ordforråd.
- Et stort antal **internationalismer** anvendes frit i neutralt talt færøsk, mens de kun i begrænset omfang tillades i færøsk skriftsprog. Sammen med det ovennævnte dansk-tyske element udgør de ukodificeret færøsk sprog.
- I færøsk skriftsprog findes et kvantitativt set betydeligt lag af puristiske **neologismer**, som kun i begrænset omfang træffes i talt færøsk.
- Der eksisterer et stort antal *par*, ofte betegnende ganske hverdagsagtige foreteelser og begreber, hvis medlemmer kan være et ukodificeret ord ~ et skriftsprogsord (f.eks. *lepastift* ~ *varrastift* 'læbestift', et ukodificeret ord ~ et fællesord (f.eks. *forsvinna* ~ *hvørva* 'forsvinde', eller i sjældne tilfælde et fællesord ~ et eksklusivt skriftsprogsord f.eks. AIDS – *ey>kvæmi* 'AIDS').

Denne divergens findes ikke kun blandt verber, adjektiver og substantiver, men også blandt pronominer, adverbier, funktorer o.s.v. Jeg vil i det følgende for nemheds skyld, selv om det måske ikke er helt præcist, henholdsvis anvende betegnelsen **færøsk skriftsprog** (inklu-

sive den mundtlige variant i radioudsendelser, foredrag o.lign.) og *talt færøsk*, som i store træk kan defineres sådan:

talt færøsk: fællessprog + ukodificeret sprog

færøsk skriftsprog: fællessprog + eksklusive skriftsprogs-elementer

Det mest karakteristiske element i denne færøske dichotomi er det store antal stilistisk umarkerede, neutrale ukodificerede ord i talt færøsk. Alle sprog har lag af slang, argot, jargon og deslige. Færre har et stort antal dagligdags former, der konsekvent afviger fra dem, der er foreskrevne af standardsproget. Det er eksistensen af disse neutrale ukodificerede former, der udgør forskellen mellem talt færøsk og det tilsvarende standardtalesprog eller rigssprogsnorm i Paris, London, Moskva eller København (jfr. Townsend 1990:15).

Diglossi

Jeg har selv brugt den fergusonske betegnelse *diglossi* (Ferguson 1959 (1972)) om denne færøske foreteelse (Thomsen 1993:3; 1999:56–57; 2000:16). Men måske er det ikke den helt rigtige betegnelse (hvilket ikke udelukker, at man kan få udbytte af litteraturen om diglossi i andre sprog).

Det ville sikkert være det rigtigste at undersøge dette fænomen inden for rammerne af **registervariation** (se f.eks. Biber 1998; 1995; Hudson 1994). Men det kræver undersøgelser med basis ikke alene i et færøsk skrevet korpus, men især i et talt korpus, som endnu ikke eksisterer.

3. Præskription og deskription

Det, som jeg vil se lidt nærmere på her, er de **leksikografiske** konsekvenser af ovenstående. Jeg vil vælge nogle eksempler fra de nyeste ordbøger, tre tosprogede og én ensproget ordbog, der er udkommet i tidsrummet 1992–1998:

DA-FÆ 1995 = Petersen, Hjalmar P. (1995). *Donsk-føroysk orðabók*. Tórshavn: Føroya Fróðskaparfelag

DA-FÆ 1998 = í Skála, Annfinnur; Jacobsen, Hanne; Mikkelsen, Jonhard; Wang, Zakarias (1998). *Donsk-føroysk orðabók*. Tórshavn: Stívin

EN-FÆ 1992 = í Skála, Annfinnur; Mikkelsen, Jonhard; Wang, Zakarias (1992). *Ensk-føroysk orðabók*. Tórshavn: Stívin
 FÆ OB 1998 = Poulsen, Jóhan Hendrik W.; Simonsen, Marjun; í Lon Jacobsen, Jógvan; Johansen, Anfinnur; Hansen, Zakaris Svabo (1998). *Føroysk orðabók*. Tórshavn: Føroya Fróðskaparfelag

Som nævnt ovenfor, opererer færøske ordbøgers normdannelse på det leksikalske område især ved hjælp af udelukkelse af uønskede ord, uanset deres hyppighed i neutralt ukodificeret sprog, og ved hjælp af medtagelse af neologismer, som ofte må siges at være sjældne og ligge på grænsen til at være idiolektismer.

Indtil begyndelsen af 1990-erne lå den afgørende grænse i færøsk leksikografi så at sige fast mellem det ukodificerede sprog på den ene side uden for ordbogens korpus og det kodificerede sprog på den anden side som udgørende ordbøgernes korpus.

Det betyder bl.a., at et meget stort antal hyppigt anvendte, ofte højfrekvente, neutrale leksemer i færøsk ikke træffes i ordbøger, ej heller findes hyppigt brugte internationalismer indbefattet i deres korpus.

EN-FÆ 1992 betød et lille skred hen imod en bredere opfattelse af det færøske korpus. Og DA-FÆ 1995 var i flere henseender et brud med den herskende radikale puristiske leksikografiske tradition. Heller ikke modersmålsordbogen (FÆ OB 1998) er helt upåvirket af andre strømninger i færøsk leksikografi end de puristiske.

Men det er stadigvæk sådan, at betydende dele af det neutrale, dagligdags ordforråd er forvist til det ukodificerede sprog og dermed udelukket fra færøske ordbøger. I stedet medtager man ord, som spænder fra at være neutrale skriftsprogssynonymer for ukodificerede begreber til nærmest at være idiolektismer.

Som et eksempel på udelukkelse og ønske om at indføre et andet ord i færøsk ved ordbøgers hjælp, vil jeg nævne det rum, hvor kropshygien foregår. Der er overhovedet ingen tvivl, at man blandt færinger kalder dette rum *ba>iverilsi*.

Men man vil lede forgæves efter dette ord i FÆ OB. DA-FÆ 1998 skriver sub *badeværelse* 'ba>(i)rúm, ba>stova'. EN-FÆ 1992 oversætter *bathroom* som 'ba>(i)rúm, ba>stova' og DA-FÆ 1995 har under *badeværelse* 'ba>irúm, ba>rúm, ba>stova'.

ba>iverilsi

<i>EN-FÆ 1992</i>	<i>DA-FÆ 1995</i>	<i>DA-FÆ 1998</i>	<i>FÆ OB 1998</i>
<i>ba>(i)rúm, ba>stova</i>	<i>ba>irúm, ba>rúm, ba>stova</i>	<i>ba>(i)rúm, ba>stova</i>	<i>ba>irúm, ba>rúm, ba>stova</i>

Men på trods af denne massive enighed hos forfatterne om ikke-eksistensen af *ba>iverilsi*, så fremturer færinger i at bruge netop dét ord. Man kan såmænd godt træffe de andre ord i skrift, men netop som skriftsprogssynonymer for *ba>iverilsi*. Men i en almindelig samtale – og for øvrigt også ofte i skrift - vil *ba>iverilsi* være det ord, man møder.

FÆ OB 1998 har *verilsi* med som opslagsord, om end markeret som ”talesprog”. Hvorfor *ba>iverilsi* så ikke er med, er lidt uklart.

Der er ligeledes heller ikke mindste tvivl om, at man på Færøer siger *støvsúgvári* eller måske endda *støvsugári* om det kendte apparat. Ikke desto mindre findes ordet kun i to af de nævnte ordbøger, mens de alle sammen har skriftsprogordet *dustsúgvári*, som næppe nogensinde høres i talt sprog, men er udbredt i skriftsprog som et nærmest neutralt skriftsprogssynonym for *støvsúgvári*.

støvsúgvári

<i>EN-FÆ 1992</i>	<i>DA-FÆ 1995</i>	<i>DA-FÆ 1998</i>	<i>FÆ OB 1998</i>
<i>dustsúgvári, støvsúgvári</i>	<i>dustsúgvári, støvsúgvári</i>	<i>dustsúgvári</i>	<i>dustsúgvári, dustslúkari (sj.)</i>

Igen kan man undre sig lidt over, hvorfor FÆ OB 1998 ikke har ordet med, al den stund den har *støv* med som opslagsord med etiketten ”talesprog”.

Også inden for fagsprog eller fagligt præget sprog finder man dette ønske om ved ordbogens hjælp at ændre færingers sprogbrug. Der er for eksempel overhovedet ingen tvivl om, at både elektrikere og ikke-fagfolk taler om *kortslutningur* på færøsk.

Hvis man ser efter i ovennævnte ordbøger, finder man en divergens, idet EN-FÆ 1992 og DA-FÆ 1995 har *kortslutningur* med, de to andre ikke. DA-FÆ 1995 har den interessante tilføjelse, at *kortslutningur* er ”talesprog”, *skammlop* ”skriftsprog”. Det sidste er nok rigtigt, idet *skammlop* tilsyneladende endnu kun træffes i skriftsprog og skriftsprogspæret tale og på trods af ihærdige forsøg på at udbrede ordet næppe er kendt af alle færinger endnu, mens *kortslutningur* næppe er talesprog i den gængse forstand, at det skulle være særlig uformelt eller præget af substandard. Det er tværtimod i talt færøsk fuldstændig neutralt, foruden også at være fagsprog.

kortslutningur

<i>EN-FÆ 1992</i>	<i>DA-FÆ 1995</i>	<i>DA-FÆ 1998</i>	<i>FÆ OB 1998</i>

<i>streymslit, skammlop, kortslutningur</i>	<i>(tlm.) kortslutningur, (skr.) skammlop</i>	<i>skammlop, samanrenning, samanlop, slit</i>	<i>skammlop</i>
---	---	---	-----------------

Når man bemærker, at EN-FÆ 1992 og DA-FÆ 1998, der har næsten samme forfatterkreds, divergerer i deres opfattelse, kunne man måske få det indtryk, at der er sket en ændring i færøsk i løbet af de seks år, der er gået imellem de to ordbøgers udgivelse. Det er der imidlertid ikke, men måske i forfatterens anskuelser.

Hvis man vender sig til almindeligt brugte fremmedord og internationalismer, finder man stort set samme historie. Både blandt læger og kvinder anvender man så at sige udelukkende ordet *abortera* om at *abortere*.

abortera

<i>EN-FÆ 1992</i>	<i>DA-FÆ 1995</i>	<i>DA-FÆ 1998</i>	<i>FÆ OB 1998</i>
<i>hitta reis, kasta burtur</i>	<i>abortera</i>	<i>hitta reis, eiga í ótí, fáa tak</i>	<i>hitta reis, kasta burtur, fara illa</i>

Når man ser på oversættelserne i DA-FÆ 1995 og DA-FÆ 1998 af det samme danske ord *abortere*, skulle man næsten ikke tro, at vi talte om samme sprog. Kun Petersen har det almindeligt brugte ord – og kun det –, mens alle de andre har nogle udtryk, der ikke er almindeligt brugte i nutidigt talt færøsk og hvoraf i hvert fald *kasta burtur* også bruges om dyr.

4. Kontakt

Det, som jeg har omtalt ovenfor, vedrører hovedsageligt det i talt færøsk fuldt ud accepterede neutrale ordforråd. Men færøsk leksikografi står over for endnu ét problem. Foruden den eksisterende dikotomi i færøsk mellem et kodificeret sprog og et ukodificeret sprog, der bl.a. omfatter en stor del af det neutrale færøske ordforråd, har vi desuden til stadighed en kompliceret vekselvirkning mellem dansk og færøsk, som kan anskues på mange forskellige måder som sprogkontaktfænomen.

Jeg vil ikke her komme nærmere ind på den eventuelle forskel mellem code-switching og lån, men henviser til den efterhånden ganske omfattende eksisterende litteratur (se f.eks. Milroy & Muysken 1995; Myers Scotton 1995; Auer 1998; Muysken 2000, se også Levelt 1989).

Men uden selvfølgelig at vove at påstå, at det slet ikke findes, tror jeg dog, at man roligt kan sige, at intrasentiel code-switching er et marginalt fænomen i færøsk.

Man kan næppe sige, at færinger skifter til dansk, altså foretager code-switching, men snarere at færinger vælger en strategi, hvor der på det konceptuelle plan bliver taget en beslutning om at udtrykke sig med ét ord eller udtryk frem for et andet. Og nogle af disse semantiske elementer *kan* opfattes som ”danske” af nogle mennesker. Og om disse ord er ”danske” eller ej, er ikke altid let at afgøre, ligesom holdningen også har skiftet. Og hvad der for den historiske lingvistik er interferens fra et andet sprog, behøver ikke være det for de lægfolk, der taler sproget. Færinger vidste f. eks. ikke, at *kerlighed* ’kærlighed’ var ’ufærøsk’, før de fik det at vide af vores sprogfolk.

Vore ordbøger bygger i høj grad på forestillingen om et sprog som et diskret system med faste grænser. Vore ordbøger synes for en del at være fremvokset af forestillingen om en folkegruppe med veldefinerede grænser, med et vel afgrænset sprog. Hverken vores teoretiske eller praktiske leksikografi har rigtigt været indrettet på at håndtere en helt anden virkelighed, såsom sprog med diffuse grænser, sprog, som i leksikalsk henseende måske ligefrem udgør et kontinuum med et andet sprog, sprog, der er ved at blive releksikaliseret o.s.v.

I hvert fald talt færøsk kan betragtes som et åbent leksikalsk system over for dansk, hvor det danske leksikon altid står til rådighed som kilde og fælles referenceramme. I princippet kan næsten hvilket som helst dansk ord, hvis det er påkrævet, få færøsk fonetisk og grammatisk form og anvendes i hvert fald som engangsord (Hagström 1977: 33; Thomsen 1996:18).

I talt færøsk bliver der hele tiden spontant anvendt et betydeligt antal ord fra dansk, der er umiddelbart forståelige for færinger, fordi vi kender det danske udgangspunkt, men som måske ikke altid kan siges at høre til det accepterede færøske repertoire.

5. Accept

Der er i færøsk i hvert fald tre grader af accept for låneord og fremmedord

- 1) ord, der er accepteret i det **kodificerede** sprog;
- 2) ord, der er accepteret i **ukodificeret** sprog, men ikke i det kodificerede;

- 3) ord, der i ukodificeret sprog bliver mere eller mindre frit anvendt, men som ofte føles anderledes end 2) og ikke er accepteret på samme måde;

Spørgsmålet vedrørende ”danskhed” er, om der er et punkt på en tænkt skala, hvor ord på hver sin side af punktet antages at tilhøre en accepteret eller ikke-accepteret gruppe vedrørende danskhed. Og hvis det forholder sig sådan, om dette punkt er sat vilkårligt eller ikke (Thomsen 2000:19). Og hvilke faktorer, der betinger dette punkts placering.

Man kan måske tale om ord, der er **markerede** eller **umarkerede** for danskhed. Ord som *forstanda*, *viss(i)* vil da være umarkerede for danskhed, eftersom de er fultud accepteret og integreret i ukodificeret sprog, mens f.eks. ord som *belemra* eller *avhengigheitsforhold* vil være markerede (jfr. også Petersen 1995 (b):3).

Der er ikke nødvendigvis nogen entydig sammenhæng mellem et ords hyppighed og dets accept, da accept jo i høj grad er en funktion af sprogkulturen. Og det er jo et velkendt fænomen, at man kan gå ind for én norm, men benytte sig af en anden.

Færøske ordbøger har med de nævnte undtagelser i det store og hele kun omfattet 1). DA-FÆ 1995 er en undtagelse, idet den i en vis udstrækning også inkluderer 2).

Den præskriptive holdning til ordene i gruppe 3 er – ikke overraskende – ganske klar: de skal ikke med i ordbøger.

Hvis man har ambitioner om en deskriptiv leksikografisk behandling af færøsk, opstår der problemer. Vi mangler ikke kun i færøsk leksikografi, men i det hele taget i færøsk lingvistik en tilfredsstillende model til behandling af dette spørgsmål.

Med vores nuværende viden vil det ofte bero på et skøn, om et ord skal placeres i 3) eller 2). Og vi er meget langt fra nogen tilfredsstillende løsning på den leksikografiske behandling af gruppe 3).

6. Konklusion

Den færøske puristiske leksikografi er jo også på sæt og vis deskriptiv. Den beskriver bare én bestemt side af det færøske sprog og udelukker stort set en anden side.

Og i hvert fald tre af de her nævnte færøske ordbøger, nemlig EN-FÆ 1992, DA-FÆ 1998 og FÆ OB 1998, ser helt klart ikke deres opgave i at give en dækkende beskrivelse af neutralt talt færøsk sprog.

De ser den snarere som i forlængelse af traditionel færøsk leksikografi bl.a. ved hjælp af ordbøger at fremme færøsk purisme.

Vejen frem til dette mål går bl.a. over udelukkelse af hyppige, neutrale – men uønskede – ord og medtagning af – ofte sjældne – nydannelser m.m.

Af ovennævnte ordbøger synes DA-FÆ 1998 i snarere at være tiltænkt færinger end danskere og færinger. I forordet til DA-FÆ 1988 (1998:3) siges det ret præcist, hvad forfatterne forventer, færinger bruger en dansk-færøsk ordbog til ”men vi har hele tiden haft i tankerne, at de fleste af dem, der vil bruge denne ordbog, formentlig er færinger, og at færinger ofte går vejen over dansk for at finde et passende færøsk ord eller en god oversættelse af en dansk sætning”³ (om evt. konsekvenser se også Thomsen 1996:14–16).

Bestræbelserne på at rense sproget for ord, der enten er en vigtig del af det talte sprogs neutrale leksikon eller som er integrerede elementer af det ekspressive sprog, har henvist kvantitativt og denotativt betydende dele af færøsk ordforråd til det ukodificerede sprog og dermed til ord, der i vid udstrækning afvises i færøske ordbøger. Dermed er den puristisk orienterede færøske leksikograf afskåret fra at bruge vigtige elementer i færøsk som opslagsord eller oversættelse og vil i tosprogede ordbøger ofte afholde sig fra at bruge en nærliggende og dækkende færøske oversættelse til fordel for mere diffuse ækvivalenter.

Men konsekvensen er, at man ikke skal forvente at kunne anvende disse ordbøger på samme måde som traditionelle ordbøger over europæiske sprog. De vil i en hel del tilfælde give svar, som kun fra bestemte synspunkter kan siges at dække en færøsk virkelighed, og indimellem svar, der ikke er helt forståelige – heller ikke for færinger.

7. Litteratur

Ordbøger

DA-FÆ 1995 = Hjalmar P. Petersen 1995 (a): *Donsk-føroysk orðabók*.
Tórshavn: Føroya Fróðskaparfelag

³ ”men vit hava alla tíðina hugsað um, at tey allarflestu, ið fara at nýta hesa orðabók, helst eru føroyingar, og at føroyingar tíðum fara um danskt fyri at finna hóskiligt føroyskt orð ella góða føroyska tálking av donskum setningi”

- DA-FÆ 1998 = Annfinnur í Skála/ Hanne Jacobsen/ Jonhard Mikkelsen/ Zakarias Wang 1998: *Donsk-føroysk orðabók*. Tórshavn: Stívin
- EN-FÆ 1992 = Annfinnur í Skála/ Jonhard Mikkelsen/ Zakarias Wang 1992: *Ensk-føroysk orðabók*. Tórshavn: Stívin
- FÆ OB 1998 = Jóhan Hendrik W. Poulsen/Marjun Simonsen/Jógvan í Lon Jacobsen/Annfinnur Johansen/Zakaris Svabo Hansen 1998: *Føroysk orðabók*. Tórshavn: Føroya Fróðskaparfelag
- FÆ-DA 1891 = Jakob Jakobsen 1891: *Ordsamling og register*. I: V.U. Hammershaimb. *Færøsk Anthologi*. I–II. København: S.L. Møllers Bogtrykkeri (genoptrykt 1947 og senere)
- FÆ-DA 1928 = M.A. Jacobsen/Chr. Matras 1927–1928: *Føroysk-donsk orðabók*. Tórshavn: Felagið Varðin; København: J.H. Schultz Forlag A/S. (2.udg. 1961 Tórshavn: Føroya Fróðskaparfelag). Supplement Poulsen J.H.W. 1974. Tórshavn: Føroya Fróðskaparfelag)
- SVABO 1966 = J.C. Svabo 1966: *Dictionarium Færoense. Færøsk-dansk-latinsk ordbog*. Udgivet af Chr. Matras. I, Ordbogen. København: Munksgaard og J.C. Svabo 1970: *Dictionarium Færoense. Færøsk-dansk-latinsk ordbog*. Udgivet af Chr. Matras. II, Indledning og registre. København: Munksgaard

Anden litteratur

- Auer, J.C.P. 1998: From Code-Switching via Language Mixing to Fused Lects: Towards a Dynamic Typology of Bilingual Speech. I: *InList No. 6. Interaction and Linguistic Structures*.
<http://www.ling.uni-konstanz.de/home/couperku/inlist-index.html>
- Biber, Douglas 1988: *Variation across speech and writing*. New York: Cambridge University Press
- Biber, Douglas (1995): *Dimensions of register variation. A cross-linguistic comparison*. New York: Cambridge University Press
- De Silva, M.W. S. 1982: Some Consequences of Diglossia. I: W. Haas (udg.). *Standard languages. Spoken and written*. Manchester: Manchester University Press, 94–122.
- Ferguson, Charles A. 1959 (1972): Diglossia. I: *Word*, vol. XV, 1959, 325–40. I: P.P. Giglioli (udg.): *Language and Social Context*. Harmondsworth: Penguin, 232–251

- Frangoudaki, Anna 1992: Diglossia and the present language situation in Greece. I: *Language in Society* 21, 365–381
- Hagström, Björn 1977: ”Hví hefur nekarin fepur?”. I: *Fróðskaparrit* 25. bók. Tórshavn, 26–56.
- Hudson, Alan 1994: Diglossia as a Special Case of Register Variation. I: Douglas Biber & Edward Finegan (udg.): *Sociolinguistic perspectives on register*. New York & Oxford: Oxford University Press, 294–314.
- Levelt, Willem 1989: *Speaking: From Intention to Articulation*. MIT Press: Cambridge, Mass.; London, England
- Milroy, Lesley & Muysken, Pieter (udg.) 1995: *One speaker, two languages*. Cambridge University Press: Cambridge
- Muysken, Pieter 2000: *Bilingual Speech. A Typology of Code-Mixing*. Cambridge: Cambridge University Press
- Myers Scotton, Carol 1995: A lexically based model of code-switching. I: Lesley Milroy & Pieter Muysken (udg.): *One speaker, two languages*. Cambridge University Press: Cambridge, 233–256.
- Petersen, Hjalmar P. 1995 (b): Innlænt orð í føroyskum. I: *Málting* 13, Tórshavn, 1–8.
- Poulsen, Jóhan Hendrik W. 1996: Fløga – lítil orðasøga. I: *Málting* 17, Tórshavn, 20–24.
- Thomas, George 1991: *Linguistic Purism*. London & New York: Longman
- Thomsen, Johnny 1993: Eitt sindur um orðabókagerð. I: *Málting* 7, Tórshavn, 2–13
- Thomsen, Johnny 1996: Brúka argjakonur lepastift ella Nætta argjakvinnur varrastift? I: *Málting* 16, Tórshavn, 10–24.
- Thomsen, Johnny 2000: ”Talað mál”. Leksikografiskt putl. I: *Málting* 28, Tórshavn, 12–24.
- Tomsen, Džonni (= Thomsen, Johnny) 1999: Tolkovyj slovar' farerskogo jazyka. Problemy puristiãeskoj leksikografii. I: *Skandinavskaja filologija (Scandinavica)*, vyp. 6, S.-Peterburg: Izd. S.-Peterburgskogo universiteta, 55–63.
- Townsend, Charles. E. 1990: *A Description of Spoken Prague Czech*. Columbus, Ohio: Slavica Publishers, Inc.
- Wexler, Paul 1971: Diglossia, language standardization and purism: parameters for a typology of literary languages. I: *Lingua* 27, North-Holland Publishing Company, 330–354.
- Weyhe, Eivind 1996: Genitiven i færøske grammatikker – et problem-barn. I: *Til Inger Ejskjær på halvfjerdsårsdagen den 20. maj 1996*. Institut for dansk Dialektforskning. København: C.A. Reitzels Forlag, 308–320.

Lars S. Vikør

Behandling av rettskrivingsvariasjon i norske ordbøker og ordlister

Spelling codification is a governmental responsibility in Norway, allocated to the Norwegian Language Council. The policy of rapprochement between the two official writing standards of Norwegian, *Bokmål* and *Nynorsk*, has led to several spelling reforms and an extensive body of optional forms. Partly these forms are considered equal, partly they are grouped in two levels, a *main form* (or more) to be used in school textbooks and public service, and an optional *secondary form* (or more) which may be used by pupils in schools and private persons generally. This optionality applies to both the spelling of single words and whole morphological categories, for instance in the choice between two or three genders in Bokmål and the infinitive suffix in Nynorsk, which may be *-a* or *-e*. The most important tool for the implementation of this official codification is word lists, produced by private publishers, but needing governmental approval (given by the Language Council) to be allowed in the school system. These lists shall in principle contain all optional forms. But many of these optional forms are rarely used in writing, while forms that are not allowed in the official spelling, may have been accepted as standard forms by many users. The article discusses the treatment of this optionality in three main dictionary types: spelling lists, monolingual definition dictionaries, and bilingual dictionaries.

I Noreg er normering som kjent ei sak for Norsk språkråd, som er svært aktivt på feltet. Denne offentlege normeringa som Språkrådet står for, gjeld det som på norsk heiter *rettskriving*. Dette ordet har ei vidare tyding hos oss enn i mange andre språk, der *rettskriving*, *ortografi*, *spelling* osv. går på det grafiske, bruken av bokstavar i attgjevinga av språklydar og ord. I Noreg regulerer rettskrivinga også valet mellom lydformer å basere rettskrivinga på, og bøyingsmønster, medrekna plassering av enkeltord i kjønn og bøyingsklasser. Såleis kan ein seie at når norsk bokmål både kan ha formene *melk – melka*, *melk – melken* og *mjølk – mjølka*, blir det definert som eit rettskrivingsspørsmål i norsk språkpolitisk terminologi, enda det jo strengt teke er eit spørsmål om å skrive ulike lyd- og bøyingsformer etter eitt felles sett rettskrivingsprinsipp. Eg skal her basere meg på dette utvida rettskrivingsbegrepet, som vi også kan finne igjen i alle fall i dansk (jf. drøfting i artiklane av Bergenholtz og Bøgelund og av Trap Jensen i dette nummeret av *LexicoNordica*).

Begrepa 'ordbøker' og 'ordlister' er litt vanskelege å skilje frå kvarandre. Men i norsk samanheng er det vanleg å bruke *ordliste* om *mindre rettskrivingsordbøker som i hovudsak inneheld rettskrivings- og bøyingsopplysningar utan definisjonar og andre funksjonsopplysningar*. Eg skal først gi ei kort historisk oversikt over kva rolle ordbøker og ordlister har spela i norsk rettskrivingsnormering, og så skal eg ta for meg ein del ordlister og ordbøker som blir nytta i dag og gi eit inntrykk av korleis den norske rettskrivingsvariasjonen blir behandla der. Eg behandlar både bokmål og nynorsk. Først ser eg globalt på dei einspråklege ordlistene og allmennordbøkene som har rettskrivingsnormering som ei eksplisitt oppgåve, deretter går eg inn på nokre få tospråklege ordbøker for å vise korleis problema blir behandla der. Fagordbøker går eg ikkje inn på i denne artikkelen; dei har eit anna fokus enn rettskrivingsnormering.

Kort historikk

At rettskrivingsnormering til sjuande og sist er eit statleg ansvar, er nedfelt langt tilbake i norsk normeringshistorie, heilt tilbake til unionen med Danmark. Det var det danske undervisningsdepartementet som i 1775 bestemte at rettskrivinga i danske (og dermed også norske) skolar skulle byggje på stavemåten i Ove Mallings *Store og gode Handlinger*. I det semiuavhengige Noreg etter 1814 hadde Kyrkje- og undervisningsdepartementet i Christiania denne myndigheita. I første omgang vart den brukt til å handheve status quo: I 1837 nekta departementet å godkjenne Mauritz Hansens grammatikk til skolebruk fordi han der hadde gjennomført ein del nye rettskrivingsformer, såkalla ortofone, og han måtte gå tilbake til den konvensjonelle rettskrivinga i neste utgåve. I 1862 godtok departementet for første gong forandringar i rettskrivinga av dansk i Noreg, nemleg visse forenklingar i vokalnoteringa og nasjonaliseringar i fremmendord (altså ortografiske endringar i snever tyding).

Det var departementet som bestemte korleis rettskrivinga skulle vere, men sjølv implementeringa skjedde gjennom ordlister for skolen. Dei vart laga og utgitt av private, helst skolefolk. Rektor Jonathan Aars var den mest prominente; frå 1860-åra gav han ut ei rettskrivingsordliste i mange utgåver, og kvar utgåve vart godkjend av departementet. Han gjennomførte da visse detaljendringar som vart gyldige i og med departementets godkjenning; det viktigaste var å tillate små forbokstavar i substantiv, som han gjorde i 1875.

Større endringar vart gjennomførte av departementet sjølv etter førebuing av sakkunnige rettskrivingskomitear. Men det skjedde først på 1900-talet. Nynorsken fekk si første offisielle (statlege) rettskriving i 1901 (med tillegg av nokre valfrie former i 1910). Innanfor det som no vart kalla norsk ”riksmål” (mellomstadiet mellom ”dansk-norsk” og moderne ”bokmål”) skjedde den grunnleggjande fornorskinga ved ei offisiell reform i 1907, som opna for ein god del valfriheit. Deretter kom den første store reforma av begge målformene samtidig i 1917, med ei drastisk utvida valfriheit i begge. Da hadde det store samnorsk-prosjektet, ei gradvis samansmelting av målformene, blitt offisiell politikk, og det var ikkje mogleg utan stor valfriheit mellom konkurrerande former. Denne reforma vart teken opp i Stortinget og så vidt godkjend der.

I 1938 kom ei ny rettskriving for begge målformene som dreiv tilnærminga eit langt steg lenger, og den vart òg vedteken av Stortinget. For kvar reform gav private forlag ut rettskrivingsordlister der dei offisielle vedtaka vart lagde til grunn; dei måtte kontrollerast og godkjennast av eit utval nedsett av departementet før dei kunne brukast. Dette var god butikk, og derfor har vi ganske mange slike ordlister på ulike forlag, og i mange ulike utgåver. Men spenninga mellom den liberale statlege normeringa og lærebokforlaga viste seg ganske fort; forlaga ønskte seg stramme og eintydige normer. Det gjorde eigentleg også staten; meininga med 1938-reforma hadde eigentleg vore å redusere talet på valfrie former – samtidig som tilnærminga skulle førast vidare. Men desse målsetjingane viste seg å vere for vanskelege å kombinere; derfor vart det stadig mykje valfriheit.

Etter 1938 vart forlaga og staten einige om at ein skulle gradere valfriheita: Eit utval av dei valfrie formene skulle gjerast til *hovudformer*, og dei skulle vere obligatoriske i lærebøker for skolen. Dei andre alternative formene skulle vere tillatne for elevar og sjølv sagt for andre private språkbrukarar, altså ikkje reknast som feil. Desse *sideformene* vart markerte med tynn skrift og sette i hakeparentes eller klammer, og derfor ofte kalla ”klammeformer”, mens hovudformene stod med feit skrift som oppslagsformer. Døme på oppføringar (nynorsk):

lengt

lenkje [lenke]

leppe el. **lippe**

Dette betyr at *lengt* ’lengsel’ er einaste moglege form, *lenkje* er hovudform mens *lenke* er sideform, og *leppe* og *lippe* er to jamstilte

hovudformer som kan brukast fritt overalt. Vi har mange eksempel på alle desse konstellasjonane i rettskrivingane for bokmål og nynorsk.

Dette systemet vart utbygd enda meir med ei ny stor reform i 1959. Den var utarbeidd av Norsk språknemnd (oppretta i 1952) på oppdrag frå departementet, og seinare vedteken i Stortinget. Hovudelementet var hovudformene, som til saman danna den såkalla *læreboknormalen*. Denne normalen fekk ein offisielt bindande status både i lærebøker for skolen og i statleg språkbruk. Derimot var sideformene tillatne for elevar, og andre var frie til å skrive som dei ville, i alle fall i forhold til staten. Men det foregjeikk mykje privat normering i regi av den språkkonservative opposisjonsrørsla rundt Riksmålsforbundet, som leidde ein hard motstand mot den offisielle tilnæringspolitikken. Det hadde også ei eiga ordliste som vart utarbeidd og seinare fleire gonger omarbeidd og revidert av Det Norske Akademi for Sprog og Litteratur, eit privat normeringsorgan som miljøet rundt Riksmålsforbundet oppretta i 1953. Den normalen dei fremma, går under namnet "riksmål". (Dette ordet betyr altså to ting: den offisielle målforma som no heiter "bokmål" fram til 1929 (da Stortinget omdøypte målforma til "bokmål"), og ein privat og tradisjonalistisk "motnormal" etter krigen.)

Det har skjedd mykje på rettskrivingsfronten seinare. I 1981 godtok Stortinget etter råd frå Norsk språkråd (etterfølgjaren til Norsk språknemnd, oppretta 1972) å ta opp mange tidlegare utestengde tradisjonsformer i bokmålet (riksmålsformer), slik at det offisielle bokmålet nærma seg det tradisjonelle riksmålet. Akademiet har til gjengjeld teke opp nokre nyare bokmålsformer i riksmålet, men det er enno ikkje fullt samsvar mellom dei to. Den grunnleggjande strukturen med hovudformer og sideformer har stått ved lag heilt til no. Men sidan 1996 har Språkrådet arbeidd med ei omlegging til ein ny struktur, for bokmål utan skiljet læreboknormal – sideformer, og med mindre valfriheit. Mange lite brukte former som no er ein del av den offisielle normalen, vil bli tekne bort. Men likevel vil mange valfrie former framleis finnast også i framtida. Eg skal ikkje gå meir inn på dette no, men ta utgangspunkt i situasjonen i dei to målformene på nittitalet, og sjå korleis valfriheita blir framstilt i ulike ordliste- og ordbokssjangrar.

Ordlister

Dei offisielle ordlistene, dvs. ordlister som er godkjende av Språkrådet til bruk i skolen, er pålagde å framstille heile rettskrivinga, altså alle valfrie former. Prinsippet er, som før sagt og vist, at hovudformer står i halvfeit, sideformer med vanleg skrift i hakeparentes. Der formene er

valfrie, skal dei stå på kvar sin plass i alfabetet, anten med tilvising frå den eine til den andre, eller med fulle opplysningar begge stader. Sideformer blir førte opp på alfabetisk plass i hakeparentes med tilvising til hovudforma.

Noreg har ei stor mengd rettskrivingsordlister, mest for bokmål, men fleire òg for nynorsk. For denne artikkelen har eg sett mest på tre ordlister for kvar målform. Det er desse:

Bokmål:

Dag Gundersen: *Skoleordliste for den videregående skolen. Bokmål.* Gyldendal Norsk Forlag 1995

Lars Anders Kulbrandstad og Einar Lundebj: *Bokmålsordliste for den videregående skolen.* Norsk undervisningsforlag 1989

Boye Wangensteen: *Bokmålsordlista. Rettskrivningsordliste for skole, hjem og kontor.* Universitetsforlaget 1992

Nynorsk:

Alf Hellevik: *Nynorsk ordliste. Større utgåve.* Det Norske Samlaget 1993

Lars Anders Kulbrandstad, Olav Veka og Bjarne Øygarden: *Nynorskordliste for den videregående skolen.* Norsk Undervisningsforlag 1996

Marit Hovdenak: *Nynorskordlista. Rettskrivningsordliste for skole, heim og kontor.* Det Norske Samlaget 1996

I begge målformer er det slik at mykje av valfriheita er gjennomgåande; dei gjeld altså heile kategoriar av ord og ikkje berre enkeltord. Typeeksempelet på dette er substantiv i *hokjønn (femininum)*. Dette eksempelet kan også vise at slik valfriheit fungerer ganske ulikt i dei to målformene.

I *bokmål* kan hokjønnsord i bestemt form eintal ende på *-a* (spesiell for hokjønn) eller *-en* (felles med hankjønn; da snakkar vi gjerne om "felleskjønn"). Det kan altså heite *boka* eller *boken*. Formene på *-a* er dialektnære og nynorskneære, dei på *-en* er tradisjonelle med røter i dansk. Men denne valfriheita er i dominerande grad knytt til enkeltordet, slik at ein i substantiv av hokjønn i prinsippet kan velje for kvart ord om ein vil ha *-a* eller *-en*. Eksempel på ord med valfri hokjønnsbøying er *bok*, *gate*, *regjering*, *tid*. Da kan ein godt skrive *boka* og *gata*, og samtidig *regjeringen* og *tiden*, om ein vil. I praksis får ofte konkrete og kvardagslege ord *-a* og formelle og abstrakte ord *-en*; endingane fungerer altså som stilistiske markørar. Men grensene for kva

som kan kombinerast er heilt individuelle. Ordlistene markerer derfor valfrieheita pr. ord: **bok** -a/-en, **gate** -a/-en, **regjering** -a/ -en, **tid** -a/-en.

Når sisteledd eller bøyingsendingar er valfrie på denne måten, skal dei stå alfabetisk i ordoppslaga. Alfabetet blir altså rekna som det einaste heilt nøytrale ordningsprinsippet i ordbøker og ordlister, men no er det slik at i bokmålet har tilnæringsformene ein tendens til å ha endinga *-a* mens dei tradisjonelle har *-e*, slik som dansk. Det dreiar seg særleg om tre sentrale kategoriar, nemleg: 1) dei hokjønnsorda eg alt har omtala, 2) nøytrum fleirtal bestemt form, der valet står mellom den ”radikale” endinga *-a* og den tradisjonelle *-ene* (*husa* – *husene*), og 3) preteritum og perfektum partisipp av den mest ekspansive klassa av svake verb, der den ”radikale” endinga også er *-a*, den tradisjonelle endinga *-et*: *kasta* vs. *kastet*. Formene på *-a* må da naturleg nok stå først: **kaste** -a/-et.

I *nynorsk* er praksisen til dels annleis. Nynorsk er normert og regulert meir systematisk enn bokmål, slik at valfrieheita gjeld for heile bøyingskategoriar med krav til *konsekvens* innanfor kvar kategori. Hokjønn eintal bestemt form og nøytrum fleirtal bestemt form endar i nynorsk *læreboknormal* på *-a* og berre det: *den boka*, *den gata*, *dei husa*. Men ei eldre ending *-i* er tillaten som *sideform* i sterke hokjønnsord og i nøytrum fleirtal, altså *den boki* og *dei husi* (men berre *gata*, sidan dette ordet er eit svakt hokjønnsord). Det gir grunnlag for denne oppføringa: **bok** -a [-i].

Men i nynorsk er det altså tradisjon og aksept for eit krav om konsekvens: Ein må gjere eit val og skrive anten *-a* eller *-i* over heile lina: *boka*, *regjeringa*, *tida*, *husa*, eller *boki*, *regjeringi*, *tidi*, *husi*. Ein kan ikkje blande former frå dei to rekkjene og skifte frå den eine forma til den andre. Med slik systematikk i normalen kan ein sløyfe sideformene i ordboksdelen, og berre ta med i forordet ei opplysning om sideformene på *-i* og vise dei ved nokre eksempel. Ein skriv altså i sjølv lista berre: **bok** -a, **regjering** -a, **tid** -a – og så kan lesarar som ønskjer å bruke ”i-mål” lese i forordet at alle slike ord automatisk kan få *-i* i staden for *-a* i bestemt form når ein skriv i samanhengar der sideformer er tillatne.

Også annan kategorivalfrieheit blir markert slik i nynorsk. Det gjeld såleis adjektiv- og adverbendinga *-leg* som har sideforma *-lig* (*tidleg* [*tidlig*]) – ordlistene skriv da **tidleg** og forklarar i forordet at alle ord på *-leg* kan ha sideformer på *-lig*. Viktigast av alt er infinitiv av verb – fordi dette er gjennomgåande oppslagsformer. Den kan i nynorsk ende på både *-a* og *-e* som jamstilte hovudformer: *å vera* eller *å vere*. Her vel alle ordlistene den eine endinga, mest vanleg *-e* (det gjeld alle dei tre vi har plukka ut som materiale her) og bruker den i alle oppslagsformene;

berre forordet opplyser om den parallelle forma på *-a*. Derimot blir ein annan valfriheit i det nynorske verbsystemet, nemleg supinum på *-e* eller *-i* i sterke verb: *har vore* eller *har vori*, markert særskilt ved alle sterke verb under a verbo-bøyinga: *vore* el *-i* osv. Dette er etter direktiv frå Språknemnda og no Språkrådet, enda det er vanskeleg å sjå nokon rasjonell grunn til det.

Ein spesiell type valfriheit i norsk er den såkalla *kløyvde infinitiven*, som er tillaten sideform i begge målformene, men som i bokmål riktignok nesten aldri blir brukt. Kløyvd infinitiv vil seie at infinitivendinga normalt er *-e*, men *-a* i ei mindre gruppe frekvente verb som i gammalnorsk hadde kort rotstaving, slik at endinga fekk eit sterkare bitrykk enn i andre ord og den opphavlege vokalkvaliteten heldt seg. Derfor fekk vi *lesa*, *sova*, *laga*, *vita* osv., men *kaste*, *skrive*, *hoppe*, *springe* osv. Dette systemet har hatt vid utbreiing i talemålet på Austlandet og i Trøndelag, deriblant også det folkelege språket i Oslo, og derfor kom det inn i bokmål i 1938 som eit ledd i tilnærminga til nynorsk og til dialektane. Men det har altså reelt sett aldri komme i bruk. I nynorsk, derimot, kom dette trekket inn langt tidlegare og fekk også litterær hevd og tradisjon, som ein variant ved sida av den gjennomførte bruken av anten *-a* eller *-e*, som reflekterer talemålet i ulike delar av Vestlandet.

Her har ordlistene tre ulike måtar å markere denne valfriheita på. Bokmålsordlistene har som oftast berre ei kort opplysning i forordet om at systemet finst som sideform med nokre eksempel (slik hos Gundersen og Kulbrandstad/Lundeby), ofte ikkje ein gong det. I nynorskordlistene er det vanlege anten at dei verba som har *-a* ved kløyvd infinitiv får sperra skrift i lista – ein måte som var i bruk tidlegare – eller ordlista får ei særskild liste over desse verba, slik at ein ikkje treng markere dei i det heile i hovudlista. Det er det vanlegaste no; alle dei tre nynorskordlistene i utvalet vårt har det, og likeeins Wangensteens *Bokmålsordlista*.

Det finst døme på at jamvel dei ordlistene som prinsipielt skal gjere greie for alt, vil kunne skjule visse kategoriar valfriheit som blir opplevde som perifere i bruken. Meir indirekte normering finn vi i samansetningsrekkjer der førsteleddet har valfrie former. Der kan ordlistene ha ulike praksisar: Nokre fører opp alle rekkjene dobbelt under begge førsteledda, som *fram-* – *frem-*, *laus-* – *løs-*, *selv-* – *sjøl-* i bokmål; det gjeld såleis Wangenstein. Andre normerer indirekte ved å nøye seg med å føre opp rekkjene under den eine forma med tilvising frå den andre. Da kan ein igjen følgje to prinsipp, nemleg eit (indirekte) *normerande*, der ein prioriterer f.eks. den mest brukte forma eller tilnæringsforma, eller eit *mekanisk*, der ein prioriterer den forma som

står først i alfabetet. Gundersen og Kulbrandstad/ Lundeby har valt ein subtil mellomveg: Dei fører opp rekkjene heilt parallelt når det gjeld stavings- og bøyingsopplysningar, men ved ein god del ord gir dei opp forklaring eller brukseksempel, og da blir den ofte berre ført opp under den eine forma med tilvising frå den andre. Døme (frå Kulbrandstad/Lundeby):

selvkost -et el. **sjøl**- (den pris en vare har kostet selger)

sjølkost -et el. **selv**- s.d.

Større einspråklege ordbøker

Går vi frå rettskrivingsordlistene til dei større ordbøkene, må vi først nemne *Tanums store rettskrivningsordbok* for bokmål, som altså berre omfattar rettskriving og bøyning, men som inneheld 300.000 ord, bl.a. ei enorm mengd samansetningar – og som altså bruker nemninga *ordbok* (eigentleg ei ordliste etter definisjonen, men det er ho for stor til å kallast). Den inneheld absolutt alle valfrie former, medrekna kløyvd infinitiv. Men det er eit pussig unntak: Ord på *-het* har i bokmål jamstilt form på *-a* og *-en* i bestemt form eintal: *kjærligheten/kjærligheta*, *stoltheten/stoltheta* osv. I ”Tanum”, som vi vanlegvis kallar boka, står desse formene berre med *-en*, mens valfriheita med former på *-a* berre står i innleiinga. Det er merkeleg også fordi dei fleste andre offisielle bokmålsordlister og -ordbøker markerer denne valfriheita for kvart ord.

Går vi til dei viktigaste norske definisjonsordbøkene, *Bokmålsordboka* og *Nynorskordboka*, så finn vi der ei uttømmende behandling av rettskrivingsvariasjonen. Der opererer dei med bøyingskodar for dei regelmessige bøyingsmønstra, som da blir eksemplifiserte ved alle tillatne former på innsida av permen – og ved avvik frå desse hovudmønstra i enkeltord blir fullt ut markerte ved dei enkelte oppslagsorda. I bokmål blir også riksmålsformer som ikkje er offisielt tillatne, markerte med oppslagsform i parentes og tilvising til dei offisielle formene: ”**syv** se *sju*” osv.

Det finst ei tredje eittbands definisjonsordbok for bokmål, den blir laga av Tor Guttu på vegner av Det Norske Akademi for Sprog og Litteratur, som altså er eit privat normeringsorgan for riksmålet. Den finst i ulike utgåver med ulike titlar frå utgåve til utgåve, for tida er det *Norsk ordbok med 1000 illustrasjoner*. Guttu tek med dei mest

tradisjonelle formene i offisielt bokmål, og så legg han til riksmålsformer som ikkje er offisielle med eit lite merke, ein trekant. Det er altså eit personleg utval av det han meiner er dei mest brukte formene i bokmål pluss alle formene i riksmål (jf. Vannebo 1995, ei melding av ei tidlegare utgåve under tittelen *Norsk illustrert ordbok*).

I parentes kan eg nemne korleis vi gjer det i ei rein dokumentasjonsordbok som *Norsk Ordbok*. Dette er eit verk som dekkjer nynorsken og dei tradisjonelle norske dialektane, og som no snart fullfører det fjerde av tolv planlagde band. Der baserer vi oss på rettskrivinga frå 1938, fordi dei første hefta av verket kom ut mens den var gyldig. Men nyare offisielle former tek vi også med i oppslagsord-feltet. Andre avvikande former vi finn i materialet vårt tek vi med med merkelappen ”i skr[ift] òg” eller ”e[ldre] skr[ift] òg”, eventuelt med kjeldemarkering. Her er vi altså strengt deskriptive og så uttømmende som kjeldene våre tillèt oss å vere. Problemet er sjølvsagt at det første bandet reflekterer tilstanden på 1950- og 60-talet, men det siste er planlagt å komme i 2014. I den nynorske språkdatabasen som skal innehalde alt det materialet ordboka byggjer på, medrekna stadig oppdaterte nyare ordbøker, vil likevel denne mangelen bli utbetra.

Tospråklege ordbøker

Eit uttømmende oversyn over korleis tospråklege ordbøker behandlar valfriheita i norsk, er det ikkje plass til her. Eg har valt ut tre større ordbøker som døme, og vil illustrere praksisen deira ved å ta ut nokre ord med ulike typar valfriheit frå bokstaven V. Ordbøkene har det til felles at alle har fått ordboksprisen til Norsk faglitterær forfatter- og oversetterforening, ein pris som blir delt ut kvart år sidan 1997. Dei tre første som fekk prisen, var Herbert Svenkerud: *Engelsk-norsk ordbok* (Cappelen 1988, 160.000 oppslagsord, HS), Manu Amarloui: *Norsk-persisk ordbok* (Universitetsforlaget 1992, 40.000 oppslagord, MA), og Tom Hustad: *Stor norsk-tysk ordbok* (2. utg.) (Universitetsforlaget, 65.000 oppslagsord, TH).

Desse ordbøkene omfattar berre bokmål, og det gjeld dei aller fleste tospråklege ordbøker; det finst berre nokre ganske få som gjeld nynorsk eller omfattar begge målformene (Vikør 2000; for internordiske ordbøker sjå òg Hovdenak 2001). Her avgrensar eg meg til dei, sidan det er snakk om ei tilfeldig stikkprøve for å illustrere visse tendensar.

To av ordbøkene går frå norsk, den tredje til norsk. Dette er ikkje uviktig, for retninga kan disponere for ein bestemt politikk. Det er vanleg leksikografisk praksis å leggje meir vekt på formelle

opplysningar om oppslagsorda, altså om kjeldespråket, enn om ekvivalentar i målspåket/metaspåket. Det kan ein ha i minnet når ein ser på oppstillingane nedanfor. Sjølve registreringa av formene er naturleg nok lettare i ordbøkene frå norsk, der eg berre har skumma oppslagsformene på V. I HS har eg sett på dei tilsvarande engelske orda for å sjå kva slags norske former som er brukte som ekvivalentar. Når valfrie former er sette i parentes med ei pil, tyder det at denne forma er ført opp som oppslagsord på alfabetisk plass med tilvising til den andre forma, der sjølve ordartikkelen står.

TABELL 1

Off. bokmål	HS	MA	TH
vaier – wire	vaier	vaier	vaier (wire ->)
vakne – våkne	våkne	våkne	våkne (vakne ->)
vann – vatn	vann	vann	vann (vatn ->)
veg – vei	vei	vei (veg ->)	vei (veg ->)
vege – veie	veie	veie	veie
veik – vek	veik	vek	veik (vek ->)
vekt -a - -en	vekt -en	vekten	vekta -a/-en
vellykka – vellykket	vellykket	vellykket	vellykket
veps [kvefs]	veps	veps / hveps	veps
verd – verden	verden	verden	verden (verd ->)
verge – verje	verge	verge	verge (verje ->)
vesta- - vesten-	vesta-	vesta- / vesten-	vesta- (vesten- ->)
vettig – vettug	vettig	vettig (vettug ->)	
vinne: vant [vann]	vant	vant	
vitenskap – vitskap	vitenskap	vitenskap	vitenskap (vitskap ->)
vogge – vugge: -a - -en	vogge	vugge (vogge ->)	vugge (vogge ->)

Desse eksempla gir truleg eit ganske representativt bilete av den politikken norske tospråklege ordbøker fører når det gjeld rettskrivingsvariasjon. HS og MA fører stort sett opp éi form, for det meste den tradisjonelle. Stort sett er dette i samsvar med vanleg skriftspråksbruk i bokmål. Vi finn eit par avvik: HS skriv *veik*, MA *vek*, men HS er nok her i samsvar med det vanlege (synonymet *svak* er eigentlege det vanlegaste i bokmål, mens *veik* har ein "folkeleg" tone og *vek* er

alderdommeleg og svært lite brukt). Forma *hveps*, som MA fører opp som alternativ, er ikkje med i offisiell rettskriving og er òg lite brukt i praksis; den vanlege forma er *veps*. Forleddet *vesta-* (*vestavind* osv.) er vanleg, men det gjeld òg *vesten-* (*vestenfor* osv.). Endeleg er *vogge* og *vugge* begge ganske vanlege i bruk, og da slik at det i bestemt form heiter *vuggen* (tradisjonell form), men *vogga* (radikal form). Interessant er det at begge har *vaier* i staden for den engelske stavemåten *wire*, som nok ikkje er så uvanleg i språkbruken.

TH gir derimot nokså fullstendige opplysningar om kva som er tillate i normalen ved å føre opp mindre brukte former på alfabetisk plass med tilvising til dei meir brukte. Han graderer likevel slik at former ein i praksis aldri ser, blir utelatne sjølv om dei er formelt tillatne (verbforma *vege* for *veie*, preteritumsforma *vann* for *vant*). Også ein del av dei formene han gir opp, er rett nok i praksis knapt eksisterande i bokmål (derimot vanlege i nynorsk), som *vakne*, *verd*, *verje*, *vitskap*. Derimot er *veg*, *vettug*, og altså *vogge* ikkje så uvanlege, heller ikkje *vellykka*, som han ikkje har med – så han kunne ha gradert litt meir. Men dette er eit spørsmål om reint skjønn, for vi har enno ingen velutvikla reiskapar til registrering av slik formbruk i bokmål på nokolunde representativ basis. Vurderingane ovanfor er såleis baserte på livslang erfaring som meir eller mindre dagleg lesar av tekster på bokmål, og slik erfaring har jo sine feilkjelder. Utbygginga av eit stort og systematisk oppbygd søkbart tekstkorpus – for begge målformene – er eit stort ønskemål.

Oppsummering og konklusjon

Skiljet normativ/preskriptiv – deskriptiv er problematisk i Noreg, men eigentleg er problemet generelt: språk er normer, og ei ordbok beskriv normer, ikkje berre språkbruk. I Noreg er det slik at dei offisielle ordlistene, *Tanums store rettskrivingsordbok* og dei to store eittbandsordbøkene beskriv og formidlar normer som ordboksredaktørane sjølve ikkje formar ut og heller ikkje alltid er einige i, men som stammar frå det offisielle språkbyråkratiet (i dag Norsk språkråd). I andre tilfelle, særleg dei tospråklege ordbøkene, som er reint private føretak, bestemmer ordboksredaktøren normene sjølv, men baserer seg på ei oppfatning av kva som er vanleg og nøytral språkbruk. Eventuelt kompromissar han (det er vanlegvis ein ”han”) mellom dei to framgangsmåtane, som Hustad gjer. Det er altså ein glideskala mellom offisiell og privat normering. Og det er ein glideskala mellom deskriptivitet og normativitet i ordbøker.

Litteratur

- Hovdenak, Marit 2001: Bokmål og nynorsk som kjelde- og målspråk i internordiske ordbøker. I: *LexicoNordica* 8, 93–110.
- Vannebo, Kjell Ivar 1995: [Melding av:] Tor Guttu (red.): Norsk illustrert ordbok. Moderat bokmål og riksmål. I: *LexicoNordica* 2, 303–310.
- Vikør, Lars S. 2000: NFFs ordbokspris og ordbokslandskapet i Noreg. I: *Prosa* 6:1, 44–48.

Ruth Vatvedt Fjeld

Normering i klemme mellom språkteknologiske og pedagogiske ordbøker

With the development of dictionaries for language technology lexicography has to cope with a new dictionary typology. Descriptivity or prescriptivity has long been discussed in human-oriented dictionary making. This article tries to point out how language technology evokes a new discussion of this question, on the one side requiring a wider norm, on the other a tighter norm than in dictionaries written for pedagogical situations. This makes the reuse of existing dictionaries as the lexicon part in language technology programs nearly impossible.

1. Innledning

Språk er store og kompliserte tegnsystemer, og det er bare mindre deler som kan normeres. Siden språk også hele tiden er i forandring, vil enhver norm bare være midlertidig. Det er alltid en stor og bevegelig gråsoner mellom det normerte og det unormerte i et språk, der noe diffunderes ut fra det normerte og over i det uopleide eller unormerte, og selvsagt tas stadig noe nytt inn og blir normert. Man kan forestille seg dette som et stykke natur der noe er dyrket innmark mens mesteparten er udyrket utmark. Hele tiden brytes nytt land som legges under ploegen og dyrkes og stelles, men samtidig er det områder som gror igjen og blir til utmark fordi de ikke er interessante lenger i den aktuelle kulturen. For leksikografer kan dette duge som et bilde på normeringsarbeid. Når man driver med språknormering og språkrådgivning, er det viktig å være klar over om en gir oppskrift for pleie av utmarka eller innmarka.

Tidligere ble ordbøker laget utelukkende for menneskelige brukere, slik at de kunne få informasjon om ordforråds form og innhold eller andre egenskaper ved det leksikalske inventaret i språk. Det var nyttig både for morsmål og fremmede språk. En viktig oppgave for mange ordbøker er å gjøre språkbrukerne kjent med hva som regnes som korrekt og hva som regnes som feil bruk av ord og uttrykk. Selve ordboksredigeringen ble regnet som et praktisk håndverk uten spesielle krav til teoretisk lingvistisk kompetanse. Det gjaldt å skrive ned det vi alle var enige om.

I leksikografien er det nå en ny situasjon. Med utviklingen av språkteknologien har leksikografi og leksikalsk beskrivelse blitt et sentralt felt i lingvistikken, de fleste språkteknologiske nyvinninger

forutsetter en systematisk og veldefinert leksikalsk komponent. Ny innsikt, særlig i morfologi og semantikk, har ført til utvikling av språkteknologiske ordbøker som viser at ordforrådet ikke er mer ubeskrivelig enn andre deler av språkvitenskapen. Det har både interne strukturer og relasjoner og oppviser regelmessigheter som ikke skiller seg mye fra reglene man finner i morfologi, syntaks og semantikk.

Etterspørselen etter språkteknologiske leksikalske beskrivelser kan imidlertid føre til løsninger som gir nye utfordringer for leksikografene, ikke minst overskrides lett grensene mellom det normerte og det unormerte fordi maskiner har andre lesemåter og kommunikasjonsbehov enn menneskelige ordboksbrukere.

2. Ordbokstypologi og normering

Normering i leksikografi har forskjellig innhold avhengig av hva slags leksikografisk arbeid det dreier seg om. Jeg vil derfor først se normering i forhold til forskjellige ordbokstyper.

2.1 Deskriptive ordbøker

De første ordbøkene ble laget med et rent deskriptivt siktemål, de dokumenterte den ordbruken som faktisk forekom i et språk. Først på 1700-tallet fikk leksikografene for seg at de skulle vise eller bestemme hva som var godt og hva som var dårlig språk ved at noen former ble anbefalt, andre ble frarådd.

En deskriptiv ordbok har som mål å registrere og beskrive alle de leksikalske enhetene i et språk, systematisert og samlet under ett sett av lemmaer, der det angis alle de varianter dette kan ha med hensyn til fonologisk og morfologisk inventar. Videre angis de forskjellige semantiske og syntaktiske egenskaper det kan ha. Slike ordbøker prøver å dokumentere alt mennesker kan finne på å uttrykke i et språk.

Det fins få eller ingen fullstendig deskriptive ordbøker, ikke minst fordi det er en umulig oppgave å registrere alt det som befinner seg i språkets utmarker. Leksikografer som hevder å være rent deskriptive, lurer sannsynligvis seg selv. Men det fins ordbøker med forskjellig grad av deskriptivitet. Ofte er hensikten med deskriptive ordbøker å gi et så godt grunnlag som mulig for å utarbeide en strammere norm, dvs. streke opp hagegangene og luke vekk ugresset i innmarka. Det er vanskelig å se at det er noe poeng i seg selv å registrere alt mulig som kan forekomme i et språk, hvis det ikke skal ha et eller annet pedagogisk

eller normativt siktemål til sjuende og sist, da den språklige kreativiteten er ubegrenset. Om ikke annet er hensikten å vise hva som er forbilledlig eller godt og hva som ikke er fullt så godt. Et mål kan imidlertid være å dokumentere det store språklige mangfoldet for å vise at mangfold i seg selv er et gode.

2.2 Preskriptive ordbøker

En preskriptiv ordbok er først og fremst et pedagogisk og normstyrt oppslagsverk som skal være en hjelp for språkbrukere til å orientere seg om de reglene som gjelder i et språksamfunn. Slike ordbøker kan være en viktig del av arbeidet med implementeringen av vedtatte normer. Ordbøkene dokumenterer den vedtatte normen, slik at brukerne gjennom dem kan finne ut hva som er innenfor normen. Det som oppgis i slike ordbøker, er oftest vedtatt av et normeringsorgan, som har valgt ut noen av alle registrerte former i språket. Utvalgsriterier er alltid diskuterbare, på et eller annet grunnlag må normeringsinstansen anse de formene som velges som bedre enn de som ikke velges, og derved forbyr. Det kan være både språkvitenskapelige, ideologiske og politiske begrunnelser. De aller fleste ordbøker som gis ut i dag, både i papirversjon og elektronisk versjon, har et preskriptivt mål.

2.3 Språkteknologiske ordbøker

Det er en utbredt misforståelse at enhver elektronisk ordbok er en språkteknologisk ordbok. Selve publiseringsmåten er ikke avgjørende for det, ofte er helt vanlige normative ordbøker elektronisk leselige, men de er ikke derved nødvendigvis brukbare i språkteknologisk sammenheng. Den største fordelen med det er at de er automatisk søkbare, slik at brukerne slipper å bla seg fram til de enkelte informasjonstypene, og det er mulig å sortere informasjonen på helt nye måter, men ellers er de som tradisjonelle ordbøker.

Språkteknologiske ordbøker er derimot i utgangspunktet skrevet for maskiner og ikke for mennesker. Det betyr at de må ha en spesiell tilgangsstruktur og at lemmaene har en formalisert og systematisk beskrivelse som er maskinelt tolkbar ved hjelp av dataprogrammer. Også språkteknologiske ordbøker kan være normative eller deskriptive, men behovet for deskriptivitet er vanligvis større enn i tradisjonelle ordbøker.

Språkteknologiske ordbøker har forskjellige genuine formål, og forskjellige formål krever forskjellige leksikalske beskrivelser også innen språkteknologien. Det viktigste formålet med språkteknologiske ordbøker er å kunne "lese" og analysere autentiske tekster for å kunne gjøre visse operasjoner med dem, som oversettelse eller informasjonssøking. De har ikke noe pedagogisk eller normerende siktemål, men er rent tekniske eller praktiske hjelpemidler. Dermed er det behov for at alle former som kan tenkes, korrekte og feilaktige, skal kunne kjennes igjen av leksikondelen. Ordboksdelen i en automatisk oversetter eller i et korrekturlesingsprogram må være normativ i produksjonsdelen, ordboksdelen i programmer for tale- eller tekstgjenkjenning eller i grammatikkontroller bør være mest mulig deskriptiv.

Ore (1998:41) sier at en leksikalsk database er datateknikkens svar på en ordbok, men det er en forenklet og til dels misvisende påstand. Dataene i en språkteknologisk ordbok kan gjerne være ordnet i en database, men det er ikke avgjørende. Det viktigste er at informasjonen er formulert slik at den kan leses og tolkes maskinelt, slik at den kan brukes i språkteknologiske programmer som morfologiske analysatorer, syntaksanalysatorer, oversettelsesstøttesystemer og informasjonssøkingssystemer.

2.4 Ordbøker for språkproduksjon

Det normative i leksikografien er tydeligst mht. ortografi (ordet selv sier jo at dette er normativt). Det er på dette området ordbøker kan påvirke språkbruken mest. Noah Webster gjorde det bevisst, og det samme prøvde de norske språkarkitektene Knud Knudsen og Ivar Aasen seg på – alle med en god porsjon suksess.

Ordboksdelen i en stavekontroll har samme bruksområde som en typisk norsk normativ ordliste. Men i en stavekontroll er det ikke nok å liste opp alle de formene som er tillatt innenfor normen, slik som i en tradisjonell ordliste. Hvis programmet skal fungere godt, er det nødvendig at det inneholder lister over frekvente feilstavinger og liknende feil. En rød korreksjonsstrek kommer i prinsippet opp når et ord *ikke* er oppført i den normerte lista. For også å kunne foreslå korrekt staving må programmet ha en (heuristisk) algoritme for å gjette hvilket ord som er det rette (ved å se hvilke ord i ordlista som ligner mest). Denne algoritmen kan forbedres ved at det legges inn informasjon om vanlige feilstavinger av ord, eller annen relevant informasjon som hvilke taster som ligger nær hverandre på tastaturet eller hva det skulle

være. Ordlistene må derfor bygge på kunnskaper om fonologiske og morfologiske egenskaper i det aktuelle språket.

Stavekontroll bare rettet mot ortografi trenger altså utelukkende å ha kunnskap om det som markeres grafisk i språket. I dag er de vanlige stavekontrollene svært gode, teknisk sett, og brukes av mange. Normering som ikke kommer inn i stavekontrollene, har sannsynligvis liten sjanse til å bli tatt opp i usus. Ordlistene på papir vil nok bli uinteressante etter som de fleste venner seg til å bruke stavekontroller. Det er derfor et problem at de er kommersielle produkter og ikke underlagt kontroll fra de offisielle normeringsorganene. Dersom det ikke kommer krav om godkjenningsordning for stavekontroller, slik det er for ordlister til bruk i skoleverket, vil mange viktige språkkamper ha vært kjempet forgjeves. Det er derfor viktig å få til et nordisk samarbeid for å få gjennomslag for en slik godkjenningsordning.

En stavekontroll alene kan imidlertid ikke påpeke feil i setninger som **Jeg har enn hest*, det trengs kobling til syntaks for at kontrollen skal kunne rette til *Jeg har en hest*. Derfor må det ligge både en deskriptiv og en normativ komponent inne i en god stavekontroll. Den deskriptive trengs for at stavekontrollen skal kunne registrere og tolke feilene, den preskriptive angir hva som er tillatt innenfor normen. Tidligere var den deskriptive komponenten altfor dårlig, slik at det var mer et heft enn en hjelp å bruke stavekontroll.

Språkteknologiske ordbøker er en nødvendig modul i programmer for simulert eller maskinell språkproduksjon. Den leksikalske komponenten der bør være slik at den både har semantisk kunnskap og er koblet til en ontologi, og har en normativ komponent slik at det bare kommer ut korrekte ord og ordformer. Det gjenstår mye forsknings- og utviklingsarbeid innen leksikografi, semantikk og datalingvistikk før slik språkproduksjon er god nok, og det dreier seg her om leksikalske komponenter som går videre enn i tradisjonell leksikografi. Blant annet må stilmarkeringene være omfattende og gjennomført eksplisitt. Slik eksplisitering kan gi normeringsproblemer som ennå ikke har vært drøftet.

2.5 Ordbøker for språktilegnelse

En annen type språkteknologiske ordbøker trengs for simulert språktilegnelse, der man forsøker å få en maskin til å lese og tolke en tekst. Spørsmålet om deskriptivitet eller normativitet er da irrelevant. Maskinell språktilegnelse er nå blitt et svært populært forskningsfelt. Den semantiske beskrivelsen må gjøre det mulig å tolke absolutt alt som

kan forekomme av tegnsekvenser i en tekst, eventuelt språklyd i tale, både det som er innenfor og det som er utenfor normen, og videre kunne koble det til lemmaene i en ordbok. Det må også være mulig å kjenne igjen åpenbare feil, slik stavekontroller også bør være i stand til. Videre må det være mulig å sortere ord i synonymer, hyperonymer og hyponymer med kohyponymer, paronymer m.m. Det forutsetter at alle lemmaene er systematisert i en gjennomstrukturert ontologi. Slik ordning krever normering av betydningsbeskrivelse som hittil bare i en viss grad har vært gjort av terminologer.

2.6 Ordbøker for mennesker eller maskiner?

Det er viktig for normeringsmåten, både i menneskelesbare og maskinlesbare ordbøker, om ordbøkene er beregnet på produksjon eller resepsjon. Menneskelesbare ordbøker er som regel multifunksjonelle ordbøker, mens de språkteknologiske må være helt målspesifikke.

Når en maskin skal produsere eller tilegne seg språk, er ordboksbehovet annerledes enn om det er et menneske. I leksikondelen i informasjonssøkeprogram er det nødvendig med maskintolkbar semantisk beskrivelse som er koblet sammen etter ontologiske eller tesauriske prinsipper, og også her er det en fordel om programmet kjenner igjen alle formvarianter og klarer å koble dem til rett lemma. I språkteknologiske ordbøker der produksjon ikke er målet, er det ikke alltid nødvendig med noen normativ komponent, men det er en fordel når en f.eks. skal koble en form til en definisjon. Inngangen til definisjonen vil være en normert form.

3. Krav til ordbøker

Det genuine formålet med pedagogiske ordbøker og språkteknologiske ordbøker er altså forskjellige. De språkteknologiske skal helst være så omfattende og entydige som mulig, mens de pedagogiske skal være innsnevrende i forhold til det mulige. Pedagogiske ordbøker presenterer det aktuelle ordforrådet og formverket som skal følges, språkteknologiske må ha med både det aktuelle og det potensielle ordforrådet.

En språkteknologisk ordbok skal blant annet kunne kjenne igjen alle ord i tekster som forekommer. Det innebærer at det også skal gå an å analysere det som er mulig og kanskje brukbart i visse kontekster, men som ligger utenfor den pedagogiske normen.

3.1 Enkelhet og mangfold

Språkteknologiske ordbøker bør være så enkle som mulig. Det er derfor lettere å lage språkteknologiske ordbøker for strengt normerte språk. Jo flere valgmuligheter og jo større språklig mangfold et språk har, jo mer kompliserte algoritmer må det til for å lage en dekkende leksikalsk beskrivelse. Resepsjonsordbøker kan ta inn så mye som mulig av mangfoldet i språket uten at det får store konsekvenser, for produksjonsordbøker er det annerledes. De som har utarbeidet stavekontroller for norsk, har problemer med alle de mulige tillatte formene innenfor normen. Selv enkle syntagmer får fort flere hundre kombinasjonsmuligheter. Victoria Rosén (2000:216) har funnet at følgende setning har hele 165.888 mulige stavemåter på norsk bokmål:

De lavtlønte sykehjemsansatte ble helt utmattet og slukket tørsten med den surnete fløtemelken.

3.2 Fullstendighet

Idiosynkratiske trekk i morfologien gir store problemer i språkteknologiske ordbøker. I tillegg til ufullstendige paradigmer er det i mange språk suppletivismer, som gir dobbelte paradigmer eller uregelmessig avledede former. Ufullstendige paradigmer oppstår fordi det er en del former vi ikke har behov for, fordi de ikke tilsvarer referenter eller begreper i virkeligheten. Men i fagspråk oppstår ofte behovet for fulle paradigmer, og derfor er det greit å ha standardisert hele det mulige forminventaret, slik man gjerne gjør innen terminologi. Det betyr ikke at man regner de deriverbare, men ikke brukte formene som korrekte, de er uproblematiske, sovende former i resepsjonsordbøker. Slike former kan imidlertid gi problemer i de pedagogiske ordbøkene.

Hvilke substantiv som kan flertallsbøyes, er ikke noe helt enkelt språkvitenskapelig spørsmål. Ord som vi tradisjonelt bare har brukt i entall, forekommer nå stadig oftere med flertallsbøying. Ifølge Norsk referansegramatikk (Faarlund et al. 1997:143f) flertallsbøyes ikke abstrakter og masseord. Det er en begrensingsregel som er semantisk fundert. Men denne regelen er ikke fast og endelig. Ved spesielle kommunikasjonsbehov er det både mulig og akseptabelt å flertallsbøye også slike ord:

Han har få *ærgjerrigheter* ut over å slenge bannord i trynet på borgerskapet.

De har fått mange nye og gode *viner* på Vinmonopolet i høst.

Likevel fins det en grense for hva en kan flertallsbøye. Ingen vil komme på å snakke om *flere varmer* eller *flere kulder*. Og selv om slike former forekommer en sjelden gang som en stilistisk variant eller i spesielle kommunikasjonssituasjoner, er det ikke selvfølgelig at formene skal føres opp i en normerende ordbok ment for tekstproduksjon. Problemet blir likevel hvor man skal sette grensen. Det er mange former som er opplagte, slik som *kulder*, *molybdener*, men hva med *ærlighet*, *bly*, *glass*? Man kan tvile ved flertallsformen *ærligheter*, men det synes som om *uærligheter* er helt ok. Slikt er det svært vanskelig å gi velbegrunna regler for, det kan være både semantiske og pragmatiske forhold som avgjør mulighetene for bøyning. Ordbøker i nordiske språk er særlig vanskelig å beskrive pga. utstrakt evne til å lage sammensetninger. Når sammensetninger lages automatisk ut fra grunnord med kode for bøyning, følger koden for det usammensatte lemmaet med til sammensetningen. Men ofte er det slik at et grunnord kan ha fullstendig bøyingsparadigme, mens sammensetningen er blokkert for det. Vi har fullstendig paradigme for en *galskap* flere *galskaper*, men vi kan ikke bøye sammensetningen i flertall til *stormannsgalskaper*, det samme gjelder *heim* og **tåkeheimer*. Grunnen til denne blokkeringen er sannsynligvis at sammensetningene betegner så spesielle eller spesifiserte referenter at det sjelden vil forekomme flere eksemplarer i samme kontekst. I andre tilfeller er det snakk om individualiserte fenomener som har de egenskapene forleddet uttrykker. Dersom det blir flertallsbøyd, er det fordi betegnelsen *terminologiseres* som fellesbetegnelse på varianter av fenomenet, f.eks. fins det flere typer *salater*: *rucoulosalat*, *issalat*, *bladsalat* etc.

3.3 Sterke regler vs. *usus*

Orddanningsreglene i språk som de nordiske, er som vi vet svært sterke. Ved avledning kan vi danne mange flere ord enn de som faktisk er i bruk. Det kan lages helt nye ord som uttrykk for nye begreper, for eksempel: *behyggende*, *inspirativ*, *replikere*, *tidslig* i stedet for *hyggelig*, *inspirerende*, *replisere*, *tidsriktig*. Hva som gjør noen former akseptable og andre ikke, er umulig å avgjøre før *usus* viser det. Alle de først nevnte formene blir merket med stavekontrollen, ingen i den sist

nevnte. Det sier at stavekontrollen ikke bare er basert på regler, men også har en ordliste å kontrollere feil mot.

På samme måte kan vi føye avledningsendelsen *-het* til et adjektiv og få et substantiv: *god+het = godhet*, *stor+het = storhet*. Men regelen gir også former som *sivilhet*, *gørrhet*, *klaverspillendehet*. Slike former er ikke akseptable i norsk, ikke fordi de bryter med regelsystemet, men fordi vi sannsynligvis ikke har bruk for dem. De hører ikke med i en pedagogisk produksjonsordbok, men vil dukke opp i en regelgenerert ordbok. Nettopp fordi reglene i grammatikken gir flere former enn det vi trenger for å dekke våre kommunikasjonsbehov, trenger vi ordbøker. Ordbøkene skal kun vise hvilke former som faktisk er i bruk. Men for en språkteknologisk ordbok som bare skal brukes i tekstanalyse, er det viktig både at vanlige former som må regnes til *usus*, og tilfeldige former som avviker fra disse, kan gjenkjennes. Det er derfor helt greit at en språkteknologisk ordbok inneholder alle genererbare former.

4. Gjenbruk av pedagogiske ordbøker i språkteknologiske programmer

Mange har forsøkt å tilpasse tradisjonelle ordbøker og bruke dem som ordboksdel i språkteknologiske produkter. Det er mye som kan innspares av arbeid ved utvikling av språkteknologiske ordbøker på grunnlag av eksisterende, pedagogiske ordbøker, men det er også mange fallgruver. Man må balansere mellom kravene til enkelhet og til mangfold.

At ordbøker med forskjellige genuine formål ikke uten videre fungerer for andre formål, blir tydelig illustrert i nettversjonene av Bokmålsordboka og Nynorskordboka. Bokmålsordboka, både som nettversjon og papirversjon, er først og fremst et pedagogisk verktøy for normert formverk og noenlunde standardisert betydningsbeskrivelse. Det er utarbeidet en morfologisk base for bokmål som er koblet til internettversjonen av Bokmålsordboka. Den morfologiske basen er utviklet ut fra språkteknologiske behov om gjenkjenning og tolkning av flest mulige ord og ordformer, bl.a. hos IBM Norge (jf. Engh 1993).

Da Bokmålsordboka og Nynorskordboka i sin tid ble laget, ble det brukt kodenøkler for bøyingsparadigmene, bl.a. for å forenkle framstillingen og for å spare plass. I stedet for å skrive

stol – stolen – stoler – stolene

står det bare

stol m1

Ut fra en kodenøkkel kan en så under m1 finne de enkelte bøyingsformene. Et slikt kodesystem er rasjonelt og praktisk, selv om det gir brukerne noe ekstra bryderi med å bla fram til innsiden av permen for å finne nøkkelen med et fullt utskrevet bøyingsparadigme.

4.1 Overgenererte former

De mange ufullstendige paradigmene i naturlig språk gjør det likevel ikke umulig å benytte et kodesystem for bøyning i pedagogiske ordbøker. Selv om kodene strengt tatt oppgir former som aldri har vært realisert eller som kan regnes som korrekte, blir disse formene sannsynligvis ikke lagt merke til, siden ingen vil komme på å lage dem eller slå opp på dem. Paradigmene er jo ufullstendige nettopp fordi reglene gir mulige former vi ikke trenger. Det er altså et skisma mellom potensielle og realiserte former som kan feies under teppet i en menneskerettet pedagogisk ordbok, men som kommer fram i dagen i en teknologisk ordbok.

I 1989 sammenliknet man ved IBMs språkavdeling det ordforrådet som lå inne i en elektronisk versjon av Bokmålsordboka med de formene som faktisk var i bruk i tekster. Resultatet av denne undersøkelsen var nyttig også ved revidering av Bokmålsordboka, fordi den avslørte mange feil og inkonsekvenser. IBM arbeidet imidlertid med et språkteknologisk mål for øye, ikke et språkpedagogisk, og utarbeidet deskriptive lister av ordforrådet i løpende tekster. IBM-listene ble seinere utgangspunktet for de morfologiske basene som Tekstlaboratoriet og Dokumentasjonsprosjektet ved Universitetet i Oslo har utviklet til, det som nå kalles Norsk ordbank. En slik orddatabase var nødvendig for å få laget en automatisk ordklassetagger. Orddatabasen for bokmål har i dag 1,2 mill. fullformer og er en slags språkteknologisk ordbok for den formelle siden av ordforrådet.

4.2 Menneskelig fleksibilitet vs. maskinell rigiditet

I en pedagogisk ordbok er det mulig å variere den grammatiske informasjonen, f.eks. slik at det vanlige kodesystemet brukes ved substantiv som har fulle paradigmer, mens en annen kode gis ved lemmaer med ufullstendige paradigmer. Der paradigmene er ufullstendige, settes

de vanlige kodene ikke på. I Bokmålsordboka (1986) er problemet løst nettopp slik for å markere ufullstendigheten:

hull n1 (= et hull, hullet, flere hull, hulla/hullene)

men bare

gull -et

Brukerne skal altså ut fra dette forstå at *hull* kan bøyes i alle former, mens *gull* bare har bestemt form entall som bøyingsmulighet, dvs. at det ikke kan stå i flertall. En slik notasjon gir på en ganske implisitt måte informasjon om bøyingsmulighetene, og klarer slik stort sett å redegjøre for normen. Det er bare i få tilfeller at det vil være problematisk, og det er nettopp i gråsonen mellom det normerte og det unormerte, det vil si der normene kanskje er i forandring. Vanligvis gir ikke det store problemer ved bruk av en pedagogisk ordbok. Brukerne forstår at former som er mye i bruk, kan godtas selv om de ikke er nevnt i ordboka. En menneskelig bruker kan legge inn vurdering i tillegg til det som er nevnt i ordboka. Men datamaskiner kan ikke hanskes med slik fleksibilitet. I nettversjonen av Bokmålsordboka får brukerne følgende informasjon om de søker på former som *gullene* eller *kulder*:

Tilslagsord:	Bøyingsform	Oppslagsord
gullene	substantiv intetkjønn, flertall, bestemt form	gull

Tilslagsord:	Bøyingsform	Oppslagsord	
kulder	substantiv hunnkjønn, flertall, ubestemt form	kulde	kulde -a el. -en (norr <i>kuldi</i>) 1 lav temperatur, kaldt vær <i>frost og k-</i> <i>20 graders k-</i> 2 uvennlighet, avvisende holdning <i>alle</i> <i>nykommere ble</i> <i>møtt med k- og</i> <i>mistenksomhet</i>
kulder	substantiv hannkjønn, flertall, ubestemt form	kulde	

Det er ikke uten videre klart at formen *gullene*, *kulder* ikke er tillatte former i norsk bokmål, noe som må virke både irriterende og villedende for en person som vil orientere seg om hva som regnes som korrekt eller ukorrekt bøyingsmåte.

I en språkteknologisk ordbok som skal brukes i simulert tekst-resepsjon, trenger man ikke legge slike begrensninger på beskrivelsen, da er det først og fremst gjelder at alle tenkelige former kan gjenkjennes. Automatisk genererte paradigmer tvinger fram former som ingen vil komme til å velge. Men en pedagogisk ordbok må renses for uaktuelle former. En pedagogisk ordbok med utgangspunkt i automatisk genererte fullformer stiller redaktøren overfor en lang rekke normeringsspørsmål som ingen tidligere har tenkt på.

Da Bokmålsordboka og Nynorskordboka ble lagt ut på Internett som gratisvare, ble samtidig alle kodene gjort om til fulle former, slik at brukerne skulle slippe å finne ut hvordan kodenøkene skulle tolkes. Alle ord fikk fulle former, og man så bort fra at det fantes ufullstendige paradigmer, jf:

revolusjonær	I ~æ´r m1 person som kjemper for revolusjon, opprørstilhenger
---------------------	--

Tilslagsord:	Bøyingsform	Oppslagsord
revolusjonærene	substantiv hannkjønn, flertall, bestemt form	revolusjonær

I de morfologiske basene, som fullformene genereres ut fra, er det lagt inn en lang rekke former som er mulige ut fra reglene, men som ikke er tillatt innenfor den offisielle rettskrivingen. Det gjelder feilformer eller unormerte former som *juge – jugde – jugd*. Og selv om det heter *et stadion*, er det behov for å tolke ”feilen” *en stadion* som substantiv med samme betydning som *et stadion*, eller bøyning som *ei maskin – maskina*. Dette er former som ligger utenfor normen, men som er ganske vanlige i tekster likevel. Disse formene hentes imidlertid ikke inn ved søk i de elektroniske ordbøkene. Det hadde vært mulig å tenke seg at de gjorde det, men foreslo de korrekte formene i stedet, slik en del stavekontroller gjør.

Søk i de ordbøkene som ligger på nettet, blir loggført. Det gjelder også Bokmålsordboka og Nynorskordboka. Analyse av slike logger gir nyttig informasjon om brukerbehovene. Loggene viser at de fleste faktisk søker på bøyde former av lemmaene, det er derfor viktig at de er tilgjengelige for brukerne. Men denne koblingen av de morfologiske basene og Bokmålsordboka har dermed gitt en del problemer med de formene som ligger i gråsonerområdet mellom det normerte og det unormerte. Det gjelder særlig flertallsbøyning av substantiv og gradbøyning av adjektiv. Men det er også mange andre former som må kontrolleres for at en språkteknologisk utviklet base samtidig kan fungere i et pedagogisk verktøy. Det ble dermed nødvendig å gå

gjennom alle formene og vurdere om de var aktuelle eller bare potensielle former i norsk.

Den manuelle gjennomgangen av basen har ført til diskusjoner om bøyning og rettskriving av sjeldne ord og ord som ikke egner seg for normering, bl.a. en del interjeksjoner og andre typiske talemålsuttrykk. Mange restriksjoner har med forholdet til verden å gjøre, vi bøyer ikke alt i flertall, f.eks. fordi ordet har et utelleg innhold: *gull*, *karies*, *varme*, *kulde*. Vi gradbøyer ikke adjektiv for fenomener som er absolutte, som *gift*, *avsluttet*, *sivil*.

Men nettversjonen av Bokmålsordboka gir treff på *sivilere*, *logiskest*.

Koblingen har tvunget oss til å normere det unormerbare. Det vil alltid være en stor gråsoner mellom det normerte i språket og det som vi ikke trenger normere. Disse formene er av to typer:

1. ordformer som regnes som feil, men som mange bruker
2. ordformer som ingen noen gang vil komme på å lage, men som er resultat av automatisk overgenerering.

Opprettinga har vist seg å være et ganske stort arbeid. Det er sannsynligvis ikke mulig å finne regler som skiller mellom disse to typene feil, og det er heller ingen klar grense mellom dem, for vi har jo mulighetene til å tøyne grensene. Det bør derfor vurderes om det er fornuftig å bruke så mye arbeid på å plukke ut aktuelle ordformer fra automatisk genererte lister over potensielle ord i pedagogiske ordbøker. Det må tas stilling til en lang rekke normeringsteoretiske spørsmål som aldri har vært aktuelle, og som sannsynligvis er helt marginale i språkbrukssammenheng. Ingen vil komme på å bøye *karies*, *kulde* eller *kusma* i flertall.

4.3 Relevans

Pedagogisk leksikografi har tatt utgangspunkt i usus og hva som ut fra den er blitt konvensjonalisert i språket. Med automatisk genererte regler tar man utgangspunkt i et rigid system for at det skal tilpasses menneskelige brukere. Det gir utrolig mange uavklarte normerings-spørsmål, og det må vurderes om disse spørsmålene er verdt å bruke kreftene på. Det er ikke uten videre åpenbart at de spørsmålene som dukker opp via automatisk genererte lister, er relevante å diskutere for praktisk språkrådgivning. Det er forholdsvis enkelt å avgjøre at visse

adjektiv aldri skal gradbøyes (jf. Fjeld 1998), men det vil likevel være mange som er tvil om former som

falleferdigere – falleferdigst
fingerferdigere – fingerferdigst
all rightere – all rightest.

Det er usikker normering her, og det er faktisk få (ingen?) norske ordbøker som angir regler for gradbøying av adjektiv. Dialektal og sosial variasjon er kanskje grunnen til at gradbøying har vært unndratt språknormeringsinstansenes kontroll.

Det leksikografiske problemet er at man forsøker å kombinere flere ordboksfunksjoner i en og samme ordbok. De pedagogiske ordbøkene blir derved fulle av feil, og de morfologiske basene som grunnlag i teknologiske produkter vil bli ufullstendige og mangelfulle om de unormerte formene fjernes. Spørsmålet er om det er regningssvarende å forsøke å kartlegge gråsonen mellom det normerte og det unormerte i et språks ordinventar.

5. Hva er viktig informasjon i en pedagogisk ordbok?

Brakerstudier viser hvordan allmennspråklige ordbøker brukes. Béjoint (2000:151) oppsummerer en lang rekke brukerundersøkelser i grunnleggende brukerbehov og forutsetninger for god leksikografi:

1. Kompetente brukere har avanserte behov.
2. Enspråklige ordbøker brukes mest for avkoding av skriftspråk.
3. Enspråklige ordbøker konsulteres pga. definisjonene, særlig for sjeldne ord. Mange har likevel problemer med å forstå det som står i definisjonene.
4. Informasjon for språkproduksjon blir lite brukt.
5. Generelt viser ordboksbrukere lite fantasi. De leter sjelden i flere ordbøker, og tar det første som passer sånn noenlunde som den hele og fulle sannheten.

Béjoint konkluderer derfor med noe han kaller leksikografenes paradoks:

Thus lexicographers are faced with a paradox: dictionaries are used almost exclusively as collections of definitions, and the information that takes most time to prepare (the entries for frequent, polysemous words and the information for encoding) is hardly ever used.

(Béjoint 2000:153)

Dette er viktige funn fordi koding av syntaktisk informasjon tar mye tid. Mange mener at leksikografer bruker masse tid på unødvendig arbeid, man skal bare ta med det som folk slår opp. Jackson 1988 (ref. Béjoint *ibid.*) mener at brukerne heller ikke ville savnet grammatisk informasjon som ordklasse, etymologi og kanskje også uttale. Også Della Summers peker på at det er betydning som folk flest søker opp, annen informasjon blir oppsøkt nesten bare i opplærings situasjoner. Det folk leter etter, er ”hard words, new words, obsolete words”. Men da ser man bort fra den pedagogiske normerende oppgaver ordbøker skal ha. Jeg mener imidlertid at ordboksbehovene kan endre seg med moderne teknologi i leksikografien. Siden en stavekontroll kan kobles direkte opp mot en ordliste for valg av rett ortografi, burde det være mulig å gå rett fra tekst og inn i en ordbok også, der man kan finne fullt sett av alle tillatte bøyingsformer.

6. Normering vs. registrering

Normer kan være kvalitative eller kvantitative (Rey 1972). Kvantitative normer baseres på språkbruk og ut fra konsensus mellom språkbrukerne. Kvantitativ norm tillater en hvilken som helst form, bare den er brukt av mange nok personer. Her er korpusstudier en viktig metode for normeringsarbeidet. Kvalitative normer nedfelles derimot ut fra den tanke at noen språkbrukere er bedre enn andre, som berømte forfatterne eller andre med ledende posisjon i forhold til skriftspråket. Normeringen blir da gjerne begrunnet ut fra studier av tidligere produsert språk. Det blir gjerne også referert til etymologi og logikk som viktige argumenter, men dette er svært vanskelige kriterier å anvende på en konsekvent måte i praktisk språkrøkt. Mange ordbøker med utgangspunkt i kvalitative normer kan klassifiseres som moraliserende leksikografi. Stabilitet regnes da som viktig, dessuten at visse ord eller former eller betydninger unngås. Det vil si at noen ord eller former blir regnet som gode, andre ikke.

Men mange ordboksfolk liker dårlig å arbeide ut fra kvalitative normer, og forsøker å finne mellomløsninger. En måte å være både deskriptiv og normativ på, kan være å oppgi bruksmarkering som

opplyser at et ord f.eks. er tabu eller utenfor normen. Pussig nok kan det både fungere som en måte å unngå å være normerende på, og som det omvendte. Imidlertid blir slik nyansering helt umulig i språkteknologiske ordbøker, i hvert fall kan det bare virke i tilfelle man har avanserte stilfiltere som gjør at visse ord velges ut fra visse kontekstkrav i forhold til et angitt stilnivå som blir innstilt på forhånd

Pedagogiske ordbøker er rettet mot den språklige innmarka. Ideologien er å beskytte språket mot forfall. Metaforen som ligger under antyder en forestilling om at språk oppstår og vokser opp til sitt maksimum i styrke og kraft, det er gjerne det stadium det hadde da en selv gikk på skolen, og derfra er det utsatt for all slags farer og angrep som vi må beskytte det mot. En merkelig tankegang! Som språkkonsulent i NRK får jeg mange henvendelser om alle de forferdelige feilene som gjør språket så fattig. Under et slikt spørsmål ligger selvsagt tankegangen om at noe språk er rikt, og annet språk er fattig, og at all utvikling går i retning av deprivasjon. Enhver endring anses som et tap, jeg hører aldri at folk gleder seg over at noe nytt er kommet inn, f.eks. når mange i dag sier: *Jeg hadde tenkt til å gjøre det*, i stedet for det ”korrekte” *jeg hadde tenkt å gjøre det*. Man kunne jo tenke seg at disse to uttrykksmåtene ville få hver sin betydningsnyanse etter noen år, og dermed var språket blitt rikere, ikke fattigere. Det er vanskelig å forstå at språket blir fattigere av å legge til et ord ekstra i en frase.

Den normering som har foregått gjennom de senere års vedtak i Norsk språkråd, har blitt kalt oppryddingsvedtak, fordi man har forsøkt å gjøre reglene for bøyning og rettskriving enklere. Men dermed innskrenkes også utviklingen av det språklige mangfoldet. Det bør i det minste kunne diskuteres om det uomtvistelig er bra. Har man i så fall ikke en språkteknokratisk ideologi som styrende prinsipp? Når nettversjonene for Bokmålsordboka og Nynorskordboka har fått lagt til en komponent fra de språkteknologiske ordbøkene, blir det tydeliggjort mange ”regelfeil”, fordi reglene er altfor sterke. Det språklige mangfoldet eller den såkalte lingvistiske uregelmessigheten blir derved tydeliggjort, og normeringstiltak settes inn for å ”rydde opp”. Spørsmålet blir da om det er hensiktsmessig at språkteknologiske ordbaser danner grunnlag for språkrådgiving.

Overgenererte former gjør ikke noen skade i analysedelen i en språkteknologisk ordbok, men de er ikke akseptable i et pedagogisk og retningsgivende oppslagsverk. Det viser seg at det i praksis er vanskelig å gjenbruke tradisjonelle, eksisterende ordbøker i språkteknologiske programmer. Derimot er det i dag viktig å ha begge mål for øye når en lager en ny ordbok, slik det forsøkes gjort i prosjektet LDB (Leksikalsk database for moderne bokmål) ved Institutt for nordistikk

litteraturvitenskap ved Universitetet i Oslo. Basen skal både fungere som ordboksdel i språkteknologiske programmer og samtidig gi grunnlag for revisjon av Bokmålsordboka. Med utgangspunkt i Bokmålsordboka og det danske SIMPLE-leksikonet, som er en språkteknologisk ordbok for det sentrale ordforrådet i dansk, lages en semantisk og morfologisk beskrivelse som både er formalisert og strukturert og har fridefinisjoner som kan benyttes i pedagogisk øyemed, men som innholdsmessig svarer til den formaliserte definisjonen.

7. Avslutning

For å knytte tilbake til sammenlikningen mellom språk og natur i innledningen, kan man se det slik at de språkteknologiske ordbøkene må forsøke å harve seg gjennom hele den språklige utmarka. Det er dermed klart at språkteknologer må bygge på en helt annen normforståelse enn de som lager pedagogiske ordbøker. Et ufravikelig krav for språkteknologiske ordbøker er enkelhet, noe som forutsetter streng normering. Målet for god pedagogisk leksikografi må være å registrere det språklige mangfoldet, og derved dokumentere hva som er mulig og fungerer kommunikativt i det menneskelige språket. Dette er hensyn som ikke uten videre kan forenes.

8. Litteratur

- Béjoint, Henri 2000: *Modern lexicography: an introduction*. Oxford: Oxford University Press.
- Engh, Jan 1993: Linguistic Normalisation in Language Industry. I: *Hermes* 10.
- Fjeld, Ruth Vatvedt 1998: *Rimelig ut fra sakens art. Om tolkning av adjektiv i regelgivende språk*. Dr.avhandling, Universitetet i Oslo.
- Faarlund, J. et. al 1997: *Norsk referansegrammatikk*. Oslo: Universitetsforlaget.
- Landrø, Marit & Boye Wangensteen 1993: *Bokmålsordboka*, Oslo: Universitetsforlaget.
- Omdal, Helge 1999: Språknormsikkerhet i bokmål og nynorsk. I: Helge Omdal (red.): *Språkbrukeren – fri til å velge? Artikler om homogen og heterogen språknorm*. Kristiansand: Høgskolen i Agder
- Ore, Chr.-Emil 1998: Hvordan lage databaser for språk- og kulturfag. I: Knut Aukrust og Bjarne Hodne (red.): *Fra skuff til skjerm. Om*

universitetenes databaser for språk og kultur. Oslo: Universitetsforlaget.

Rey, J. 1972: *Le mot et l'idée: révision vivante du vocabulaire anglais*. Paris: Ophrys.

Rosén, Victoria og Koenraad de Smedt 2000: Er korrekturlesingsevnen di god? Resultater fra SCARRIE. I: *Nordlyd* No. 28. Universitetet i Tromsø.

Oddrun Grønvik

Er det stygt å seie *neger*?

Om konnotasjonar, bruksmarkering og nemne for folkegrupper

In this article, the author discusses the lexicographical challenges inherent in dealing with what is generally termed sensitive vocabulary, such as words for minority groups amongst language users. The starting point is recent evidence of changing attitudes in Norway to some such words, in particular the word *neger* (negro). The lexicographical treatment of this word and its near-synonyms is compared to developments in the treatment of words for older ethnic minorities in the region (*same, finn, lapp; sigøynar, tater, rom(ani); jøde*). The author argues that a good monolingual dictionary gives as accurate a reflection as possible of the vocabulary of the language it purports to describe, in a way which is immediately recognisable and acceptable to the users of that language. This lexicographic mirror image must comprise both denotative and connotative usage. Changes in attitude to vocabulary amongst dictionary users therefore require competent handling by dictionary editors. Some methods are suggested and commented on for dealing with the type of vocabulary discussed here.

1. Benjamin-saka og lista til NRK Østlandssendingen

For om lag eit år sidan fekk normeringsorgan for norsk – dvs. Norsk språkråd, men og språkrettleiarane for NRK og leksikografane ved INL – tvinga på seg ei sak som galdt nemne for folkegrupper som lever i Noreg. I bakgrunnen låg ei drapssak, der ein norsk gut med norskfødd mor og afrikanskfødd far vart stukken ned av nynazistar¹.

Det direkte utgangspunktet for at saka kom til Norsk språkråd, var at NRK Østlandssendingen hadde laga ei liste med ord for folkegrupper som var delt i tre kategoriar, nemleg

- 1) Bør ikke brukes
- 2) Vær varsom
- 3) Greie begreper².

¹ 26. januar 2001 vart femten år gamle Benjamin Hermansen stukken ned og drepen av nynazistar nær heimen sin på Homlia i Oslo. I tida etter drapet reagerte folk over heile landet mot rasistisk vald, og drapet vart eit symbol i norsk haldningskamp mot nazisme og rasisme.

² NRK Østlandssendingens internliste til rettleiing for journalistar pr februar 2001:

Tilsette i Språkrådet vart så bedne om å kommentere denne lista over telefon, noko som førte til at saka vart framlagd for fagnemnda i Norsk språkråd. Det som fagnemnda vart beden om, var å lage eit rettleiande notat til bruk for Språkrådets tilsette om korleis slike førespurnader skulle handterast, og det vart gjort¹. Så var for så vidt Språkrådet ferdig med saka².

I eit innlegg i Dagsavisen³ vart det gjeve ei direkte utfordring til redaktørane for dei norske ordbøkene som blir redigerte ved SLM/INL⁴.

Greie begreper: asylsøker, etnisk gruppe, etnisk minoritet, etnisk opprinnelse, flerkulturell, flyktning, minoritetsbakgrunn, muslimer, nasjonalitet, norske muslimer, norsk-pakistansk/-chilensk/-vietnamesisk osv., (bindestreksbarn), tokulturell, tverrkulturell

Vær varsom: eksotisk-/etnisk mat, fremmedspråk, innvandrere, mørkhudet, norsk statsborger, svart/sort, tidligere Jugoslavia, utenlandsk opprinnelse, utlending

Bør ikke brukes: 1./2. generasjons innvandrere, farget, fjernkulturell, fremmedarbeider, fremmedfrykt/-fiendtlig, fremmedkulturell, fremmedspråklig, mulatt, muslimsk utseende, neger, utenlandsk utseende, våre nye landsmenn

¹ Norsk Språkråd 2001, første og to siste avsnitt:

”Dei siste månadene har det vore debatt i media om bruk av ord som ”neger”. Bakgrunnen er blant anna ei ”svarteliste” frå NRK Østlandssendingen over ord som ikkje skal nyttast i lokalsendinga i radio fordi dei verkar diskriminerande, nedsetjande eller beint fram rasistiske overfor folk med ein annan utsjånad eller ein annan kulturbakgrunn enn majoriteten i Noreg. Meiniane har vore delte, og ikkje få har gått inn for at ein bør unngå slike ord. Språkrådet har òg diskutert dette spørsmålet og vil leggja fram nokre prinsipielle synspunkt.

[...]

Det er ikkje ei oppgåve for Språkrådet å prøva å gjera språket ”politisk korrekt” ved å setja ord på indeks. Dette er det snauast mogleg å få til, og det fører dessutan lett til meiningspress og hykleri og til at orda lever vidare med eit tvitydig, uoffisielt ”forbode”-stempel. Ei betre løysing er å satsa på toleranse og folkeskikk. Dette har også å gjera med synet på kva for debattklima ein meiner ein er tent med i samfunnet.

Dei som gjev råd på vegner av Språkrådet, må generelt sjå det som si oppgåve å orientera publikum så godt som råd om språkssystema og språkbruken og gjerne få dei til å ta stilling sjølve, og det kan vera aktuelt å oppfordra til toleranse. Det siste fell ofte naturleg når ein i telefonsamtalar o.l. får høve til å gje saklege utgreiingar. Viss ein får spørsmål om sensitive ord som ”neger”, kan ein svara på dei etter dette mønsteret: ”Nokre oppfatar det slik, andre slik, slik er ordhistoria. Om ein vel å bruka ord som somme reagerer negativt på, er meir eit spørsmål om folkeskikk enn om filologi.”

² Debatten om ordet ”neger” i norske medium 2000-2001 er utfyllande resymert og drøfta i Gullestad 2002 s. 174-217.

³ Søyby 2001.

⁴ Seksjon for leksikografi ved Institutt for nordistikk og litteraturvitskap, Universitetet i Oslo, som har ansvar for *Nynorskordboka* og *Bokmålsordboka*.

Her vart ei amerikansk ordbok¹ framheva som føredøme, av di ho er utstyrt med eit avsnitt i bruksretteleinga som handlar om sårande og fornærmande ordbruk generelt. Men artikkelforfattaren går lenger. Han peiker på at bruken av ordet *neger* er problematisert i siste utgåve av eit norsk leksikon, siterer lista over samansetningar til *neger* i *Tanum* (1996)² og avsluttar med følgjande kraftsats:

Samtlige ordbøker sprer altså det som ifølge «STORE NORSKE» er en «rasistisk og nedsettende term», uten å komme med så mye som en antydning om at ordet bør unngås. Her har forlag og ordbokforfattere en jobb å gjøre. Kirke- og undervisningsministeren bør pålegge dem å begynne med en gang.

Denne artikkelforfattaren krev ei normativ handsaming av personnemne med tilhøyrande samansetningar. Slik eg les han, gjeld det både lemmautval, definisjonsutforming og redaksjonell kommentar (særleg av den typen som ofte blir kalla stilmarkørar). Kravet er ikkje avgrensa til spesielle typar ordbøker, men sidan han nemner SLM/INLs ordbøker, er det vel først og fremst handordbøker for gjennomsnittsbrukaren artikkelforfattaren har i tankane.

Dette er krav ein lett kan oppfatte som pålegg om at ordbøker må vere ”politisk korrekte”. Implikasjonen er at ordboksredaktørar i ei god saks teneste bør underslå opplysningar om faktisk språkbruk. Eit slikt krav vil i sin tur vekkje spontan protest hos dei fleste sanningskjære og deskriptivt orienterte leksikografar.

Men når hansken først er kasta, kan ein også sjå dette som er eit velkome høve til å sjå nærare på behandlinga av einskildord og uttrykk for folkegrupper i nokre ordbøker for nordiske språk. Denne artikkelen er ein freistnad på eit slikt oversyn.

2. Den ideelle ordboka

Først nokre allmenne synspunkt.

Det har vel vore ukontroversielt å seie at eit mål på *den gode ordboka*, anten ho er eittspråkleg eller tospråkleg, er at ho er allment

¹ Random House «Webster's College Dictionary».

² ”*neger*-aktig (adj), -arbeid, -barn, -befolkning, -blod, -dans, -diskriminering, -folk, -frigjøring, -gutt, -handel, -himmel, -hirse, -hytte, -høvding, -jente, -konge, -korn, -kunst, -kvarter, -kvinne, -kyss, -land, -landsby, -leppe, -marked, -marknad, -melodi, -munn, -musikk, -orkester, -pakk, -pepper, -pike, -plantasje, -problem, -rase, -sanger, -slave, -slaveri, -språk, -spørsmål, -stamme, -stat, -svart, -tjener, -tropper fl. negervenn, -vennlig, -vennlighet, -vise”. Tanum, siste utgåve.

godteken av brukargruppa. Eg har ofte sagt det sjølv. Den ideelle eittspråklege ordboka kan samanliknast med ein serie med likningar, der oppslagsordet er ekvivalent med definisjonane, slik dei er illustrert i bruksdøma, og der det er allment godteke frå brukarhald at redaksjonen har løyst alle likningane riktig.

Denne samlinga av språklege likningar gjev til saman eit bilete av ein kultur, både i denotativ og konnotativ forstand.

Ei slik ordbok vil alltid vere sentrert om samfunnet ho speglar. Den viser det biletet som den aktuelle gruppa språkbrukarar har av verda, og også korleis dei oppfattar både seg sjølve og andre folkegrupper. Graden av etnosentrisitet vil variere, alt etter kor homogen språkbrukargruppa er, men det sannsynlege er at ordboka gjev eit spegelbilete som den sterkaste delen gruppa trivst med.

Endå om ei ordbok er strengt deskriptiv i høve til subjettet sitt, tyder ikkje det at utvalet av oppslagsord, utforminga av definisjonar eller utvalet av illustrerande bruksdøme speglar ein kultur utan haldningar, verdiar, fordømmar og vrangførestellingar. Dessutan vil ordboka vere tidsbunden, og innhaldet er sjølvstøtt merkt av det.

Den etnosentriske ordboka fungerer heilt utmerka i eit monokulturelt samfunn. Den kritikken mot norsk ordbokspraksis som vart referert i innleiinga, kan ein forstå som ein påstand om at norsk språk ikkje lenger speglar eit monokulturelt samfunn, og eit krav om at ordboksredaktørar må ta følgjene av det. For ordboksredaktørane blir så spørsmålet om dette er rett, og i så fall korleis dette skal handterast ordboksfagleg.

Dette er kanskje banalt, men det er nødvendig å vere klar på dette punktet, av di den deskriptive intensjonen med eit ordboksarbeid kan bli sett fram som prov på at resultatet er verdinøytralt. Slik går det ikkje an å resonnerer. Den fullkomne deskriptive ordboka vil tvert om i definisjonane sine spissformulere det typiske, også for ord og uttrykk som blir brukt nedsettjande. Føremålet er jo å gje eit sant bilete av språket i bruk.

Ordboksredaktørar flest er likevel nøyaktige og varsame fagfolk, og ser atterhald som ei større dygd enn det å gje full vekt til meir eller mindre tidsbundne konnotasjonar. Derfor er det lite temperament å finne i ordboksdefinisjonar, også for ord som er knytte til kjensleladde livsområde.

3. Nemningar for folkegrupper

Den største gruppa med nemningar for folkegrupper er nasjonalitetsord av typen *svenske, danske, tyskar, franskmann*. Slike ord er i utgangspunktet denotative og derfor først og fremst verdinøytrale, enda om bruksdøme kan vitne om rikeleg med haldningar.

Utgangspunktet for den norske ordboksdebatten våren 2001 var ordet *neger* med samansetningar. Dette er ikkje eit nasjonalitetsord, men eit ord for folk med ein viss utsjånad, som igjen først og fremst er assosiert med ein verdsdel og det nordmenn måtte vite om livsvilkåra der.

For å få sett bruken av dette ordet i norsk i relieff har eg også undersøkt ordboksbehandlninga av nemne for nokre andre folkegrupper som lenge har hatt heimstadrett i nordiske land, utan å nokon gong vere i fleirtal. Dette er utvalet av ord (på nynorsk) som eg har jamført med:

finn, lapp, same; jøde; rom(ani), sigøynar, tater

Nokre synonym til ordet *neger* er også teke med, nemleg

afro-amerikanar, nigger, svart(ing)

Også ordboksutvalet går utover norske ordbøker og ordlister. Debatt om språkbruk som speglar haldningar til andre folkegrupper er ikkje noko særnorsk fenomen. Nettopp når det gjeld ordet *neger*, kan det vere grunn til å rekne med kulturimport, og den er vel truleg fellesnordisk. Derfor har eg teke med nokre svenske ordbøker.

Ordboksutvalet er ikkje så representativt som det burde ha vore, for det har vore styrt av kva eg hadde for hand. Dette er dei ordbøkene eg har sett på:

Norsk: NOB, BOB, NIO

Svensk: LSO, NFSO, SNO, SAOB

For sjølve ordutvalet har eg også sett på eit par skuleordlister som er i vanleg bruk i Noreg, nemleg HNO og EO.

Kritikaren vår framheva ei amerikansk ordbok, *Webster's College Dictionary*, som mal på god ordboksrettlegg. Det står ikkje kva for utgåve han bruker, men for ordens skyld har eg også sett på behandlinga av ekvivalentane til ordlista mi i følgjande engelskspråklege ordbøker:

Britisk: NOSD, CIDE, OED, COD

Amerikansk: MW, WNTCD

Både dei nordiske og dei engelskspråklege ordbøkene er ulike i alder og storleik, og som sagt ikkje utvalde etter noko vitskapleg kriterium, men på den andre sida er dei mykje brukte og har stort sett godt ord på seg, så denne vesle undersøkinga kan vel i alle fall gje nokre peikepinnar om korleis det står til.

4. Eit mål på normativitet

Det er skilnad på normativ intensjon hos ein ordboksredaksjon og normativ funksjon av ordboka. Ei ordbok som er aleine på ein marknad, vil t.d. alltid ha ein normativ – og standardiserande – funksjon, same kor deskriptivt arbeidet er utført. Ordboksomfang og alder på målgruppa må også reknast med. Dess yngre brukargruppe, dess sterkare normativ funksjon.

Om vi for moro skuld skulle gje dette resonnementet formeloppsett, kunne vi seie at normativitetsgraden (N) av ei ordbok er omvendt proporsjonal med alder (A) på målgruppa, multiplisert med omfanget av ordboka eller ordlista – det vil seie tal på oppslagsord i tusen (O):

$$N = 1/(A \times O)$$

Ei ordbok for tiåringar med 10000 oppslagsord ville dermed få normativitetsgrad

$$N = 1/10 \times 10 = 0,01$$

medan eit ordboksverk på 300 000 oppslagsord for vaksne i alderen 20-80 ville få normativitetsgrad

$$N = 1/50 \times 300 = 0,00017 \text{ (føresett jamn aldersfordeling)}$$

Det vil seie at den hypotetiske skoleordlista har ein 60 gonger høgare normativitetsgrad enn det store akademiske ordboksverket.

Dette taleksperimentet bør vel ikkje takast for alvorleg, men det illustrerer eit poeng som eg står ved – nemleg at ansvarlege redaktørar ikkje kan fråskrive seg ansvar for korleis dei val ein gjer i ordboksredigeringa, verkar inn på målgruppa, endå om resultatet ikkje er til-sikta. Å setje opp ein språkmal for barn og unge krev og skal krevje varsemnd og omtanke, også når det gjeld konnotative aspekt ved språket.

5. Kva kategoriar i ordartikkelen kan normerast i høve til sensitivt ordtilfang?

Ei ordbok som ikkje skal vere altomfattande, må velje bort ein del stoff i dei kategoriane som er relevante her, nemleg lemma, tydingar og stilmarkørar. Dess stuttare ordboka er, dess færre opplysningskategoriar har ho. Rettskrivingsordlister har som regel nakne oppføringar, med minimale tydingsopplysningar og ingen stilmarkørar.

I denne samanhengen har det også interesse å sjå på om, og eventuelt korleis, ordutval eller redaksjonell behandling av nemne for folkegrupper er kommentert i føreord, brukarretteiing og liknande. Eg tek dette først.

5.1 *Kommentar til ordutval og redaksjonell behandling i føreord eller bruksretteiing*

Ordutval: Eg har sett på generell og spesifikk kommentar til ordutval i dei ordbøkene eg har i papirutgåve (nettutgåvene legg diverre ikkje ut føreord og bruksretteiingar). Mest alle kommenterer lemmautvalet generelt¹, ofte i høve til utvalsmetode eller brukarbehov. Ingen av dei kommenterer spesielt nemne for folkegrupper, bortsett frå BOB, som nemner at innbyggjarnamn er medtekne. COD gjev att forordet til første utgåve (1911), der det heiter at "we admit colloquial, facetious, slang, and vulgar expressions with freedom" (s. viii), men det er vel tvilsamt om redaktørane hadde i tankane den ordgruppa det er tale om her.

Tanum, som har eit svært høgt tal oppslagsord, skil seg ut ved å insistere på at ordtilfanget i seg sjølv er nøytralt:

Ordboka legger fram ordtilfanget uten å ville øve press i noen retning. Ordene står der, og det er brukeren selv som må avgjøre hvilke som passer best i hver situasjon, enten de er hjemlige eller fremmede, nye eller gamle, sjargongpregede eller høytidelige, vitenskapelige eller populære (s. VII).

Definisjonar: Ingen av ordbøkene nemner spesielt vanskar eller spesielle omsyn i høve til definisjonar for den relevante ordgruppa. I den

¹ BOB COD EO HNO NIO NOB NOSD WNTCD LSO.

grad definisjonen er kommentert, gjeld det artikkeloppsett (tydingsordning), definisjonsformat og definisjonsspråk.

Stilmarkørar: Bruken av stilmarkørar er omtala i forordet hos fleire¹. COD har stilmarkørar, men omtalar ikkje bruken i føreordet. Dei norske skoleordlistene² og den svenske barneordboka (NFSO) har ikkje stilmarkørar.

Ingen kommenterer spesielt stilmerking for ord som er frårådde eller som ein bør vere varsam med å bruke. Redaktøren av NIU markerer derimot at stilmarkeringane berre er rettleiande: ”Det er ikke ordbokens hensikt å låse ordene fast til en plass på stilskalaen” (s xx).

Av dette framgår det at dei ordboksredaksjonane som eg har kunna kike i korta, har vore temmeleg samstemte. Dei er atterhaldne med å kommentere eigen praksis og varsame med å krevje status for dei råda dei gjev. Den eksplisitte rådgevinga om bruk og bruksmåte som vart kravd av ordboksredaktørar generelt, har såleis ingen tradisjon i norsk leksikografi, eller i jamføringstilfanget.

5.2 Lemmautval og definisjonar

Her er det naturleg å dele inn orda i nær-synonym-grupper. Eg har laga eit oppsett i tabellform (tabell 1–5) over oppføringa i dei ordbøkene eg har sett på, og refererer til den for detaljar. Tabellane siterer oppslagsord, definisjon, og eventuell redaksjonell kommentar. Her vil eg stutt kommentere poeng som peikar seg ut i behandlinga av kvar ordgruppe.

afrikanar, neger, nigger, svart(ing) (tabell 1)

Ordet *afrikanar* er oppslagsord i alle ordbøker. Det vanlegaste hyperonymet er ”person”, både i dei nordiske og dei engelskspråklege ordbøkene, men BOB og NOB legg til ”særleg neger”.

Dei nyare ordbøkene har med *afro-amerikanar*, som ein person av afrikansk avstamning frå USA. BOB og NOB har ”neger” som hyperonym, medan dei øvrige ordbøkene unngår det ordet. Til jamføring har NOSD Afro-caribbean, ”of people from ...”; WMCD ”of black descent”.

¹ BOB xiii; LSO pkt 2.8; NIO pkt 5.2; NOB xvii; NOSD ix, xi

² EO, HNO.

Alle ordbøkene har *neger* (*negro*) som oppslagsord med unntak av NFSO, den ferskaste barneordboka. Eg har ikkje funne eit einaste ord i den som nemne for mørkhuda menneske. Dei nyare norske ordbøkene nemner hudfarge og opphavsregion. To litt eldre ordbøker, COD og SAOB¹, går i detalj om utsjånaden til denne folkegruppa på ein måte som neppe ville bli kopiert i ei moderne ordbok. Den nyaste amerikanske ordboka har den kommentaren at ordet kan verka støytande ("offensive"), medan den engelske (CIDE) reknar det for gammaldags ("dated").

Når det gjeld ordet *nigger*, så er det sløyfa i alle ordbøkene og ordlistene for barn og ungdom som eg har sett på. I dei noko større ordbøkene som har det med, blir det karakterisert som nedsetjande av alle med unntak av SAOB, som under *nigger* berre viser til oppslagsordet *neger*. Men graden av fordømming er mykje sterkare i dei engelskspråklege ordbøkene enn i dei nordiske.

Ordet *svarting* er kome med i NOB og BOB, og er nemnt som nedsetjande når det blir nytta som synonym til *neger*. Det er ikke med i barneordbøkene eller skuleordlistene. Det er annleis med *black* (eller *Black*), som tydeleg blir oppfatta som nøytralt i engelsk og amerikansk engelsk, og der er definert om lag som dei norske ordbøkene definerer *neger*. Dette er det mest påfallande skiljet i behandlinga av desse orda.

finn, lapp, same (tabell 2)

Når det gjeld *finn, lapp, og same* så er *finn* som synonym for *same* tydeleg ein norsk bruk. Det er ikkje med i EO og stilmerkt som "mest dial." i BOB. I WNTCD, som har det med, er "a member of any of the peoples speaking a Finnic language" ei subsidiær tyding etter "a native or inhabitant of Finland", medan COD berre har den sist nemnde tydinga.

Ordet *lapp* er det mest utbreidde, og også det som ser ut til å ha dei mest negative konnotasjonane knytte til seg, jf definisjonane til COD og WNTCD. Enda om definisjonane kan ha overvintra frå tidlegare utgåver, passerte dei revisjon på 60- og 70-talet. NOB og BOB legg opp til at nemninga er utdatert: "eldre nemning på same".

Vi ser at nemninga *same* førebels ikkje er kome inn i dei engelskspråklege ordbøkene. SAOB kan etter sine redigeringsreglar ikkje definere breitt under dette oppslagsordet, for det er alt gjort under *lapp*, men ordboksverket har ein utførleg merknad om kva status ordet har

¹ Artikkelen *neger* var ferdigredigert i 1948.

blant samane. Denne merknaden viser at også dei store ordboksverka må tilmåta konvensjonane for å ta omsyn til haldningsendringar.

rom(ani), sigøynar, tater (tabell 3)

Her er det tale om fleire folkegrupper, men dei har før i sine stor-samfunn ofte vore rekna som ei. Det er verd å merkje seg at dei svenske ordbøkene her nemner at ordet tater er eller kan brukast nedsetjande, medan dette ikkje kjem fram i dei norske ordbøkene. Ein finn *tater* som oppslagsord i alle skoleordlister, gjerne med samansetninga *taterfølgje*.

Når det gjeld orda *rom(ani)*, og *sigøynar* så er det tydeleg at ønske frå folkegruppa sjølv om kva nemning som skal brukast, har slege inn både i Norden og i England og USA, utan at ein derfor avviser dei eldre nemningane. Hovuddefinisjonane står framleis under *sigøynar/ gypsy*. Og det er igjen dei to eldste engelsk-språklege ordbøkene som merkjer seg ut med de mest inngåande omtalen av utsjånad og levesett.

jøde (tabell 4)

Dette ordet er eit interessant døme av di det ikkje er blitt bytta ut med ei forskjønande nemning, trass i at det hadde mykje meir negative konnotasjonar knytt til seg før enn det har no. Ordet står utan stilmarkør i nyare nordiske ordbøker og ordlister, som oftast med dobbel definisjon, ein som gjeld geografisk og historisk opphav, og ein som gjeld konfesjon. Dei eldre tydingane, der ordet er synonym til ”pengeutlånar”, er ikkje i vanleg bruk lenger. Ordet *jøde* kan såleis stå som døme på eit ord som har overlevd mange år som nedsetjande nemning, og igjen først og fremst står fram som denotativt.

SAOB har ein artikkel på *jude* med svært mange samansetningar (ferdig redigert 1934). Der er dei tradisjonelle negative tydingane med, som så vidt er tangert av Aasen (sjå tabell 4). Det er tydeleg at Ivar Aasen har kome over ordet i norske målføre berre som nemning for ”gjerrigknark”¹.

¹ Sidan jødar fekk fritt tilgjenge til å busetje seg i Noreg først i 1851, er det ikkje å undrast over at den denotative tydinga (som fanst i dansk) ikkje var dokumentert i Aasens talemålstilfang.

Det er verd å merkje seg at dei engelskspråklege ordbøkene handterer desse eldre tydingane litt ulikt. Ein kan knapt lese eldre engelsk litteratur utan å kome over ei eller anna utgåve av Shylock, og dermed følgjer den metaforiske bruken med på lasset. For amerikansk engelsk er det tale om eit verb, *to jew*, som ikkje er nemnt i dei engelske ordbøkene. men som den amerikanske ordboka åtvarar sterkt mot.

6. Samansetningar

Det har ofte vore påpeikt at konnotasjonar til eit ord avslører seg i samansetningane som ordet inngår i. Det gjeld ikkje minst konnotasjonar som liberale og opplyste moderne menneske ikkje identifiserer seg med. At dette stemmer, ser ein både av samansetningane til *neger*- som Tanums rettskrivingsordliste fører opp, og av samansetningane som følgjer etter *jud-*, *jude-*, *juda-* i SAOB.

Når det gjeld Tanum, så står samansetningane nakne, og rekkja må tale for seg sjølv. Den har jo alt vekt negativ åtgåum (Søbye 2001).

Når det gjeld samansetningane til *jude-*, trur eg ikkje det kan innvendast noko mot redigeringsmåten til SAOB i høve til materialutnyttinga. Arbeidet er sikkert utført like pertentleg nøyaktig som alt anna i dette ordboksverket. Redaktøren har vore nøye med å stilmerkje dei mest negative tydingane og samansetningane. Likevel kan ein i "eftertankens kranka blekhet" spørja seg om dei mest negative samansetningane måtte vere med. Dei er med på å gje eit heilskapleg bilete av svensk ordtilfang gjennom tidene, men lista kan også lesast som eit arsenal til framtidig bruk, velsigna og autorisert av si tids fremste autoritetar på svensk språk som ekte, svenske ord. Dei same tankane må nødvendigvis melde seg i høve til den norske samansetningsrekkja på *neger-* i Tanum. Også strengt og utførlege deskriptive ordboksverk som t.d. *Norsk Ordbok* vil etter mi meining måtte vurdere dette aspektet ved utval av samansetningar, mellom anna av di talet på samansetningar i nordiske språk er potensielt uendeleg og den redaksjonelle handsaminga må avgrensast. Dermed slepp ein ikkje unna å ha kriterium for utval og omtale.

Det kan vere på sin plass å sjå på kva norske ordbøker tek med av samansette ord der førsteleddet nemner ei folkegruppe nordmenn stort sett ønskjer å stå på god fot med. Korkje *svenskehandel* eller *svenskevits* er oppslagsord i NOB eller BOB¹. Dette kan ikkje grunnjevast med at orda er sjølvforklarande.

¹ Begge ord fekk meir enn 100 tilslag ved søk i norske nettsider 01.02.02 (Google).

7. Utviklingsdrag i behandlinga av nemningar for folkegrupper i nordiske ordbøker

Her blir det frå mi side snakk om inntrykk, for noka brei vitskapleg undersøking er dette som sagt ikkje.

- Eit viktig inntrykk er at redaksjonane generelt er atterhaldne med bruk av stilmarkørar. Det kan vere av plassomsyn, men eit anna omsyn som er blitt nemnt for meg¹ er at haldningar rundt i landet er ulike, og redaktørar ønskjer ikkje å dytte sine preferansar på andre. Sitatet frå føreordet til Tanum – som elles har følgd den ordboka sidan første utgåve – dekkjer nok det som har vore den vanlege haldninga til mange norske ordboksfolk, nemleg at det ikkje er orda det er noko gale med, men menneska som bruker dei, og det kan ikkje ein ordboksredaktør ta ansvar for. Ordbøkene berre opplyser om kva som finst og har vore brukt. Det er vanleg å peike på at mest alle substantiv kan brukast nedsetjande med *din* framfor og utropsteikn etter. På dette punktet skil nok norsk ordbokstradisjon seg noko frå engelskspråkleg, som ser ut til å vere meir eksplisitt i åtvaringar mot støytande språkbruk.
- Eit anna inntrykk er at det er ein viss motstand, i alle fall på norsk side, mot å vere ”politisk korrekt” berre fordi det plutselig blir kravt utanfrå. Ein viser til røynslene med forskjønande nemningsendringar i høve til fysisk og psykisk sjukdom, der dei nye nemningane etter kort tid blir opplevd som like diskriminerande som dei gamle, og må bytast ut på ny.²
- Eit tredje inntrykk er at svenske ordbøker – eller ordboksredaktørar – no legg meir vekt enn norske på å ikkje marknadsføre nemningar eller tydingar som er uønskte av dei nemninga gjeld for. Det kan vere eit redaksjonelt slumpetreff, påfallande er det i alle fall at ei moderne barneordbok heilt manglar ord for personar med mørk hudfarge.

Problemet med ordet *neger* er i ein viss grad kome til Norden utanfrå. Det blir motsvar for både *negro* og *nigger* og får dobbel dose med negative konnotasjonar. Frå ordlagingsssynsstad vil det vere synd å avskrive ordet, for det er betre eigna til å lage samansetningar med enn noko anna (nær-)synonym. Det er for tida ulike meiningar blant farga nordmenn om kva for nemning som er den mest ønskjelege. I mellom-

¹ Av redaktør for NIO og kollega ved Seksjon for leksikografi og målføregranskning, Tor Guttu, i samtale umiddelbart før symposiet der innhaldet denne artikkelen vart presentert som føredrag i februar 2002.

² Døme er nemningsendringar som *vanfør* > *handikappa* > *funksjonshemma*, eller *galen* > *sinnsjuk* > *psykisk sjuk* osv.

tida får både ordboksredaktører og andre føle seg fram, vere opne for at verda endrar seg, og la desse endringane få sin rettkomne plass i ordbøkene når tida er inne.

8. Konklusjon

Som nemnt er nasjonalspråkordbøker ofte etnosentriske, og speglar (ofte uutsagde) haldningar i fleirtalskulturen. Desse haldningane kjem tydelegast til uttrykk i korpuset av samansetningar.

I norske ordboksmiljø er det sterk redaksjonell tradisjon for å prøve å framstå som mest mogleg sakleg og nøytral. Men dette kan også tolkast som eit ønskje om å unngå å ta stilling til tilfanget.

Det er mogleg at denne praksisen ikkje lenger strekk til. Samfunnet er etnisk og kulturelt meir samansett enn det var, også i Norden. Slikt blir det høgare konfliktpotensial av, og krangel byrjar som kjent med ord. Spørsmålet blir då om ordboksredaktører skal vere med på å førebygge krangel ved å gje råd om språkbruk.

Dette er etter måten nye tankar i Noreg, men i samfunn med lengre røynsle enn vår, som til dømes USA, har det vorte vanleg at ordbøker ikkje berre opplyser om tyding og bruk, men også gjev råd om folkeskikk. Norsk språkråd må vel seiast å vere inne på den vegen i handteringa av lista frå NRK Østlandssendingen (Norsk språkråd 2001). Ein annan og meir ope normativ framgangsmåte er å sløyfe ordtilfang som kan fremje konflikt. Ordbøkene som ALLEX-prosjektet¹ har gjeve ut², tek ikkje med nedsetjande nemningar for folkegrupper som er busette i Zimbabwe³.

Det å skulle ta slike omsyn blir ofte presentert som ein prinsipiell konflikt mellom (vitskapleg og objektiv) deskriptivitet versus (politisk, uvitskapleg) normativitet. Men så enkelt er det ikkje. Samfunnet endrar seg og haldningane likeins, jamfør behandlinga av *lapp* og *same* i SAOB. For ordboksredaksjonar, som er avhengige av å stå i dialog med brukarane sine for å halde oppe tilliten til eigne produkt, kan ein sjå

¹ African Languages Lexical Project (1992–), eit samarbeidsprosjekt mellom universiteta i Göteborg, Oslo og Zimbabwe til no finansiert av norske styresmakter (gjennom NUFU) og svenske (gjennom SIDA).

² *Duramazwi reChiShona* (1996); *Duramazwi Guru ReChiShona* (2001); *Izichamazwi Sesindebele* (2001).

³ Ikkje nemnt i føreorda, men internvedtak i redaksjonen, og grunngjeve med den svært sterke normative funksjonen som desse ordbøkene ville få andsynes språk som førebels ikkje er fullt utvikla som standardspråk. Stadfest på direkte spørsmål til hovudredaktørane i januar 2002.

dette som spørsmål om å gje meir vekt enn ein før har gjort til ein eksisterande kategori, nemleg bruksmerking, som lett kan utvidast til rådgjeving om høvisk og høveleg språkbruk. Stilmarkøren ”offensive” er etter måten ny i angloamerikansk leksikografi. Dersom våre språk-samfunn no treng å bli fortalde at visse personnemne blir oppfatta som støytande av dei det gjeld, så bør vel ein ordboksredaktør kunne ta det til etterretning utan at objektiviteten i verket blir krenkt. Å ta opp spørsmålet om slik språkrådgjeving i føreord og brukarretteiingar burde også bli opplevd som uproblematisk; det dreiar seg jo berre om å gjere greie for eigen praksis.

Vanskane blir større når ein kjem til ordutval og definisjonar. Her nyttar det ikkje å gå mekanisk fram. Det kan hende at største vansken er å formulere problemet. Når ein først har gjort det, bør det la seg gjere for kvar redaktør finne redaksjonelle retningslinjer som høver til den aktuelle ordboka.

Det har vore nemnt at det å gripe til endring av nemning for å unngå konnotasjonane som hefter ved ei eksisterande nemning, er ei utilstrekkeleg løysing på eit gammalt problem, og det er sant. Slik praksis blir somtid karakterisert som ordmagi, og i ein viss mon er det vel det. Ein blir jo ikkje kvitt dei fysiske særdrag som gjer at ein del menneske kan samlast under ei gruppenemning, anten det gjeld helse, utsjånad eller anna.

Men slik nemningsendring kan også vere uttrykk for ei reell haldningsendring mellom språkbrukarane. Dessutan vil slik nemningsendring verke i ein periode, først og fremst av di det blir godteke av dei det gjeld. Dei får ein sjanse til å skape nye konnotasjonar til den nye nemninga. Vi tenkjer ikkje på ein mentalt funksjonsfrisk og arbeidsfør rullestolsbrukar når – eller om – vi bruker ordet *krøpling*. Og kven ville i dag karakterisere eit multifunksjonshemma barn som ein *bytting*? Desse orda er blitt ufarlege element i språk- og mentalitetshistoria i Norden, nettopp av di andre nemningar, som ber andre førestellingar med seg, har fått ta over. Slike endringar er det avgjort relevant å fange opp i ordbøker.

Når det gjeld nemne for folkegrupper med opphav utanfor Norden, er det rimeleg å halde fram med å høyre på dei det gjeld. Førebels er debatten berre så vidt i gang i Noreg, og meiningane ser ut til å vere delte, om avisinnlegga i 2001 og 2002 er noko å gå etter.¹ Uavhengig

¹ To markerte norske debattantar med ulikt syn på saka er Manuela Ramin-Osmundsen, dagleg leiar ved Senter mot etnisk diskriminering, og standup-komikaren Johan Golden, som bår er farga.

av utfall og private synspunkt vil det vere relevant for ordboks-redaktørar å registrere endringar og ta omsyn til det slik at ordboka eller ordlista gjev full nytte for dei som skal bruke henne.

Litteraturliste

Ordbøker

- BOB *Bokmålsordboka. nettutgaven.*
(<http://www.dokpro.uio.no/ordboksoek.html>)
- CIDE *Cambridge International Dictionary of English.* nettutgåve 2001 (http://dictionary.cambridge.org/cmd_search.asp)
- COD Fowler, H. W. and Fowler, F. G. 5th ed. Revised by E. McIntosh (1964): *The Concise Oxford Dictionary.* Oxford University Press. Oxford.
- EO Taule, Ragnvald (1999): *Escolas ordbok. Nynorsk.* Escola forlag. Garnes.
- HNO Hellevik, A. (1996): *Nynorsk ordliste. Større utgåve.* 8. utg. Det Norske Samlaget. Oslo
- LSO Gellerstam, M., Norén, Kerstin och Birbrajer, Julian (1992): *Lexin. Svenska ord med uttal och förklaringar.* 2. upplagan. Skolverket – Norstedts förlag. Uppsala.
- MWCD *Merriam-Webster Collegiate Dictionary.* Nettutgåve.
(<http://www.m-w.com/dictionary.htm>)
- NFSO Ernby, Birgitta, Gellerstam, Martin och Malmgren, Sven-Göran (2001): *Norstedts första svenska ordbok.* Norstedts Ordbok.
- NIO Guttu, Tor (1993): *Norsk illustrert ordbok. Moderat bokmål og riksmål.* Kunnskapsforlaget. Oslo.
- NOB Hovdenak et al (1993): *Nynorskordboka.* 2. utg. Det Norske Samlaget. Oslo. nettutgåve
(http://www.dokpro.uio.no/ordboksoek_nynorsk.html)
- NOSD Hawkins, Joyce M. (1993): *The New Oxford School Dictionary.* Oxford University Press. Oxford.
- SAOB *Svenska Akademiens Ordbok.* (A-sälta). nettutgåve
(<http://g3.spraakdata.gu.se/saob/>)
- Tanum Vannebo, K.I. (1996): *Tanums store rettskrivningsordbok. Bokmål.*
- WNTD Webster, N.; rev. McKechnie, J. L. (1971): *Webster's New Twentieth Century Dictionary.* Unabridged 2. ed. The World Publishing Company. Cleveland and New York.

Annan litteratur

Gullestad, Marianne 2002: *Det norske sett med nye øyne*. Universitetsforlaget. Oslo.

Søbye, Espen 2001: Når man snakker om "neger". I: *Dagsavisen* 10.2. 2001

Norsk språkråd: *Årsmelding 2001*. Vedlegg 4: Retningslinjer som sekretariatet skal følgja i rådgevinga når det kjem spørsmål om tyding og bruk av sensitive ord for grupper av menneske

Førekomst og behandling av ein del ord for folkegrupper i eit utval ordbøker

1. afrikanar, afro-amerikanar, neger, nigger, svart(ing)

ordbok	oppslagsord	definisjon	kommentar i ordboka
COD	African	native of Africa	
NOSD	African	an African person	
LSO	afrikan	person frå Afrika	
NFSO	afrikan	en afrikan är en pojke eller man frå Afrika	
SAOB	afrikan	inföding l. inbyggare i Afrika	
NOB	afrikanar	person (sær l. neger) frå Afrika	
Skard	afrikanar		
BOB	afrikaner	person, særlig neger, fra Afrika	
NIO	afrikaner	person fra Afrika	
BOB	afroamerikaner	neger fra USA	
NIO	afroamerikansk	.. befolkning: de svarte i Amerika (sær l. USA)	
MWCD	Af-ro-Amer-i-can	an American of African and especially of black African descent	
NOSD	Afro-Caribbean	of Caribbean (especially West Indian) people whose ancestors came from Africa	
BOB	neger	person som tilhører el. opprinnelig kommer fra folkeslag med svart el. mørkebrun hudfarge som befolker Afrika sør for Sahara	(gj ty. og fr fra sp el port. negro 'svart')
LSO	neger	person som tilhör en folkgrupp med svart hy	
NIO	neger	person som tilhører eller stammer fra den mørkhudete befolkning i Afrika syd for Sahara; farget; sort	
NOB	neger	person som høyrer til el. opphavleg kjem frå den ueinsarta folkesetnaden med svart el. mørkebrun hudfarge som bur i Afrika sør for Sahara .	(gj ty. og fr fra sp og port. negro 'svart')

SAOB	neger	manlig individ tillhörande den människoras som är inhemsk i Central- o. Sydafrika o. som bl.a. kännetecknas av mycket mörk (stundom chokladbrun) hy, ulligt, krusigt hår, bred, platt näsa o. tjocka läppar; äv. (utom i ssgr numera bl. i icke fackmässigt spr.) allmänrare, med inbegrepp av andra mycket mörkhyade folkstammar (i sht i Australien o. södra Asien); äv. (i sht i pl.) utan avseende på kön; "svart", "svarting";	jfr austral-, fullblods-, halv-, kreol-, papua-neger m. fl. -amerikanska, -anlete, -arbetare, -arbete, -artad, -barn, -befolkning, -betjänt, -blod, -by, -byting, -böna, , -dans, -dansös, -darr, -drag, -durra, -emancipation, -engelska, -flicka, -folk, franska, -fråga(n), furste, -förtryck, -gata, -gosse, -grannlåt, -handel, -handlare, -hirs, -holländska, -huvud, -hydda, -hytta, -höna, -höns, -hövding, -kaffe, -kock, -koja, -komiker, -korn, -krullig, -kvarter, -kypare, -kyrka, -kyss, -land, -liknande, -lukt, -läpp, -marknad, -melodi, -mission, -missionär, -musik, -nation, -näsa, -olja, -peppar, -plantage, -pojke, -ras, -republik, -restaurang, -rike, -skepp, -skola, -slav, -slaveri, -slavinna, -språk, -stad, -stam, -stat, -sång, -sångare, -tjänare, -trupp(er), -typ, -unge, -uppror, -visa, -vän,
SNO	neger		-boll, -korn, -kyss
COD	Negro	member, especially male, of black-skinned woolly-haired flat-nosed thick-lipped African people.	
MWCD	Negro	1 sometimes offensive : a member of the black race distinguished from members of other races by usually inherited physical and physiological characteristics without regard to language or culture; especially : a member of a people belonging to the African branch of the black race 2 sometimes offensive : a person of Negro descent - Negro adjective, sometimes offensive - Ne-gro-ness ... noun, sometimes offensive	
NOSD	Negro	a member of the black-skinned race of people originally from Africa	from latin niger = black
WNTCD	negro	1a) a member of the dominant black race of Africa, living chiefly in the Congo and sudan regions; b) a member of any of the other black races of Africa, as Bantu, Hottentot, etc. 2) Any person with some Negro ancestors	

CIDE	Negro, negro	DATED someone with black or dark brown skin and typically tightly curled black hair who lives in Africa or whose family originally came from Africa	
BOB	nigger	neds: neger el. mørkhudet person	
CIDE	nigger	TABOO SLANG a black person.	This is a very offensive word when used to or about a black person by a white person.
COD	nigger	Negro	usually derogatory
MWCD	nigger	1 usually offensive, see usage paragraph below : a black person 2 usually offensive, see usage paragraph below : a member of any dark-skinned race 3 : a member of a socially disadvantaged class of persons	usage Nigger in senses 1 and 2 can be found in the works of such writers of the past as Joseph Conrad, Mark Twain, and Charles Dickens, but it now ranks as perhaps the most offensive and inflammatory racial slur in English. Its use by and among blacks is not always intended or taken as offensive, but, except in sense 3, it is otherwise a word expressive of racial hatred and bigotry.
NOB	nigger	neds: neger el mørkhuda person	
SAOB	nigger	se neger	
SNO	nigger		
WNTCD	nigger	1) a Negro. 2) a member of any dark-skinned people.	A vulgar and offensive term of hostility and contempt, as used by Negrophobes
BOB	svarting	1 person med svart hår og mørk ansiktsfarge 2 neds: neger	
NOB	svarting	1 person med svart hår og mørk ansiktsfarge 2 neds: neger	
SAOB	svart	1 n) i fråga om en människas (äv. övernaturligt väsens) hudfärg l. huvudhår l. ögon samt i anv. som ansluter sig härtill.	
CIDE	black	(PEOPLE) (a person) with black or dark brown skin, or of or for people with skin of this colour. Black is used esp. of people who live in Africa or whose family originally came from Africa	
MWCD	black	Main Entry: ² black 4 a : a person belonging to any of various population groups having dark pigmentation of the skin b : <u>AFRO-AMERICAN</u>	

WNTCD	black	7) a person of dark complexion. 8) a Negro	
NOSD	Black	a person with a very dark or black skin, a Negro	

2 finn, lapp, same

ordbok	oppslagsord	definisjon	kommentar
BOB	finn	mest dial: same fjellf- reindriftssame.	(norr finnr, uvisst opph)
NOB	finn	same (I) fjellf- .	(norr finnr, uvisst opph)
WNTCD	Finn, Fin	1) a native or inhabitant of Finland; a Finlander. 2) a member of any of the peoples speaking a Finnic language	
SNO	finne		
HNO	finn	same, kven	
BOB	lapp	eldre betegnelse for same.	(norr fl lappir, uvisst opph)
COD	Lapp	1. one of the dwarfish race of northern Scandinavia; their language; 2 (adj)	
NOB	lapp	eldre nemning på same.	(norr fl lappir, uvisst opph)
SAOB	LAPP	manlig individ tillhörande ett folk av annan ras än den skandinaviska befolkningen i allmänhet, vilket bebor de nordliga delarna av Sverige o. Norge jämte angränsande delar av Finland o. Ryssland o. varav en stor del idkar renskötsel o. för ett nomadiserande levnadssätt; i pl. om individer av detta folk utan hänsyn till kön; jfr FINNE sbst.3 3, FJÄLL-MAN, SAME	
SNO	lapp		-gentiana, -hund, -kok, -lisa, -ländsk, -ländska, -länning, -silver, -sjuka, -skrivning, -sparv, -uggla
WNTCD	Lapp	member of a people living in Lappland, having short stature, short, broad heads, high cheekbones, flat noses, and other mongoloid characteristics; before 1900 they were completely nomadic.	
BOB	same	person som hører til et folkeslag i de nordlige delene av Norge, Sverige, Finland og på Kolahalvøya.	(fra samisk)
NOB	same	person som høyrer til eit folkeslag frå Nord-Skandinavia, Nord-Finland og Kolahalvøya	(sam sápmi, akk. og gen. sámi)

SAOB	SAME	jfr SAME-FOLK(ET). jfr lapp (se LAPP, sbst.1 1).	ANMÄRKNING: Samerna själva föredra ordet same framför ordet lapp. Under senare år har användningen av ordet same ökat märkbart (i sht i tidningsspr.). De flesta av de ssgr som anförts under LAPP, sbst.1, o. hänförts till bet. 1 hos d. o. ha motsvarigheter med same ss. förled; nedan har endast ett urval anförts. (6) SAME-ALLMÄNNING, SAME-POJKE.
-------------	------	--	---

3 rom(ani), sigøynar, tater

ordbok	oppslagsord	definisjon	kommentar
MWCD	Rom	: <u>GYPSY</u> 1	
NFSO	rom		Rom är ett nyare ord för zigenare.
BOB	romani	sigøynerspråk .	(av rom, sigøynernes ord for 'mann')
NOB	romani	sigøynarspråk s d .	(utt rom>mani el. -ma'ni; av rom, sigøynarord for 'mann')
MWCD	Romany	1 : <u>GYPSY</u> 1 2 : the Indo-Aryan language of the Gypsies	
SNO	romer	zigenare, folkgrupp som utgör en etnisk minoritet i de länder där den lever.	
SAOB	ROMMANI	1) benämning på zigenarspråket; äv. om (det från zigenarspråket härstammande) tattarspråket o. (stundom) oeg., om det sv. förbrytarspråket (uppblandat med ord o. uttr. från zigenarspråket). 2) zigenare	ROMMANI-FOLK(ET). ROMMANI-DIALEKT I. ROMANI-.
COD	gipsy	Member of wandering race (called by themselves Romany) of Hindu origin with dark skin and hair, living by basket-making, horse-dealing, fortune-telling etc., & speaking a much corrupted Hindi; (playful) mischievous or dark-complexioned woman	16th c. gipcyan for Egyptian; f. supposed orig. of the race when it appeared in England in the early 16th c.
MWCD	Gypsy	1 : a member of a traditionally itinerant people who originated in northern India and now live chiefly in south and southwest Asia, Europe, and No. America 2 : <u>ROMANY</u> 2 3 not capitalized : one that resembles a Gypsy; especially : <u>WANDERER</u>	
NOSD	gypsy	a member of a people who live in caravans and wander from place to place	from Egyptian, because gypsies were originally thought to have come from Egypt
WNTCD	gypsy	member of a wandering caucasian people with dark skin and black hair, found throughout the world and believe to have originated in India; they are known as musicians, fortune-tellers etc	
CIDE	Gypsy, Gipsy, Romany	a member of a race found in parts of Europe and America who travel from place to place in caravans	
NOB	sigøynar	person som høyrer til eit vandringsfolk som opphavleg stammar frå India .	(frå slav., uvisst opphav)
BOB	sigøyner	person som tilhører et vandringsfolk som opprinnelig stammer fra India .	(fra slav., uvisst opph)
BOB	tater	1 person som tilhører omstreifende folk av ulik opprinnelse, fant 2 spøk.: rakker, røver .	(gj lty fra tyrkisk, se ta(r)tar; tidl brukt feilaktig om sigøynere)

NOB	tater	1 person som høyrer til omstreifande folk av ulikt opphav; fant, omstreifar; til skilnad frå sigøynar 2 kjeltring, rakkar, røvar din t-! .	(gj lty frå tyrkisk *tartar)
Aasen	tater	tater, zigeuner	Egentl. Tatar: En som er kommen fra Tartariet
EO	tater	person som tilhøyrer omstreifande folk av ulikt opphav	
LSO	tattare	medlem av en icke bofast folkgrupp	nedsättande
SNO	tattare	i det svenska bondesamhället nedsättande benämning på vissa befolkningsgrupper	
CIDE	traveller	British) Traveller is another word for gypsy. BRITISH New Age travellers (=people living in vehicles, without a permanent home or job) were on the road again today, looking for a place to hold their midsummer festival.	
NFSO	zigenare	zigenare är en folkgrupp som från början kom från Indien och som lever i många länder i Europa. Många av dem har levt under svåra förhållanden och t. x. inte haft vanliga bostäder.	Nuförtiden kallas de vanligen för romer
SNO	zigenare	folkgrupp, se <u>romer</u>	

4 jøde

ordbok	oppslagsord	definisjon	kommentar
LSO	jude	medlem av det folk som bodde i Palestina under Jesu tid och sedan spritts över världen	
NFSO	jude	en jude är en pojke eller man med judisk tro	
SAOB	JUDE	manlig individ tillhörande det semitiska folk som enligt bibelns utsaga härstammar från patriarken Abraham o. vars äldre historia skildras i Gamla testamentet; urspr. bl. om individ som tillhörde Juda stam 1. rike, motsatt: israelit (se d. O. 1); äv.: manlig individ (oavsett härkomsten) som bekänner sig till den mosaiska relligionen; i pl. om individer av judisk börd .. utan hänsyn till kön	jfr hebré, israelit. .. jfr halv-, korn-, panning-, reform-, schacker-, spannmåls-jude m. fl.
SNO	jude		-bröd, -kristen, -körs; judendom, judenhet
Aasen	jude	tildeels brugt om en Person, som er meget begjærlig efter Penge	Er egentlig den rette form i stedet for "Jøde" (Person af den jødiske Nation)
NFSO	judinna	en judinna er en flicka eller kvinna med judisk tro	
BOB	jøde	1 medlem el. etterkommer av det semittiske folket som i oldtiden bodde i Palestina 2 person som bekjenner seg til den jødiske religion .	(gj lty fra lat. og gr, av hebr jehudi 'av Juda stamme')
NOB	jøde	1 medlem el. ætling av det semittiske folket som i oldtida budde i Palestina 2 person som vedkjenner seg til den jødiske religionen	(gj lty jode frå lat. judaeus, gr iudaios av hebr jehudi 'person av Juda stamme'; jf lty sideform jude, norr jú>i, sv jude)
CIDE	Jew	a member of the Hebrew people whose religion is Judaism	
COD	jew	One of the Hebrew or Jewish people, or one who professes Judaism;	(transf, derog., vulg.) usurer, trader who drives hard bargains
MWCD	Jew	1 a : a member of the tribe of Judah b : <u>ISRAELITE</u> 2 : a member of a nation existing in Palestine from the 6th century B.C. to the 1st century A.D. 3 : a person belonging to a continuation through descent or conversion of the ancient Jewish people 4 : one whose religion is Judaism	
NOSD	Jew	a member of a people descended from the ancient tribes of Israel, or who believes in the religion of this people	from Hebrew – of the tribe of Judah
WNTCD	jew	1) a person descended, or regarded as descended, from the ancient Hebrews of Biblical times. 2) a person whose religion is Judaism.	to jew (verbet stilmerkt som "vulgar and offensive") (tyd: "to get the better of in bargaining")

NOSD	Jewess	(same entry as above)	
-------------	--------	-----------------------	--

5 Diverse

ordbok	oppslagsord	definisjon	kommentar
NFSO	palestinier	En palestinier är en person med arabiskt ursprung som bor i Palestina eller kommer från det området	
MWCD	Red Indian	chiefly British : <u>AMERICAN INDIAN</u>	
MWCD	redskin	usually offensive : <u>AMERICAN INDIAN</u>	
BOB	rødhud	(eng. <i>redskin</i>) indianer fra Nord-Amerika	
NOB	raudhud	(etter eng. <i>redskin</i>) (nordamerikansk) indianar	
MWCD	American Indian	: a member of any of the aboriginal peoples of the western hemisphere except usually the Eskimos; especially : an American Indian of North America and especially the U.S.	
MWCD	Eskimo	a member of a group of peoples of northern Canada, Greenland, Alaska, and eastern Siberia	
MWCD	Inuit	1 plural Inuit or Inuits a (1) : the Eskimo people of No. America and Greenland (2) : the Eskimo people of Canada b : a member of such people 2 a : <u>ESKIMO 2</u> b : the group of Eskimo dialects spoken from northwestern Canada to Greenland	
MWCD	mulatto	1 : the first-generation offspring of a black person and a white person 2 : a person of mixed white and black ancestry	

Sandro Nielsen

Overvejelser angående det leksikografiske grundlag for en elektronisk bilingval regnskabsordbog

This paper describes some selected aspects of the pre-conceptual work in connection with an Internet-based Danish-English dictionary treating the field of accounting. The emphasis is on text-dependent and text-independent functions related to the intended user group, as this relationship is crucial in the design and preparation of this type of dictionary. In contrast to existing dictionaries within this field, this is a syntagmatic dictionary with many types of information that are designed to help the user produce and translate texts. The dictionary articles will contain such types of information as grammatical information, definitions, equivalents, pronunciation, collocations, phrases, cross-references and Internet links.

1. Indledning¹

I takt med den stigende globalisering af kapital- og lånemarkederne, er der opstået et behov for at kunne sammenligne regnskabsinformationer på tværs af brancher og landegrænser. Dette er hovedårsagen til, at Folketinget har vedtaget en ny dansk årsregnskabslov, der i højere grad end tidligere love afspejler den internationale udvikling, og gør det muligt for danske virksomheder at aflægge årsrapporter efter de internationale regnskabsstandarder (IAS). For at kunne foretage en sådan sammenligning, er det nødvendigt, at danske virksomheders regnskabsinformationer foreligger på engelsk.

Ved Handelshøjskolen i Århus arbejdes der på at fastlægge det leksikografiske grundlag for udarbejdelsen af en regnskabsordbog mellem sprogene dansk og engelsk. Den planlagte ordbog er tænkt som et praktisk anvendeligt redskab, der kan hjælpe danske virksomheder med at opfylde deres stadigt stigende behov for at kunne fremlægge regnskabsinformationer på et sprogligt og regnskabsfagligt korrekt engelsk til fordel for deres respektive interessegrupper. Med henblik på, at ordbogen skal kunne bruges af så mange som muligt og være så praktisk anvendelig som muligt, er det hensigten, at den skal udarbejdes som en elektronisk ordbog, som brugerne gratis skal have adgang til på Internettet (shareware). Dette udelukker dog ikke muligheden for at

¹ Jeg vil gerne takke Richard Almind for hans konstruktive kommentarer til en tidligere version af manuskriptet.

udgive en trykt ordbog, der eksempelvis indeholder et uddrag af den elektroniske ordbog, såfremt der skulle vise sig et behov for en mere traditionel ordbogsudgave. I det følgende beskrives de foreløbige resultater af det indledende arbejde med udarbejdelsen af det leksikografiske grundlag for den elektroniske ordbog.

2. Ordbogens funktioner

Når man skal fastlægge en ordbogs funktion, er det formålstjenligt at starte med at placere ordbogen i en typologi, da dette giver et praktisk anvendeligt udgangspunkt. Betragtningerne i forbindelse med den planlagte regnskabsordbog tager udgangspunkt i en forholdsvis ny typologi i den fagleksikografiske diskussion, som tager afsæt i ordbogens funktion, i modsætning til det mere traditionelle afsæt, der bygger på lingvistiske kategorier:

The difference between the various dictionaries is what they intend to inform about, not which information type they contain. (Bergenholtz/Kaufmann 1997:98)

Udgangspunktet består af to elementer, der tilsammen udgør et hele. For det første fastlægges brugerens grundlæggende behov for at anvende ordbogen, og her opererer man med en dikotomi, nemlig tekstafhængige og tekstuafhængige funktioner. Tekstafhængige funktioner er fx reception af tekster på modersmålet eller et fremmedsprog, produktion af tekster på modersmålet eller et fremmedsprog, og oversættelse af en tekst til modersmålet eller et fremmedsprog. Tekstuafhængige funktioner omfatter tilegnelse af encyklopædisk og/eller lingvistisk viden. Fordelen ved en sådan skelnen er, at man kan udarbejde multifunktionelle ordbøger, der på én gang er udarbejdet til at opfylde en flerhed af funktioner (Bergenholtz/Kaufmann 1997:98–99).

Da ordbogen skal anvendes som hjælp til at gøre danske virksomheders regnskabsinformationer tilgængelige på engelsk, er det oplagt, at ordbogen skal være en tekstafhængig fagordbog. For at få et fast udgangspunkt for ordbogsarbejdet, og på baggrund af den ovenfor nævnte fagordbogstypologi, er det nødvendigt nærmere at fastlægge ordbogens funktioner med forskellig vægt. De foreløbige undersøgelser har vist, at det for denne ordbogs vedkommende er hensigtsmæssigt at operere med tre funktioner, nemlig:

1. Den **primære funktion**: oversættelse af danske tekster til engelsk.
2. Den **sekundære funktion**: produktion af tekster på engelsk og reception af engelske tekster.
3. Den **tertiære funktion**: a) produktion af tekster på dansk, og b) reception af danske tekster.

Disse funktioner skal sammenholdes med den intenderede brugergruppe, samt brugernes sproglige og faglige kompetence, og disse kompetencer udgør det andet element.

3. Ordbogens intenderede brugergruppe

Brugerens faglige og sproglige kompetence spiller derfor også en afgørende rolle, idet forskellige kompetencer gør, at man som bruger vil anvende en ordbog til opfyldelse af forskellige (del)funktioner. Igen er der behov for at have nogle generelle retningslinjer, man kan tage udgangspunkt i, og i den nyere leksikografiske litteratur skelnes der mellem tre overordnede brugergrupper, nemlig fagfolk, halvfagfolk og lægfolk (Bergenholtz/Kaufmann 1997:98–99). Denne trikotomi er et udmærket udgangspunkt for en fagordbog, men den kan ikke stå alene.

For at kunne sammenholde ordbogens funktioner og brugernes behov og kompetencer er det nødvendigt at udarbejde en brugerprofil over ordbogens intenderede brugergruppe. Brugerprofilen viser den intenderede målgruppes leksikografiske behov, som ordbogen skal opfylde, på baggrund af en analyse af brugergruppens faglige indsigt og fagsproglige kompetence på henholdsvis modersmålet og fremmedsproget. Den planlagte ordbogs brugergruppe udgøres af følgende undergrupper:

1. Den **primære brugergruppe**: translatører og sekretærer.
2. Den **sekundære brugergruppe**: regnskabseksperter.
3. Den **tertiære brugergruppe**: studerende og andre med interesse i danske årsrapporter mv.

Det må antages, at både den regnskabskyndige ekspert og translatøren (sprogeksperten) vil være direkte involveret i udarbejdelsen af danske virksomheders årsrapporter og anden regnskabsinformation på engelsk. En foreløbig undersøgelse har godtgjort, at udvalgte internationale revisionsfirmaer i Danmark primært foretager oversættelser af virksomhedernes danske regnskabstekster, og revisionsfirmaerne har

ofte deres egne oversætterafdelinger, hvor translatører forestår oversættelsen af teksterne i samarbejde med firmaets regnskabseksperter.

På baggrund af den leksikografiske teori og eksisterende brugerundersøgelser, kan man gå ud fra, at den **primære brugergruppe** består af personer med høj sproglig kompetence og lille til middel faglig kompetence, med det in mente, at gruppen sekretærer omfatter erfarne såvel som uerfarne sekretærer, afhængigt af hvilken type virksomhed de er ansat i, og hvor længe de har været ansat. Altså til en vis grad sproglige og faglige halveksperter. Den **sekundære brugergruppe** består af personer med høj faglig kompetence og lille til middel sproglig kompetence (modersmål såvel som fremmedsprog). Dette indebærer, at ordbogen, i forbindelse med sin funktion som produktions- og oversættelsesordbog, skal indeholde en del oplysninger angående grammatiske aspekter på fremmedsproget for at opfylde ordbogens funktioner (se fx Duvå/Laursen/Maidahl 1992:112–114, og Lindemann 2000:195). Disse oplysninger vil være relevante for både den primære og den sekundære målgruppe. Den primære målgruppe vil dog have et større behov for faglige oplysninger i form af definitioner af de danske termer end den sekundære målgruppe. For begge brugergrupperes vedkommende er der behov for faglige oplysninger til at differentiere mellem engelske ækvivalenter i de tilfælde, hvor en dansk term kan oversættes til flere forskellige engelske termer, afhængig af betydningen. Uden sådanne faglige oplysninger, vil ordbogen ikke opfylde brugernes krav.

4. Konsekvenser for ordbogens koncipering

For bedst at opfylde disse funktioner og brugernes krav skal ordbogen som udgangspunkt være en syntagmatisk fagordbog, dvs. en ordbog, der udover at behandle enkeltstående ord også behandler helheder af ord, som er forbundet med hinanden, fx fraser. Hermed adskiller ordbogen sig fra de eksisterende ordbøger inden for området, der kun i begrænset omfang behandler korte og lange sammensætninger af ord, fx kollokationer, sproglige konstruktioner/strukturer, faste udtryk og fraser/sætninger (jf. Lindemann 2000:195). Endvidere skal ordbogen udarbejdes i elektronisk form, med de øgede muligheder dette giver for leksikograferne og brugerne.

På baggrund af ordbogens brugergruppe og ordbogens funktioner, skal lemmata omfatte både fagtermer og almensproglige ord, som forekommer i regnskabstekster, således at brugernes leksikografiske

behov i størst muligt omfang kan tilgodeses. Dette er endvidere i tråd med den nyere leksikografiske litteratur:

Vi mener ikke, at kun fagord/termer skal medtages, men at det af hensyn til brugerens behov er væsentligt, at også andre ord, der er specielt relevante for det pågældende fagområde, medtages som lemmata. (Duvå/Laursen 1995:98)

Typiske eksempler på andre ord end fagord/termer er ord, der anvendes i regnskabstekster både i deres dagligdags betydning og i en speciel faglig betydning, samt ord, der volder særlige problemer ved oversættelse til engelsk, fx fordi der er flere forskellige mulige oversættelser, hvoraf kun én er rigtig i den konkrete faglige sammenhæng. Et eksempel er verbet *afslutte*, der bl.a. kan betyde 1) færdiggøre (*finish*), 2) indgå (*conclude*), og 3) gøre op (*close*).

Dette betyder for den planlagte ordbog, at leksikograferne, for så vidt angår lemmata, skal arbejde med følgende inddelinger:

1. Ordklasser, primært en traditionel grammatisk baseret kategorisering:

- substantiver
- verber
- adjektiver
- adverbier
- præpositioner
- forkortelser
- flerordstermer

2. Bøjning af ord i de forskellige ordklasser, dvs.: komparation, konjugation og fleksion.

3. Derivation

4. Kollokationer, der kan indeholde en kombination af fagtermer og almensproglige ord, som fx:

- adjektiv + substantiv, fx: *forventede brugstid, afholdte omkostninger*
- verbum + substantiv, fx: *indgå en leasingaftale*
- verbum + præposition, fx: *opgøre til [laveste værdi af kostpris], medtage under [materielle anlægsaktiver]*
- verbum + adverbium, fx: *opgøre pålideligt*

5. Fraser, der kan være dele af eller udgøre hele ledsætninger og hel-sætninger. Denne type syntagmatiske oplysninger kan illustreres med følgende eksempel, der alle viser mulige oversættelser af verbet *indregne* i forskellige sammenhænge:

grunde og bygninger er indregnet til dagsværdi = land and buildings are shown at fair value

valutareguleringer indregnes direkte på egenkapitalen = exchange differences are taken to shareholders' equity

tab på udenlandsk valuta er indregnet på egenkapitalen = foreign exchange losses at the balance sheet date were recognised in shareholders' equity

I de tilfælde, hvor lemmata primært udgøres af fagtermer, vil fraserne indeholde et større antal almensproglige ord, som typisk forekommer i regnskabstekster.

Erfaringen viser, at ikke-sproglige fagfolk og fagligt mindre erfarne sprogmedarbejdere har en tendens til at "tænke på dansk", når de skal udtrykke sig skriftligt og mundtligt på engelsk. Dette resulterer i produktionen af grammatisk ukorrekte tekster på fremmedsproget, der samtidig er uidiomatiske. Derfor skal leksikograferne tage højde for forskellige grammatiske aspekter, der kan hjælpe ordbogens brugere med at oversætte tekster til og producere tekster på engelsk.

Grammatiske oplysninger vedrørende de engelske ækvivalenter er vigtige for at understøtte oversættelse til og produktion af tekster på fremmedsproget. Dette er især vigtigt i de tilfælde, hvor de engelske ækvivalenters grammatiske egenskaber er forskellige fra de danske lemmatas. I det følgende gives nogle udvalgte eksempler på, hvilke aspekter, der kan være tale om i forbindelse med sprogparret dansk og engelsk (se fx Hansen 1985:253–282). Der skelnes mellem grammatiske aspekter på to niveauer, nemlig dem, som findes på ordplan (de to første eksempler) og dem, som findes på sætningsplan.

- I mange tilfælde har man på dansk et substantiv, som angiver et tælleligt begreb, medens det tilsvarende engelske substantiv angiver et ikke-tælleligt begreb, og det er ofte sådanne situationer, der volder problemer. To typiske eksempler er:

renter = interest □ *betale en rente på 5% = pay 5% interest/pay a rate of 5%;*

erfaringer = experience □ *de erfaringer vi har gjort = the experience we have had.*

- En anden form for numerusproblem er relevant, idet en dansk term i ental undertiden svarer til en engelsk term i flertal, fx: *årsregnskab = financial statements/annual accounts*.
- I andre tilfælde benyttes forskellige sproglige midler (sætningsstrukturer) på de to sprog, fx:
 - Dansk adjektiv brugt substantivisk svarer ofte til engelsk substantiv, fx: *det fordelagtige ved denne ordning er indlysende = the advantage of this scheme is obvious*.
 - Engelsk foretrækker hyppigt et adverbium, hvor dansk har præpositionsled, fx: *i stor udstrækning = extensively*.
 - Ved oversættelse til engelsk vil det jævnligt forekomme, at en dansk bisætning enten skal eller med fordel kan gengives på en anden måde end ved engelsk bisætning:
 - ← Indirekte spørgesætning, fx: *uden at anføre, hvor høj provisionen er = without stating the rate of commission*.
 - ← Relative sætninger, fx: *det provenu, der fremkommer ved salget = the proceeds of the sale*.
 - ← Begrundende sætninger, fx: *når vi har kunnet indtjene et overskud, forklares det ved ... = our ability to earn an operating profit is accounted for by ...*

For så vidt angår translatørers sproglige kompetence, må man som udgangspunkt gå ud fra, at de er i stand til at producere idiomatisk korrekte tekster på engelsk, men da translatører ikke pr. automatik er specialister inden for regnskabsvæsen, det dertil hørende fagsprog og den dertil hørende fagterminologi, vil der være behov for, at ordbogen kan hjælpe med til at producere og oversætte tekster på et idiomatisk korrekt engelsk fagsprog.

Ud over faglige, morfologiske og syntaktiske oplysninger, vil det også være relevant at inkludere oplysninger om de engelske ækvivalenteres udtale (fonetiske oplysninger). Sådanne oplysninger gives ikke i de eksisterende dansk-engelske fagordbøger, og i de traditionelle almensproglige ordbøger er disse oplysninger medtaget i form af en fonetisk transskription. I en elektronisk ordbog vil det derimod være mere hensigtsmæssigt at bruge auditive midler og inkorporere en lydfil. Ved et klik på en ikon skal brugeren kunne høre udtalen af det pågældende engelske ord. Dette er også i tråd med den sekundære brugergruppes forventede kompetence inden for fonetikken samtidig med, at det understøtter det stigende behov for især medlemmerne af

den sekundære brugergruppe at kunne føre samtaler og foretage mundtlige præsentationer på engelsk.

I forbindelse med de faglige oplysninger er det nødvendigt at fastlægge beskrivelsessproget med udgangspunkt i brugergruppen og de tekstafhængige funktioner. Ordbogen konciperes for danske brugere, og hensigten med de faglige forklaringer er at bibringe brugerne en forståelse for et lemmas betydning i en faglig kontekst samt evt. at tydeliggøre forskellen mellem et lemma og dets ækvivalent. For at reducere informationstabet til et minimum, er det mest formålstjenligt, at beskrivelsessproget er dansk. Formuleringen af definitionerne skal endvidere tage højde for brugernes faglige og sproglige niveau. Da regnskabseksperteser må antages højst at være sproglige ”halveksperter” og sprogeksperteser højst at være faglige ”halveksperter”, skal definitionerne skrives, så de kan forstås af den primære brugergruppe bestående af sproglige halveksperter. Oplysningerne skal dog have en sådan faglighed, at definitionerne også kan forstås og anvendes af regnskabseksperteser. En kombination af faglige oplysninger, der er tilgængelige og anvendelige for brugere, som ikke er sprogeksperteser, og anvendelsen af det danske sprog, sikrer, at flest mulige af ordbogens intenderede brugere vil have gavn af oplysningerne. Det forudses dog, at definitionerne på et senere tidspunkt også skal foreligge på engelsk i form af oversættelser af de danske definitioner (se fx Schneider 1998: 320–321) til støtte for oversættelse til og produktion på engelsk.

5. Afgrænsning af fagområdet

For at sikre, at ordbogen indeholder de relevante opslagsord, er det nødvendigt at afgrænse ordbogens fagområde over for andre fagområder (jf. Pedersen 1995:83–85). Som udgangspunkt for fagområdets afgrænsning benytter leksikograferne den beskrivelse af årsrapportens indhold, som findes i den danske årsregnskabslov fra 2001 (Lov nr. 448 af 7. juni 2001 om erhvervsdrivende virksomheders aflæggelse af årsregnskab mv.). Alle de regnskabsmæssige forhold, som er dækket i denne lov, medtages, og der skal samtidig medtages regnskabsinformationer for individuelle virksomheder såvel som koncernregnskaber. Denne afgrænsning af fagområdet er nødvendig for at sikre, at ordbogen kun indeholder fagtermer, der er relevante for fagområdet, og for at sikre, at flest mulige fagtermer inden for fagområdet medtages i selektionsprocessen (jf. afsnit 6). Dette indebærer, at ordbogen skal dække følgende regnskabsmæssige forhold:

1. Ledelsespåtegning
2. Revisionspåtegning
3. Ledelsesberetning
 - 3.1 Hovedaktiviteter
 - 3.2 Resultatudvikling
 - 3.3 Risikoprofil og risikostyring
 - 3.4 Hoved- og nøgletal
 - 3.5. Andre oplysninger, der er nødvendige for at give et retvisende billede
4. Beskrivelse af anvendt regnskabspraksis
5. Finansielle oplysninger
 - 5.1 Resultatopgørelse
 - 5.2 Balance
 - 5.3 Pengestrømsopgørelse
 - 5.4 Egenkapitalforklaring
 - 5.5 Noter
6. Evt. supplerende beretninger
 - 6.1 Miljøregnskab
 - 6.2 Videnregnskab
 - 6.3 Sociale og etiske forhold

De virksomheder, som er omfattet af loven, inddeles i 4 virksomhedsklasser, den såkaldte ”byggeklodsmode”, der opdeler virksomhederne i klasserne A–D, afhængigt af virksomhedernes juridiske struktur og størrelse. De børsnoterede og statslige aktieselskaber (klasse D) er relevante for afgrænsning af ordbogens fagområde, da virksomheder i klasse D også skal opfylde kravene til virksomhederne i de øvrige klasser (jf. KPMG 2001:44–46).

6. Selektion

6.1 Indledende betragtninger

Denne inddeling i virksomhedsklasser medfører, at årsrapporterne fra de mest handlede selskaber på Københavns Fondsbørs (KFX-selskaber) skal indgå som grundlag for selektion af lemmata, ækvivalenter, kollokationer og fraser, da årsrapporterne ofte foreligger på både dansk og engelsk, og da disse selskaber i sagens natur har en stor international interessentflade.

Årsregnskabsloven er samtidig en rammelov, der skal udfyldes ved detailregulering ved hjælp af regnskabsvejledninger, der i dag udarbejdes af Foreningen af Statsautoriserede Revisorer, men som fremover skal udarbejdes af en uafhængig standardudstedende organisation med repræsentanter fra regnskabsbrugerne, regnskabsaflæggerne og revisorerne (jf. KPMG 2001:173–174). De fleste er på nuværende tidspunkt

under ajourføring, men det er hensigten, at disse regnskabsvejledninger skal indgå på lige fod med loven som kilde for lemmaselektion og andre oplysninger.

De danske regnskabsvejledninger og årsregnskabsloven er i alt væsentligt i overensstemmelse med de tilsvarende internationale regnskabsstandarder (IAS – International Accounting Standards) og afgørelser fra det stående fortolkningsudvalg (SIC interpretations – Standing Interpretations Committee), hvorfor disse er relevante i forbindelse med lemmaselektion (i det omfang de foreligger i en dansk version), ækvivalentsselektion mv.

Finansielle virksomheder er ikke omfattet af den nye årsregnskabslov, men af lov om finansielle virksomheder og dertil hørende bekendtgørelser. Regnskabsbestemmelserne i denne lov er stort set identiske med de tilsvarende bestemmelser i den nye årsregnskabslov, og lov om finansielle virksomheder anvendes som kilde for søgning efter lemmata mv. (jf. KPMG 2001:5).

EU-kommissionen har fremsat forslag til forordning (Europa-Parlamentets og Rådets forordning om anvendelse af internationale regnskabsstandarder), der skal gælde for alle børsnoterede selskabers koncernregnskaber senest fra 2005; denne forordning er baseret på de internationale regnskabsstandarder. De relevante EU-dokumenter på dansk og engelsk inden for årsregnskabsområdet skal endvidere indgå som selektionsgrundlag.

6.2 Selektion af materiale

Materialet, der skal danne udgangspunkt for selektion af danske *lemmata*, *kollokationer* og *fraser*, skal være baseret på en analyse af tekster og hjælpemidler af følgende art:

- Danske love (inkl. kommenterede love), der gælder for årsrapporter.
- Bemærkninger til relevante lovforslag.
- Regnskabsrådets rapport om revision af årsregnskabsloven (1999).
- EU-retsakter, der gælder for årsrapporter.
- Relevante regnskabsvejledninger, -standarder og -fortolkninger.
- Håndbøger, lærebøger og lignende publikationer, herunder fra Erhvervs- og Selskabsstyrelsen samt revisionsfirmaer.
- Årsrapporter fra danske virksomheder.
- Eksisterende dansk-engelske ordbøger, der behandler regnskabsterminologi.
- Eksisterende danske ordbøger, der behandler regnskabsterminologi.

Herudover skal regnskabseksperter konsulteres med henblik på at sikre, at alle relevante lemmata, kollokationer og fraser er medtaget.

Lemmata, kollokationer og fraser skal findes inden for de del-elementer, der tilsammen udgør årsrapporten, som nævnt ovenfor i afsnit 5.

Materialet, der skal danne udgangspunkt for selektion af engelske *ækvivalenter samt oversættelse af kollokationer og fraser*, skal være baseret på en analyse af tekster og hjælpemidler af følgende art:

- Engelsksprogede love og oversættelser af danske love, der gælder for årsrapporter.
- EU-retsakter, der gælder for årsrapporter.
- Relevante udenlandske regnskabsstandarder, fx IAS og SIC fortolkninger.
- Håndbøger, lærebøger og lignende publikationer på engelsk, herunder fra revisionsfirmaer.
- Årsrapporter fra danske og udenlandske virksomheder på engelsk.
- Eksisterende dansk-engelske og engelsk-danske ordbøger, der behandler regnskabsterminologi.
- Eksisterende engelske ordbøger, der behandler regnskabsterminologi.

Herudover skal regnskabseksperter konsulteres med henblik på at sikre, at alle relevante ækvivalenter er medtaget.

I de eksisterende dansk-engelske og engelsk-danske ordbøger, der behandler regnskabsterminologi, har der i mange år været en tradition for eksplicit at markere de engelske termer som tilhørende britisk engelsk terminologi (UK) og amerikansk engelsk terminologi (US) i det omfang de kun eller fortrinsvis anvendes i ét af de to geografiske sprogområder, jf. DEØ og FRY. I forbindelse med indførelsen af IAS i dansk regnskabspraksis, er det nødvendigt også at markere for IAS-terminologi.

6.3 Selektion af lemmata

Der er behov for klart at fastlægge kriterierne for selektion af lemmata, kollokationer og fraser, samt hvilket materiale, der skal danne grundlag for selektionen. Udgangspunktet er, at ordbogen skal være en maksimerende fagordbog, dvs. en ordbog, der forsøger at medtage så mange termer som muligt inden for det specificerede fagområde (jf. Nielsen 1989:59–60, og Nielsen 1994:37–38). På baggrund af en sammenligning med eksisterende fagordbøger må det formodes, at den elektroniske regnskabsordbog vil indeholde ca. 3.000 lemmata. Hertil skal lægges et ikke ubetydeligt antal kollokationer og fraser, men det er ikke muligt p.t. at fastsætte antallet nærmere.

Leksikograferne skal selektere alle fagtermer, der findes inden for de delområder, som udgøres af den oven for nævnte afgrænsning af fagområdet, samt andre ord, der er specielt relevante for fagområdet. Fagtermerne omfatter både enkeltordstermer og flerordstermer. Ved selektion af lemmata er det dog nødvendigt at lave en yderligere specificering af indholdet inden for de ovenfor nævnte områder med henblik på at få så mange termer med som muligt, altså en fagintern klassifikation (jf. Pedersen 1995:85–87). Dette indebærer, at der fx under årsrapportens punkt 5b balance skal foretages en yderligere inddeling af dette delelement, således at alle fagtermer, som kan indgå i en balance, selekteres.

Det er nødvendigt at opdele balancen i aktiver og forpligtelser og foretage en yderligere inddeling af fx aktiver i anlægsaktiver og omsætningsaktiver. Derefter skal hver af disse opdeles i deres bestanddele således, at fx omsætningsaktiver inddeles i undergrupperne varebeholdninger, tilgodehavender, værdipapirer og kapitalandele og likvide beholdninger. For at illustrere dette, vises nedenfor et eksempel på, hvilke hovedpunkter der indgår i en balances aktiver i et dansk årsregnskab (i kontoform):

1. Aktiver
 - 1.1 Anlægsaktiver
 - 1.1.1 Immaterielle anlægsaktiver
 - 1.1.2 Materielle anlægsaktiver
 - 1.1.3 Finansielle anlægsaktiver
 - 1.2 Omsætningsaktiver
 - 1.2.1 Varebeholdninger
 - 1.2.2 Tilgodehavender
 - 1.2.3 Værdipapirer og kapitalandele
 - 1.2.4 Likvide beholdninger

For at sikre, at flest mulige relevante fagtermer selekteres, er det nødvendigt at foretage en yderligere opdeling af omsætningsaktiverne således, at man kommer dybere ned i balancen og dens fagterminologi, altså en terminologisk klassifikation (jf. Pedersen 1995:87–90). Dette indebærer for eksempel, at varebeholdninger under omsætningsaktiver skal inddeles således:

- 1.2.1 Varebeholdninger
 - 1.2.1.1 Råvarer og hjælpematerialer
 - 1.2.1.2 Varer under fremstilling
 - 1.2.1.3 Fremstillede varer og handelsvarer
 - 1.2.1.4 Forudbetalinger for varer

Dette skal kun opfattes som et eksempel på, hvorledes fagområdet skal opdeles for at få det bedste grundlag for selektion af alle relevante fagtermer, men det skal understreges, at den terminologiske klassifikation af balancens aktivside også omfatter anlægsaktiver og alle de forskellige underinddelinger af anlægs- og omsætningsaktiver. Tilsvarende forholdes med balancens forpligtelser.

I forbindelse med selektion af lemmata er det forudset, at Internetordbogen skal indeholde en komponent, hvor brugeren direkte kan henvende sig til leksikograferne med forslag til medtagelse af nye fagtermer eller henlede opmærksomheden på manglende fagtermer, kollokationer og fraser i ordbogen. For at undgå det rene anarki er det tanken, at det skal være op til leksikograferne at afgøre, hvorvidt de indkomne forslag skal medtages i ordbogen, men der opnås under alle omstændigheder en løbende og kontinuerlig ajourføring af ordbogens materiale, samt en direkte kontakt til ordbogens brugere.

7. Ordbogens opbygning

Den planlagte elektroniske ordbog kan inddeles i et antal selvstændige byggede på samme måde som en trykt ordbog. Ordbogens centrale del er lemmalisten, men herudover skal ordbogen også indeholde et antal byggede, som i den traditionelle leksikografiske litteratur betegnes omtækster.

Lemmalisten udgøres af de artikler, som er inkorporeret i ordbogen, og artiklerne skal opbygges efter en standardskabelon således, at alle artikler er opbygget efter det samme standardkoncept. I denne forbindelse er det hensigtsmæssigt at benytte et standardiseret artikelskema med felter til de enkelte oplysningstyper (jf. Nielsen 1995b: 210). Der skal udarbejdes ét fælles artikelskema for alle ordklasser, hvori de enkelte felter udfyldes efter behov, samtidig hermed sikres det, at der sker en systematisk og konsekvent placering af oplysningerne i alle artikler. På baggrund af de ovenfor anførte betragtninger om ordbogens brugergruppe(r) og funktion(er), skal artikelskemaet indeholde følgende oplysningstyper:

- *Lemma* – det danske lemma
- *Grammatiske oplysninger* – om det danske lemma, herunder fleksion
- *Faglig forklaring/definition* – vedr. det danske lemma
- *Ækvivalent* – den engelske term for det danske lemma
- *Grammatiske oplysninger* – om den engelske ækvivalent, herunder fleksion
- *Udtaleangivelse* – auditiv præsentation af den engelske ækvivalent

- *Faglig forklaring* – i det omfang ækvivalenten adskiller sig fagligt fra lemmaet
- *Kollokationer* – korte danske ordforbindelser med oversættelse til engelsk
- *Fraser* – lange danske ordforbindelser med oversættelse til engelsk
- *Synonymangivelse* – evt. synonymmer til den engelske ækvivalent
- *Henvisning* – til relevante oplysninger i ordbogen eller på Internettet (links)

På grund af den begrænsede plads, der er på et skærmbillede sammenholdt med, at nogle artikler vil have mange syntagmatiske oplysninger, er det nødvendigt at begrænse antallet af kollokationer og fraser, som vises, når man første gang ser en artikel. Dette betyder, at man maksimalt bliver præsenteret for de 5 vigtigste danske kollokationer og disses oversættelse til engelsk, men indeholder artiklen flere kollokationer, vil der være mulighed for at klikke på en ikon og få de øvrige kollokationer præsenteret. En tilsvarende præsentationsform skal anvendes for de danske fraser og disses engelske oversættelser.

Ordbogen skal have en flerhed af omtækster, hvoraf de to er i form af brugervejledninger, en teknisk og en leksikografisk. Den tekniske brugervejledning skal forklare de tekniske aspekter, der er forbundet med brugen af den elektroniske ordbog. Den leksikografiske brugervejledning skal informere brugeren om ordbogens opbygning, hvorledes artiklerne er bygget op, og hvorledes brugeren hurtigst og nemmest kan finde oplysningerne i ordbogen. Begge brugervejledningerne skal udformes således, at de fremstår som en kombination af illustrationer og tekst, der gensidigt støtter hinanden, da dette sikrer den optimale forståelse af indholdet (jf. Nielsen 1995a:172–174).

Herudover skal ordbogen indeholde omtækster i form af konkrete eksempler på de forskellige delelementer i årsrapporten (opstilling mv.). Der skal være direkte tilgang til disse modeksempler (standardeksempler) fra artiklerne i det omfang, det er relevant for at opfylde ordbogens funktioner (jf. diskussionen i Nielsen 1994:108–112). Det er mest hensigtsmæssigt med komparative modeksempler på både dansk og engelsk, som består af engelske oversættelser af de danske eksempler, fx en dansk balance og en engelsk oversættelse heraf, da man derved opnår en fuldstændig overensstemmelse mellem informationerne i de danske og engelske tekster. Dette hjælper yderligere med til at illustrere terminologiske og syntaktiske forskelle mellem idiomatisk dansk og engelsk sprogbrug inden for fagområdet. I tilknytning til modeksemplerne skal der være relevante links til autentiske danske, britiske og amerikanske årsrapporter, som er tilgængelige på Internettet.

Ordbogen skal endvidere have to indekser, et dansk og et engelsk (jf. Kirkness 1989, og Nielsen 1995a:181–184). Det danske indeks er en

alfabetisk ordnet liste over alle de danske lemmata, og ved at klikke på et lemma, får man direkte adgang til den relevante artikel. Det engelske indeks er en alfabetisk ordnet liste over alle engelske ækvivalenter, der er anført i artiklerne. Ved at klikke på en engelsk ækvivalent, får man direkte adgang til den relevante artikel, og i de tilfælde hvor den engelske ækvivalent findes i mere end én artikel, får man valget mellem alle de relevante artikler. Disse to indekser tjener direkte til opfyldelse af ordbogens primære og sekundære funktion.

8. Tekstkondensering

I modsætning til trykte ordbøger er tekstkondensering i elektroniske ordbøger uhensigtsmæssig. For det første er der meget mere plads i databasen til rådighed til ordbogens oplysninger, og for det andet vil kondenserede tekststykker ikke blive fundet ved elektronisk søgning på ord og sammensætninger af ord, fx hvis de indlagte oplysninger bruger tilde (~) i stedet for lemma, og hvis der er indlagt kondenserede danske og/eller engelske fraser i databasen. Derfor bør udgangspunktet være, at der ikke foretages kondensering af den del af ordbogens tekst, der udgøres af de syntagmatiske oplysninger, hverken den udgangssproglige eller den målsproglige. Dette vil sikre det størst mulige udbytte af elektronisk søgning foretaget i forbindelse med et eller flere ord, fx kollokationer og fraser.

I forbindelse med kondensering af den tekst, der ses af brugeren på skærmen, kan tekstkondensering være nødvendig på grund af den "begrænsede" plads på skærbilledet. Leksikograferne skal her nøje overveje, om der skal ske kondensering i den tekst, der vises på skærmen, og i givet fald, hvordan dette bedst gøres. I disse overvejelser, bør spørgsmålet om potentielt dårlig opløsning på skærme tages i betragtning.

9. Søgning og søgestrukturer

I en elektronisk ordbog, er det vigtigt at have en klart defineret søgestruktur, idet man ikke, som i en trykt ordbog, kan bladre fra side til side. Ganske vist kan noget sådant gøres i visse elektroniske ordbøger, som i bund og grund udelukkende er en trykt ordbog, der er overført direkte med indhold og layout til et elektronisk medium. Da den planlagte Internetordbog skal konciperes og udarbejdes fra bunden, og derfor er født som en elektronisk ordbog, er der behov for nøje at

overveje, hvilke søgemuligheder, brugeren skal have for at få det optimale udbytte af ordbogens oplysninger i forbindelse med tekstafhængige funktioner.

Der er to typer søgestrukturer/-behov til en given ordbog: leksikografens og brugerens, og disse to persongrupper stiller vidt forskellige krav til søgningen. Leksikografen ønsker meget detaljerede søgemuligheder og en tilsvarende detaljeret fremvisning, herunder en række statistiske oplysninger, som er brugeren uvedkommende. Til gengæld kan brugeren stå i to diametralt modsatte situationer: 1) Brugeren har et konkret problem, der skal løses, og ingen tid at spilde, og 2) brugeren har masser af tid og tager udgangspunkt i et konkret problem, som måske allerede er løst, men hvor han blot søger bekræftelse, dvs. en form for infotainment. Gennemgangen af søgestrukturerne i det følgende fokuserer kun på situation 1), dvs. brugeren med det konkrete, tidsbegrænsede problem.

9.1 Hvad brugeren får

Set fra et programmeringssynspunkt vil søgningen tage udgangspunkt i resultatet, dvs. det som brugeren har brug for i sidste ende. Layoutmæssigt får brugeren muligheden for at skrive søgeordet i ét, og kun ét, felt. Søgeordet kan være et enkelt ord eller en streng af flere ord og vil altid udgøres af alle ord i den præcise skrivemåde, som de står i dette søgefelt (logisk AND).

Brugen af søgefunktionen forventes at forløbe som i det følgende eksempel. Brugeren indtaster søgeordet i søgefeltet og bekræfter søgningen ved klik på en ikon. Det er kun muligt at søge én term ad gangen, men denne term vil kunne bestå af mere end ét ord og skal kunne være flekteret, dvs. skal kunne findes i sine bøjede former. Søgningen foretages først i artikeldelen, således at man finder forekomsten i (i prioriteret rækkefølge) fleksionsfelterne, lemmafeltet, feltet for eksempelsætningerne (dvs. felterne med kollokationer og fraser), og til sidst i omteksterne. Når søgeprocessen er afsluttet, vil brugeren få at vide, at søgningen har givet ét af følgende mulige resultater:

1. Søgeordet blev fundet x-antal gange i
 - (a) Lemmaet,
 - (b) antal artikler,
 - (c) omteksterne.

2. Søgeordet er ikke fundet Ø ønskes der søgt andet?/kontroller stavemåde.

Under hver af kategorierne 1(a) til 1(c), vil der være mulighed for at vise en automatisk genereret ”synopsis”, der kan bestå af de første to

sætninger af omtekstens afsnit eller lemma og ækvivalent med grammatik, af artiklen etc. Af praktiske grunde, som er særligt vigtige set fra brugerens synspunkt, bør man være varsom med at anvende denne mulighed, da det ofte kan give uhensigtsmæssige og delvist vildledende resultater.

Mere detaljeret er resultatet ved en given søgning følgende:

1. Artiklen, hvor søgeordet stemmer overens med lemmaet.
2. Artiklen, hvor *grundformen* af søgeordet stemmer overens med lemmaet.
3. Links til artikler, hvor det præcise søgeord er en bestanddel af lemmaet.
4. Links til artikler, hvor grundformen af søgeordet er en bestanddel af lemmaet.
5. Links til artikler, med grundformen af søgeordet som en del af eksempel-sætningerne.
6. Links til steder, hvor det præcise søgeord optræder i omteksterne.
7. Links til links til artikler, hvor grundformen af søgeordet optræder i andre felter end lemma, fleksionsform, kollokationer, fraser eller omtekst.

Dette kan umiddelbart virke som en overflod af oplysninger, men det er væsentligt at bemærke, at det kun er pkt. 1 og 2, der vises på skærmen som komplette artikler, og er søgeordet lig med grundformen, vil der kun blive vist resultat 2. Alle andre punkter er links, som fylder en linje. Linkene er ikke store, og de kan passende placeres, så de ikke generer selve artiklen, fx i den ene side af skærmen i en dertil indrettet "frame".

Det vigtige i denne sammenhæng er, at brugeren selv skal kunne bestemme, hvor meget eller hvor lidt, der skal vises. Udover at selve søgefeltet skal placeres centralt midt på skærmen, skal der under dette være mulighed for at slå visning af artikelfelter fra. Søgningen vil ikke blive berørt af brugerens valg, da der er tale om en ren outputfunktion. Det vil under designfasen blive afgjort, hvorvidt brugerens præferencer skal "huskes" af systemet, og i givet fald hvordan dette rent teknisk kan gennemføres.

9.2 Hvad brugeren søger i

Leksikograferne stiller en ordbog til rådighed i form af en database, hvor hver artikel er delt op i dets mindste bestanddele, dvs. lemma, fleksionsformer, ækvivalenter, kollokationer, fraser, henvisninger etc. hvilket under ét kaldes artikeldelen. Disse oplysninger samles i et særligt felt, som indeholder artiklen i en brugerdefineret form (output, som beskrevet ovenfor).

Derudover findes en tekstsamling af mere ustruktureret art, nemlig omteksterne. Disse tekster skal på en endnu ikke defineret måde være til stede i databasen i indekseret form, enten som nøgleord (fx alle ord, der også forekommer i lemmalisten) eller som fri tekst. Begge dele har fordele og ulemper, som får indvirkning på søgningen, og det er ikke muligt uden forudgående forsøg at lægge sig fast på den ene eller anden metode.

Søgeresultatet genereres ad hoc i et specielt dertil indrettet felt i databasen, dvs. der sker en opdatering efter hver søgning. Dette har den fordel, at rettes der i databasen, vil oplysningerne altid være opdateret i henhold til den seneste søgning. Der er ikke noget reelt alternativ til denne metode. Da brugeren får muligheden for at vælge oplysningstyper fra, kan der ikke oprettes færdigt programmerede resultatfelter. Det er ikke videre vanskeligt at programmere disse felter, men det stiller store krav til hardwaren, som er vært for databasen, som alt andet lige, vil blive sat på en hård prøve så snart ordbogen benyttes regelmæssigt af et bredt publikum. Til gengæld giver denne metode langt bedre og mere målrettede resultater end blot at sende hele, til dels meget omfattende, artikler til brugeren, som måske kun er på jagt efter fx et synonym. Med andre ord, den enkelte bruger og dennes behov sættes i fokus.

For at søgningen skal kunne fungere optimalt, er det vigtigt, at brugeren får at vide, hvilke data, der vises efter endt søgning, fordi denne del i høj grad overlades til brugeren selv. Brugeren skal klart have at vide, at det at begrænse visningen af søgeresultatet ikke har indflydelse på selve søgningen. Søgmaskinen vil stadigvæk søge i felter, der er valgt fra, men det vil kræve en aktiv indsats fra brugerens side at se disse fundne forekomster.

Afslutningsvis er der forudsat endnu en søgemulighed, der dog kun skal fungere som en reservefunktion. Det skal være muligt for brugeren at søge direkte på Internettet ved et klik på en ikon, således at der oprettes en direkte link til en søgemaskine (her forudses Google). Ved et klik på ikonen vil brugeren blive ført direkte til søgemaskinen, og det oprindeligt indtastede søgeord i ordbogens søgefelt vil automatisk blive overført til søgemaskinens søgefelt. Søgmaskinen vil automatisk videreføre søgningen, uden at brugeren skal foretage sig yderligere. Denne funktion er medtaget, for at brugeren kan finde autentiske eksempler på dansk eller engelsk, flere kollokationer og fraser end dem, der er medtaget i ordbogen, samt ord, der ikke er medtaget i ordbogen. En sådan indirekte søgemulighed sikrer også, at brugeren gennem ordbogen vil få mulighed for at søge efter den nyeste terminologi, og der er samtidig tale om en indirekte opdatering af ordbogen.

9.3 Omvendt søgning (*engelsk-dansk*)

Det er ikke praktisk muligt at koncipere databasen, således at en søgning fra engelsk til dansk giver de samme resultater som en søgning fra dansk til engelsk, eftersom ikke alle felter i artikeldelen har ækvivalenter. Hvis hele databasen/ordbogen skal vendes, forudsætter dette i princippet, at der udarbejdes to separate ordbøger, hver forsynet med referencer til den anden. Det er ganske vist rigtigt, at databasen kan vendes, således at de engelske ækvivalenter får plads som lemmata, men dette vil kun kunne bruges som udgangspunkt for udarbejdelsen af en ny ordbog, subsidiært lemmaliste. Dermed ikke sagt, at det med en del justeringer ikke vil være muligt at søge på den engelske ækvivalent, men de data der returneres til brugeren vil være stærkt amputerede og til dels vildledende. Af denne grund vil dette ikke være en del af projektet som sådan, men vil kunne udgøre et selvstændigt supplerende projekt, og der vil i første omgang kun blive mulighed for at søge i det engelske indeks.

10. Prøveartikel

Afslutningsvis vil det være på sin plads kort at sammenligne den planlagte ordbog med andre fagordbøger på det danske marked. Der findes ingen dansk-engelske regnskabsordbøger, som er alment tilgængelige på Internettet. Der findes på nuværende tidspunkt (foråret 2002) fire trykte fagordbøger, der behandler regnskabsudtryk på dansk og engelsk. Fælles for alle fire ordbøger er, at de ikke indeholder grammatiske oplysninger om lemma og ækvivalent ud over ordklasseangivelse, ikke indeholder konkrete eksempler på oversatte regnskabstekster, og stort set ikke indeholder kollokationer og fraser, hvilket alt sammen er en stor ulempe i forbindelse med oversættelse og produktion af regnskabstekster.

Af de fire ordbøger er det kun FRY, der er en egentlig regnskabsordbog. Ulempen ved denne ordbog er, at den seneste udgave er fra 1987 og dermed forældet, og at mindre end 0,5% af ordene er definerede. De tre øvrige fagordbøger er ikke specielle regnskabsordbøger, men derimod flerfagsordbøger, der prætenderer at dække hele eller store dele af erhvervslivet, fx edb, grafisk industri, militær, politik og

transport, med en deraf følgende begrænset dækning af hvert fagområde. Derfor behandler de kun regnskabsterminologi som en enkelt disciplin blandt mange. LHB er fra 1999, og indeholder derfor ikke den nyeste og relevante terminologi. Herudover indeholder ordbogen ingen definitioner eller faglige forklaringer. Den eneste af de fire fagordbøger, som indeholder definitioner, er BL fra 2001, men til trods for, at det er den nyeste ordbog, anføres det udtrykkeligt i forordet, at den ikke behandler terminologien i den danske Årsregnskabslov fra 2001, og regnskabstermer udgør en ganske lille del af ordbogens samlede ordforråd. Ordbogens anvendelsespotentiale inden for regnskabsvæsen er derfor meget begrænset. DEØ fra 2001 er den eneste, der har taget hensyn til den nye terminologi inden for regnskab. De fleste vigtigste begreber er medtaget, men der gives ingen definitioner eller forklaringer på begreberne, og der mangler ofte angivelse af kollokationer og fraser med deres oversættelse til engelsk.

Der findes altså ingen speciel dansk-engelsk regnskabsordbog, der indeholder definitioner af regnskabstermerne, grammatiske oplysninger, som er relevante for oversættelse og produktion af regnskabstekster, faste forbindelser og fraser, henvisninger til andre relevante oplysninger, samt eksempler på konkrete oversatte regnskabstekster.

Den følgende korte sammenligning mellem den planlagte regnskabsordbog og de ovennævnte eksisterende trykte ordbøger, tager udgangspunkt i termen *kreditrisiko*. Af de fire trykte fagordbøger, er det kun LHB og DEØ, som har lemmatiseret termen, mens FRY og BL ikke har lemmatiseret termen. I de to relevante ordbøger, får man følgende oplysninger om termen *kreditrisiko*:

kreditrisiko credit risk (LHB)

kreditrisiko credit risk; *behæftet med* ~ exposed to credit risk (DEØ)

Da brugerfladen for den elektroniske ordbog ikke er endeligt fastlagt, er det ikke muligt at vise et eksempel på en fuldt færdig artikel og dens layout. For alligevel at give et indtryk af, hvorledes den planlagte regnskabsordbog adskiller sig fra eksisterende ordbøger på artikelplan, vises nedenfor en prøveartikel for termen *kreditrisiko* med de angivelser, ordbogen vil indeholde:

[lemma] **kreditrisiko**

[grammatik] (en risiko; risikoer, risikoerne *eller* risici, risiciene)

[definition] risikoen ved at yde kredit, dvs. risikoen for, at låntageren eller udstederen af et gældsbevis ikke opfylder sine betalingsforpligtelser

[ækvivalent] credit risk

[grammatik] (pl. credit risks)

[udtale] IKON MED LYDFIL

[kollokation] afdække en kreditrisiko	hedge a credit risk
afdækning af kreditrisiko	hedging of credit risk
behæftet med kreditrisiko	exposed to credit risk
formidling af kreditrisiko	intermediation of credit risk
formindske kreditrisikoen	reduce the credit risk
fuldt ud elimineret kreditrisiko	fully eliminated credit risk
fordele kreditrisikoen	diversify the credit risk
kvantificere kreditrisikoen	quantify the credit risk
overføre kreditrisikoen	transfer the credit risk
overvåge kreditrisikoen	monitor the credit risk
påtage sig en kreditrisiko	assume a credit risk
reducere kreditrisikoen betydeligt	reduce the credit risk considerably
sprede kreditrisikoen	diversify the credit risk
styre kreditrisikoen	manage the credit risk
styring af kreditrisiko	credit risk management
øge kreditrisikoen	increase the credit risk

[frase] under en lavkonjunktur er kreditrisikoen typisk voksende
in an economic downturn, the credit risk is typically on the increase

reducere kreditrisikoen på en lang række eksponeringer
reduce the credit risk on a wide range of exposures

et likvidt marked for kreditderivater kan medvirke til at øge prisinformation om kreditrisiko
 a liquid market for credit derivatives can contribute to enlarging price information concerning credit risk

[synonym] repayment risk

[henvisning] juridisk risiko; likviditetsrisiko; markedsrisiko; renterisiko; valutarisiko

Litteratur

- Bergenholtz, Henning/Kaufmann, Uwe 1997: Terminography and Lexicography. A Critical Survey of Dictionaries from a Single Specialised Field. I: *Hermes 18*, 91–125.
- BL = Johansen, Niels/Kezunovich, Bozhidar/Kiertzner, Lars/Lyderup, Jens/Nielsen, Carl-Johan/Pedersen, Kurt 2001: *Business Leksikon*. Århus: BK Service.
- DEØ = Svensson, Annemette Lyng 2001: *Dansk-Engelsk Økonomisk ordbog*. København: Samfundslitteratur.
- Duvå, Grete/Laursen, Anna-Lise/Maidahl, Lisbet 1992: Brugerundersøgelser vedrørende oversættelse af fagtekster. I: R.V. Fjeld (red.): *Nordiske studier i leksikografi. Rapport fra Konferanse om leksikografi i Norden 28.–31. mai 1991*. Oslo: Nordisk forening for leksikografi, 105–133.
- Duvå, Grete/Laursen, Anna-Lise 1995: Tekstbaseret lemmaselektion. I: A. Svavarsdóttir/G. Kvaran/J. H. Jónsson (red.): *Nordiske studier i leksikografi 3. Rapport fra Konferanse om leksikografi i Norden, Reykjavik 7.–10. juni 1995*. Reykjavik: Nordisk forening for leksikografi, 93–105.
- FRY = Fryd, Ejnar 1990: *Anglo/amerikansk-dansk/Dansk-anglo/amerikansk specialordbog inden for revision, regnskabsvæsen m.v. 3. udgave revideret og ajourført af statsautoriseret revisor Per Otto Bech*. København: FSRs Forlag.
- Hansen, Børge 1985: *Hjælpebog for engelske korrespondenter. 3. reviderede udgave ved Jørgen Alsø*. København: Schønberg.

- Kirkness, Alan 1989: Wörterbuchregister. I: F.J. Hausmann/O. Reichmann/H.E. Wiegand/L. Zgusta (hrsg.): *Wörterbücher. Ein internationales Handbuch zur Lexikographie*. Berlin/New York: de Gruyter 1989, 767–771.
- KPMG: *Den nye årsregnskabslov. Introduktion til ændringer og ny-skabelser i Årsregnskabsloven vedtaget 22. maj 2001*. København: KPMG 2001.
- LHB = Høedt, Jørgen (red.) 1999: *L&H Business fagordbog dansk-englisk*. Herlev: L&H Ordbøger 1999.
- Lindemann, Margarete 2000: Vorüberlegungen zur einem französisch-deutschen Wörterbuch der Fachsprache der Wirtschaft. I: H.E. Wiegand (Hrsg.): *Germanistische Linguistik 151–152*, 173–214.
- Nielsen, Sandro 1989 : Kritisk oversigt over engelske og danske juridiske ordbøger. I: *Hermes 3*, 55–75.
- Nielsen, Sandro 1994: *The Bilingual LSP Dictionary. Principles and Practice for Legal language*. Tübingen: Narr (Forum für Fachsprachen-Forum Band 24).
- Nielsen, Sandro 1995a: Dictionary Components. I: H. Bergenholtz/S. Tarp (eds.): *Manual of Specialised Lexicography. The preparation of specialised dictionaries*. Amsterdam/Philadelphia: Benjamins, 167–187.
- Nielsen, Sandro 1995b: Microstructure. I: H. Bergenholtz/S. Tarp (eds.): *Manual of Specialised Lexicography. The preparation of specialised dictionaries*. Amsterdam/Philadelphia: Benjamins, 200–211.
- Pedersen, Jette 1995: Systematic Classification. I: H. Bergenholtz/S. Tarp (eds.): *Manual of Specialised Lexicography. The preparation of specialised dictionaries*. Amsterdam/Philadelphia: Benjamins, 83–90.
- Schneider, Franz 1998: *Studien zur kontextuellen Fachlexikographie. Das deutsch-französische Wörterbuch der Rechnungslegung*. Tübingen: Niemeyer (Lexicographica Series Maior 83).

Sven Tarp

Kritiske bemærkninger til den officielle danske retskrivningsordbog*

The main function of an orthographic dictionary is to assist users in solving problems related to written text production. The team behind the official orthographic dictionary of Danish, Retskrivningsordbogen, are fine linguists, but this is far from enough to guarantee a high-quality dictionary. Apparently, no serious analysis has been made of the users' problems and real needs in terms of written text production and how lexicography can help solving these problems. The article argues that this might be the fundamental reason why Retskrivningsordbogen is a poor lexicographic product and provides a number of concrete proposals on how to approve it.

Vi har i Danmark i dag mindst syv forskellige retskrivningsordbøger, heraf fire papirordbøger og tre elektroniske. Først og fremmest har vi den officielle retskrivningsordbog, som er tilgængelig både på papir og på nettet. Den udsendes af Dansk Sprognævn og har loven i ryggen. Dernæst har vi to mere eller mindre fantasiløse plagiater, nemlig Gyldendals og Politikens retskrivningsordbøger. På papir har vi desuden DanskOrdbogen, som godt nok ikke kalder sig en retskrivningsordbog, men alligevel er det, selv om den hæmmes af, at den udkom i 1999 og dermed ikke rummer de seneste ændringer, som Dansk Sprognævn har foretaget i retskrivningen. Derudover er der Netordbogen, som blev lagt på nettet i april 2002 og bygger på nogle af de samme principper som DanskOrdbogen. Og endelig har vi Danmarks mest anvendte og samtidig mest oversete retskrivningsordbog, nemlig Words staveprogram.

Alt i alt en pæn samling, der egentlig burde stille os alle sammen godt tilfreds. Men det gør de ikke, og det er der flere årsager til. Og hovedårsagen hertil ligger i lovgivningen og dens krav om, at Dansk

* Dette oplæg blev holdt på en konference om retskrivningsordbøger, som Center for Leksikografi arrangerede på Handelshøjskolen i Århus den 6. juni 2002, og hvor der deltog leksikografer, lingvister, journalister, forfattere og medlemmer af Dansk Sprognævn. Det var det indledende oplæg til debatten og var derfor holdt i en provokerende og æggende tone, der skulle sætte gang i diskussionen. Oplægget bygger i sin grundtanke på mit foredrag, som blev holdt på et nordisk symposium om proskription og deskription i ordbøger, som fandt sted på Schæffergården i København i februar 2002.

Sprognævn skal udsende noget, som det ikke nødvendigvis har forstand på, nemlig en ordbog. For selv om nogle af os måske sympatiserer med de principper, der ligger bag f.eks. Netordbogen, er vi alligevel gennem vores job – f.eks. som undervisere – gang på gang tvunget til at gå tilbage til de beslutninger, som tages af Dansk Sprognævn og udmøntes i Retskrivningsordbogen. Det kræver loven.

Dette oplæg vil derfor hovedsagelig koncentrere sig om den officielle retskrivningsordbog. Det vil så vidt muligt forsøge at se bort fra Dansk Sprognævns beslutninger og forudsætte, at disse er kloge og vise, og alene se på Retskrivningsordbogen som leksikografisk produkt. Selvfølgelig har vi hver især en mening om Dansk Sprognævns beslutninger, det ville være mærkeligt andet, for det drejer sig til syvende og sidst om vores fælles modersmål. Trods den irritation, som nogle gange kan komme op i os, må vi ikke glemme, at Sprognævnet rent faktisk har ret til at træffe beslutninger om vores skriftsprog og er forpligtet til at videregive disse i bl.a. Retskrivningsordbogen. Det siger loven. Men hvad loven derimod ikke siger noget om, er, at Dansk Sprognævn skal lave et tredjerangs leksikografisk produkt. De to diskussioner må derfor så vidt muligt holdes ude fra hinanden.

Teori og praksis

Leksikografi er ordbøgernes teori og praksis. Selv om Dansk Sprognævn måske gerne så, at leksikografi udelukkende var praksis, så er der gennem de sidste tre-fire årtier på internationalt plan blevet udviklet en omfattende leksikografisk teori, som betyder, at leksikografien i dag er blevet konstitueret som en selvstændig videnskabelig disciplin, der ikke – som man tidligere betragtede den – er underordnet sprogvidenskaben. Der findes således uanede mængder ordbøger, som helt klart intet har med sprogvidenskaben at gøre, f.eks. geografiske og historiske ordbøger.

Denne udvikling og erkendelse er øjensynlig gået Dansk Sprognævns næse forbi. Det lider tilsyneladende stadig af den skødesløse og indbildske holdning, at ordbøger er noget, som enhver sprogforsker uden videre kan skrive uden den behørig leksikografiske uddannelse og træning – at leksikografi så at sige er anvendt lingvistik. Hvis man f.eks. sammenligner den retskrivningsordbog, som Sprognævnet udsendte i 1955 – dvs. efter den daværende store retskrivningsreform – med den seneste ordbog, som udkom i 2001, vil man se, at den centrale ordliste er bygget op over nøjagtig den samme læst, selv om der i

mellemtiden naturligvis er sket mindre ændringer i ordvalg, stavning og bøjning.

Nu er forandring selvsagt ikke noget, som man skal tilstræbe blot for forandringens egen skyld. Hvis et produkt er sobert og fungerer efter hensigten, er der ingen grund til at lave det om. Men det er ikke tilfældet med Retskrivningsordbogen. Og det er reelt set en skandale, at en statslig institution gennem så mange år ikke tager hensyn til den forskning og nyudvikling, som finder sted inden for dens område. Og det er særligt bemærkelsesværdig, fordi to af de paradigmer, som gennem de sidste to årtier har konkurreret med hinanden inden for den teoretiske leksikografi, faktisk er formuleret af danske forskere. Det drejer sig om det såkaldte aktiv-passiv-princip, der blev formuleret af afdøde professor Kromann og hans kolleger på Handelshøjskolen i København i 1980'erne, og funktionslæren, der er blevet udviklet af forskere på Handelshøjskolen i Århus gennem de seneste ti år.

Det teoretiske grundlag for bedømmelse af Retskrivningsordbogen

Dansk Sprognævns opgave er at formulere sprogpolitik på grundlag af sprogvidenskaben. Lad os derfor skære forskellen mellem sprogvidenskab og leksikografi ud i pap. Sprogvidenskabens genstandsområde er sproget, dvs. noget, som er mennesket iboende, og uden hvilket mennesket ikke ville være menneske. Leksikografiens genstandsområde er derimod ordbøger, dvs. et menneskeskabt produkt, der ligesom alle andre produkter er frembragt med henblik på at tilfredsstille bestemte menneskelige behov.

Ordbøger kan og skal derfor i første omgang vurderes ud fra, i hvor høj grad de er nyttegenstande, dvs. i hvor høj grad de er i stand til at løse de særlige problemer, som opstår for en bestemt gruppe af brugere i en bestemt situation. Det kan f.eks. være problemer i forbindelse med forståelse af tekster, som kræver én slags ordbøger. Det kan være problemer i forbindelse med oversættelse, som kræver en ganske anden slags ordbøger. Eller det kan være problemer i forbindelse med tekstproduktion, som kræver en helt tredje slags ordbøger.

Det er i dette lys, at retskrivningsordbøger må anskues. De repræsenterer en særlig type af ordbøger, som skal hjælpe brugerne med at løse problemer, der opstår i forbindelse med skriftlig tekstproduktion. Gør Retskrivningsordbogen nu det? For at besvare dette spørgsmål må man i første omgang se på, hvad der forstås ved skriftlig tekstproduktion. Dernæst må man se på, hvem der beskæftiger sig med denne form for tekstproduktion, dvs. lave en karakteristik af ordbogens

potentielle brugere. Endvidere må man se på, hvilke problemer der kan opstå for disse brugere i forbindelse med skriftlig tekstproduktion, og hvilke af disse problemer der kan afhjælpes ved opslag i en ordbog. Først når dette er sket, kan man lave en teoretisk funderet kritik af Retskrivningsordbogen. Og for at yde den retfærdighed må man endelig se på, hvad der forstås ved ordet »retskrivning«, dvs. om der i selve ordbogens titel er en vis indskrænkning af det, som den lover og stiller brugeren i udsigt. Dette vil kort ske i det følgende.

Tekstproduktion, brugergruppe og problemkompleks

Skriftlig tekstproduktion i bred betydning omfatter naturligvis først og fremmest den egentlige skriveproces, men også den efterfølgende sprogrevision og korrekturlæsning. Endvidere kan man med god vilje indbefatte bedømmelse, som foretages i stort omfang i folkeskolen og på andre uddannelsessteder. Vi har altså følgende situationer, hvor retskrivning spiller en stor rolle:

- skrivning
- sprogrevision
- korrekturlæsning
- bedømmelse

Det er indlysende, at de mennesker, som beskæftiger sig med ovenstående, udgør stort set hele den danske befolkning fra skolealderen og opefter samt udlændinge, der allerede kan eller er ved at lære dansk. Det er en ufattelig bred brugergruppe. Ud fra et leksikografisk synspunkt er det overhovedet et spørgsmål, om det er muligt at lave en ordbog, der på tilfredsstillende vis opfylder hele denne sammensatte brugergruppes meget forskelligartede behov. Et sådant spørgsmål har Retskrivningsordbogens bagmænd mig bekendt aldrig stillet sig. I praksis ser man dog, at der udskiller sig særlige ordbogstyper, som retter sig imod bestemte brugergrupper, f.eks. skoleordbøger og lærerordbøger for fremmedsproglige brugere.

Men selv hvis man ser bort fra disse ydergrupper, står man stadig tilbage med en meget stor og sammensat brugergruppe, både med hensyn til uddannelsesniveau, sproglige forudsætninger og erfaring i ordbogsbrug. Man kan f.eks. på den ene side udskille en kerne – forfattere, journalister, korrekturlæsere, undervisere, sekretærer osv. – som stort set hver eneste dag befinder sig i en situation, hvor de har brug for at konsultere en retskrivningsordbog, og på den anden side en mere marginal gruppe, som kun ved sjældne lejligheder befinder sig i en

tilsvarende situation. Det er utvivlsomt muligt at lave en ordbog, som tager højde for hele denne sammensatte gruppes forskelligartede behov. Men det er ikke let. Det kræver analyser og leksikografisk udviklingsarbejde. Og mig bekendt har Dansk Sprognævn heller aldrig stillet sig denne opgave.

Hvilke typer problemer kan denne brede brugergruppe så forventes at støde på i forbindelse med skriftlig tekstproduktion? I første omgang er det naturligvis stavning, køn, bøjning og orddannelse. Dernæst kommer de forskellige typer ordforbindelser, lige fra de »bløde« kollokationer over idiomer til ordsprog og bevingede ord. Hertil kommer problemer med ordstilling. Endvidere kan der være behov for synonymer og antonymer samt at få bekræftet, at man rent faktisk bruger det rigtige ord og det rigtige stilleje.

Alle disse problemer kan løses af ordbøger. Den eneste undtagelse er problemer med ordstilling, som kun delvis kan løses og kun, såfremt der udarbejdes en egentlig ordbogsgrammatik, der integreres i den centrale ordliste gennem et system af henvisninger.

Begrebet »retskrivning«

Hverken lovgivningen eller Dansk Sprognævn giver nogen entydig definition af, hvad der forstås ved retskrivning. Man taler om »ord og ordformer«, hvad der kan betyde hvad som helst. For at få en definition må man i stedet ty til en anden ordbog, nemlig Politikens Nudansk Ordbog, som er en ordbog til tekstforståelse. Her kan man finde følgende forklaring:

retskrivning

skriftlig gengivelse af ord som er i overensstemmelse med en vedtaget måde at gøre det på = RETSTAVNING, ORTOGRAFI

Ifølge denne forklaring drejer det sig helt klart om at stave. Men i samme åndedrag definerer Nudansk Ordbog en retskrivningsordbog som »en ordbog som indeholder en fortegnelse over officielt vedtagne stavemåder og bøjningsformer«. Her betragtes ordenes bøjning altså som en del af retskrivningen. Det samme er ikke tilfældet i en artikel af Jørgen Schack, som har været bragt i Nyt fra Sprognævnet i november 2001, og hvor han gennemgår ændringer i staveformer og ordformer. Men derimod gentages Nudansk Ordbogs opfattelse af Vibeke Sander- sen fra Dansk Sprognævn i en længere brevveksling med undertegnede

i februar-marts 2002. Baggrunden for korrespondancen var, at 25 ud af 70 sprogstuderende (35 pct.) ved en eksamen på BA-niveau havde anvendt datidsformen *dragede* af *drage*, hvad der helt klart ikke er et spørgsmål om stavning, men om bøjning. Juridisk er det af hensyn til eventuelle klagesager nødvendigt at vide, hvordan man skal tolke Retskrivningsordbogen, som udelukkende anfører datidsformen *drog*. Er det alene en anbefaling eller betyder det, at *drog* er den eneste tilladte form, og at *dragede* dermed er en fejl? Spørgsmålet var særligt relevant, fordi Retskrivningsordbogen ved tre af de i alt 15 udsagnsord, som den medtager med endelsen *-drage*, også anfører den bløde datidsform, nemlig *bedragede*, *bidragede* og *opdragede*, mens det altså ikke sker ved de øvrige tolv:

afdrage *vb.*, afdrog, afdraget (afdragen, afdragne, *jf.* § 31–34).

andrage *vb.*, androg, andraget.

bedrage *vb.*, -ede *el.* bedrog, bedraget (bedragen, bedragne *el.* bedragede, *jf.* § 31–34).

bidrage *vb.*, -ede *el.* bidrog, bidraget.

drage *vb.*, drog, draget (dragen, dragne, *jf.* § 31–34).

foredrage *vb.*, foredrog, foredraget (foredragen, foredragne, *jf.* § 31–34).

fradrage *vb.*, fradrog, fradraget (fradragen, fradragne, *jf.* § 31–34).

fremdrage *vb.*, fremdrog, fremdraget (fremdragen, fremdragne, *jf.* § 31–34).

inddrage *vb.*, inddrog, inddraget (inddragen, inddragne *el.* inddragede, *jf.* § 31–34).

opdrage *vb.*, -ede *el.* opdrog, opdraget (opdragen, opdragne *el.* opdragede, *jf.* § 31–34).

overdrage *vb.*, overdrog, overdraget (overdragen, overdragne *el.* overdragede, *jf.* § 31–34).

pådrage *vb.*, pådrog, pådraget (pådragen, pådragne, *jf.* § 31–34).

sammendrage *vb.*, sammendrog, sammendraget (sammendragen, sammendragne, *jf.* § 31–34).

tildrage *vb.*, tildrog, tildraget; tildrage sig.

uddrage *vb.*, uddrog, uddraget (uddragen, uddragne *el.* uddragede, *jf.* § 31–34).

unddrage *vb.*, unddrog, unddraget (unddragen, unddragne, *jf.* § 31–34).

Dansk Sprognævns svar på denne forespørgsel var entydigt: De bøjningsformer, som er anført i ordbogen, er de eneste officielt tilladte. Men hermed har Sprognævnet sprængt den snævre betydning af »retskrivning« som værende lig med »retstavning, ortografi« og givet ordet en bredere betydning. Men hvor bred? På en ny forespørgsel om, med hvilken beføjelse Dansk Sprognævn går ind og lægger standarder for bøjningsformer, var svaret, at der ikke er »noget eksplicit juridisk grundlag«, men at »det er traditionen – ”sædvaneretten” om du vil«.

Det er mildest talt noget rod. Der er netop kommet en ny lovgivning om Dansk Sprognævns virksomhed, som bl.a. har haft til formål at rydde op i de gamle bekendtgørelser. Og så tyr man straks til en tradition, der ligger forud for denne lovgivning, og som ikke er afspejlet i denne. Det kan få uoverskuelige konsekvenser. F.eks. har Retskrivningsordbogen siden 1986 i al sin visdom forkyndt, at de to ord *retlig* og *retslig*, som har noget med henholdsvis loven og domstolene at gøre, nu skal betragtes som stavevarianter af samme ord:

retlig (*el. retslig*) *adj.*, -t.

retslig (*el. retlig*) *adj.*, -t.

Skal man fortolke det på den måde, at der nu er tradition for, at Sprognævnet via Retskrivningsordbogen kan gå ind og omdefinere den betydning, som vi lægger i ordene?

Og hvordan skal man på den anden side fortolke den 147 sider lange grammatik, som er placeret sidst i Retskrivningsordbogen, og som bl.a. redegør for orddeling, ordsammensætning og tegnsætning? Er det en antydning af, at Dansk Sprognævn rent faktisk udvider begrebet »retskrivning« til også at dække f.eks. ordsammensætning og orddeling? Det ville være velkomment for den bruger, som har behov for en ordbog til hjælp ved tekstproduktion. Men hvis det er tilfældet, hvorfor anføres dette så ikke som konkrete angivelser i den centrale ordliste i stedet for at være gemt bort som almindeligheder omme bag i ordbogen, hvor de kun er til ringe hjælp i en konkret situation? Hvorfor får brugerne ikke konkret hjælp til f.eks. orddeling, som immervæk volder store problemer, f.eks. for korrekturlæsere?

Nogle steder i ordbogen kan man efter opslagsordet finde en eller flere kollokationer:

agt *sb.*, en; tage sig i agt.

Dette er ofte uhyre nyttige oplysninger, når man skal skrive en tekst og er i tvivl. Men hvordan skal vi udtolke det? Betyder det, at Retskrivningsordbogen nu har vundet hævde for, at kollokationer er en del af retskrivningen. Det ville være dejligt. Men hvorfor er det så ikke gennemført konsekvent?

Der kan nævnes andre tilsvarende eksempler fra Retskrivningsordbogen, f.eks. forklaringer ved nogle opslagsord. Det er overhovedet ikke klart, hvordan den selv opfatter sit genstandsområde. Og det bidrager kun til at skabe yderligere forvirring om, hvilken bog man egentlig har i hånden.

Kritik af Retskrivningsordbogen

Der er utrolig megen kritik af Retskrivningsordbogen ude i samfundet. Ser man bort fra enkelte uundgåelige kæpheste, så skyldes denne kritik helt klart, at brugerne ikke føler, at de får den hjælp, som de har behov for, når de slår op i Retskrivningsordbogen. Det kan naturligvis skyldes, at de har andre forventninger til ordbogen, end den faktisk stiller i udsigt. Men det kan også skyldes, at den er et rigtigt dårligt leksikografisk produkt, som ikke giver brugerne den fornødne hjælp, når de har problemer i forbindelse med retskrivning. Ser man på det med leksikografiske briller, er det sidstnævnte forklaring, som trænger sig på. Hovedproblemet er, at Retskrivningsordbogens ophavsmænd øjensynlig ikke har umaget sig med at undersøge, hvem der har brug for en retskrivningsordbog, hvad deres forskelligartede forudsætninger er, hvilke problemer de har, og i hvilken situation disse problemer opstår. Det er indlysende, at hvis man ikke kender spørgsmålene, kan man heller ikke give svarene. Lad os se på en række konkrete problemer.

1. Retskrivningsordbogen har for få opslagsord. Sammenligner man med tilsvarende svenske eller tyske retskrivningsordbøger, indeholder Dansk Sprognævns ordbog kun omtrent halvt så mange opslagsord. Det er for dårligt efter så mange år. Det drejer sig først og fremmest om de mest almindelige simpleksord, dvs. ikke-sammensatte ord. Men ser man på den forholdsvis store kerne af mennesker, som i kraft af deres arbejde næsten dagligt har brug for en ordbog, er det for det meste ikke netop disse ord, som volder dem størst problemer, men de ord, som ligger uden for denne kreds, det være sig komposita eller faglige simpleksord.

2. I det eksisterende ordvalg har Retskrivningsordbogen begået en række åbenbare undladelsessynder, som vidner om en usystematisk udvælgelsesproces. Man har medtaget *totifem*, *tretifem*, *firtifem*, *seksstifem*, *syvtifem*, *ottifem* og *nitifem*, men ikke *femtifem*. Man har opslagsordene *enåring*, *toåring*, *treåring*, *fir(e)åring* og *seksåring*, men ikke *femåring*. Man finder endvidere *nordud* hhv. *nordude*, *vestud* hhv. *vestude* og *østud* hhv. *østude*, men ikke *sydud* og *sydude*. Og endelig er det kun borgerne i *Frederiksborg Amt* og *Storstrøms Amt*, der kan få hjælp til at stave til deres amt, mens borgerne i landets øvrige 12 amter ikke får denne hjælp. Det er simpelthen ikke et seriøst leksikografisk arbejde.

3. Ved mange ord er der i Retskrivningsordbogen anført to eller flere stavemåder og bøjningsmønstre. Det er et godt og demokratisk princip, at Dansk Sprognævn i en række tvivlstilfælde eller, hvor der er en udvikling på vej, tillader flere stave- eller bøjningsformer. Men i en ordbog til skriftlig tekstproduktion ønsker brugerne først og fremmest at få at vide, hvad de skal skrive. De ønsker derimod ikke at blive stillet i en situation, hvor de skal bruge tid på at vælge mellem flere forslag, som de måske ikke har nogen forudsætninger for at tage stilling til. Mange af dem arbejder under stort tidspres. Den officielle retskrivningsordbog burde derfor for bruger-venlighedens skyld – dvs. ud fra et leksikografisk synspunkt – altid anbefale en af disse former, samtidig med at den gør opmærksom på, at også andre former er tilladte. Det ville hjælpe brugeren, som tit er i tidsnød, til et hurtigt svar. Det er det princip, som er anvendt i *DanskOrdbogen* og *Netordbogen*, og som i videnskabeligt sprogbrug hedder »proskription«.

4. Retskrivningsordbogen udkommer med stadig stigende hyppighed i nye oplag. Det er godt. Der er ved alle disse oplag foretaget en række mindre ændringer i stavning og bøjning. Det er heller ikke dårligt. Men det er et problem, at gamle former ofte bliver vraget, inden ændringen er blevet registreret og er slået igennem i befolkningen. Det gælder f.eks., hvis en ny form er blevet introduceret i foregående oplag, og de to former kun har konkurreret med hinanden i denne korte periode. Det giver problemer for brugerne, som døjer med at assimilere de nye former i tilstrækkeligt hurtigt tempo. Og det svarer heller ikke til den hastighed, hvormed ændringer i sprogbrug foregår fra generation til generation. En tyveårig periode, hvor den gamle og nye form konkurrerede med hinanden, ville være mere realistisk.

5. I denne forbindelse burde Retskrivningsordbogen også ved hvert nyt oplag indeholde en *fyldestgørende* liste over alle de ændringer, som er blevet foretaget siden foregående oplag. Det ville være til stor nytte især for professionelle sprogfolk, der ikke har tid til at læse ordbogen igennem fra ende til anden. En sådan fyldestgørende liste findes desværre ikke. I det sidste oplag af Retskrivningsordbogen var der en liste på to sider i den trykte version. I den elektroniske udgave var listen lidt længere. Men det reelle antal ændringer er ikke at finde noget sted, med mindre man bruger rugbrødsmetoden. Retskrivningsordbogen har ud over sin kommunikative funktion ved tekstproduktion også en vidensorienteret funktion, hvor den oplyser danskerne om Sprognævnets beslutninger om ændringer i skriftsproget. Det er en del af lovens krav. Den burde derfor på en enkel og overskuelig måde formidle disse ændringer til de brugere, som har behov for sådanne oplysninger. Det kunne nemmest ske ved en liste over samtlige ændringer siden foregående oplag eller udgave.
6. Retskrivningsordbogen indeholder kun de tilladte og officielle stavemåder. Det ville imidlertid være til stor hjælp for brugerne, hvis typiske fejl eller forældede stavemåder, som netop er gledet ud, også blev anført i ordbogen med henvisning til de gældende staveformer. Det ville hjælpe dårlige stavere til at finde den rigtige stavemåde. Dette princip bliver f.eks. delvist fuldt i Den Danske Ordbog, som snart udkommer, og som mange af os ser frem til med stor forventning.
7. Retskrivningsordbogen indeholder en række misvisende oplysninger. Vi har allerede nævnt de to helt forskellige ord *retlig* og *retslig*, som ordbogen har givet samme betydning, hvad der har bragt mange jurister i harnisk. Retskrivningsordbogen har endvidere gjort genteknologer og andre lignende fagfolk den bjørnetjeneste at fortælle dem, at *DNA* skal skrives med små bogstaver, hvad der ville gøre dem helt til grin i deres faglige miljøer. Forholdet mellem almensprog og fagsprog er med andre ord ikke klart. Denne slags fejl burde straks rettes i stedet for at gå i arv fra oplag til oplag.
8. Retskrivningsordbogen er ikke specielt brugervenlig over for folk, der ikke er vant til at slå op i ordbøger. Og det er vel trods alt hovedparten af den potentielle brugerkreds. Man kan f.eks. nævne mange datidsendelser af udsagnsord, hvor brugeren selv skal gætte, at e'tet fra infinitivformen skal udelades.

spire *vb.*, -ede.

tænke *vb.*, -te

Dette problem er godt nok forklaret i ordbogens brugervejledning, men man desværre ikke forvente, at denne vil blive brugt efter hensigten. Et lignende brugerfjendtligt princip er, at der kun anføres bestemt flertalsform af navneord, når denne er uregelmæssig. Men det gøres ved hjælp af metaleksikografiske forkortelser som *bf. pl.*, som den ikke-vante bruger kan have meget svært ved at tyde:

løgstorianer *sb.*, -en, -e, *bf. pl.* løgstøria-
nerne.

risting *sb.*, -et, risting, *bf. pl.* -ene.

skærmaks *sb.*, -en, skærmaks, *bf. pl.* -ene
(*plante*)

Man burde i stedet have skrevet denne bestemte flertalsform helt ud og i øvrigt have anført den også ved alle regelmæssige navneord. Og man kunne nævne andre metaleksikografiske forkortelser, som er svært gennemskuelige for den uvante bruger. Man kunne overveje at gøre disse forkortelser mere gennemsigtige og samtidig forklare de mest hyppige på hver side i den skriftlige ordbog, sådan som det er sket i f.eks. DanskOrdbogen og Dansk-engelsk erhvervsordbog. I den elektroniske udgave kunne forkortelserne så let som ingenting forklares på hver opslagsside.

9. Et stort problem for mange mennesker er orddeling. Retskrivningsordbogen giver i sin oversigt over dansk grammatik de almene regler for orddeling, men den anfører ikke eksplicit orddeling ved opslagsordene i ordlisten. Det burde den gøre, for det er en vigtig del af retskrivningen at kunne dele ordene rigtigt ved linjeskifte, og en lang række brugere har et stort behov for netop disse oplysninger.
10. Retskrivningsordbogens artikler er utroligt inkonsekvent opbygget. Leksikografisk set er det en rodebutik. Det virker simpelthen, som om man ikke har haft et fast skema at gå ud fra, og som om hver medarbejder har fulgt sine egne principper. Vi har allerede nævnt flertalsformerne af navneordene. Men når det kommer til udsagnsordene, går det helt galt. Her har nogle f.eks. kun anført datidsformen, uanset om den er regelmæssig eller uregelmæssig:

hente *vb.*, -ede

låne *vb.*, -te

mire *vb.*, -ede.

Andre helt regelmæssige udsagnsord har fået anført alle bøjningsformerne, indbefattet nutid passiv, og er tilmed skrevet ud i deres fuldform:

spå *vb.*, spår, spæde, spået; spås.

så *vb.*, sår, såede, sået; sås.

Nogle uregelmæssige udsagnsord er bæret med deres fulde bøjningsmønstre:

misforstå *vb.*, misforstår, misforstod, misforstået; misforstås.

Derimod har andre udsagnsord, der også er uregelmæssige, hverken fået anført nutids- eller lideformen:

overlade *vb.*, overlod, overladt.

æde *vb.*, åd, ædt.

De fleste danskere ved, at man ligesom *misforstås* kan sige *ædes* i nutid passiv. Men er det tilladt? Og hvad med passivformen i datid? Hedder det *misforstodes* og *ådes* eller *blev misforstået* og *blev ædt*? Det får man ikke svar på i Danmarks officielle retskrivningsordbog. Til nogle udsagnsord er passivformen i datid dog anført, f.eks. ved *omgås*, der er selvstændigt lemmatiseret i sin passivform, mens det for andre lignende ord ikke er tilfældet, f.eks. ved *fragå*:

fragå *vb.*, fragår, fragik, fragået; fragås.

omgå *vb.*, omgår, omgik, omgået; omgås; omgå loven; loven omgås ofte.

omgås *vb.*, omgikkes, har omgåedes; vi omgås ikke mere; omgås (med) penge; omgås varsomt med noget; omgås med flytteplaner.

Skal det ifølge brevvekslingen med Vibeke Sandersen forstås på den måde, at formen *fragikkes* ikke er tilladt? Hvis denne udeladte form alligevel er tilladt, hvorfor gælder det samme så ikke for datidsformen *dragede* af *drage*? Det er meget forvirrende alt sammen.

Nogle opslagsord har en hel sværm af nyttige kollokationer, mens andre overhovedet ingen har:

eksklusive *præp.* (*ikke medregnet*) (*fork.:* ekskl.); prisen er eksklusiv moms; alle kommer, børnene eksklusivt.

så *adv., konj.*; skynd dig, så (at) du når færgen; så gerne; så godt som; så lidt; så længe; så mange; så meget; så nær; så ofte; så sandt; så snart; så tit; så vel (gid det var så vel, *men* så vel som *el.* såvel som); så vidt jeg ved; for så vidt; så vist; og så videre (*fork.:* osv.).

virre *vb., -ede*; virre med hovedet.

virkelig *adv.*; han har virkelig gjort sig umage; har han virkelig gjort sig umage?

visere *vb., -ede (sigte, måle; påtegne)*; visere et pas.

vordende *ubøj. adj.*; en vordende far.

vrang (*el.* vrange) *sb., -en*; ret og vrang; vende vrangen ud.

Disse kollokationer er uhyre nyttige ved tekstproduktion. Men hvis man f.eks. er i tvivl, om det hedder *der er løbet meget vand i havet / i stranden / på stranden siden sidst*, finder man ingen hjælp i Danmarks officielle retskrivningsordbog. Princippet burde gennemføres fuldt ud.

Enkelte steder giver Retskrivningsordbogen endvidere forklaringer til opslagsordet, hvor formålet er at adskille mellem to forskellige ord med forskelligt bøjningsmønster:

1. **profil** *sb., -en, -er (omrids; beskrivelse)*.

2. **profil** *sb., -et, -er (snit; ophøjet del)*.

Dette er en helt uundværlig oplysning, som i øvrigt også burde være blevet brugt ved *retlig* og *retslig*. Men andre steder er der også forklaringer, som tilsyneladende kun har det formål at forklare ordene. Det gælder således under *ekskursion*, *fraktil* og *kolbe*:

ekskursion *sb., -en, -er (udflugt)*.

fraktil *sb., -en, -er (statistisk værdi)*.

kolbe *sb., -n, -r (beholder; del af skydevåben)*.

Disse forklaringer er også nyttige ved tekstproduktion, hvis brugeren ikke er helt sikker på, at han eller hun bruger det rigtige ord. Men hvorfor gør man det så ikke alle andre steder? Det er muligt, at Retskrivningsordbogens forfattere har en snild plan gemt i baghovedet, men i så fald er den helt uigennemskuelig for en bruger. F.eks. får man at vide, at en *monegasker* er en »indbygger i Monaco«, men man får ikke tilsvarende at vide, at en senegaleser er en indbygger i Senegal, selv om mange danskere sandsynligvis ikke ville ane dette.

Der kan gives mange andre eksempler på en sådan inkonsekvens. Det er med andre ord ikke til at få øje på nogen systematik og logik i den måde, som Retskrivningsordbogens artikler er opbygget på. For en professionel leksikografi er det noget nær en gåde, hvordan en officiel institution kan komme af sted med dette. Og det er en endnu større gåde, hvorfor det ramaskrig, der lyder rundt omkring fra, ikke er højere.

Konklusion

Formålet med en retskrivningsordbog er at give brugere, der har problemer i forbindelse med skriftlig tekstproduktion, hjælp til at løse disse problemer. Hverken mere eller mindre. Men som vi har set, er Retskrivningsordbogen tilsyneladende lavet på bedste beskab. I øvrigt fremragende sprogvidenskabsmænd og -kvinder har ment, at de uden videre kan nedfælde deres beslutninger i en ordbog. Resultatet af denne lemfældighed og indbildskhed er en leksikografisk katastrofe. Efter min mening er der to muligheder for at slippe ud af denne situation. Enten laves loven om, og Dansk Sprognævn fritages for sin forpligtelse til at udsende sine beslutninger i form af en ordbog. Eller også søger Sprognævnet bistand og samarbejde med professionelle leksikografer, som på grundlag af en undersøgelse af de problemer, som brugerne har, kan udvikle et koncept for en retskrivningsordbog, som vi alle kan være tjent med, dvs. en ægte produktionsordbog for det danske sprog.

Litteratur

- Andersen, Birger / Karin Balsgart / Morten Pilegaard / Sven Tarp 1999: *Dansk-engelsk erhvervsordbog*. Århus: Forlaget Systeme.
- Axelsen, Jens / Grethe Hjorth / Thomas Ingemann / Pia Vater 2001: *Retskrivnings ordbog*. 2. udgave. København: Gyldendal.
- Bergenholtz, Henning / Jette Pedersen / Vibeke Vrang / Richard Almind 1999: *DanskOrdbogen*. Århus: Systeme og Center for Leksikografi.
- Bergenholtz, Henning / Vibeke Vrang under medvirken af Lena Lund, Helle Grønberg, Maria Bruun Jensen, Signe Rixen Larsen, Rikke Refslund og Jette Pedersen 2002: *Den Danske Netordbog*. Database og layout: Richard Almind. <http://netordbog.asb.dk>.

- Bergenholtz, Henning / Vibeke Vrang 2002: Ret og pligt. Om nye danske retskrivningsordbøger. I: *Hermes, Journal of Linguistics* no. 28. Århus: Handelshøjskolen i Århus. (i trykken)
- Dansk Sprognævn 1955: *Retskrivningsordbog*. København: I kommission hos Gyldendalske Boghandel og Nordisk Forlag.
- Dansk Sprognævn 1986: *Retskrivningsordbogen*. 1. udgave. København: I kommission hos Gyldendal.
- Dansk Sprognævn 1996: *Retskrivningsordbogen*. 2. udgave. København: Aschehoug.
- Dansk Sprognævn 2001: *Retskrivningsordbogen*. 3. udgave. København: Alinea-Aschehoug.
- Fahl, Laurids / Ken Farø / Jan Heegård / Henrik Lorentzen 2002: Tre retskrivningsordbøger – hvad skal vi med dem? I: *LEDA Nyhedsbrev nr. 33 – marts 2002*, 7–23.
- Nerius, Dieter 1990: Das Orthographiewörterbuch. I: F.J. Hausmann / O. Reichmann / H.E. Wiegand / L. Zgusta (red.): *Wörterbücher. Dictionaries. Dictionnaires. Ein internationales Handbuch zur Lexikographie. Zweiter Teilband*. Berlin/New York: de Gruyter, 1297–1304.
- Politikens Retskrivnings ordbog*. 1. udgave. København: Politikens Forlag 2001.
- Politikens Nudansk Ordbog med etymologi*. 1. udgave. København: Politikens Forlag 1999.
- Schack, Jørgen 2001: Ændringer i opslagsords staveform eller ordform. I: *Nyt fra Sprognævnet 2001/4 november*.
<http://www.dsn.dk/nfs/2001-4.htm>.
- Tarp, Sven 1998: Leksikografien på egne ben. Fordelingsstrukturer og byggede i et brugerorienteret perspektiv. I: *Hermes, Journal of Linguistics* 21, 121–137.

Ilse Cantell

Maja Lindfors Viklund: *Exotismer, romanticismer och vanliga överdrifter. Mönster och metaforer i svensk drogslang*. Göteborg: Institutionen för svenska språket. (Meijerbergs arkiv för svensk ordforskning 28.) 2001.

Arbetet och materialet

Maja Lindfors Viklunds arbete är en doktorsavhandling som baserar sig på ett material bestående av 391 ord och uttryck ur den svenska drogslangen. Grundmaterialet består av slangord som hösten 1997 ingick i projektet AVENTINUS¹ narkotikatermdatabas. En del av orden i databasen, som alltså utgör en skriftlig källa för undersökningen, kommer i sin tur från den svenska Rikspolisstyrelsen och från Polishögskolan i Stockholm. Dessutom har Lindfors Viklund kompletterat detta material genom intervjuer och samtal med svensk narkotikapolis och -expertis. De 391 orden och uttrycken finns listade i slutet av avhandlingen som ett appendix kallat *Narkotikaslanglexikon*. Lexikonets ord och uttryck är numrerade och försedda med en standardspråklig (svensk) ekvivalent eller förklaring.

Lindfors Viklunds arbete är framför allt en lexikologisk undersökning med en lång (nästan hälften av avhandlingstexten) teoretisk inledning bestående av en diskussion omkring slang i allmänhet samt av en presentation av den kognitiva semantiken och analysen av metaforer inom den. Arbetet är ett pionjärarbete i och med att den svenska narkotikaslangens ordförråd inte studerats i nämnvärd omfattning.

Litteraturförteckningen är omfattande och i den ingår också (dokumentär-)skönlitterära verk som Stefan Jarls och Jan Lindqvists *Dom kallar oss mods* och Stefan Jarls *Ett anständigt liv*. Huruvida dessa varit källor för materialet i AVENTINUS-databasen eller om de bara är referensverk framgår inte. Men det ger en uppfattning om vilken heltäckande beskrivning av narkomanernas subkultur författaren velat ge.

Narkotikaslanglexikonet

Sist i avhandlingen har Lindfors Viklund sålunda tagit med en ordlista (här "AVENTINUS-listan") där alla de slangord finns med som be-

¹ AVENTINUS (Advanced Information System for Multilingual Drug Enforcement), ett internationellt, flerspråkigt EU-projekt med uppgift att utveckla IT-komponenter för ett flerspråkigt informationssystem för europeisk narkotikaspaning. I projektet var tyska, franska, spanska, brittiska och svenska myndigheter (Rikspolisstyrelsen) medverkande, på internationell nivå Europol Drugs Unit, och med lingvistisk expertis Svenska institutionen vid Göteborgs universitet. (projektets webbplats <http://svenska.gu.se/aventinus>, 3.5.2002)

handlas i arbetet. Slangorden är sammanlagt 391 stycken, de är numrerade och får alla en standardspråklig förklaring. Här ett smakprov från slutet av förteckningen:

uppåttjack centralstimulerande substans
utfreakad höggradigt haschpåverkad
vansinnesdrogen LSD
vit champagne kokain
voyager LSD-missbrukare
yellow submarine LSD
ying-yang typ av ecstasytablett
ängladamm PCB
örter marijuana
överslag överdos

Orden anknyter alltså till alla aspekter av drogmissbruk och är en blandning av ”svenska” slangord och engelska lån.

AVENTINUS-listans ord är förklarade enligt den betydelse de har i det sammanhang de är insamlade i. Förklaringarna är inga regelrätta definitioner utan omskrivningar på standardspråk. Det räcker i och för sig då det är fråga om en ordlista, också om syftet skulle vara lexicografiskt. En del av orden får här en något mera specialiserad betydelse än vad de kanske kunde få med en lite mer omfattande excerpering. Jag tänker då närmast på fall där ett ord beskrivs som hörande ihop med en viss drog, men gott kan tänkas förekomma också bland missbrukare av andra ämnen, t.ex. *macka* ’amfetamininjektion’ som kunde tänkas ha betydelsen ’injektion’ i allmänhet. Men detta är bara ett antagande och en idé för en undersökning med ett annat syfte än Lindfors Viklund haft med sitt arbete.

En annan fråga som alltid känns aktuell då det gäller slang är ordens ursprung och internationella spridning. Dessa aspekter behandlas inte av Lindfors Viklund, men också det förklaras av hennes syftesbeskrivning. Men materialet kunde erbjuda möjligheter till en intressant etymologisk undersökning.

Jag återkommer till ordmaterialet i slutet av min recension.

Forskningsobjektet

Den form av slang som Lindfors Viklunds arbete behandlar kallas i titeln för *drogslang*. Författaren definierar drogslangen som ”det specifika slangordförråd som förknippas med narkotika eller droger”. Mycket ofta används i texten synonymen *narkotikaslang*. Författaren förklarar skillnaden mellan begreppet ’narkotika’ som får en stipulativ definition ’preparat som är narkotikaklassat i Narkotikastrafflagen, 1968:64 § och som finns på Läkemedelsverkets narkotikaförteckning’ och begreppet ’drog’ som också omfattar andra ämnen med narkotisk verkan, dvs. ”läkemedel eller hälsofarliga varor med beroendeframkallande egenskaper eller euforiserande effekter eller varor som med lätthet kan omvandlas till varor med sådana egenskaper eller effekter”.

Två kategorier av ämnen som också används i rusningssyfte avgränsas utanför behandlingen i Lindfors Viklunds arbete. Den ena kategorin är lösningsmedel som lim och thinner, den andra kategorin är dopningsmedlen. Problematiken som gäller missbrukarna av dessa ämnen är i huvudsak social och medicinsk, inte i så hög grad kriminologisk som när det gäller s.k. klassiska droger, läkemedel som amfetamin, eller cannabispreparat och hallucinogener. Missbrukarna av å ena sidan lim och thinner, å andra sidan dopningsmedel bildar inte i någon större omfattning sina egna (kriminella) subkulturer som skulle kännetecknas av en egen slang. Detta är kanske orsaken till avgränsningen i första hand inom AVENTINUS-projektet, i andra hand i Lindfors Viklunds avhandling. I och för sig uppfyller dessa ämnen ju också åtminstone de flesta av kriterierna för droger.

Samma drogkategorier som man inom AVENTINUS-projektet varit intresserad av var föremål för debatt och forskning med sociologisk-kriminologisk-medicinsk angreppspunkt redan i slutet av 1960-talet och på 1970-talet. Ett exempel på detta är den finska debattboken *Huumausainekysymys* (’Narkotikafrågan’) som kom ut 1970 redigerad av Ilkka Taipale, finländsk läkare med djupt engagemang för utslagna. Artikelskribenterna i boken är sakkunniga inom de tre nämnda områdena.

Det ser ut att finnas en sociologiskt/juridiskt definierbar skillnad mellan de två begreppen ’droger’ och ’narkotika’. Trots detta använder författaren benämningarna *drogslang* och *narkotikaslang* växelvis med motiveringen ”båda används för variationens skull”. Motiveringen verkar något ovetenskaplig och föga övertygande, speciellt som den diskussion författaren för omkring de två begreppen ’drog’ och ’narkotika’ erbjuder en mera vetenskaplig motivering för eventuell växelvis användning av benämningarna. Jag skulle gärna hålla isär benämningarna och begreppen bakom dem och se distinktionen *inifrån- – utifrånperspektiv* som också kommer fram på andra ställen i arbetet som det särskiljande draget. Därefter kan författaren och läsaren så att säga ”välja sida” och benämning därefter. Termen *drog* kunde tänkas höra ihop med *inifrånperspektivet* och stå för de ibland positiva konnotationer som är den sammanhållande faktorn för användargrupperna medan termen *narkotika* skulle få höra ihop med majoritetssamhällets utanförperspektiv som betonar det juridiska och kriminologiska.

Subgruppers språk, begreppen ’slang’ och ’argot’, slangens funktioner

I och med att narkotikabruket är kriminaliserat bildar narkomanerna en grupp som genom sitt avvikande beteende skiljer sig från majoritetssamhället. Detta förhållande

återspeglas i narkomanernas slang. Lindfors Viklund nämner tre drag hos slang i allmänhet: 1) Slangen är grupp- och funktionsrelaterad, dvs. ett gruppspråk som kan variera från grupp till grupp och som endast förstås av initierade personer, 2) Slangen är standardspråksrelaterad, dvs. skiljer sig från standardspråket och betraktas ofta som mindre fin och accepterad, 3) Slangen är taburelaterad, dvs. den berör tabubelagda områden men i okonventionell form.

Slangen ses ofta som ett "hemligt" språk, vilket speciellt betonas hos narkotikaslangen då det som är gemensamt för dess talare är all den olagliga verksamhet som anknyter till narkotikan. Omkring detta förs i avhandlingen en diskussion där narkotikaslangen jämförs med andra avvikande gruppers slang, framför allt med yrkesförbrytarnas slang. Narkotikaslangen jämförs också med fackspråk och då kan den sägas vara hemlig närmast av den orsaken att majoritetssamhället inte brukar komma i kontakt med narkotikaslangens användare.

Huruvida narkotikaslangen är "hemlig" eller "offentlig" torde vara svårt att bestämma, men något säger det väl att en del av narkotikaslangens ord dels finns med i "vanliga" slangordböcker, t.o.m. i allmänspråkliga ordböcker. Det finns, för att åter ta ett exempel från det finska språkområdet, knappast någon finsktalade som inte vet att ordet *pilvi* förutom 'moln' också avser 'hasch och andra hamppreparat' så som ordets betydelse definieras i *Suomen kielen perussanakirja* ('Finsk basordbok'). Dels ingår narkotikaslangord i slangordböcker som behandlar avvikande subgruppers slang. Som ett exempel på det senare kan nämnas Leo Lipsonens *Vankilaslengin sanakirja* (Ordbok över fångelseslang) (1990) som innehåller en hel del ord med anknytning till droger och andra rusmedel. Denna ordbok räknar dessutom utöver ordet *pilvi* upp över 80 olika benämningar för hasch – tala om överlexikalisering! Orsaken till att synonymerna varit nödvändiga är troligen den att det tidigare slangordet mist sin hemliga karaktär i och med att det tagits i bruk också av andra än narkomaner. Som kommunikationsspråk fungerar narkotikaslangen enligt Lindfors Viklunds erfarenhet också för t.ex. polisen och vårdpersonal som kommer i kontakt med droger.

Författaren räknar upp en del sådana ursprungligen narkotikaslangord som blivit så vanliga i allmänspråket att talarna knappast längre kommer att tänka att orden haft en specialbetydelse. Sådana ord är t.ex. *flumma* (SOB: 'vara flummig', AVENTINUS-materialet: 'röka cannabis'), *flummig* (SOB: 'intellektuellt oredig p.g.a. narkotikarus, ofta allmänna intellektuellt oklar', AVENTINUS-materialet: 'cannabisrusig'), *flippa ut* (hos Thorén 1996 i formen *flippa ur* 'få ett nervsammanbrott', 'missköta sig'), och *hög* (Thorén: 1 'berusad', 2 'narkotikaberusad', 3 'upprymd', AVENTINUS-materialet: 'narkotikapåverkad'). Orden används också för att bilda nya sammansättningar, t.ex. *flumpedagogik* (SOB: 'pedagogisk inriktning som betonar personlighetsutveckling på bekostnad av inläring' <nedsätt.>). Dessutom innehåller ordböcker över svensk slang i allmänhet ett antal narkotikaslangord. Hos Thorén 1996 är narkomanslangorden särskilt markerade, t.ex. *affe* 'haschisch'.

Lindfors Viklund nämner att termen *argot* i svensk tradition används om förbrytarnas språk då det betraktas ur sociologiskt, etnologiskt eller kriminologiskt perspektiv. I Sverige har en argotisering av narkotikaslangen skett efter andra världskriget då missbruket av narkotika spred sig från enskilda utslagna och

intellektuella till kriminella grupper. Detta kan alltså ses som en motsatt utveckling i jämförelse med att en del ord införlivats med allmänspråket. Sociologiskt sett räknas narkotikaslangen som argot i och med att den sysselsättning som är förknippad med narkotika är kriminaliserad.

Narkotikaslangens ges också ett symbolvärde som har att göra med den normkonflikt som narkotika utgör i kontrast till majoritetssamhällets värderingar. Ett antispråk uppstår hos en grupp då gruppen uppfattar sin kultur som ett (positivt laddat) alternativ till majoritetskulturen.

Just narkotikaslangens gruppsspråkskaraktär säger Lindfors Viklund vara tyngdpunkten i undersökningen. Ett gruppsspråk som återspeglar ett konfliktfyllt förhållande till majoritetssamhället. Men också ett gruppsspråk för sammanhållning som är jämförligt med fackspråk och yrkesspråk.

Kognitiv semantik och metaforteorin inom den

Lindfors Viklunds arbete bygger på den kognitiva semantiken och den nya synen på metaforer som en del av människans kognitiva prestanda. Inom tidigare teorier har metaforer betraktats som stilfigurer i litteraturen. Författaren hänvisar till två arbeten som utgår ifrån en kognitiv semantisk modell, R. Trins analys av metaforer i drogrelaterade uttryck och D. Geeraerts' undersökning om namn på belgiska ölsorter. Trins material innefattar tre kognitivt avgränsbara teman: 1) produktion och distribution av narkotika, 2) drogupplevelser samt 3) sociala attityder. Syftet med Geeraerts' undersökning är att påvisa medvetna namngivningsstrategier som en del av skapandet och upprätthållandet av en belgisk nationell identitet.

Materialgenomgången

Narkotikaslangens ordförråd ses som metaforer med anknytning till verksamheten i narkomanernas subkultur, t.ex. att skaffa sig och använda narkotika, olika rusupplevelser osv. Lindfors Viklund har analyserat fram olika nyckelmetaforer som bildar utgångspunkten för en symboldomän, t.ex. symboldomänen RESA för en del ord med anknytning till LSD, t.ex. *tripp* 'LSD-rus'. Andra symboldomäner är MUSIK med LSD-relaterade ord som hänvisar till Beatles-musiken från 1960-talet, t.ex. *abbey road* 'LSD-dos', LIVSMEDEL, HANTVERK, t.ex. *kniv & gaffel* från det föregående och *hammare & spik* från det senare, båda med betydelsen 'spruta och kanyl'.

I fem centrala avsnitt i boken behandlas narkotikaordförrådet sedan bokstavligen ämnesvis, först ett avsnitt om ord med anknytning till heroinmissbruk, sedan ett om ord med anknytning till "det svenska knarket" amfetamin, därefter kokainorden, orden som anknyter till hallucinogener och sist orden med anknytning till cannabis.

I början av vart och ett av de kapitel i avhandlingen, där de olika drogerna och orden relaterade till dem behandlas, ingår ett avsnitt med encyklopediska fakta om

drogen i fråga, om dess ursprung och historia och dess spridning. Intagandet av drogen (äta, dricka, sniffa eller injicera) och dess effekt, antingen uppiggande, energigivande, lugnande, sinnesvidgande osv. eller t.ex. som kokainet som beskrivs som den perfekta partydrogen som förhöjer livskänslan och ökar prestationsförmågan. I den encyklopediska beskrivningen av amfetamin framgår det bland annat att bruket i Sverige avviker från bruket i andra europeiska länder (då avses troligen de länder som var med om AVENTINUS-projektet, t.ex. England och Tyskland). Intravenöst missbruk av amfetamin förekommer knappast någon annanstans än i Sverige. På annat håll betraktas amfetamin närmast som en rekreativ drog. I Sverige är det fråga om ett "riktigt" missbruk som framför allt förekommer i kriminella kretsar och på fängelser. (För jämförelsens skull bör nämnas att amfetamin är den drog som i hög grad missbrukas också på finska fängelser.)

Missbrukargrupperna är mycket olika. Och här ger författaren en hel del encyklopedisk information som har direkt språklig relevans. Amfetaminbruk förekommer bland förbrytare och på fängelser, kokain är en drog som används i vidare kretsar, också bland folk som har pengar och inflytande, hallucinogener användes först bland amerikanska collegeungdomar, sedan bland hippies i hela västvärlden (numera bara sporadiskt i Sverige). Hasch används av ungdomar och betraktas som en "rekreativ drog", dvs. en drog som man använder då och då och som inte är vanebildande eller beroendeframkallande. Ofta jämför haschmissbrukarna sitt bruk med alkoholbruket, speciellt i diskussionen omkring avkriminaliseringen av haschet.

Slangorden

Som framgår av det ovan sagda är Lindfors Viklunds arbete framför allt en lexikologisk undersökning. Och arbetet gör naturligtvis inte heller anspråk på att vara t.ex. ett lexikografiskt arbete. Tvärtom säger författaren uttryckligen i ett av de sammanfattande kapitlen i bokens slut att hennes avsikt inte varit att upprepa det som finns i hennes källor utan att redogöra för varför materialet ser ut som det gör. Som lexikograf känner jag ändå ett intresse för det material arbetet baserar sig på och vill därför ta ett steg tillbaka från författarens avsiktsförklaring. Vad finns där som är lexikografiskt intressant? Hur kunde ordlistan på 391 ord fungera som korpus för en liten narkotikaslangordbok för en grupp slanganvändare som kan ses som en enhetlig grupp? Eller kan ordlistan fungera som en del av korpusen för en "vanlig" slangordbok? I hur stor utsträckning förekommer AVENTINUS-databasens svenska narkotikaord i redan befintliga ordböcker över "vanlig" slang?

Jag har gjort några jämförelser med *Bonniers svenska slanglexikon* (Thorén 1996) som också nämns i Lindfors Viklunds litteraturförteckning. Dessutom har jag tittat i slangorden i den tidigare nämnda finska ordboken över förbrytarslang, Leo Lipsonens *Vankilaslängin sanakirja* (1990). Det senare närmast för att söka stöd för den uppfattning jag fått genom betraktelsen av det svenska materialet.

Författaren konstaterar att narkotikaslangen i hög grad är överlexikaliserad, dvs. det finns ett stort antal synonymer för samma begrepp med specificeringar som gäller drag som inte har någon relevans för utomstående. Min hypotes var att inte många av AVENTINUS-materialets ord p.g.a. överlexikaliseringen skulle

förekomma i ”vanliga” slangordböcker. Jag antog också att avhandlingsmaterialets ord skulle återspegla en kontinuerligt nyskapande process som dock naturligtvis är karaktäristisk också för slang i allmänhet, men oftast kanske svår att fånga i en ordbok.

Min tanke fick inte stort stöd vid en jämförelse med orden i Thoréns slangordbok. Av de 391 orden i Lindfors Viklunds material finns 83 (dvs. över en femtedel) hos Thorén med samma eller så gott som samma betydelse.² En del av orden i Lindfors Viklunds lista har en mera specialiserad betydelse än vad de har hos Thorén, t.ex. *gägga* ’injicera amfetamin’ (Lindfors Viklund) vs. ’injicera narkotika’ (Thorén). Dessa skillnader kan vara tillfälliga och bero på var ordet är excerperat eller vem som varit informanten.

I Lindfors Viklunds material ingår 31 ord för hasch, en överlexikalisering som tar fasta t.ex. på haschets ursprung (t.ex. *affe*, *afghan*, *glasturk*, *kaschmir*, *libanes*, *marockan*, *pak*). För jämförelsens skull kan de finska slangorden för ’hasch’ som finns upptagna i *Vankilaslangin sanakirja* nämnas. Registret i den finska ordboken räknar upp över 80 ord för ’hasch’ med liknande ordbildningstyper som förekommer i det svenska materialet: *afga*, *lasiturkki*³, *harmaaturkki*⁴, *kasmir*, *liba* och *kingiliba*, *rokko*⁵, *paki*. Detta visar att orden i det svenska materialet inte är tillfälliga bildningar utan att en del av narkotikaslangorden är etablerade och lånas från ett språk till ett annat.

Är då narkotikaslang en form av slang som kan betraktas som en klart avgränsbar form av slang med tillräckligt många gemensamma drag? Nej, säger författaren egentligen redan i början av sin avhandling: ”Den svenska drogslangen i sin helhet framstår på grund av de olika missbrukartraditionernas etablering i landet som ett relativt heterogent lexikon.” Detta bekräftas senare genom beskrivningarna av de olika missbrukargrupperna. Det enda som grupperna verkar ha gemensamt är att det ämne de använder finns nämnt i Narkotikastrafflagens 64 §. En genomsnittskokainist verkar vara en person vars narkotikabruk är den enda formen av avvikelser från den accepterade livsstilen i samhället. *Vankilaslangin sanakirja* räknar upp bara ett fåtal kokainrelaterade ord, vilket visar att kokainet inte hör till de ’stora’ drogerna på finska fängelser, medan orden för amfetamin, heroin och hasch i den är många. Användargrupperna verkar alltså vara olika i sitt (mer eller mindre konfliktfyllda) förhållande till majoritetssamhället. Konflikten är olika djup och i de flesta fallen hör narkotikamissbruket ihop med andra former av avvikande (dvs. kriminellt) beteende. De olika användargrupperna kommer troligen sällan i kontakt

² Med så gott som samma betydelse avser jag betydelser som i de två arbetena beskrivs så här: *braja* ’pipstopp av hasch’ (Lindfors Viklund) vs. ’marijuanacigarrett’ (Thorén).

³ Direkt översättning av *glasturk*

⁴ ’gråturk’, men slangordet kan också ses som en ordlek, då det finska ordet *turkki* har betydelsen ’päls’, då blir ordets betydelse ’gråpäls’. Vidare kan ordet *harmaaturkki* tolkas som en eufemistisk benämning för vargen! Det finska ordet för ’turk’ är egentligen *turkkilainen*, medan landsnamnet *Turkiet* på finska är *Turkki*, alltså homofont med ordet för ’päls’.

⁵ sannolikt bildat på landsnamnets finska form *Marokko*, men kan också avse någon av sjukdomarna vattkoppor, smittkoppor o.d.

med varandra varför man kanske närmast bör tala om flera olika narkotikaslangformer än om narkotikaslang en . En del av dessa slangformer är en del av förbrytarslangen, medan en del ingår i ”vanlig”, rätt utbredd ungdomsslang. Jag tänker då i det senare fallet närmast på de kokainrelaterade slangorden, men i Sverige gäller detta troligen också cannabis/haschorden. I Finland är de haschrelaterade slangorden en viktig del av förbrytarslangen, vilket visar att haschpreparaten här är en del av den kriminella kulturen.

En avslutande kommentar

Undersökningens material baserar sig inte på författarens egna fältstudier eller intervjuer. För avhandlingens ändamål är detta säkert inget problem, men frågan infinner sig dock huruvida ett material som inte är samlat ute på fältet är representativt för de slangtalare vilkas språk detta material skall beskriva. Då det är fråga om en i första hand muntlig varietet av språket vore kanske en muntlig primärkälla den bästa källan för materialet, beroende på undersökningens syfte, naturligtvis.

Å andra sidan vet vi att sådana källor inte är tillgängliga utan vidare. Då det gäller kriminaliserade subkulturer är det dessutom tvivelaktigt att önska någon en möjlighet till deltagarobservation eller liknande materialinsamling. Dessutom är det ju så, vilket författaren också konstaterar, att slangen hos dessa subkulturer ofta har funktionen av hemligt och gruppsammanhållande språk. På så sätt utestängs icke-gruppmedlemmar från förståelse. I fråga om materialinsamlingen står språkforskaren alltså också i detta fall inför ett dilemma som gäller materialets genuinitet. Mångfalden bland orden i AVENTINUS-listan skingrar dock all tvivel och avhandlingens appendix kan därför gott läsas som en liten ordbok över en speciell men inte särskilt homogen del av slangens ordförråd.

Litteratur

- Lipsonen, Leo 1990: *Vankilaslangin sanakirja* ('Ordbok över förbrytarslang'). Helsingfors: VAPK kustannus.
- SOB = *Svensk ordbok*. Utarbetad vid Språkdata, Göteborgs universitet. Stockholm: Esselte studium. 1986.
- Suomen kielen perussanakirja* ('Finsk basordbok'). Kotimaisten kielten tutkimuskeskuksen julkaisuja 55 1990–1994. Helsingfors: Valtion painatuskeskus.
- Taipale, Ilkka (red.) 1970: *Huumausainekysymys* ('Narkotikafrågan'). Borgå, Helsingfors: WSOY.
- Thorén, Benjamin 1996: *Bonniers slanglexikon*. Stockholm: Bonnier Alba.

Dag Gundersen

Engelsk stor ordbok

Engelsk stor ordbok for begynnere. Engelsk-norsk / norsk-engelsk. 1. utg. 2001. Hovedredaktør: Espen Mellquist. Oslo: Kunnskapsforlaget.

ENGELSK STOR ORDBOK Engelsk-norsk / norsk-engelsk. 1. utg. 2000. Prosjektledere/hovedredaksjon: Petter Henriksen og Vibecke C.D. Haslerud. Redaksjonssjef: Øystein Eek. Oslo: Kunnskapsforlaget.

Both of the two dictionaries reviewed below are modern, well updated books. Neither of them shows a perfect consistency in its treatment of each source language as the target language of the other, but in sum the beginner's dictionary is good and the major one excellent.

Innledning

Begge ordbøker kalles "Stor ordbok". At en ordbok kalles "stor", er egentlig bare en kontrastiv beskrivelse av den i forhold til forlagets andre ordbøker eller andre forlags sammenliknbare ordbøker. Det er ikke et eksakt mål. For brukeren betyr det en påstand om at ordboka har den gode egenskapen å være innholdsrik. Og påstanden er sann for begge disse. *Nordisk leksikografisk ordbok* (1997: *håndordbok*) inndeler ordbøker etter omfang, og regner en bok på 50.000–100.000 oppslagsord og 600–1500 sider som en håndordbok, og en bok på 100.000+ og sidetall 1500+ som en storordbok. Som det blir understreket, er dette en meget grov og forsøksvis inndeling, og den går ikke inn på hva som ligger i "hånd-". Det bør være at boka kan brukes håndholdt, helst i én hånd, og ikke må legges på et bord, selv om *håndordbok* oversettes med "desk dictionary" på engelsk. *Engelsk stor ordbok* inneholder 217.000 oppslagsord og 522.000 oversettelser; den engelsk-norske delen er på 1210 sider og den norsk-engelske på 767. Den er utvilsomt både en stor ordbok og en storordbok. Den har stive permer, men en myk og smidig rygg som gjør det godt mulig å bruke den som "håndordbok", selv om det går lettest når den ligger på skrivebordet. *Engelsk stor ordbok for begynnere* er på 679 sider og har 30.000 (eller 40.000, se nedenfor) oppslagsord, uttrykk og eksempler.

Den er en håndordbok og har et omfang og en vekt (1 kg) som trolig er akkurat innenfor grensen av det som passer for barn. Jeg velger å omtale denne først.

Engelsk stor ordbok for begynnere

Illustrasjoner: Jeg starter med en uttalelse fra min konsulent på ordboka i bruk, Susanne, et lyst hode på 11 år. Hennes dom er nøktern, men overveiende positiv: ”Det var fine bilder i den, noen var litt morsomme også. Boken er for nybegynnere, og kanskje beregnet for mindre enn meg. Det var fint at det både sto fra ”English to Norwegian” og fra ”Norsk til engelsk”. Den har blant annet navn på kjente tegneseriefigurer og eventyrfigurer. Og så liker jeg at det er farger på bildene.”

Det er naturlig at barn legger særlig merke til tegningene, det er derfor de er der og er utformet slik de er, av voksne à la barn. Vi skal bruke litt plass på dem. Disse skriver seg fra den svenske *Norstedts första engelska ordbok*, som har vært grunnlaget for den norske utgaven, sammen med *Politikens Dansk Engelsk Ordbok [sic] for børn og andre begyndere* og *Politikens Engelsk Dansk Ordbog for børn og andre begyndere*. Norstedts har brukt samme type tegninger (men ikke disse) i sin *Norstedts första svenska ordbok*, også fra 2001. Det er et greit prinsipp å utnytte samme bildemateriale i flere lands oppslagsverker når det ville bli for dyrt å lage hvert sitt. En ulempe er det riktignok at utvalg og motiver må få et preg som ikke hele veien svarer til det mest aktuelle for land nr. 2 osv., bl.a. utelatelse av enkelte motiver, kanskje et Ibsen-portrett ved *author* eller *poet* i den engelske delen eller *dikter* eller *forfatter* i den norske. Tilsvarende er det for land nr. 1 hvis forlaget der alt under planleggingen tenker seg et mulig salg. Et ord som *flagg* egner seg ikke for illustrasjon i den nasjonale delen og har heller ikke fått det.

Hver bokstav begynner med en vignett, f.eks. D i form av en krum dame som skjeller ut en rett mann (det omvendte ville selvsagt vært helt uakseptabelt). Det ser ikke ut til at vignetten viser til et språklig poeng knyttet til et nærstående ord med vedkommende begynnelsesbokstav; det skulle da være, for D-en, ”*he is a damn fool*”, skjønt da heller ”*You are...*”. Jeg liker bedre en krum og en rett gymnast i *Norstedts Första svenska ordboks* D-vignett.

Vanligvis bør etter min mening også morsomme tegninger i lærebøker eller ordbøker ha et poeng med relevans til innholdet eller emnet, men det skal gjerne innrømmes at et relevant poeng her kan være å gi barna lyst til å se nærmere på boka. Og de tallrike tegningene i selve teksten er knyttet til et oppslagsord. Siden det er en ordbok for

begynnere, og altså også yngre enn elleve år, kan en spørre om enkelte tegninger er litt for avanserte, f.eks. *actor*: en skuespiller med en hodeskalle i hånden. Visst vet vi voksne hvor denne er fra, men det er ingen gjennomsnittlig skuespillersituasjon; eventuelt kunne den kanskje stått ved *monologue*. Under *parabol* i den norske delen ser vi en brudgom som bærer parabolantennen sin kjærlig over dørstokken mens bruden står igjen og ser tankefull ut. I *Norstedts Första svenska ordbok* gjør den derimot det den skal, tar inn signaler til huset den er montert på. Mindre fornøyet, men mer opplysende. Hovedinntrykket av tegningene er derfor at ”noen er litt morsomme også”, men krever at en eller annen svarer på hva de betyr.

Omteksten består bl.a. av brukernøkkel på innerpermen først og sist, uttale, oversikt over ordklasser og bruken av dem, ”organiseringen (så står det, ikke av de letteste ord!) av artiklene i ordboken”, forskjeller i britisk og amerikansk stavemåte, og en sikkert populær liste over norske navn på leker og eventyr- og tegneserieskikkelser med engelsk ekvivalent. Videre er det en minigrammatikk som mellomtekst mellom den engelske og den norske delen. I oppstillingen av ordklassene mangler artikkel, så det er bare ni. Det betyr ikke at redaksjonen følger *Norsk referansegrammatikk*s inndeling, som den store ordboka gjør, for i teksten videre, og i ordboksdelene, kalles artiklene artikler. ”Artikkel” kan dermed bety tre ting ifølge denne ordboka: 1 gjenstand, vare, 2 avisartikkel, 3 grammatisk artikkel, derimot ikke ”ordboksartikkel”; redaksjonen har glemt sin egen overskrift om ”organiseringen”. Det er en ikke helt ubetydelig glipp.

Foruten ”latinske” (som de litt misvisende kalles) ordklassebetegnelser er de tilsvarende norske tatt med, med parentes rundt de som er lite eller ikke brukt; f.eks. *substantiv* – navnord, men *verb* (gjerningsord), noe som er en overraskelse. Minigrammatikken i midten, dvs. foran den norske delen, gjentar enkelte ting i ordklasseavsnittet foran den engelske, f.eks. gradbøying av adjektiv, men går nøyere inn på aktuelle finesser i engelsk. Fordelingen av grammatikkstoffet på to steder må altså være gjort med tanke på hva en har mest bruk for før en går løs på hver av de to delene. En må bare ta til etterretning at det er gjort på en av flere mulige måter. Min konsulent hadde ingen mening om hvorvidt denne er den beste.

Utvalg, oppstilling, innhold, språkform: Ifølge forordet inneholder boka ca. 30.000 oppslagsord og uttrykk. Ifølge permen inneholder den ca. 40.000 oppslagsord, uttrykk og språkeksempler. Lest slik det står, kan dette bety 10.000 språkeksempler, og at ”eksempler” er noe annet

enn ”uttrykk”. En måtte i så fall helst tenke seg at ”uttrykk” har en generalisert form, de er ”døde”, mens eksemplene er i naturlig språk, ”levende”, eller at uttrykk er idiomer, dvs. semantiske helheter som ikke svarer til summen av enkeltdelens betydning, mens eksemplene er kollokasjoner, der betydningen har klar sammenheng med enkeltdelens betydning (*Nordisk leksikografisk ordbok*). Slik er det ikke. Jeg har ikke lest hvert eneste eksempel; men alle de jeg har lest, er ”levende”, noe som er det eneste riktige i en ordbok for barn.

Hvordan lemmaseleksjonen har foregått, er ikke opplyst; det har jo heller ingen interesse for så unge brukere bare de finner det de leter etter. Det står for øvrig ikke angitt *hvor* unge, annet enn ”begynnere” i tittelen og ”barn og unge” på bakpermen. Min 11-årige konsulent kan vel sies å høre til den midtre delen av en naturlig målgruppe fra ca. 6 til 16.

Siden boka er for norske brukere, er den engelske delen passiv (de engelske ordene skal leses og forstås) og den norske aktiv (de norske ordene skal skrives på engelsk). Det kommer bl.a. fram i en del nyttige oversiktstegninger, der de engelske, f.eks. *dog* og *food*, viser ulike hunder og matvarer med engelske betegnelser, mens de norske, f.eks. *bil*, *familie* og *farger og former* også gjør det samme og bare gir engelske ord. Det betyr at en bruker som ser på *familie*-bildet og vil ha bekreftet at *cousin* betyr mer enn ”kusine”, må slå det opp i den engelske delen, og det er greit nok forutsatt at det står der. Det gjør imidlertid ikke *siblings*, det vanskeligste ordet på *familie*-bildet, så her må brukeren legge sammen *brother* og *sister* og få en mistanke om at det er lurt å gå over til den norske delen og slå opp *søsken*. Og der står det ”siblings”, men *sibling* burde selvsagt vært oppslagsord i den engelske delen i alle fall, og dessuten fordi det er et entallsord, mens *søsken* bare brukes i flertall.

Oppstillingen av artiklene og deres enkelte deler er klar og oversiktlig, med uttrykkede oppslagsformer.

Betydningsnumrene i den engelske og hvert uttrykk i den norske delen er tildelt hver sin linje, selv om det tar plass. Ifølge forordet er det brukt få forkortelser; jeg finner ingen. Så vel ordklasseangivelse som presiseringer av bruksområde er i full form av ordene, f.eks. ”*birdie* (barnespråk) pippip, (hverdaglig) liten fugl”. Alt dette er brukervennlig.

Ellers er det mye godt å si om ordutvalget, oversettelsene og eksempel materialet. Alt som gjelder sport og idrett, er utmerket dekket, likeså mye annet som en vet interesserer målgruppen – stjernetegn, mat og klær, skolefag osv., vel å merke i den utstrekning ordene har ekvivalenter. Encyklopediske oversettelser fins knapt. Av mat mangler

derfor *fårikål*, mens *lapskaus* er oversatt med ”ragout” (som mangler) og ”stew”, som jo er et videre ord, men vel det nærmeste en kommer. Fraværet av enkelte aktuelle norske ord betyr altså at ordet og det det betegner, ikke har noen motsvarighet i engelsk. Men brukeren kan jo ikke vite om dette er grunnen, eller om redaksjonen har ansett ordet som uaktuelt. *Noen* leksikonforklaringer kunne det vel vært gjort plass til. – Mens grammatikkdelene nok er utformet for den øvre delen av målgruppen, er oversettelsene så enkle og greie at også yngre barn bør kunne kjenne seg hjemme i ordartiklenes metaspråk.

Språkformen i boka er nærmest moderat bokmål, fornuftig gjennomført når det f.eks. står *mottaker* og ikke *mottager*, men ikke, etter min mening, når det bare står *frem(-)* og ingen henvisning fra *fram*. En kan ikke vente at barn, og heller ikke alle voksne, innser at det er den andre valgfrie formen de må slå opp når den de tenker på først, ikke står der.

Av bøyingsformer i den norske delen er former med markant avvik fra oppslagsformen tatt med i den utstrekning redaksjonen har funnet det nyttig for den engelske oversettelsen: *var* av *være*, *heller – helst*, *større – størst*, men ikke avlyds- og omlydsformer som *skrev* og *fant*, *bøker* og *gjess*. En må vel akseptere at dette er et plass-spørsmål, og i den engelske delen er slike former godt representert.

Når det gjelder behandlingen av de to ordboksdelene i forhold til hverandre, er det en del å sette fingeren på. Boka skal ikke kritiseres for at den ene delen mangler ord som er mindre leksikaliserte enn det tilsvarende ordet i den andre, f.eks. at engelsk *junior* er oversatt med ”tredjeårsstudent”, som mangler i den norske delen. Men når *slim*, ”slanke seg”, er med, så skal ikke det norske verbet mangle som oppslagsord, som det gjør; det er minst like aktuelt (”Som 14-åringer begynner nesten halvparten av norske jenter å slanke seg”, *Aftenposten* 10.8.2002). Eller: *cocksure* = ”skråsikker, selvsikker”; *skråsikker* = ”cocksure” – bra så langt, men: *selvsikker* = ”self-confident, self-assured” – hvor ble det av ”cocksure”? Eller: *sløyd* = ”woodwork”; *woodwork* = ”2 snekkerarbeid, trearbeid”, men ikke ”sløyd”. Fraværet kan ikke skyldes at britiske og amerikanske elever ikke har noe som likner sløyd, for i *Engelsk stor ordbok* er *woodwork* = ”sløyd” (bl.a.) og *sløyd* inndelt i både ”woodwork” og ”carpentry” om tresløyd og ”metalwork” om metallsløyd. – Det har ingen hensikt her å jakte på mer av dette, men det bør redaksjonen, med henblikk på å gjøre ordboka enda bedre i 2. utgave.

Konklusjon: Det er ikke lett å lage en god ordbok for barn og unge. Målgruppen er under mer eller mindre obligatorisk utdanning og

omfatter derfor et bredt spekter fra små Einstein-er til brukere med lesevaner. Den danske tittelen "...for børn og andre begyndere" er av typen ren fisketur og altfor vid selv om deres ordbok kanskje ikke er det. Alt i alt synes jeg den norske redaksjonen har kommet godt fra jobben selv om det fins potensial for enkelte forbedringer.

Engelsk stor ordbok

Med sine 1210 + 767 store, 3-spaltede sider med små (7,5 pkt), men klare og godt leselige typer er *Engelsk stor ordbok* (fra nå av *ESO*) et mektig verk, Kunnskapsforlagets flaggskip blant fremmedspråklige ordbøker, som forlaget har grunn til å være stolt av. Ca. 60 medarbeidere har vært i arbeid med den, og sporene etter "medarbeidere med spesialkompetanse", som det heter i forordet, er tydelige overalt. Målgruppen er beskrevet på omslaget som "brukere som trenger engelsk i profesjonell sammenheng, eller som ønsker en omfattende ordbok hjemme."

Rettskrivningen er moderat bokmål, med rimelig hensyn til hvilke som er mest utbredt blant valgfrie former på norsk (det er jo på norsk vi har dem). Av og til er redaksjonen etter mitt syn litt for forsiktig; *farynx*, *larynx* og *pixel* er i bruk, men det er også de offisielle eneformene med -ks-, som godt kunne vært valgt.

Forord, rettleiding: Forordet gjør på en mønstergyldig klar måte rede for ordbokas kilder, redigeringen, henvisningsprinsipper, språkform og grafiske virkemidler, alt på én side. Det er godt gjort. Én grunn til at det har latt seg gjøre, er at uttalereglene, som er detaljerte og ganske vriene fordi de, så langt de går, følger IPA, humant nok gjentas i bunnen av hvert legg (to og to sider). Noen annen rettleiding utenfor artiklene selv gis ikke. Det er ingen forkortingsliste; den er unngått fordi "de få forkortelser som er brukt, skal være intuitivt forståelige". Det er greit for "subst.". "Konj.", f.eks. ved *men*, betyr ikke konjunksjon i tradisjonell mening. Dette kommer fra *Norsk referansegrammatikk*s ordklasseinndeling, der konjunksjon erstatter sideordnende konjunksjon. "Subjunksjon" er skrevet fullt ut; det erstatter underordnende konjunksjon, men også det utryddede relative pronomenet *som*. Det andre merkbare innslaget fra referansegrammatikken opptrer som "determ.", f.eks. ved det som før het artikkel

og for de fleste fremdeles gjør det: *en, den* osv. Det kunne nok fortjent både full form (*determinativ*) og nærmere forklaring. ”Determ.” er jo ikke bare artikler, men også eiendomspronomen (*min*), demonstrativt pronomen (*denne*), ubestemt pronomen (*noen*), tallord (*tolv(te)*) og enkelte adjektiver (*egen*) – jeg tar med ett eksempelord for hver av de utskiftede kategoriene, som nok er ”dead, but won’t lie down” på lenge ennå i grunnskolen og videregående, for ikke å snakke om blant folk flest. Her kommer en ikke langt nok med å være ”intuitiv”. Det er ingen tvil om at dette har vært et stort dilemma for redaksjonen selv om den ikke sier noe om det. Den har heller ikke tatt med alt; påstedsadverb er fremdeles adverb og *å* infinitivsmärke. Min hensikt er ikke å anfekte referansegrammatikkens inndeling (ikke her), men å etterlyse større pessimisme hos ordboksredaksjonen med hensyn til hvor mange som vet hva den går ut på.

En kunne også ønske seg noen ord om alfabetiseringen. Den er tegn for tegn, som naturlig er i ordbøker. Det gjør at hvis en f.eks. ser på verbfraser, som er i to eller flere ord og plassert under verbet, må en være oppmerksom på at substantiveringer av slike har bindestrek (*come-on*) eller skrives i ett (*takeover*) og dermed er blitt ett ord og står på sitt eget alfabetiske sted, til dels ganske langt unna. Det er tre spalter mellom *come on* og *come-on*. Det er mye av dette i engelsk; en eller annen har sagt at ”any word can be verbed”, men en kan like snart si at ”any verb can be nouned”. Redigeringen er selvsagt helt riktig, men en må vite det.

Lemmutvalget: Ordboka er allmennspråklig, men tar hensyn til at skillet mellom allmennspråk og fagspråk ikke er skarpt. Allmennspråket får daglige tilsig av fagspråk gjennom alskens faktastoff i mediene. En viss vandring fra allmennspråk til fagspråk skjer også, bl.a. med mønster i amerikansk. Der kan man gjøre seriøse termer av ganske dagligdags allmennspråk; når så tross alt noen av disse blir oversatt til norsk, dukker f.eks. *juletre* opp som oljeterm fordi det er oversatt fra *Christmas tree*. *ESO* har fått med dette. På den annen side skjer det også en uheldig overføring fra amerikansk til norsk ved at amerikanske ord norvagiseres grafisk eller utstyres med norsk affiks og slippes løs ukritisk i hastverkspreget fagstoff der en kan lese at oljen renner gjennom en konduite. Jeg er glad over at *ESO* har *conduit* = ”rørledning” og omvendt, og at den ikke ”er komfortabel med” noe som helst.

Som en sjekk på hvor oppdatert boka er på nyere fagspråk innenfor en allmennspråklig ramme, har jeg gjennomgått Norsk språkråds liste ”På godt norsk – avløserord”. Gjennomgangen gir et meget godt

resultat, både ved at de fleste aktuelle ord er kommet med, og ved at redaksjonen har vist moderasjon i ikke å ta med de mer forsøksvise eller løsslupne avløserne – ”bilbås” (car port), ”nydebut” (comeback), ”øyeblyant” (eyeliner) osv. De er ikke i allmenn bruk, og en ordbok som denne kan ikke være misjonær for dem, om det ellers kunne være ønskelig at noen var det. Blant de få ordene jeg savner, er *backslash*, ”omvendt skråstrek”, *empowerment*, ”myndiggjøring” og *outsourcing*, ”utkontraktering”, der avløserordene er nokså godt innarbeidet og bør kunne brukes ”i profesjonell sammenheng” nå. Et aktuelt ord som mangler, er *anglosaksisk*, tidligere sjeldent og = *angelsaksisk*, men nå godkjent av Språkrådet om engelsk pluss amerikansk, altså ”engelsk-språklig”; det kunne vært betydning 3 av *Anglo-Saxon*. Det ville vært nyttig for redaksjonen å ha gjort bruk av Språkrådets nyordslister, med bl.a. et dusin belegg på *menneskeskapt*, en enklere ekvivalent til *man-made* enn ”laget av mennesker, forårsaket av mennesker...”.

Fra den nærmest motsatte sektor kan vi se på tabuord, ”four-letter words”, særlig ord for genitalier og bruken av dem. Her har man tatt skrittet fullt ut. En desto mer påfallende lakune i denne fyldige dokumentasjonen er det at det kvinnelige hovedord, brukt i oversettelsen av *cunt* og *pussy*, glimrer ved sitt fravær i den norske delen. Hvordan er det mulig? – Om ikke annet viser det at man ikke har prøvd seg på å snu den engelske delen ved utarbeidelsen av den norske.

Et tredje område det er morsomt å se nærmere på, er sjargongaktige ord og uttrykk. Fra noen måneders sett og hørt har jeg notert disse tre: *to whistle Dixie* ”kaste bort tiden” – det står! *cherry on the cake* ”toppen på kransekaken” – det står! *don't rain on my parade* ”ikke ødelegg opplegget mitt” – det står ikke, men to av tre er bra.

Norsk og engelsk del i forhold til hverandre: Vi skal se på to sider ved dette: a) hvordan ordboka jamfører fenomener i de to språkene, og b) hvilken konsekvens redaksjonen har oppnådd i sin behandling av samme språklige enhet i de to delene. Som eksempel på det første ser jeg på ubestemt artikkel eller ikke i fraser og eksempler, og bindestrek eller ikke i orddannelse. Under a^2 ville det vært nyttig med et par eksempler av typen *he wrote the book as a protest against slavery*, med artikkel, ”han skrev boka som protest mot slaveri”, uten artikkel. Når det gjelder bruk av bindestrek, sammenskriving eller atskilt skrivemåte, som er ulik i de to språkene og vanskelig, er boka meget bra i sin intensjon. Men det må sies noe om resultatet under vurderingen av konsekvens.

Konsekvens er vanskelig i en så stor ordbok, og selv om konsekvensfeil må påtales, kan en føle med redaksjonen og være lettet over

ikke å høre til den. F.eks.: Under *mill* står ”*run of the mill* gjennomsnittlig, middels, konvensjonell”. Som eget ord i R finner man ”*run-of-the-mill adj.* (med uttaleangivelse) ordinær, vanlig, alminnelig, middelmådig, gjennomsnitts-”. *Car port* er i to ord som engelsk oppslagsord, *carport*, oversatt ”carport”, i ett ord som norsk. Under *velstående* står bl.a. ”well off” og ”well-off person”; det mangler som oppslagsord, så en kan ikke vite om ulik bruk av bindestreken er en redaksjonell inkonsekvens eller en faktisk forskjell på predikativ bruk uten og attributiv med.

Når en oversettelse i det ene språket mangler som oppslagsord i det andre, kan en tenke seg at det er regnet som mindre leksikalisert eller mindre aktuelt i det språket hvor det mangler. Det kan tenkes at *seigniorage* ”slagskatt” er mer aktuelt i engelsk enn *slagskatt* ”seigniorage”, som ikke står, er i norsk. En kan også tenke seg at dette oftest burde slå til i norsk, siden den norske, aktive, delen er såpass mye mindre enn den engelske, passive. Men jeg har inntrykk av at slike fravær er nokså likelig fordelt. *Xanthene* = ”xantan” står, *xantan* = ”xanthene” står ikke. *Slam* = ”mud” og *boreslam* = ”drilling mud, mud” står, *drilling mud* mangler, og under *mud* mangler ”boreslam, slam”.

Oversettelser og forklaringer: Helhetsinntrykket er at oversettelsene er meget godt gjennomtenkte og så nær det ekvivalente og idiomatiske som det er mulig å komme innenfor ordbokas språklige ramme. ”Come as a bolt from the blue” er vel det nærmeste en kan komme til ”komme som julekvelden på kjerringa”, selv om det folkelige perspektivet ikke blir med.

Også når en søker svar på det alltid aktuelle spørsmålet om noe ”går an”, får en gode svar. Kan *look at* brukes = *look upon* = ”betrikte”? Ja. Kan *that* brukes om personer? Ja. Kan *they* ha entalls referanse for å skrive kjønnsnøytralt? Ja. Kan *den/det andre* hete ”the other” (ikke bare ”the other one”)? Ja.

Encyklopediske definisjoner, kalt ”forklaring”, er brukt der en direkte motsvarighet mangler i engelsk. F.eks.: *radarpar*: ”two players who play well together (*lagspill*), two people who work especially well together and form a good team, omtr. *dss.* double act (*hverdagslig*)”. Dette er utmerket. En sjelden gang stusser jeg: *spin doctor*: ”(*hverdagslig, nedsettende*) forklaring): profesjonell talsmann, f.eks. en politiker eller et firma, som fremstiller alt fordelaktig”. Merriam Webster’s Collegiate Dictionary på Internett synes å være mer presis når den kaller det ”a person (as a political aide) responsible for ensuring that others interpret an event from a particular point of view”. Men resultatet blir kanskje det samme i praksis. De fleste forklaringene er i

alle fall utmerkede, med hyppige spor etter medarbeiderne med spesialkompetanse. Hvor ellers finner en i en engelsk-norsk ordbok forklart forskjellen på ”run-in” og ”run-on” i en tekst?

Konklusjon: Det er en gammel anmeldersport å si at det og det ordet mangler, og helt har jeg ikke unngått den. Men som konklusjon skal vi legge til grunn det som ordboka inneholder, og det er i sannhet omfattende, og i det store og hele ypperlig behandlet.

Litteratur

Bergenholtz, Henning/Ilse Cantell/Ruth Vatvedt Fjeld/Dag Gundersen/Jón Hilmar Jónsson/Bo Svensén 1997: *Nordisk leksikografisk ordbok*. Oslo: Universitetsforlaget.

ENGELSK STOR ORDBOK Engelsk-norsk / norsk-engelsk. 1. utg. 2000. Prosjektledere/hovedredaksjon. Petter Henriksen og Vibecke C.D. Haslerud. Redaksjonssjef: Øystein Eek. Oslo: Kunnskapsforlaget.

Engelsk stor ordbok for begynnere. Engelsk-norsk / norsk-engelsk. 1. utg. 2001. Hovedredaktør: Espen Mellquist. Oslo: Kunnskapsforlaget.

Pirkko Kuutti

Första ordboken

Ilkka Rekiaro & Päivi Rekiaro: *Eka oikea sanakirjani. Suomi-englanti-suomi*. ('Min första riktiga ordbok'). Jyväskylä: Gummerus 2001. 879 s.
 Ilkka Rekiaro & Päivi Rekiaro: *Eka oikea sanakirjani. Suomi-englanti-suomi. Puuhavihko*. ('Min första riktiga ordbok. Övningshäfte'). Jyväskylä: Gummerus 2001. 32 s.

Ilkka och Päivi Rekiaros nya tvåspråkiga ordbok *Eka oikea sanakirjani* ('Min första riktiga ordbok') är enligt baksidestexten avsedd för "unga som börjat läsa engelska och övar sig i att använda ordbok". Det är alltså fråga om en ordbok för barn i skolåldern. Om det vittnar ju också titeln, som dock enligt mitt förmenande känns litet tillgjord. Ordet *oikea* 'riktig' hade gott och väl kunnat utelämnas, för "Min första ordbok" hade varit koncisare och lättare att använda. Dessutom indikerar "riktig" att det också finns ordböcker som är "mindre riktiga".

Ordböcker anses ju ofta vara svåra att använda. De innehåller ett stort antal förkortningar vars betydelse man antingen måste lära sig eller kontrollera. Ordböckerna har sin egen praxis, sitt eget mönster för hur saker framställs, och de kan därför vara rätt svårtillgängliga för den som inte är van. Den information man letar efter finns inte alltid på det ställe man först kommer att tänka på. Ordboksförfattarna suckar i sin tur ibland över att användarna inte läser bruksanvisningen (något de högst sannolikt gör om de t.ex. skaffar sig ny hemelektronik). Om de gjorde det skulle ordboken vara lättare att hitta i. Om de unga via sin första tvåspråkiga ordbok på ett trevligt och uppmuntrande sätt introducerades i hur ordböcker skall användas kan man hysa förhoppningar om att de i ett tidigt skede lär sig tolka metatexten i ordböcker och inte behöver lägga ner tid, möda och energi på det när de nått mer avancerade stadier av språkstudierna. Dessutom blir det lättare att lära sig olika variationer. Det var alltså med stora förhoppningar jag började bläddra i "Första riktiga ordboken". Någonstans i bakhuvudet hade jag det gamla ordspråket "det skall böjas i tid det som krokigt skall bli". Som bisittare hade jag en representant för målgruppen, min tioårige son som läser engelska första året (och tyska andra året).

Författarna anger inte vilken åldersgrupp ordboken är riktad till, men förmodligen har de tänkt sig barn i 9–12-årsåldern som läser engelska de första åren, och varför inte också yngre språkbadsbarn.

Äldre barn på mer avancerad nivå behöver förmodligen en mer omfattande och mångsidigare ordbok.

Layouten

Bokens gulorange pärmar och trevliga lilla format är tilltalande. Det finns illustrationer redan i förtexten, vilket lättar upp och väcker intresse. Sidorna är tvåspaltiga med bilder här och där. Marginalbredden varierar något, vilket skapar ett intryck av att det varit bråttom med tryckningen. På sidan 680 har t.ex. de första bokstäverna i de ord som börjar i vänsterkanten knappt fått plats.

Presentationen av ordboken inleds med tilltal av användaren utan någon rubrik. Kanske ett sätt att försöka nå unga läsare.

Ordboksartiklarna är överskådliga och ger ett lättillgängligt intryck. De innehåller nästan inga förkortningar, inga tilde-tecken, pilar och andra angivelser som är typiska för ordböcker. Artiklarna är också korta, ofta inte längre än en rad. Betydelsegrupperna anges med nummer. Numren är placerade i tärningar vilket är en fräsch detalj. Till vissa artiklar finns det alltså illustrationer och jag skall återkomma till dessa längre fram.

Användaranvisningarna och principerna

Eftersom ordboken är tänkt att vara den första ordbok barnen använder är användaranvisningarna utformade som konkreta exempel. Läsaren tilltalas direkt. Anvisningarna ges i form av frågor – som användarna tänks ställa – och svar. Det här ger ett interaktivt intryck, och avsikten är förmodligen att texten skall vara lätt att läsa och hålla uppe de unga användarnas intresse.

Ordboken börjar med ett förord som saknar rubrik. I stället finns det en bild på en pojke och en text som börjar med orden: ”Nu skall vi se vad vi hittar i den här boken”. Barnens intresse antas alltså vara inriktat på ordboken som sådan. Utgångspunkten kunde kanske också ha varit en situation där man har nytta av ordbok (t.ex. om man stöter på ett obekant ord på ett skivkonvolut, i en filmtitel eller liknande).

Användaren uppmanas att slå upp exempelordet *papukaija* ’papegoja’ i den finsk-engelska delen och den engelska motsvarigheten *parrot* i den engelsk-finska delen. I den senare finns uttalsangivelse för ordet. Följande steg är att se på hur oregelbundna pluralformer anges. Det sker med hjälp av exempelartikeln **hiiri** mouse (monikko **mice**).

Det förklaras att tärningarna med nummer anger olika betydelser hos ett ord och att ”det där som är tryckt med lutande stil” är exempel. Som exempel tas uttrycket *blow your nose* i artikeln *nose*. Här påpekas det att frasen betyder ’snyta sig’ och inte ’blåsa sin näsa’ trots att ordet *blow* betyder ’blåsa’. Det anges också hur frasen ser ut när den böjs i olika finita former. På så vis får man på ett smidigt sätt med grammatiska uppgifter i artikeln. I följande exempelartikel, *varsa* ’föl’, finns det ord inom parentes och de anges vara förklaringar. Inom parentes står *orivarsa* ’hingstföl’ och *tammavarsa* ’stoföl’ och efter förklaringarna finns de engelska ekvivalenterna. Till slut påpekar man att alla ord inte finns med i ordboken eftersom den då skulle bli alldeles för tjock att bära med sig till skolan.

Det finns också en grafisk översikt över en ordbokssida och vilka uppgifter som finns i artiklarna. Där finns oregelbunden pluralform, ordklassangivelse, förkortningarna UK och US med betydelse, uttalsangivelse, böjningsformerna för oregelbundna verb, ord som skrivs lika men har skilda betydelser (det svåra ordet *homonymer* används inte), alternativa ekvivalenter (ordet *vapauttaa* ’befria’ kan t.ex. översättas med *free*, *set free* eller *let go*), numrering av olika betydelser, exempel, markering av förled i sammansättningar samt asterisk (*) för oregelbundna verb. Också här finns litet grammatisk information; det anges att *he’s* är detsamma som *he is* och t.ex. *I’ll* = *I will* och *I’ve* = *I have*.

Författarna har inte bara förenklat ordboksartiklarna utan också användaranvisningarna. När man vill introducera barnen i ordboksanvändning är det naturligtvis befogat att förenkla. Det är dock lätt hänt att också vissa väsentliga uppgifter tappas bort. Så har det gått i fråga om bl.a. (ordklass)förkortningarna. Om användarna stöter på förkortningar som *prep* (för t.ex. **up**²), *fr* (t.ex. **up to**) eller *apuv* (t.ex. **be**²) får de försöka gissa sig till betydelsen eller slå upp den någon annanstans, för i ordboken finns de inte förklarade. Det är bra att förkortningar undviks i görligaste mån, men de som används borde naturligtvis förklaras i en klar och heltäckande lista. Det är först och främst självklart med tanke på förståelsen, men i fråga om en första ordbok skulle det dessutom tjäna som en inkörsport till mer omfattande och mer mångfasetterade ordböcker.

I början av ordboken finns också ett kapitel med rubriken *Aikuisille* ’Till de vuxna’. Där anges ordbokens två huvudsakliga uppgifter: att tjäna som en tvåspråkig ordbok och att introducera barnen i ordboksanvändning och ordbokspraxis. Vidare sägs det att målet har varit enkelhet i strukturen och minimalt antal förkortningar. Uppslagsorden är utskrivna i exemplen. De numrerade betydelserna har

förklaringar inom parentes i form av synonymer eller kollokationer. Exemplet är artikeln *onni*: **onni** 1. (onnellisuus) happiness 2. (hyvä tai huono onni) luck ('lycklighet' – 'god eller dålig tur'). I den engelskfinska delen finns ordklassangivelser i form av förkortningar, medan ordklass anges bara om den har betydelseskiljande funktion i den finsk-engelska delen. Sammansättningar tas upp både som egna uppslagsord och under efterleden (ordet *liikenneonnettomuus* 'trafikolycka' förekommer exempelvis både som uppslagsord och som exempel i artikeln *onnettomuus*). Valet av uppslagsord baserar sig dels på frekvens, dels på målgruppens behov. Sålunda finns det med en hel del ord från barnens och de ungas egen värld och även en hel del talspråkliga ord. Stilskillnader noteras inte utan strävan har uttryckligen varit att hitta lätta och träffande ord som ekvivalenter. Det betyder att talspråkliga ord och ord som hör till barnens egen värld har fått företräde framför lågstilta ord. Ekvivalenterna är med andra ord ungefärliga ibland.

Uppslagsorden och ekvivalenterna

Ordboken innehåller ungefär 10.000 uppslagsord per del. Enligt baksidestexten ger ordboken "uppgifter om de vanligaste motsvarigheterna till uppslagsorden och deras användningsområde". I inledningen sägs det att strävan har varit att ge korta och träffande motsvarigheter som är lätta att både skriva och uttala. Denna strävan har överlag lyckats väl. Att man sett saker ur ett konkret perspektiv och lämnat de stilistiska finesserna därhän har resulterat i korta och överskådliga artiklar. Artikeln *happiness* ovan är ett bra exempel på hur kollokationer använts för att klargöra betydelskillnader.

De kriterier som ligger till grund för om ord förekommer i båda delarna eller i bara den ena delen nämns inte i inledningen. Det finns inkonsekvenser därvidlag. Till en del är det naturligtvis fråga om att olika ord är centrala i engelskan och i finskan, men i vissa fall verkar det vara fråga om onödiga inkonsekvenser. Har ordboks författarna t.ex. ansett det sannolikare att barnen letar efter ordet *huuliharppu* 'munspel' i den finska delen än att de letar efter det motsvarande *harmonica* i den engelskfinska delen. *Harmonica* saknas nämligen som uppslagsord. Saknas gör också uppslagsorden *harmonium* och *accordion* som ges som ekvivalenter till de finska orden *harmoni* och *harmonikka* 'dragspel'. Däremot antas harpan tydligen vara mer omtalad på engelska än på finska eftersom *harp* men inte *harppu* finns med som uppslagsord. Ett litet stickprov från sportens område gav vid handen att

paittio heter *offside* på engelska medan användarna inte antas leta efter det engelska ordet *offside*. Ordet *hyökkääjä* har som fotbollsterm ekvivalenten *forward* medan betydelsen 'anfallsspelare' inte noteras under uppslagsordet *forward*. Det kan mycket väl hända att en skolelev som följer med den engelska ligan hör de här orden bara på finska men i dataspel träffar de garanterat på dem på engelska. Det engelska ordet för 'fotbollsplan' anges vara *football pitch* men i den engelsk-finska delen saknas den betydelsen hos ordet *pitch*. De betydelser som anges är 'kast', 'taktik', 'tonhöjd' och 'beck'. Jag kontrollerade ordet i några mer omfattande ordböcker och kunde konstatera att *pitch* som sportterm verkligen har betydelsen '(fotbolls)plan'.

I fråga om naturord framgick det av mitt lilla test att det fanns med tre olika ord för 'kärr' på engelska, *bog*, *swamp* och *marsh*. Bland de finska uppslagsorden fanns inte ens *räme* med utan enbart *suo*. Bland de engelska uppslagsorden fanns *trout* med, medan den finska motsvarigheten *taimen* 'öring' saknas som uppslagsord. Fiskarterna abborre, gädda, mört, lax och regnbågsforell fanns med som uppslagsord på båda språken. Uppslagsorden för björn, katt, hund och val är därtill illustrerade i båda delarna. Uppslagsordet *haaska* har två ekvivalenter, *carcass* och *carrion*, varav det senare ordet saknas som uppslagsord och det förra har ekvivalenten *raato* 'kadaver, as'. Fiskande och fjärilsfångande skolelever får veta att *haavi* 'håv' motsvaras av *net* på engelska men bland ekvivalenterna till uppslagsordet *net* återfinns inte ordet *haavi*.

Det väcker en viss osäkerhet hos användaren att ett finskt ord i vissa fall förekommer i båda delarna av ordboken men med olika engelska motsvarigheter. Ordet *pipo* 'luva, mössa' har som uppslagsord ekvivalenterna *bobble hat* och (US) *stocking*. Under uppslagsordet *cap* finns ett exempel *a knit cap* 'luva' medan ordet *bobble* saknas som uppslagsord och ordet *stocking* enbart anges betyda 'strumpa'. Uppslagsordet *hat* får inga andra ekvivalenter än *hattu* 'hatt'. Är alla de engelska ekvivalenterna likvärdiga, betyder de samma sak – och är de stilmässigt på samma nivå? Iögonenfallande är också lösningen i fråga om ordet *cool*. En betydelse för ordet *siisti* anges vara 'flott, snygg' och *cool* är en av ekvivalenterna i den betydelsen. Som uppslagsord får *cool* betydelseangivelserna 'svalka; sinnesnärvaro' och 'sval, lugn; oberörd'. Inte ens i ett exempel antyds betydelsen 'häftig, fräck', trots att *cool* rentav lånats in i det finska ungdomsspråket i den betydelsen.

När det gäller lemmaselektionen har man varit mycket korrekt. Det är naturligtvis befogat då stilnivåerna inte anges. Fula ord behöver naturligtvis inte tas med i en ordbok för barn.

Namn på länder, världsdelar, huvudstäder och andra geografiska orter finns säkert med i tillräcklig mängd i förhållande till användarnas behov. Namn på huvudstäder har inte tagits med om de lyder lika på finska och engelska. I övrigt finns det namn alltifrån *Guinea-Bissau* till *Karelska näset*.

Det verkar vara en trend att ha fraser som egna uppslagsord och den följer "Första riktiga ordboken" (t.ex. *go after, go ahead, go off, through and through, up to* – *kallistaa korvansa* 'låna ett öra', *pitää hauskaa* 'ha trevligt', *pitää huolta* 'ta hand om', *pitää omana tietonaan* 'hålla för sig själv', *pötkiä pakoon* 'ta till sjappen'). Typen *go after* och *pitää hauskaa* kan vara tydlig att ha som egna uppslagsord då samma verb utgör ett centralt element i många olika fraser. Däremot kunde typen *kallistaa korvansa* hellre stå i artikeln *korva*. I artikeln *kallistaa* 'luta (tr.)' kan den ogärna placeras i en ordbok där överförda betydelser inte beaktas.

Ordklassangivelserna

I den presentation av ordboken som riktar sig till de vuxna sägs det att det finns "ordklassangivelser i den finsk-engelska delen om ordklassen spelar en roll för betydelseindelningen (t.ex. *norjalainen* ['norrman; norsk'] som substantiv och adjektiv)". Det här innebär alltså att uppslagsordet *norjalainen* till exempel har ordklassangivelserna *s* och *adj* efter varandra framför ekvivalenten *Norwegian*. Exempel saknas. Uppgiften om vilka ordklasser uppslagsordet kan höra till hjälper inte användaren att välja rätt mellan de olika ekvivalenterna. Exempel på substantivisk och adjektivisk användning hade behövts. Uppslagsordet *ruotsalainen* har fått två olika ekvivalenter placerade i separata betydelsegrupper med ordklassangivelse: *s Swede* och *adj Swedish*. Också här hade exempel behövts för att hjälpa de finska användarna att komma till rätt slutsats om hur satser av typen *hän on ruotsalainen* skall översättas (*he is a Swede* eller *he is Swedish?*).

I artikeln *Norwegian* i den engelsk-finska delen finns ordklassangivelserna *s* och *adj* efter varandra följda av två betydelsegrupper (1) *norjan kieli* 'norska [språket]' och (2) *norjalainen* 'norrman; norska [om kvinna]'. I det senare betydelsemomentet finns exemplet *the Norwegians*. Det verkar rätt förvirrande. Det hade varit entydigare att dela in artikeln i betydelsegrupper enligt ordklass och därefter den substantiviska betydelsen i ytterligare två undergrupper. En sådan uppbyggnad hade dock inte passat in i en ordbok där artiklarna skall vara enkla med platt struktur. Men åtminstone borde det ha funnits

exempel i båda betydelsegrupperna – *the Norwegians* ~ *Norwegian athletes* eller liknande – för att klargöra skillnaderna.

I den engelsk-finska delen anges ordklassen uppenbarligen i alla andra fall än när uppslagsordet är ett egennamn. I engelskan finns det många homografa verb och substantiv och när det gäller att skilja dessa åt är ju ordklassstillhörigheten avgörande.

Stilangivelserna

Som jag nämnde i början har en av metoderna för att förenkla artiklarna varit att överlag inte ange stilnivå. Om man höll sig till helt konkreta ämnesområden – om det vore möjligt att göra det – skulle lösningen fungera riktigt bra, men eftersom inte heller 9–12-åringar lever i en värld fri från värderingar och mångtydigheter förorsakar avsaknaden av stilangivelser problem.

Helt utan kommentarer om bruklighet och stilnivå har författarna inte klarat sig. Uppslagsordet *akka* 'käring' har som första ekvivalent det stilmässigt neutrala (*old*) *woman* och sedan med angivelsen *halveksuen* 'föraktfullt' *hag, cow*. Som uppslagsord i den engelsk-finska delen återfinns endast *cow*, men bara den neutrala betydelsen 'ko' finns noterad. Att det finska ordet används föraktfullt kommer alltså fram. Den finska allmänspråkiga ordboken *Suomen kielen perussanakirja* betecknar ordet som vardagligt eller föraktfullt och ger som förklaring ett antal synonymer, varav ingen är lika stark som ekvivalenten *hag* 'häxa; haggä' i "Första riktiga ordboken". Om ordet *akka* skall anses vara föraktfullt diskuteras ofta av finskspråkiga och uppfattningen varierar beroende på vilken del av landet man kommer från.

Också ordet *muija* 'käring', som är en av synonymerna i *Suomen kielen perussanakirja*, betecknas som vardagligt eller föraktfullt. Det finns också med som uppslagsord i "Första riktiga ordboken" och har där ekvivalenten *old lady* utan några upplysningar om stil eller bruklighet. I den engelsk-finska delen tas uppslagsordet *lady* upp i betydelseorna 'kvinna' och (i brittisk engelska) 'adelsdam'. Förmodligen törs man räkna med att finska barn inte får för sig att de skall översätta *vanha aatelisnainen* 'äldre adelsdam' med *muija*. Det som lämnas utan beaktande är att det finska ordet *muija* inte har den neutrala betydelsen 'äldre dam'. *Perussanakirja* anger för övrigt 'fru; husmor' som första betydelse och '(äldre) kvinna' som andra. I de ungas språk används ordet dessutom i betydelsen 'flicka'.

Att utelämna stilangivelserna blir riskabelt i de fall då ett stilistiskt icke-neutralt ord – som barnen i regel nog känner igen som icke-neutrala – får neutrala ekvivalenter. Det kan leda till missuppfattningar och även till problematiska värderingsfrågor. Om *muija* är detsamma som *old lady*, betyder det då också att äldre damer är käringar?

Exemplen

Exemplen i ordboken är överlag belysande. De lyfter fram centrala användningar och fraser. I den finsk-engelska delen visar exemplen på arbetsfördelningen mellan de olika ekvivalenterna. Det finns inte exempel i alla artiklar men de finns överlag där de behövs (förutom i fallen av *Norwegian*-typ som jag nämnde tidigare).

Med hjälp av exempel visas också de fall då uppslagsordet skall översättas på annat sätt än med de givna ekvivalenterna. För en betydelse hos ordet *paikka* anges som ekvivalent ordet *place* men för frasen *mökki on rauhallisella paikalla* ges översättningen *the cottage is in a quiet spot*.

Något stilbrott har smugit sig in i exempelöversättningarna. Under uppslagsordet *just* finns exemplet *that dress is just fantastic* och det har översatts med *mekko on kerta kaikkiaan loistava*. På finska kunde detta ord för 'klänning' (*mekko*) kombineras med *hieno*. Däremot är det alldeles för vardagligt för att sammanställas med *loistava*. En smula komisk blir översättningen av exemplet *she finally married him* i artikel *marry*. Frasen är översatt med *hän meni viimein miehen kanssa naimisiin* 'hon gifte sig slutligen med mannen/en man'. Hårdrar man översättningen kan man tolka den så att hon först hade övervägt att gifta sig med någon av icke-manligt kön. Det hade varit naturligare att ha ett namn i den finska översättningen.

”Ser man på, det finns ju bilder här!”

Den första kommentar min målgruppsrepresentant och enmansjury fällde när han såg ordboken var att det fanns bilder i den. Han konstaterade det med förtjusning. Och det är utan vidare så att bilderna lättar upp och väcker intresse. De uppslagsord som är illustrerade är i allmänhet placerade invid bilden, och inte i linje med spaltens övriga uppslagsord. Bild och ord bildar en egen liten enhet.

Illustrationerna består av svartvita teckningar. De tar inte bort läsarens hela intresse från texten och är heller inte för många. I

genomsnitt finns det en illustration per uppslag, ibland färre, ibland fler. Bilderna härrör från det amerikanska bolaget Havana Streets clip art-galleri och passar förhållandevis bra som ordboksillustrationer. De är humoristiska, vilket säkert är ägnat att höja barnens intresse. Däremot för de inte precis tankarna till finländska barns livsmiljö. Den 40-talsstil Havana Street efterliknar skapar ett visst avstånd. Vi lever i de färdiga (amerikanska) formatens värld. Är våra egna illustratörers arbete för dyrt eller för tidskrävande?

[Illustration: ACCOMPANY]

I baksidestexten sägs det att bilderna hjälper barnen ”att förstå och komma ihåg betydelse”. Det finns ett område där bilderna i all synnerhet har denna effekt, nämligen i fråga om ord som uttrycker eller hör ihop med ett känslotillstånd. I sådana fall används bilder på ansikten som har ifrågavarande uttryck. Artiklarna *närkästyä* ’bli förargad’, *synkkä* ’dyster’, *tuskailla* ’våndas’, *vihainen* ’arg’; *order*, *terrify* har illustrerats med mansansikten, för att nämna några exempel. Artiklarna *onnellinen* ’lycklig’; *happy*, *pleased*, *unhappy*, *emotional* har illustrerats med ett barnansikte. – I förbigående kan det konstateras att bilder på kvinnor inte just använts för att illustrera känslor. De är i stället vackra och aktiva (*attractive*, *hobby*, *thorough*; *jalkapallo* ’fotboll’, *sähköposti* ’e-post’).

En viktig funktion hos bilderna är att vara en länk mellan ordboken och det övningshäfte som hör till. I övningshäftet finns det flera olika uppgifter där bokens illustrationer utnyttjas. De har alltså också en funktion när det gäller att lära sig ordboksanvändning.

Den humor och ”action” som finns i bilderna gör säkert orden lättare att komma ihåg. Fyndig är till exempel illustrationen av *indispensable* ’oersättlig, nödvändig’ – en toalettstol. En söt liten fladdermus som hänger upp och ner kan säkert göra det lättare att minnas *ylösalaisin* – *upside down*. Ordet *speed* illustreras livfullt med ett barn som åker i väldig fart nerför en backe på en pappbit.

[Illustration: STINK¹]

Men humorn och användandet av motsatser har också sina risker. De kan ge fel uppfattning av ett ord. Artikeln *vahtikoira* ’vakthund’ (på engelska *watch/guard dog*) är illustrerad med en sovande hund. En spinkig pojke med en basebollklubba är kanske inte heller den mest träffande illustrationen till ordet *athletic*. Likaså blir en flicka med skärvor kring fötterna missvisande som illustration till ordet *vase*. Betydelsen hos ordet *plant* träder också lätt i bakgrunden när illustrationen är en slokande och en död växt. Också för ordet *human being* hade en illustration på någon annan mänsklig figur än en stranddraggare med svällande muskler kanske varit att föredra. Samma bild illustrerar för övrigt ordet *lihaksikas* ’muskulös’.

[Illustration: ADULT]

En del av illustrationerna finns närmast där för att lätta upp. Glasögon, koppar, gafflar, hundar, cyklar och annat liknande är föremål som barnen känner igen utan bilder. Rätt många ordpar har illustrerats i båda delarna, t.ex. orden för cykel, rida.

Övningshäftet

Med ordboken följer ett övningshäfte. Med hjälp av det kan barnen träna sig i att använda ordboken. Idén är bra. Även om jag som skolbarnsförälder är tämligen trött på allt som börjar *puuha-* 'pyssel' (det innebär nästan undantagslöst någon ledd sysselsättning som känns konstlad, som har mycket litet att göra med det verkliga livet och som verkar vara ett sätt att plocka barnfamiljer på pengar), måste jag medge att pysselböckerna i regel väcker barnens intresse. Att använda ordböcker är inget man lär sig av sig själv och därför är ett övningshäfte utmärkt.

Uppgifterna i övningshäftet, i synnerhet uppgifterna i början av häftet, ger bra träning i att använda ordboken. I den första uppgiften skall man kryssa för rätt alternativ och det gäller att veta i vilken del av ordboken man skall leta efter svaret, t.ex. orden *kissa* 'katt' och *kiss* 'kyss'. I den andra uppgiften övar man den alfabetiska ordningen. Det är en behövlig uppgift, för även om barnen suveränt kan räkna upp bokstäverna i alfabetet är det överraskande svårt för dem att tillämpa alfabetsföljden på hela ord. Det kräver träning. I följande uppgift gäller det att leta efter engelska uppslagsord med hjälp av bilder. Samma bilder återfinns i ordboken. Min unge bisittare var överförtjust när han kom till den första uppgiften där han FICK använda ordboken.

I häftet tar man också upp det här med uppslagsform. Uppslagsorden står i grundform (*mennä* 'gå; åka') och det lönar sig alltså inte att söka böjda former (*menen, menet* 'jag går, du går' osv.). Sammansättningar och ordfogningar kan däremot vara uppslagsord.

Det finns en uppgift också i anslutning till uttalsangivelserna, men den är omöjlig att utföra innan barnen i skolan lärt sig det fonetiska alfabetet. Utan auditiva uttalsangivelser är anvisningarna i ordboken otillräckliga. Barnen får inte klart för sig hur orden skall uttalas och får de inte det är de knappast heller motiverade att lära sig fonetiska tecken.

I slutet av övningshäftet tas betydelsedifferentiatorerna upp. De kallas kort och gott *selityksiä* 'förklaringar' i inledningen till ordboken. Ordet *täsmennys* 'precisering' hade kanske varit en exaktare term för de ord som i vissa fall står som inom parentes framför de olika

ekvivalenterna om ett uppslagsord har fler ekvivalenter. I artikeln *parvi* används de till exempel för att ange vilka djur de olika engelska orden för 'flock' avser: (*hyönteisiä, ihmisiä*) *swarm*, (*lintuja*) *flock*, (*kaloja*) *school* ('insekter, människor' – 'fåglar' – 'fiskar'). Litet förvirrande blir det att uppslagsordet *flock* också har ekvivalenten *ihmisjoukko* 'människoskara' i den engelsk-finska delen.

Också betydelsegrupperna och exemplen tas upp i övningarna. Exempelövningarna kunde ha varit fler. Nu blir det rätt teoretiskt. Det nämns att man med hjälp av exemplen kan hitta rätt ord för en viss kontext och även användbara uttryck. Detta exemplifieras med artikeln *animal* där man får veta att *kotieläin* heter *domestic animal* och inte *home animal* som den finska sammansättningen kunde förleda en att tro (*koti* 'hem, *eläin* 'djur'). Som exempel på fraser ges *a neat trick* 'ett smart trick' under uppslagsordet *neat*.

Övningshäftet fungerar egentligen också som en kompletterande grammatik till ordboken. Utöver användningsövningarna ovan finns det uppgifter där man redogör för och övar ordklasser, liten och stor begynnelsebokstav i finska och engelska, pluralbildning, verbböjning och tidsformer, adjektivkomparation och synonymer. För en del av grammatikövningarna behövs inte ordboken, i andra behövs den. Det här sättet att kombinera grammatik och ordbok tilltalar mig. Även om det antagligen är alltför optimistiskt att tro att barnen med hjälp av övningshäftet skulle lära sig sådan grammatik som de ännu inte haft i skolan (undantag kan säkert finnas) kan det bidra till att de inser vilken typ av grammatisk information de kan hitta i ordboken – utan att de behöver associera det med grammatik i sin föreställningsvärld.

Sammanfattning

Eka oikea sanakirjani är gjord för en speciell målgrupp, barn och unga som läser engelska de första åren. Den försöker utöver att tillhandahålla en vokabulär också lära målgruppen att använda ordböcker. Som ordbok är den ganska avskalad eftersom strävan har varit enkla och överskådliga artiklar. Resultatet är lyckat i vissa avseenden. Besvärliga förkortningar och notationssätt har undvikits (så när som på ordklassangivelser) och uppslagsorden har skrivits ut. Däremot blir det mer problematiskt att försöka förenkla genom att inte ange bruklighet och stilnivå. Det kan i värsta fall ge fel uppfattning om i vilka sammanhang orden används, och det är ett av skälen till att det lönar sig att rätt snart övergå till mer omfattande ordböcker. "Min första ordbok" innehåller

ett lämpligt urval uppslagsord med tanke på målgruppen och exemplen belyser överlag användningen på ett adekvat sätt.

Det andra, mycket intressanta syftet med ordboken är att lära ut ordboksanvändning med hjälp av ett övningshäfte. Också denna strävan verkar utfalla rätt väl. Det behövs bara en intresserad vuxen (!) som hjälper barnet med övningarna. Man får hoppas att ”Min första ordbok” hittar vägen till skolorna och att den används under lektionerna. Med hjälp av uppgifterna i övningsboken kan lärarna träna sina adepter att använda nybörjarordboken så att de därmed får färdigheter att gå vidare till mer avancerade ordböcker.

Litteratur

OED. The online version of the 2nd edition of the Oxford English Dictionary. Oxford University Press 2002.

Suomen kielen perussanakirja. (’Finsk basordbok’) Kotimaisten kielten tutkimuskeskuksen julkaisuja 55. Helsinki: Edita 1996 (4. painos).

Översättning från finska: Nina Martola

Erik Magnusson

Ny svensk-latinsk ordbok

Norstedts svensk-latinska ordbok. Stockholm: Norstedts Ordbok 2001.

Inledning

För knappt 100 år sedan, närmare bestämt 1905, utkom Christian Cavallins svensk-latinska ordbok. Den var den första i sitt slag på 1900-talet och kom också att bli den sista. Nu inleds 2000-talet på samma sätt som 1900-talet: med en ny svensk-latinsk ordbok, denna gång av Ebbe Vilborg, tidigare docent i Latin vid Göteborgs universitet, men också gymnasielärare i samma ämne under många år.

De flesta skulle nog idag inte förknippa latinet med ett modernt samhälle med moderna företeelser, utan snarare med romarriket, den katolska kyrkan eller möjligen anatomiska beteckningar inom läkarvetenskapen eller Linnés latinska blomnamn. Efter att Vilborgs ordbok nu kommit ut kan man tänka sig att dessa föreställningar åtminstone något kommer att förändras. I förordet uttrycker han nämligen målsättningen att allt skall kunna sägas på latin (*Omnia Latine dici potest*), dvs. att latinet skall kunna fungera som vore det ett modernt språk. Efter att ha bläddrat i ordboken en stund upptäcker man också att man numera på latin kan skicka e-post (*cursus publicus electronicus*) och chatta (*electronice garrere*) över nätet (*Interrete*), så länge förlängningssladden (*filum productivum*) från datorn (*computatrum*) räcker fram till vägguttaget (*pyxis coniunctionis electricae*). Man kan färdas med moped (*birotula automataria*), bil (*autoraeda*), cykel (*birota*), eller varför inte rymdraket (*missile siderale*) till närmaste biograf (*cinematographeum*) om man är intresserad av att se kändisar (*virii celebres*) från Hollywood (*Ruscisilva*) på vita duken (*album lucidum*).

Målspråket i den aktuella ordboken är av titeln att döma latin, men om man följde Vilborg i inledningen kunde man istället tala om nulatin. Det är nulatin han säger sig presentera för första gången för en svensk publik. Samtidigt talar han om att han i ordboken tar upp det centrala svenska ordförrådet översatt till klassiskt latin. För en nordist som är van vid periodindelningar av språkhistorien kan detta te sig rätt märkligt. Begreppen klassiskt latin och nulatin borde ju kunna stå i

samma inbördes förhållande till varandra som t.ex. klassisk fornsvenska och nusvenska, dvs. avvika på alla språkliga nivåer. Emellertid skall man inte låta sig luras av detta. Vad Vilborg tycks mena är att en presentation av nulatinet egentligen innebär en presentation av nybildade latinska motsvarigheter till moderna uttryck. Därjämte förekommer då också uttryck som är mer tidlösa, vilka utan problem kan kopplas till sina motsvarigheter i det klassiska latinet. Skillnaden mellan nulatin och klassiskt latin är i huvudsak av lexikal natur.

Bakgrund

Innan vi ger oss i kast med ordbokens innehåll, skall vi kort försöka placera Vilborgs strävanden i historien och i samtiden. Latinet har ju som bekant haft stor betydelse för den skriftspråkliga traditionen, inte bara i Sverige utan i hela västvärlden.¹

Bortsett från en tillfällig tillbakagång i och med reformationen under början av 1500-talet har latinet haft en stark ställning i Sverige från medeltiden och åtminstone fram till 1700-talet. Latinet som kyrkans språk måste visserligen främst sägas höra till tiden före 1527, men som diplomatins språk var det gångbart långt in på 1600-talet varefter franskan kom att ta över allt mer på det området. Humanistiska strömningar från kontinenten som gjorde sig gällande i Sverige under slutet av 1500-talet främjade också en latinskspråkig litteratur även om svenskan som litteraturspråk fick allt större betydelse under 1600-talet. Som vetenskapens och lärdomens språk höll latinet i sig länge. Som internationellt vetenskapsspråk var det länge ohotat och ett viktigt argument för att inte överge latinet var just att inget annat modernt språk var lika internationellt gångbart. Latinskspråkiga föreläsningar vid universiteten kunde förekomma in på 1800-talet och dissertationsspråket var i hög utsträckning latin fram till mitten av seklet. Senare delen av 1800-talet präglas ändå av att latinet allt mer får stå tillbaka för svenska, och i viss mån andra moderna språk, som vetenskapens kommunikationsmedel. Också inom den icke-akademiska utbildningen får latinet allt mindre utrymme. 1878 delas gymnasiet i en latinlinje och en reallinje och antalet undervisningstimmar i latin minskar stadigt under slutet av 1800-talet och uppgår vid läroverksreformen 1905 till 6 klocktimmar per vecka. Strax dessförinnan hade kravet på översättning från svenska till latin försvunnit till förmån för översättningsövningar från latin.

¹ Följande redogörelse bygger på Tengström (1973).

Intressant nog var det alltså just 1905 som Cavallins svensk-latinska ordbok kom ut. Den kan sägas stå som symbol för det Tengström beskriver på följande sätt:

Omkring sekelskiftet tystnade alltså slutgiltigt den latinska musan i vårt land. Händelsen observerades knappast. Ändå var det något märkligt som inträffade. Ett språk, som i vår historia använts som litterärt uttrycksmedel under många generationer alltifrån högmedeltiden gick i graven, sörjt av ett fåtal hängivna beundrare (1973:97).

I en situation där praktisk användning av latinet, vilket ju en ordbok såsom Cavallins är avsedd för, har liten betydelse verkar det inte särskilt märkligt att ingen ny svensk-latinsk ordbok ges ut. Vilborg menar emellertid att det är just märkligt att ingen svensk-latinsk ordbok har utkommit på så länge, med tanke på, som han säger i sitt förord, ”att latinet förekommer på våra gymnasiers schema och studeras vid våra universitet”. Det är ändå svårt att tro att det enbart är ett skriande behov från utbildningshåll som ligger bakom tillkomsten av den aktuella ordboken, även om den naturligtvis kan inspirera till en latinundervisning med fler inslag av faktisk användning av språket. Klart är också att universitetens stilöversättningar till latin skulle må bra av modernare hjälpmedel.

Ambitionen att ge ut en svensk-latinsk ordbok bör nog ändå i första hand ses mot bakgrund av något annat Vilborg nämner i sitt förord, nämligen att det på olika håll i Europa under senare tid har växt fram ett allt större intresse för att aktualisera och modernisera latinet. Det har t.o.m. föreslagits att man kunde lösa problemet med den språkliga mångfalden inom EU genom att införa latin som gemensamt unions-språk. Egentligen borde man tala om ett återinförande eftersom ju latinet alltså under lång tid var Europas lingua franca, åtminstone i vissa kretsar. I bl.a. Vatikanstaten och Finland har man också givit ut ordlistor över latinska beteckningar på moderna företeelser och begrepp (*Lexicon Recentis Latinitatis* respektive *Suomi-Latina-Suomi-sanakirja*). Från Jyväskylä universitet utgår dessutom varje vecka en nätbaserad nyhetsbulletin som är skriven på latin; nätadressen är (<http://www.yle.fi/fbc/latini/trans.html>).

Oavsett hur rimligt man tycker att det låter med latinet som officiellt EU-språk, kan man naturligtvis fråga sig vem, förutom latinstudierande, som kan ha nytta av Vilborgs ordbok. På baksidan anges att den är intressant inte bara för ”språkvetare utan även för allmänt språkroade, och för dem som exempelvis letar efter slagkraftiga företags- eller produktnamn”. Det ligger säkert en del i att latinskklingande varunamn kan uppfattas som mer slagkraftiga än motsvarigheter på svenska (även

om engelskan inom detta område naturligtvis också har en stark ställning). Vi kan t.o.m. spåra latinets magiska kraft tillbaka till medeltiden genom ramsan *hokus pokus filiokus* som troligen är en förvanskning av den latinska nattvardens inledande ord *Hoc est corpus* i kombination med *filioque* ur den niceanska trosbekännelsen (jfr Tengström 1973:20 och Wollin 1996:22). Ordboken tar många gånger hänsyn till att just personer utan förkunskaper i latin också skall kunna använda den. Inne i ordboksartiklarna översätts ofta hela fraser från svenska till latin och allra sist finner man 29 sidor med latinska sentenser och citat med svensk översättning. Här är det emellertid i första hand utifrån språkvetarens perspektiv som Vilborgs ordbok kommer att granskas.

Innehåll

Efter detta inledande avsnitt om olika yttre omständigheter är det hög tid att mer ingående granska själva ordboken. Efter förordet, som redan diskuterats, ges en rad förkortningar och teckenförklaringar som naturligtvis inte skall kommenteras i sin helhet, utan endast på de ställen i det följande där det är relevant. Därefter följer en del praktiska anvisningar, en källförteckning och en lista över en rad oregelbundna verb. Några paradigm över latinsk ordböjning ges inte; här hänvisar Vilborg till någon grammatisk framställning. Han förklarar emellertid hur användaren, utifrån vissa angivelser, kan placera ett aktuellt ord i rätt böjningskategori och därifrån gå vidare om det behövs. Detta är naturligtvis fullt tillräckligt för en användare som har någorlunda goda förkunskaper i latin, men den språkroade och varunamnsjägaren får nog, som sagt, hålla sig till de givna fraserna och sentenserna.

Ordboksartiklarnas utformning

Ordboksartiklarna är tydliga och det är nästan alltid lätt att hitta vad man söker. En intressant detalj är att begrepp som under klassisk tid inte fanns eller användes med den betydelse de har i ordboken markeras med ₁ om de är bildade under medeltiden och fram till 1700-talet och med _u om de är bildade under modern tid. Modern tid borde alltså, även om det inte uttrycks explicit av Vilborg, avse 1800-talet fram till idag. Dessa markeringar gör, i de fall flera latinska alternativ ges, att användaren kan ta ställning till om han/hon vill uttrycka sig helt klassiskt eller med en nybildning. Vi skall se prov på detta nedan.

Om ord kan stavas på flera sätt på svenska ges ingen hänvisning från den ena till den andra stavningen utan samma latinska motsvarighet står vid båda även om *cricket* av någon anledning tycks behöva en utförligare beskrivning än *cricket*:

tape táenia *f* glutinosa - **tejp** táenia *f* glutinosa

kricket ludus *m* [Ánglicus] pilae et portae - **cricket** ludus *m* pilae et portae

Något som kunde varit tydligare, eller i alla fall mer konsekvent, är dock strategin vid förkortningar. Om ett ord kan stavas på två sätt varav det ena innehåller en förkortning, blir man hänvisad från förkortningsordet till det utskrivna:

ID-kort se *identitetskort* - **identitetskort** téssera *f* agnitionalis, charta *f* u identitatis

Vid förkortningar av namn på organisationer, myndigheter o.d. varierar hänvisningstekniken något. Ibland hänvisas användaren från förkortningen till det utskrivna, ibland från det utskrivna till förkortningen och ibland finns bara förkortningen som uppslagsord, men då alltid med förkortningens uttydning på svenska direkt efteråt:

FN se *Förenta Nationerna* – **Förenta Nationerna** FN Unitae Nation|es (-um) *fpl* (UN) /.../

Europeiska unionen se *EU* – **EU** Úni|o (-onis) *f* Europaea

IRA Irländska republikanska armén Corp|us (˘-oris) *n* Hibérniae liberandae

Något annat som har med lättillgängligheten att göra är att kasusformer som kan vara tvetydiga får sin förklaring i en efterföljande förkortning. I det första fallet nedan kan den osäkra inte veta om *lector* följs av genitiv eller dativ singular (eller rentav plural nominativ som åtminstone rent formellt är möjligt). I det andra fallet skulle *albis caeruleis* kunna tolkas som ablativ om inte förklaringen fanns efteråt:

lektor l lect|or (-oris) *mf* <<*i latin lingae Latinae* gen.>>

heja /.../ ~ **blåvitt!** albis caeruleis dat. pulchre!

Detta slags tydlighet underlättar givetvis för användaren, men ibland kan man undra vilka principer för tydlighet som faktiskt gäller. I första exemplet nedan råder det knappast något tvivel om att det föreslagna latinska uttrycket står i genitiv, medan det i det andra exemplet är svårt

att avgöra om *naturae* står i genitiv eller dativ. I det tredje exemplet markeras ablativ singular med ^ över de slutljudande *a*:na, något som Vilborg har förklarat i de inledande anvisningarna. Ändå har det ansetts nödvändigt att förklara formen i ett tillägg:

likadan /.../ eiusdem géneris gen.
naturtillgångar op|es (-um) *fpl* naturae
miniatyr, i ~ formâ minutâ abl. /.../

Kasusförkortningen används också i vissa fall för att visa hur ett visst uttryck skall konstrueras, i nedanstående exempel för att visa att t.ex. *en miljon flugor* borde heta *millio muscarum* (gen. pl. av *musca*):

miljon i míl[*I*]i|o (-onis) *m* m. gen. /.../

Oftast presenteras emellertid konstruktionssättet inom en klammer som i de flesta fall innehåller svenska respektive latinska pronomenförkortningar, såsom i första och andra exemplet nedan. Ibland skrivs dock hela substantiv ut inom klammern som i tredje exemplet nedan:

del /.../ <<av ngt alcis rei>> /.../
längta /.../ <<efter ngn/ngt alcis [rei]>> /.../
filé tenerrimum segmentum *n* <<carnis, piscis>>

Det kan verka klumpigt att ange valens på tre olika sätt, men det tycks finnas en poäng med det. Förkortning av pronomen är den överlägset vanligaste strategin och den fungerar också bra i de flesta fall. Ett pronomen, i synnerhet ett i singular, är däremot inte särskilt lämpligt efter *milio/millio*, och att *tenerrimum segmentum* oftast följs av något slags kött (*carnis*) eller fisk (*piscis*) är naturligtvis troligt även om en pronomenangivelse hade kunnat räcka. Att genitivformerna *carnis* och *piscis*, åtminstone rent formellt, hade kunnat tolkas som nominativ singular kunde undanröjts genom en enkel efterställd kasusförklaring, även om det inte är särskilt troligt att den sortens missförstånd skulle uppstå.

Ordbildning

Det är generellt sett få detaljer i utförandet som stör det allmänna lättöverskådliga intrycket ordboken ger. Låt oss därför titta lite närmare på innehållet i vissa av ordboksartiklarna. I en ordboksrecension som

denna med begränsat utrymme förefaller det rimligast att fokusera på den del av ordförrådet som inte fanns i klassisk tid. Det är också i samband med detta som problemen med latinet i modern skepnad visar sig tydligast. Vilborg går ofta balansgång mellan att använda latinska uttryck som finns belagda från klassisk tid och att använda nybildningar. Balansgången mellan nytt och gammalt innebär många gånger, som vi skall se, också en balansgång mellan otymplighet och ekonomi.

För det första kan sägas att den puristiska strävan i ordboken är ambitiös. När något markeras som oklassiskt (alltså ₁ eller _u) är det inte på grund av att ordet skulle ha varit omöjligt i klassisk tid utan ofta endast på grund av att just den formen inte finns belagd. Som exempel på detta kan tas begreppen *kannibal* och *kannibalism*. Den latinska motsvarigheten till *kannibal* skall enligt Vilborg finnas belagd i klassisk tid (den torde från början vara ett lån från grekiskan). Substantiveringen markeras däremot med _u eftersom just den formen inte finns belagd:

kannibal antropófag|us *m*, -a *f*

kannibalism _u antropophágia *f*

Rena direktlån från moderna språk är ovanliga. I följande exempel är stamelementen uppenbart inlånade, men de har anpassats till latinets morfologi:

Långben seriefigur Gúfius *m*

kimono _u kimonum *n*

punk stil ráti|o (-onis) *f* _u punkiana /.../

Betydligt vanligare är däremot översättningslån som i följande exempel:

såpopera fábula *f* saponária

joystick cápulus *m* lusórius

kejsarsnitt sécti|o (-onis) *f* caesária

hemsida data. página *f* doméstica

hane på gevär _u rostrum *n*

Stålmannen seriefigur Supérhomo (-hóminis) *m*

järnväg _u ferrivia *f*, via *f* ferrata

bypassoperation operáti|o (-onis) *f* praetergrédiens

I många fall har, som synes, moderna begrepp på ett smidigt sätt överförts till latinet utan att oklassiska ord har behövt användas. *Hane* kunde visserligen ha fått heta *gallus* (ett klassiskt ord) istället, men då

skulle det bli identiskt med *tupp* 'gallus', vilket det verkar finnas en strävan att undvika (jfr. eng *cock* 'hane' men *rooster* 'tupp').

Ofta ser, som nämnts, ordboksartikeln ut som vid *järnväg*, dvs. med ett icke klassiskt ord kombinerat med ett uttryck som bara består av klassiskt använda ordformer. I det inledande förkortningsavsnittet presenteras en förkortning *ant.* som "betecknar ett antikt ord som eventuellt skulle kunna användas i stället för det moderna som ges som huvudalternativ". När man inledningsvis läser detta får man lätt intrycket att klassiska alternativ hela tiden kommer att betecknas med *ant.*, vilket reser frågan varför *via ferrata* inte är markerat. Snart listar man emellertid ut att det Vilborg avser är enstaka klassiskt använda ord, men även ordkombinationer, som betecknar en företeelse som på något sätt liknar den moderna och därför kanske kan användas. Ett bra exempel på det ger uppslagsordet *schack* med det moderna *scacci* (modifierat för att passa den latinska fonotaxen) som huvudalternativ och det klassiska *ludus latruncularum* som alternativ. Det senare verkar ursprungligen ha betecknat ett slags brädspel med pjäser, på många sätt säkert likt schack.

Det kan också nämnas att *u* inte sätts ut vid "egennamn och vedertagna vetenskapliga termer". Man kan fråga sig vad detta betyder. Betyder det att alla ord som man kan bedöma som egennamn (t.ex. *Superhomo*) eller vedertagna vetenskapliga termer (*pagina domestica*)² alltid är oklassiska, eller betyder det att det kan variera och att Vilborg endast har låtit bli att klassificera detta slags begrepp som klassiska eller moderna? Ibland är det faktiskt också så att begrepp som verkar vara kategoriserade som vedertaget vetenskapliga, ändå förses med *u*, t.ex:

metyl *u* methylum *n* kem.

En användare som är intresserad av att få veta vilka begrepp som har räknats som klassiska skulle bli hjälpt av något större tydlighet på denna punkt.

Ofta finner man i ordboken något som ett modernt språk normalt inte innehåller, nämligen vad man skulle kunna kalla för encyklopedisk förklaring av ett modernt begrepp. Många gånger är dessa alltför otympliga för att faktiskt kunna komma till användning, och vid en

² Både *pagina* och *domestica* verkar vara klassiskt använda. Frågan är om man skall förstå förkortningen *data.* för dataterm som ett tecken på att det är en vedertaget vetenskaplig term.

första anblick förefaller de mättade på långt mer information än nödvändigt. Låt oss titta på några exempel:

biljardsalong magnum conclav|e (-is) *n* ad eburneis pilis in mensa ludendum

boule Gállicus ludus *m* globorum

igloo casa *f* ex glácie facta

karate oppugnáti|o (-onis) *f* inermis Iapónica

räddningsbåt scapha *f* ad náufigos servandos apta

Den latinska motsvarigheten till *biljardsalong* som skulle betyda något i stil med ”stort rum avsett för spel med elfenbensbollar på ett bord” verkar på intet sätt användarvänlig. Exempel två, tre och fyra är visserligen inte lika långa, men de uppvisar samma tendens. De moderna begreppen förklaras på snarare än översätts till latin. Att *boule* är ”ett franskt spel med klot”, *igloo* ”ett hus gjort av is” och *karate* ”en vapenlös japansk kamp” vet troligen en nutida användare redan. Dessutom innebär en encyklopedisk strategi att liknande företeelser måste förses med tilläggsförklaringar för att de skall kunna skiljas åt. *Boule* liknar t.ex. *krocket* på det sättet att klot används i båda fallen. Båda heter således *ludus globorum* (även om orden är omkastade vid *krocket*) med tillägget *Gallicus* respektive *Anglicus*. Strategin tillämpas emellertid inte alltid. *Amerikansk fotboll* och *rugby* skiljs åt endast genom att orden *ovalis* respektive *ovatae* med närmast identisk betydelse (kan jämföras med skillnaden i betydelse mellan *ägglik* och *äggformad*) kombineras med *ludus pilae* i olika ordning. En modern person kan utan kontext omöjligt skilja dessa sporter åt. Samma problem är det med *karate* som i sin latinska form knappast kan skiljas från andra kampsporter från Japan.

Det som man till en början uppfattar som informationsmättat har alltså ändå i regel större extension än det moderna begreppet och är därmed vagare. Om man åtminstone något hade givit avkall på den kraftigt puristiska strävan, hade många sådana här problem kunnat undvikas. Det är ju som vi såg vid *kimono* och *schack* ovan fullt möjligt att anpassa främmande ord till det latinska systemet.

Det femte exemplet ovan har tagits med för att visa hur den encyklopediska tendensen ibland tar över trots att ett kortare uttryck med klassiska ordformer, vilka alltså verkar föredras, borde ha kunnat vara möjligt. Adjektivet *auxilianus* används i andra fall för att motsvara

den svenska förleden *räddning*. Man kan fråga sig varför räddningsbåt helt enkelt inte kunde fått heta *scopha auxiliiana*³.

Andra moderna latinska ordböcker

Balansgången mellan purism och ekonomi är alltså central när nulatin skall presenteras. Vi skall nu kort snegla på hur två andra ordböcker med nulatinsk infallsvinkel har hanterat problemet, detta genom att jämföra några latinska beteckningar för ett antal moderna företeelser. De ordböcker det gäller är de redan nämnda *Lexicon Recentis Latinitatis* (L.R.L.) från Vatikanstaten och *Suomi-Latina-Suomi-sanakirja* (S.L.S.) från Finland. De moderna företeelser det gäller är *motorcykel*, *moped*, *tv-apparat*, *åka skridskor*, *ishockey* och *cigarett*. Jämförelsen presenteras i nedanstående tabell:

TABELL 1: *Ordboksjämförelse*

<i>svenska</i>	<i>Vilborg</i>	<i>L.R.L</i>	<i>S.L.S</i>
motorcykel	u autobirota, u birota automataria	birota automataria	autobirota
moped	u birotula automataria	birotula automataria	autobiotula
tv-apparat	instrumentum u televisificum, u televisorium	instrumentum televisificum	televisorium
åka skridskor	u soleis ferratis prolabi, patinare	soleis ferratis prolabor	patinare
ishockey	l alsulegia glacialis	pilamalleus super glaciem	hocceium
cigarett	nicotiana fistula, papyrus fumifera, u sigarillum	fistula nicotiana	sigarellum

Som vi kan utläsa av tabellen innehåller Vilborgs ordbok ofta både det begrepp som ges i L.R.L. (vanligen det längre) och det som ges i S.L.S.

³ Det skall nämnas att Vilborg i en not i förkortningsavsnittet anger att han, i de fall han tvingats förklara moderna begrepp med en omskrivning i form av en relativsats, har markerat detta med rel. Denna markering, som förmodligen är avsedd att signalera för användaren att den aktuella latinska beteckningen är en förklaring på latin och inget annat, sätts naturligtvis inte ut om det, såsom i exemplen ovan, inte rör sig om en relativsats. Följden kan bli att användaren uppfattar de icke satsformade encyklopediska förklaringarna som mer naturliga trots att de ofta är lika otympliga som de satsformade.

(vanligen det kortare), vilket således ger användaren möjlighet att välja det uttryck han/hon tycker passar bäst. Dessutom är det bara Vilborgs ordbok som innehåller markeringar för om ett ord är oklassiskt eller inte⁴, något som kan ha betydelse för vilket val användaren gör. Vid åka *skridskor* ges exempelvis det oklassiska *patinare* (jfr ital. *pattinare*) jämte det mer klassiska men också klumpigare uttrycket *soleis ferratis prolabi*⁵ som kan översättas till något i stil med 'glida fram på järnbeslagna sandaler'.

Vad som är klassiskt och oklassiskt framkommer inte så lätt vid en granskning av endast L.R.L. och S.L.S., även om man kunde misstänka att den finska strategin att vara så ekonomisk som möjligt har föranlett en tämligen oklassisk beteckning för *ishockey*. Vilborgs variant för att beteckna *ishockey* innehåller, som synes, det oklassiska men inte helt moderna *alsulegia*, från början troligen ett slags lagsport med klubbor. För att skilja *ishockey* från *bandy* har han kallat det senare *pililudus glacialis* (bollspel på is). Bandy finns varken i L.R.L. eller S.L.S., och eftersom beteckningen för *ishockey* i L.R.L. en aning förvånande tycks avse ett slags sport med boll och klubba på is, blir det troligen problematiskt att skilja *bandy* från *ishockey*.

Om man vågar sig på att försöka urskilja en tendens efter denna korta jämförelse, kan man nog säga att den finska ordboken är den radikalare av de tre och L.R.L. den mest konservativa medan Vilborg intar en mellanställning. Skillnaderna mellan ordböckerna visar också att det verkar saknas en gemensam nulatinsk standard, vilket naturligtvis inte är särskilt praktiskt om ambitionen är att latinet skall kunna användas i internationella sammanhang.

Avslutning

Vilborgs nya svensk-latinska ordbok har många förtjänster, men den visar också hur problematisk moderniseringen av latinet kan vara. Den

⁴ Dock förekommer i L.R.L. ibland uppgifter om första belägg. Exempelvis anges att *fistula nicotiana*, förekom första gången i Volym 40 1992 av den latinskspråkiga tidskriften *Latinitas*. Tittar man närmare på den refererade artikeln får man reda på att den är skriven av en Carolus Egger, samme man som är redaktör för ordboken. Man kan fråga sig om det är en tillfällighet att språkbrukare och ordboksförfattare råkar sammanfalla på ett sådant sätt.

⁵ *Prolabor* istället för *prolabi* i L.R.L. är första person singular presens indikativ som alltid ges som första form där. Att Vilborg genomgående ger infinitivformen av verben (i likhet med S.L.S.) är mindre traditionellt, men harmonierar bättre med det svenska uppslagsordets infinitivform.

är lättanvänd och överskådlig och samtidigt ger den i regel tillräckligt utförliga anvisningar om konstruktionssätt för att man skall klara sig utan ständig hjälp från en grammatik. Artiklarna är visserligen sällan särskilt långa, men ändå alltså fullt tillräckliga i detta avseende. De inkonsekvenser som påpekats ovan är så få att det allmänna lätt-överskådliga intrycket inte rubbas. Jämförelsen mellan den aktuella ordboken och två andra ordböcker med nulatinska ambitioner har visat att Vilborg ofta är ensam om att presentera flera latinska alternativ till moderna begrepp. Dessutom anger han i regel om ett visst latinskt uttryck är klassiskt eller inte. Det är då upp till användaren att välja mellan en längre, ofta mer klassisk, form och en nybildning. Det kan också nämnas att Vilborg verkar ha med betydligt fler moderna företeelser än de övriga ordböckerna. Från början var det meningen att fler moderna begrepp skulle undersökas i alla tre ordböckerna, men följande fanns endast hos Vilborg: *provrörsbarn*, *klona*, *Internet*, *chatta*, *fuskpäls*, *flyktingförläggning*, *taxfreebutik*, *övergångsställe*, *parabolantenn*, *modem*, *bredband*, och *surfa* (på nätet).

Att användaren informeras om huruvida en latinsk form är klassisk eller ej, kan naturligtvis vara till hjälp i vissa fall, men denna Vilborgs tydlighet kan också sägas vara betecknande för problemen med ordboken, eller kanske snarare problemen med moderniseringen av latinet generellt. Man kan fråga sig varför det egentligen är så viktigt att kunna isolera vad som är klassiskt och oklassiskt. Det viktigaste, om man vill kunna använda latinet i en modern kontext, måste ju vara att det är så användbart som möjligt. Så länge närheten till det klassiska skattas högre än den faktiska brukbarheten kan latinet aldrig konkurrera med de moderna språken. Oprecisa och otympliga encyklopediska förklaringar av moderna begrepp istället för latinanpassade lånord kan aldrig fungera i verkligheten. Följden kan tyvärr bli att moderniseringsförsöken av latinet blott framstår som en kuriositet i den lärda världen utan särskilt mycket praktiskt värde.

Trots dessa problem kan ordboken säkert fungera som inspirationskälla och bidra till att öka det allmänna intresset för studier i latin. Kunskaper i latin kommer alltid att behövas för att tolka historiskt källmaterial och det är den aspekten av latinstudiet som i första hand borde framhållas.

Litteratur

Ordböcker

- Lexicon Recentis Latinitatis* 1992–1997. Vol I–II. Vatikanstaten: Libraria Editoria Vaticana.
- Suomi-Latina-Suomi-sanakirja* 2001. Helsingfors: Werner Söderström Osakeyhtiö.

Övrig litteratur

- Egger, Carolus 1992: *Diarium Latinum*. I: *Latinitas*. Vol. 40, 322–328.
- Tengström, Emin 1973: *Latinet i Sverige*. Stockholm: Bonniers.
- Wollin, Lars 1996: Munklatin och riddarsvenska. Den tvåspråkiga medeltidskulturen. I: Moberg, Lena & Margareta Westman (red.), *Svenskan i 1000 år*. Stockholm: Norstedts, 11–30.

Nina Martola

Två nya lättillgängliga ordböcker

Norstedts första svenska ordbok. Författare: Birgitta Ernby, Martin Gellerstam, Sven-Göran Malmgren; artiklar med faktauppgifter: Per Axelsson; illustrationer: Thomas Fehrm. Stockholm: Norstedts ordbok 2001.

Natur och Kulturs Svenska Ordbok. Författare: Per Olof Köhler, Ulla Messelius; författare och huvudredaktör: Birgitta Hene; illustrationer: Christina Hagberg. Stockholm: Natur och Kultur 2001.

1. Inledning

Under 2001 utkom två svenska ordböcker riktade till användare som behöver lättillgängligare ordböcker än de som funnits på marknaden hittills. De två böckerna är Norstedts första svenska ordbok och Natur och Kulturs Svenska Ordbok. Eftersom de delvis vänder sig till samma målgrupp kan det vara intressant att jämföra dem och de ägnas därför en gemensam recension. Jag kommer visserligen i första hand att granska ordböckerna var för sig men tar upp delvis samma aspekter i de två avdelningarna av recensionen.

2. Första svenska ordboken

Norstedts första svenska ordbok är enligt ingressen till baksidestexten ”en helt ny svensk ordbok gjord speciellt för barn”. Det nämns ingenstans vilka åldersgrupper man tänkt sig, men jag förmodar att det främst är barn från 8–9-årsåldern upp till 12. Högstadielärover börjar antagligen kunna använda mer avancerade ordböcker och uppslagsböcker, även om det säkert finns stora individuella skillnader därvidlag. En annan målgrupp är enligt förordet t.ex. ”nya svenskar som lär sig svenska som sitt andra språk”.

Författare till denna ordbok är Birgitta Ernby, Martin Gellerstam och Sven-Göran Malmgren. Den innehåller ca 18.000 ord och fraser och är utgiven i Norstedts randiga serie. Den är egentligen inte en renodlad ordbok utan innehåller också ca 2000 faktaartiklar. Boken

börjar med ett förord. Sedan följer en presentation av ordboken och av vad ordboksartiklarna innehåller. Sist bland förtexterna kommer själva bruksanvisningen bestående av några modellartiklar med förklaringar till de olika artikelelementen. Mellan förtexterna och lemmalistan finns det ett antal schematiska kartor: en Sverigekarta med landskapsgränserna utsatta och kartor över världsdelarna med nationsgränserna utsatta.

Layoutmässigt är Första ordboken utformad som en traditionell ordbok med uppslagsorden i fetstil, exemplen i kursiv och förklaringarna i brödtext. Betydelsemomenten är inte numrerade utan markeras med bollar. Däremot finns det homonymnumrering. Ett modernt drag är användningen av färg. Etymologiska angivelser ges sist i vissa artiklar och inleds med uppslagsordet tryckt på nytt i blått. Det som mest skiljer boken från de flesta traditionella ordböcker är illustrationerna. Det finns grovt taget en tecknad bild i färg per uppslag, vilket naturligtvis lättar upp sidorna mycket. I kanten finns ett tumregister. På det hela taget är layouten lyckad och boken är mycket trevlig att sitta och bläddra i.

FIGUR 1. *Ur Norstedts första svenska ordbok*
2.1. *Ordförklaringarna*

Ordförklaringarna är av COBUILD-typ. Så här kan det se ut:

souvenir

- En souvenir är en sak som du tar med dig som minne, t.ex. när du har varit ute och rest

diskvalificera

- Att bli diskvalificerad är att bli utestängd från en tävling därför att man har brutit mot reglerna

nicka

- När du nickar, böjer du huvudet snabbt framåt och tillbaka igen
- När du nickar i fotboll, stöter du till bollen med huvudet

röd

- Det som är rött har ungefär samma färg som blodet

Ett krav på pedagogiska definitioner brukar ju vara att de ord som används skall finnas med som uppslagsord, åtminstone de centrala orden i förklaringarna. Det kriteriet uppfyller dock inte Första svenska ordboken. Man behöver inte bläddra mycket för att hitta exempel. För *påssjuka* t.ex. är förklaringen: ”Påssjuka är en sjukdom som gör att körtlar vid öronen svullnar upp och att man får feber. [...]”. Ordet *körtel* saknas som uppslagsord. För *feber* är kärnan i förklaringen ”för hög kroppstemperatur”. Sammansättningen *kroppstemperatur* saknas som uppslagsord och förklaringen till *temperatur* hänför sig närmast till väderlek. Förklaringen lyder ”Temperatur är måttet på hur varmt eller kallt det är” och följs av ett exempel *Temperaturen i Östersund var 10 grader*. Adjektivet *ilsken* har förklaringen: ”Den som är ilsken är argsint” och *argsint* finns inte med, bara *arg*, vilket ju inte är riktigt detsamma. (En annan sak är sedan att *arg* hade varit en lika bra eller kanske rentav bättre förklaring.) I förklaringarna för *bäck*, *å*, *älv* och *flod* ingår hyperonymen *vattendrag*, som dock inte finns med som uppslagsord, trots att den knappast är alldeles självklart för barn i 8–10-årsåldern. Likaså anges skiffer och granit vara bergarter men *bergart* saknas som uppslagsord.

I fråga om vattendragen kan för övrigt konstateras att orden *bäck*, *å* och *älv* och de inbördes förhållande mellan de begreppen har förklarats

väl medan förklaringen till *flod* är ganska oprecis. En upplysning som i all synnerhet icke-svenskar hade varit betjänta av är att *älv* används med avseende på nordiska vattendrag och *flod* med avseende på större icke-nordiska vattendrag.

När det gäller barnsjukdomar noterar jag att det under *kikhosta*, *mässling*, *röda hund* (som kommer upp under *röd*) och *vattkoppor* konstateras att sjukdomen förr kallades barnsjukdom. Det här är litet överraskande. På webben hittade jag många belägg på ordet använt just om mässling, kikhosta osv. I NE definieras *vattkoppor* som en barnsjukdom och *barnsjukdomar* som ”sjukdomar som enbart eller företrädesvis förekommer hos barn samt sjukdomar som hos barn uppträder med en särskild sjukdomsbild”. Det man i Första ordboken är ute efter är antagligen att sjukdomarna blivit ovanliga i och med vaccinering. Om *scharlakansfeber* ges den encyklopediska upplysningen att barn förr ofta fick sjukdomen. *Barnsjukdom* definieras som ”[...] en sjukdom som barn förr ofta råkade ut för, t.ex. påssjuka och vattenkoppor [Sic!].” Den överförda betydelsen av ordet noteras inte.

Det är också förhållandevis lätt att hitta cirkeldefinitioner, i synnerhet om man utgår från relativt enkla och välbekanta ord som många användare sannolikt förstår lika bra eller till och med bättre än förklaringen. Några exempel:

hus

- Ett hus är en byggnad som folk bor i, ofta familjer
- Ett hus kan också vara andra byggnader

byggnad

- En byggnad är ett hus som används för något särskilt

prov

- Ett prov är ett test på att något fungerar bra

test

- Ett test är ett prov där man undersöker vad någon kan i ett ämne eller hur någon mår

mörk

- Om något är mörkt, så är det nästan svart

svart

- Det som är svart är alldeles mörkt som kol och sot

Cirkeldefinitionerna är i och för sig inte ett så allvarligt problem, för man hittar dem som sagt först och främst i definitioner till förhållandevis lätta ord där de är svåra att undvika.

Ett större problem är, tycker jag, att förhållandevis svåra ord, förekommer i definitioner utan att de finns med som uppslagsord. Hyponymer kan t.ex. förekomma i förklaringarna till flera hyponymer. För nästa upplaga kunde det vara idé att köra lemmalistan mot en ordförteckning över definitionsspråket, så skulle den i mitt tycke allvarligaste bristen i ordboken vara åtgärdad.

Ibland har den lovvärda strävan att göra definitionerna lättfattliga också lett till kullerbyttor:

glasögon

- Glasögon är två glas som sitter i en ställning av metall eller plast och som folk med dålig syn sätter framför ögonen för att se bättre.

löständer

- Löständer är en hel rad med konstgjorda tänder som går att sätta in och ta ut och som man kan skaffa om ens egna tänder skulle ramla ut.

fira

- Om man firar något, så ordnar man något festligt för att minnas det tillfället: *Hanna och hennes kompisar firade nyår med en stor fest.*

2.2. Illustrationerna

Vissa artiklar illustreras med teckningar i färg. Stilen påminner mest om tecknade serier och många av bilderna är fyndiga. Illustrationen till *bilring* visar två personer stående i knädjupt vatten, en pojke med ett innerdäck som simring och en man med fläskvalkar kring midjan. Ordet *gryta* illustreras både med kokkärlet och ”smågrytan med öron”, och på illustrationen till *mus* har djuret förälskat sig i en datormus.

Enligt baksidestexten har bilderna en förtydligande funktion: ”Ibland kan en bild göra att ett ord blir lättare att förstå. Det kan vara ord som *banjo*, *enslig*, *igloo*, *paddla* och *tvestjärt*.” I förordet sägs det att bilderna lättar upp: ”Till underhållande läsning bidrar illustrationerna [...]” Personligen skulle jag säga att det är den senare funktionen som blir mer framträdande. I många fall är illustrationerna otvetydigt klargörande, t.ex. *eka*, *fikon*, *lie*, *mangel*, *månförmörkelse*, *utter* och *veranda* för att nämna några utöver de som nämns i baksidestexten, men urvalet av vilka ord som fått illustration verkar

ändå en aning slumpmässigt. I en ordbok för barn i skolåldern kan illustrationer knappast vara så nödvändiga till ord som *ambulans*, *axel*, *dataspel*, *freestyle* (om bandspelare), *helikopter*, *regnbåge*, *slalom*, *snowboard*, *spreja*, *ängel*.

Inkonsekvenser är också lätta att hitta. Av djurartsbetecknande uppslagsord är *utter* och *lejon* men inte *vessla* och *tiger* illustrerade. Ordet *ren* är bildsatt men inte *älg* och *rådjur* (*hjort* saknas helt och hållet). För *elefant*, *flodhäst* och *noshörning* finns det bilder men inte för *giraff* och *zebra*. Och i fråga om fiskar har jag hittat en enda artikel med illustration (*tonfisk*). Av de drygt tjugo artiklarna för musikinstrument som jag kontrollerat saknar ungefär hälften illustration t.ex. *fagott*, *mandolin*, *tuba* och *tvärflöjt* (fyra kontrollerade saknades som uppslagsord: *balalajka*, *basun*, *luta*, *puka*). Med 300 illustrationer till sammanlagt 18.000 uppslagsord blir det självfallet många luckor och inkonsekvenser men intrycket är i alla fall, som sagt, att bildernas först och främst skall lätta upp.

2.3 Faktaartiklarna

Första svenska ordboken innehåller cirka 2000 faktaartiklar. Enligt förtexten ingår artiklar bl.a. om viktiga personer, om all världens länder, alla Sveriges landskap, de flesta huvudstäder och många andra stora städer och också om andra geografiska platser samt titlar på böcker. De flesta faktaartiklarna omfattar tre till fem rader, så uppgifterna man får är naturligtvis knapphändiga. Jag har inte fördjupat mig i faktaartiklarna och inte heller i urvalet (som måste ha varit nog så besvärligt). Enligt uppgift från en finsk kollega, som har en dotter i svensk språkbadsskola i Helsingfors (i fjärde klass läsåret 2001–2002), har ordboken visat sig fungera mycket bra som första ordbok för språkbadselever. För dem har bl.a. just faktaartiklarna varit en tillgång, i all synnerhet artiklarna med anknytning till svensk och nordisk kultur.

2.4 Ordboken i testanvändning

För att se hur väl Första ordboken verkar fungera för den tilltänkta målgruppen valde jag ut ett stycke om Östeuropa i en skolbok i Natur och miljö för klass 5 och slog upp ett antal ord. Så här gick det:

isolerad – Fanns i texten använt om ett land. Ordboken noterar ordet bara med avseende på person och elledning.

myнна ut – Saknas. Ordet *mykning* finns och kan eventuellt tjäna som förklaring om användaren läser artikeln.

trafikled – Måste slås upp under *trafik + led*. Under *trafik* nämns inget om trafik på vatten. I texten avsåg ordet en flod.

kanal – OK

exportinkomst – Måste sökas under *export + inkomst* och slutresultatet blir litet motstridigt. *Export* definieras som ”varor som säljs till ett annat land och skickas dit” medan *inkomst* anges vara ”de pengar man tjänar när man arbetar”.

exportera OK

industriområde – Söks under *industri + område*, vilket ger hyggligt resultat, även om definitionerna av *område* inte hör till de klaraste: ”en bit av en yta som kan vara rätt så liten men också ganska stor”.

naturfyndigheter – Saknas. *Fyndighet* finns inte heller med som uppslagsord.

företag – I ordboken definieras ordet som ”stor firma som säljer saker eller tjänster”. I texten var det använt om smärre privatföretag.

konstbevattna – Verbet *bevattna* saknas som uppslagsord men hör väl inte till de mest svårförståeliga orden. Under *konst* redovisas inte användningen som förled i betydelsen ’artificiell’. Det enda uppslagsord som kan leda användaren på spåren är *konstgjord*.

zink OK

nickel OK

naturgas – Saknas. Ordet är en lexikaliserad sammansättning och en kontroll av *natur + gas* ger naturligtvis inte besked.

tjäle OK

radioaktiv OK

Det här lilla testet, som ju är synnerligen anspråkslöst, får väl ordboken sägas klara med nöjaktigt betyg. Inte oväntat med tanke på att uppslagsorden är bara 18.000 är det sammansättningar som saknas. Det är en vettig avgränsning i en receptionsordbok. Det man i övrigt noterar är att vissa betydelsenyanser fattas eller kanske utelämnats på grund av strävan mot enkelhet.

3. Natur och Kulturs Svenska Ordbok

Natur och Kulturs svenska ordbok är en helt ny svensk definitionsordbok som enligt baksidestexten vänder sig ”till alla som lär sig svenska, både ungdomar och vuxna”. Bakom den står ett team på över tjugo personer men som författare anges Per Olof Köhler, Ulla

Messelius och Birgitta Hene (tillika huvudredaktör). Utöver dessa nämns ett femtontal redaktörer och bidragsgivare.

Ordboken innehåller enligt förordet drygt 23.000 ord och närmare 9000 idiom och uttryck (i baksidestexten sammanslagna till 32.000 ord och fraser) och därtill 31.000 språkexempel. Jämfört med antalet i Svensk ordbok (ca 100.000) och Nationalencyklopedins ordbok (ca 137.000) verkar det inte så mycket, men för en svenskinlärare räcker det säkert en god bit på väg. Som det står i förordet: ”vilket mer än väl täcker svenskans centrala ordförråd.”

Till formatet är boken en aning tung och otymplig (20,5 x 22 x 5,5 cm), men i gengäld är layouten mycket klar. Artiklarna är lättöverskådliga med litet luft emellan och typsnittsanvändningen gör det lätt att hitta just den information man söker i en artikel. I princip är utformningen traditionell med uppslagsorden i fetstil, ordförklaringarna i brödtext och språkexemplen i kursiv. Betydelsemomenten är numrerade. Det som gör artiklarna så överskådliga, åtminstone före en van ordboksanvändare, är den funktionella uppdelningen mellan typsnitten antikva och sanserif. Allt språkligt material (uppslagsord, böjningsformer, exempel) är tryckta i sanserif medan metaspråket står i antikva. Att blanda antikva och sanserif i en och samma text är ju omdiskuterat och många anser det förkastligt, men jag tycker definitivt det har fog för sig i en ordbok, där informationskategorierna är många. Att uttalsangivelserna står i antikva kan vid första anblicken verka litet överraskande men är helt logiskt; de är ju en teoretiskt återgivning av ljudsekvenser och därmed alltså metaspråk.

FIGUR 2. *Ur Natur och Kulturs Svenska Ordbok*
3.1. *Ordboksartiklarna*

Vad finns det då för information i artiklarna? Det man genast fäster sig vid när man öppnar boken är att den obestämda artikeln anges framför substantiviska uppslagsord. Om ett ord inte just används med obestämd artikel står artikeln inom parentes. Ordklasstillhörighet anges genomgående genast efter uppslagsordet, eller efter den explicita uttalsangivelsen om en sådan finns. Böjningen ges i vinkelparenteser och hela orden skrivs ut (eller åtminstone hela efterleden om ordet är långt). För substantiven ges obestämd och bestämd form för både singularis och pluralis. För obestämd form pluralis finns pronomenet *några* insatt. För adjektiv ges neutrumform och *-a*-form. För verb, slutligen, ges presens, preteritum, supinum (med *har* framför), perfekt particip (med *vara* framför) samt imperativ för de verb som kan böjas i imperativ. Formerna skrivs ut i sin helhet också för de regelbundna verben. Angivelserna är alltså betydligt explicitare än i ordböcker normalt. Efter böjningsangivelsen följer definitionen, som jag återkommer till nedan, och efter den eventuella språkexempel. Med språkexempel avses då exempel som visar hur uppslagsordet används i angiven betydelse. Om artikeln är momentindelad finns språkexemplen inom respektive moment.

Från den här typen av exempel hålls idiom och mer eller mindre fasta fraser, partikelverb inbegripna, isär. Dessa sammanfattas i användaranvisningarna under benämningen *fraser*. Medan språkexemplen är tryckta i kursiv är fraserna tryckta i fetstil i samma typsnitt som uppslagsordet men med något mindre teckengrad och de är samlade allra sist i varje artikel. De kan i sin tur ha språkexempel (jfr

artiklarna *hack* och *hacka* i utdraget ur ordboken ovan) och ibland till och med momentindelning för betydelsebeskrivningen. De blir alltså ett slags sublemman, vilket jag tycker är lyckat. En hel del gränsdragningsproblem gissar jag i alla fall att redaktionen fått brottas med när det gällt klassificeringen.

3.2 Specialartiklarna

Ett antal ord som det finns mycket idiomatik kring har brutits ut ur det alfabetiska systemet och gjorts till s.k. specialartiklar. Sådana uppslagsord är t.ex. *få, ge, ta, komma, gå, ligga, stå; hand, fot, huvud, hjärta*. Sammanlagt finns det 36 specialartiklar. De ser ut som de vanliga ordboksartiklarna men är omgivna av streck. Uppslagsordet är tryckt med litet större teckengrad och de tillhörande fraserna i samma teckengrad som de vanliga uppslagsorden. I förtexterna finns ett schema över vilka specialartiklarna är, men det står ingenstans var artiklarna skall sökas. I de flesta fall återfinns själva artikeln på samma sida eller åtminstone samma uppslag som hänvisningsartikeln men ibland måste man vända på bladet.

3.3 Definitionerna

Definitionerna är överlag lättillgängliga. Till skillnad från Första svenska ordboken är de inte av COBUILD-typ utan har traditionell utformning.

souvenir en sak eller prydnad som man tar 'med sig som minne från en resa

diskvalificera inte låta någon fortsätta i en tävling, t.ex. därför att han/hon har brutit mot reglerna

nicka

1 snabbt böja huvudet framåt en bit för att hälsa eller säga ja till något

2 (i t.ex. fotboll) spela bollen med huvudet

röd som har samma färg som t.ex. blod

Strävan har alldeles tydligt varit ett enkelt och lättfattligt språk, men när man bläddrar hittar man ändå en del avsteg eller missar. I definitionen av *skryta* ingår verbet *imponera* (som dock går att slå upp). Första svenska ordboken har en enklare förklaring. Pronomenet *hon* har som

första förklaring ”används när man talar om flicka/kvinna eller djur av honkön”. *Honkön* finns inte med som lemma. För *hane* är förklaringen ”ett djur som har maskulint kön”. För *hona* försöker man vara tydligare men kommer samtidigt felaktigt att inskränka användningen till däggdjur: ”ett djur som har honkön och kan föda ungar”.

När det gäller kravet på att ord som förekommer i förklaringarna skall gå att slå upp i ordboken klarar sig i alla fall Natur och Kulturs ordbok bättre än Första svenska ordboken. För *påssjuka* är definitionen ”en sjukdom som gör att halskörtlarna svullnar”. Ordet *halskörtel* saknas men däremot finns *körtel* med som uppslagsord med adekvat förklaring. *Feber* definieras som ”en för hög temperatur i kroppen när man är sjuk” och *temperatur* har förklaringen ”ett mått på värme eller kyla i grader”. Båda exemplen hänför sig till dock vädret. Ordet *ilsken* förklaras som ”mycket arg”. I förklaringarna till *granit*, *marmor* och *skiffer* (*gnejs* saknas som uppslagsord) används *sten* som övergripande begrepp i förklaringen. Ordet *sten* kan i och för sig användas som ämnesord (trappan är av *sten*) men denna funktion noteras bara indirekt under uppslagsordet i form av exemplet *stengolv*. Själva definitionen stöder inte denna användning, den lyder ”en bit hårt berg” och därtill finns det en bild av en stenbumling.

I förklaringarna för *bäck*, *å*, *älv* och *flod* används ordet *ström* i stället för det mer abstrakta *vattendrag*. I och med att *ström* har definitionen ”vatten som rinner snabbt” blir det en viss motsägelse i förhållande till förklaringen till *å*, som lyder ”en ström av vatten som rinner ganska sakta genom naturen”. Skillnaden mellan *bäck*, *å*, *älv* och *flod* blir ganska klar, även om storleksförhållandet mellan *älv* och *flod* kanske blir något felaktig: floden beskrivs som ”en bred ström av vatten” medan älven anges vara ”en mycket bred ström av vatten”. Under *flod* finns exemplet *I Sverige kallas floder oftast för älvar och åar*, vilket är vagt. Det borde tydligare komma fram att benämningen avser utomnordiska vattendrag. Under *älv* finns exempel på svenska älvnamn.

I fråga om barnsjukdomarna kan konstateras att benämningen *barnsjukdomar* ingår i definitionerna för *kikhosta* och *röda hund* (kommer upp under *röd*) men däremot inte i definitionerna för *mässling*, *påssjuka*, *scharlakansfeber* och *vattkoppor*. För *barnsjukdom* lyder definitionen ”en sjukdom som barn kan få, t.ex. mässling, påssjuka och vattenkoppor”, alltså precis de sjukdomar som inte har ordet i förklaringen. (Formen *vattenkoppor* tas upp som uppslagsord men med hänvisning till *vattkoppor*.) Den överförda användningen av *barnsjukdom* noteras: ”ett problem med något som är nytt”.

Någon cirkeldefinition har jag stött på. Som jag konstaterade ovan är det inte så mycket att hänga upp sig på när det gäller ”lätta” ord. I användaranvisningarna konstateras det mycket riktigt: ”För de vanligaste orden blir förklaringarna av grundbetydelsen med nödvändighet svårare än ordet självt, [...] och cirkeldefinitioner kan inte alltid undvikas.” Men ändå finns det något fall där jag saknar större tydlighet. Skillnaden mellan *sladd* och *ledning* blir t.ex. inte helt klar:

sladd 1 en elektrisk ledning som går t.ex. från en apparat till ett vägguttag Ø BILD

ledning 2 en tjock sladd med t.ex. elektricitet Ø *elledning*

Bilden på sladden är visserligen åskådlig, men slår man upp bara *ledning* kan man få för sig att de ledningar som går från stolpe till stolpe också kan kallas *sladd*. I förbigående noterar jag en borttappat preposition i första momentet av *ledning*: ”... värme kommer 'in ett hus”.

Även om mitt allmänna intryck är att definitionerna är bra stöter man på en del inexakta och/eller lustiga eller på annat vis otillfredsställande förklaringar när man sitter och bläddrar, såsom i alla definitionsordböcker:

slejf ett band som gör att t.ex. skor eller kläder sitter fast

bröst 1 en av de två kroppsdelar på en kvinna där det finns mjölk till hennes barn

För några uppslagsord har någon delbetydelse tappats bort:

stjärt bakkdelen av kroppen på djur och människor Ø BILD

Bilden visar en människostjärt och här saknar jag en precision för vilka djur som har stjärt, för bakkdelen på t.ex. hundar, katter eller kor kallas ju inte *stjärt*. Fågel- och fiskstjärten kunde med fördel också ha funnits med som egna illustrationer.

För ordet *skygglappar* går man direkt på uttrycket *ha skygglappar för ögonen*. Jag saknar en definition av den konkreta betydelsen, som är fullt levande i språket.

En del definitioner blir litet inexakta. En *bulldozer* beskrivs som en maskin med en skovel längst fram, vilket inte är riktigt adekvat. Vad jag förstår handlar det om ett schaktblad eller en skopa. *Skovel* har definitionen ”en stor och bred spade” och *spade* i sin tur ”ett redskap som man gräver med” med en bild på en handredskapet. *Schaktblad*

saknas som uppslagsord och för *skopa* lyder definitionen ”ett redskap som liknar en stor sked och som man använder t.ex. för att hålla vatten” (ingen bild). Att orden används också om de stora redskap som finns på olika arbetsmaskiner nämns inte.

3.4 Illustrationerna

Ordboken innehåller en hel del illustrationer (litet över 550 enligt användaranvisningarna, vilket ger nästan en illustration per uppslag i genomsnitt). Det är fråga om enkla och schematiska teckningar, men de fyller en viktig funktion när det gäller att åskådliggöra svårförklarliga saker och förhållanden. Ett bra grepp är att samma illustrationer återkommer för uppslagsord med motsatta betydelser t.ex. *hög* och *låg*, *in* och *ut*, *innanför* och *utanför*, *inuti* och *utanpå*, *efter* och *före*. Inte oväntat hittar man inkonsekvenser vad gäller vilka ord som illustrerats. Av däggdjursarterna jag kontrollerade (desamma som för Första svenska ordboken ovan) var det bara orden *giraff* och *älg* som fanns illustrerade (alltså 2 av 13). För musikinstrumenten var andelen litet större: 6 av 24 (*fiol*, *flöjt*, *gitarr*, *harpa*, *klarinet*, *saxofon*). Varför just dessa fått illustrationer är svårt att räkna ut. Möjligen spelar fördelningen av bilder inne i ordboken en roll.

Sådana inkonsekvenser kan väl mestadels avfärdas som skönhetsfel, som förmodligen beror på att illustrationerna ändå spelar en underordnad roll, men i vissa fall kommer samspelet mellan text och bild att verka ogenomtänkt:

fyrkant en figur som har fyra sidor Ø BILD

kvadrat 1 en fyrkant med räta vinklar och lika långa sidor

rektangel en figur med fyra hörn och räta vinklar Ø BILD

romb en fyrkant med fyra lika långa sidor och med sneda vinklar

För användare som inte utan vidare vet vad räta och sneda vinklar är hade det varit bra med en illustration för *kvadrat* och *romb* också. Bilden på fyrkanten är en kvadrat. Det är väl i och för sig är den prototypiska fyrkanten, men för att särskilja fyrkanten från kvadraten hade det varit bättre med en annan figur. Hade man velat åskådliggöra att *fyrkant* är en hyperonym hade en illustration med ett par, tre olika figurer varit det exaktaste.

3.5 Angivelserna av betoning och uttal

Ordbetoningen anges i själva uppslagsordet och det systemet är enkelt och klart. Betonad vokal markeras, kort vokal med en punkt under bokstaven och lång med ett streck under bokstaven. I osammansatta ord finns alltid en betoningsmarkering och i sammansatta två. Det här systemet fungerar bra för svenskan. Grav accent anges med en liten upphöjd bock efter ordet, vilket jag tycker är fyndigt. Jag känner inte till i vilken mån det markerings sättet använts i andra sammanhang. I de gängse ordböckerna förekommer det inte.

Tveksam ställer jag mig däremot till uttalsangivelserna mellan snedstreck efter uppslagsordet. Det är med en viss tvekan jag går in på den här frågan, för jag är medveten om hur vanskligt det är att försöka ange uttalet av svenska ord klart men ändå kort och koncist. Ändå vill jag komma med en del synpunkter eftersom ordboken riktar sig till en användargrupp som verkligen behöver uttalsangivelser.

I användaranvisningarna sägs det så här om de explicita uttalsangivelserna (s. XVII): ”Drygt en tredjedel av uppslagsorden har även försetts med uttalsbeteckning för de enskilda språkljuden. Det gäller ord där bokstäverna inte har sitt normala ljudvärde, dvs. ord som inte uttalas som de stavas.” Det här innebär alltså att t.ex. j-uttal av *g*, tj-uttal av *k*, N-uttal av kombinationen *ng* och ks-uttal av *x* genomgående anges.” Det här är antagligen klokt, trots att det i många fall ger upphov till långt fler angivelser än om man förutsatt att användarna fått lära sig vissa grundläggande regler för svenskt uttal. I och med att användarna har olika språkbakgrund är det säkert också befogat att ange uttalet av t.ex. *x* trots att det kan verka onödigt i svenska ögon.

Hur man än gör råkar man ut för en mängd gränsdragningsproblem i och med att man väljer att ange uttalet bara för ”besvärliga” ord. I vilken mån skall man t.ex. räkna med att icke-svenska användare vet var ordgränserna går i sammansättningar.

Å andra sidan förutsätter systemet i alla fall förtrogenhet med svenska uttalsregler. Att å-uttal anges med bokstaven *å* är väl i och för sig oproblematiskt, men däremot kan det lätt leda till feluttal att bokstäverna *o* och *u* används i enlighet med svenskt uttal i uttalsangivelserna, eftersom bokstäverna i de flesta andra språk motsvaras av öppnare ljud än i svenskan. I IPA-alfabetet står de ju för öppnare ljud. Orsaken är säkert att man velat undvika onödiga svåra tecken, men det hade varit entydigare att välja tecken ur IPA, för så många nya tecken hade det inte blivit. Dessutom har säkert en del av de tilltänkta användarna en viss förtrogenhet med IPA från tidigare språkstudier.

Direkt skeptisk ställer jag mig till systemet för hur stavelsekvantiteten anges i själva uttalsangivelserna. De förutsätter att

användaren har det svenska stavelsekvantitetssystemet i ryggraden, vilket ju inte är fallet. Så här ser uttalsangivelserna för några ord ut:

helgeflundra /heleflundra/

honom /hånåm/

kärringjäv /çäriNjäv/

kätting /çetiN/

logga /låga/

skottår /skåtår/

skovel /skovel/

Det jag opponerar mig mot är att lång konsonant enkeltecknas utan att förses med någon annan längdangivelse än den indirekta att den föregås av kort vokal. Det här gäller i all synnerhet intervokaliskt. För icke-svenskar som är vana med andra stavelsekvantiteter än bara V:K och VK: kräver systemet extra tankemöda. Med min egen bakgrund tolkar jag t.ex. vid första anblicken angivelserna för *honom* och *skovel* som att orden skall uttalas kortstavigt som i ledig finlandssvenska.

Det verkar också som om författarna haft litet svårt att bestämma sig för vilken nivå de skall lägga uttalsangivelserna på. För *e* och *ä* används bara beteckningarna /e/ och /ä/, alltså /ä/ för ä:et både i *väg* och *färd* (vilket i och för sig förstås speglar uttalet i delar i Sverige). /e/ står både för långt slutet *e* i t.ex. /bred/ och för kort *e*, både för den betonade varianten och för vokalmumlet i ändelsen *-er*, t.ex. /menidjer/ för *manager*. Supradentaler anges inte, utan kombinationerna *rs*, *rt*, *rd* och *rn* anges just så. Däremot får *havs* och *havsörn* explicita uttalsangivelser /hafs-/ och för sammansättningarna på *dags-* anges uttalet /daks/. Litet inkonsekvent verkar det att t.ex. *helgdagsafton* däremot har /-dags-/.

En del missar i uttalsangivelserna har jag stött på. En är *skovel* ovan. Enligt både Svenska Akademiens ordlista och Nationalencyklopedins ordbok skall det vara å-ljud i ordet och inte o-ljud och vokalen kan vara antingen lång med efterföljande kort *v* eller kort med långt *v*.

Här och där har någon angivelse tappats, t.ex. uttalet av *-tion* i *situation* och tryckmarkeringen under *ä* i efterleden i uppslagsordet *hjärtevän*.

En avvikelse från systemet hittar man för *styvdotter* där t-ljudet dubbeltecknats: /-dåtter/. Uttalsangivelsen för ordet *känna* i specialartikeln kan också jämföras med angivelserna för hänvisningslemmat *känna* och med *kännas*:

känna /tjäna/

känna /çena/**kännas** /çenas/

För partikelverben anges frasbetoningen, och här används ett annat system än punkter och streck, nämligen en rak apostrof framför den betonade partikeln: *se 'till någon/något*. För icke-svenskar fyller denna markering ett stort behov. En aning okonventionellt är det i alla fall att betoningen anges inte bara själva språkmaterialet utan också i definitionerna. För längre partiklar anges inte vilken stavelse som är betonad utan apostrofen finns alltid framför partikeln: *bryta 'igenom*. Att betoningen ligger på *e* i *igenom* måste användarna alltså förstå att kontrollera genom att slå upp uppslagsordet *igenom*. Detta nämns inte i anvisningarna. Dessutom finns det en hel del inkonsekvenser:

igen (adv., verbpart.): ta 'igen, få 'igen något, gå 'igen; hålla igen, komma igen, känna igen,

ihop (adv., verbpart.): bryta 'ihop, få 'ihop något, gå 'ihop, sätta 'ihop; hålla ihop, hänga ihop, komma ihop sig

samman (adv., verbpart.): bryta 'samman, ta sig 'samman; hålla samman

Det är också litet tveksamt med angivelser av typen *dra 'över tiden* och *köra 'av vägen*, eftersom det i sådana fraser är substantivet som uppbär huvudbetoningen.

Strävan är i alla fall lovvärd, för jag vet av erfarenhet hur oerhört svårt svenskinlärare har att få betoningen rätt. En översyn av uttalsangivelserna och frasbetoningsangivelserna vore önskvärd inför nästa upplaga.

3.6 Valensangivelserna

Eftersom ordboken riktar sig till icke-svenskspråkiga tycker jag att avsaknaden av explicita valensavgivelser är en påtaglig brist. Valet av rätt preposition är ju ytterst vanskligt för den som inte har svenska som modersmål. Ibland men långt ifrån genomgående framgår valensen av språkexemplen. För *nöjd* och *missnöjd* får man tack vare exemplen veta att det heter *nöjd med*. För *förargad* finns exemplet *hon var förargad på chefen*, men däremot framgår det inte att *förargad över något* också är möjligt. För *förtroende* finns exemplet *ha förtroende för någon* men för *erfarenhet* framgår det inte att det heter *erfarenhet av något*.

När det gäller verb kommer prepositionen fram i språkexempel för t.ex. *berätta, fjäska, fnysa, gnälla, knåpa, pyssla* och *skryta*.

För *diskutera* finns bara ett exempel med *hur*-sats och för *grubbla* framgår prepositionen *på* men inte *över*. För *betala* framgår inte

konstruktionen *betala någon för något*. Under verbet *förhandla* finns bara exempel med plurala subjekt. Det första är *arbetsgivaren och facket förhandlar om lönerna* medan konstruktionen *förhandla med någon* inte kommer upp. Det andra exemplet är *vi måste förhandla fram en lösning* som jag snarast tycker borde ha varit exempel till ett partikelverb (= en fras) *förhandla fram något*, tryckt i fet sanserif.

I artikeln *tala* saknas konstruktionsangivelsen *tala om något* med obetonad preposition i betydelsen 'diskutera, prata om något'. Bland fraserna finns *tala illa om någon* samt *tala 'om något* i betydelsen 'berätta' med exemplet *du får inte tala 'om för någon att jag varit här*. Här ifrågasätter jag för övrigt placeringen av *talas 'vid* som fras under *tala*, eftersom det handlar om ett s-verb. Den jämförbara frasen *följas 'åt* t.ex. kommer upp under uppslagsordet *följas* och inte under *följa*.

För *brottas* i konkret betydelse finns inget språkexempel. Slutsatsen att verbet konstrueras med prepositionen *med* måste användaren våga dra utifrån den överförda frasen (alltså inte språkexemplet) *brottas med något* 'kämpa eller ha det jobbigt med något'.

Verben *betjäna* och *trafikera* får man heller inte tillräcklig information om. Det förra saknar språkexempel. Det senare har ett exempel *flygbolaget trafikerar sträckan Malmö–London*. Det syns alltså att verbet kan användas transitivt men det framgår inte att det inte kan användas objektslöst. En person som inte har svenska som modersmål vore betjänt av att få veta att **flygbolaget trafikerar mellan Malmö och London* inte är korrekt.

Verben *härma* och *härmas* definieras exakt lika: "göra likadant som någon, t.ex. säga samma sak eller klä sig på samma sätt" och det finns inga exempel. Man får alltså inte veta att s-formen alltid är objektslös medan *härma* tar objekt: *härma någon*.

3.7 Förtexterna

Redaktionen har inte fallit till föga för doktrinen att "användarna ändå inte läser förordet" utan försett ordboken med rätt omfattande förtexter. De inleds med ett kort förord. Sedan följer teckenförklaringar, ett schema över specialartiklarna och en sida med översiktliga anvisningar för hur ordboksartiklar skall läsas. Efter det finns en lista över referenslitteraturen och därefter ett avsnitt rubricerat *Inledning* med en mer ingående presentation av ordboken och ordboksartiklarna. Presentationen följs av några sidor med ordgrupper av olika slag, sammanlagt 29 semantiska grupper finns med.

Följande avdelning är översikter över Sveriges landskap och världens länder med tillhörande inbyggarbeteckningar och adjektiv. Sist i förtexten finns förteckningar över alla ord i ordboken som börjar med j-ljud, sj-ljud respektive tj-ljud trots att de skrivs med t.ex. *g, hj, sk, k* osv.

De här sidorna ger de användare som verkligen tar del av dem nyttig information och hjälper dem säkert att upptäcka en hel del systematik i svenska språket. Semantiska grupper är i de flesta fall öppna med mer eller mindre suddiga gränser, men det är ändå bra att se orden inplacerade i ett sammanhang som själva ordboksartiklarna inte kan ge.

En mycket lovvärd sak är att den referenslitteratur som använts under ordboksarbetet finns angiven. Listan omfattar en sida och består till största delen av språkvetenskaplig litteratur, men också tre viktiga ordböcker finns med: Nationalencyklopedins ordbok, Svenska Akademiens ordlista (12 uppl.) och Svensk Handordbok. Av någon anledning är det snarare regel än undantag att sådana uppgifter saknas i ordböcker.

4. Slutomdöme

Att det gjorts en ordbok för barn är en milstolpe inom svensk lexikografi och de som ligger bakom projektet är värda en stor eloge för denna satsning. Jämfört med en vuxenordbok är Norstedts första ordbok en lättillgänglig och sympatisk ordbok för barn. Den första upplagan dras med en barnsjukdom (!): svåra ord som ingår i definitionerna utan att finnas med som lemman i ordboken. Men konceptet är det rätta, och mot barnsjukdomar finns det ju effektiva vacciner i våra dagar.

Natur och Kulturs Svenska Ordbok är på många sätt ett gediget arbete som trots en del brister utan vidare kan rekommenderas. Mina allvarligaste invändningar gäller uttalsangivelserna och avsaknaden av formella valensangivelser. Däremot är definitionerna överlag lättillgängliga och frasmaterialet är åskådligt presenterat. Ordboken vänder sig naturligtvis först och främst till icke-modersmålstalare, men jag tror att även svenskar kan ha utbyte av den, för den är på det hela taget överskådlig och systematisk och betydligt tillgängligare än mer omfattande ordböckerna, särskilt för folk som inte har så stor ordboksvana.

När det gäller valet mellan de två recenserade ordböckerna kommer priset säkert i många fall att avgöra till Första svenska ordbokens fördel: 29,43 euro jämfört med 53,82 euro för Natur och Kulturs Svenska ordbok i standardutgåva. Detta kan ytterligare ställas i relation till 57,52 euro för Svensk ordbok med 100.000 ord och fraser) och 29,10 euro för Bonniers svenska ordbok (uppgifter om antalet

uppslagsord saknas men sidantalet är 695). (Prisuppgifterna gäller Finland och är från sommaren 2002.)

För den målgrupp Första svenska ordboken primärt är avsedd för (dvs. barn ungefär upp till klass sex i grundskolan) skulle jag också helhjärtat rekommendera den. Eftersom den är pigg och intresseväckande kan den säkert med litet uppmuntran från lärare eller föräldrar bidra till att barnen vänjer sig vid att använda ordbok. För äldre skolelever kan det hända att den börjar kännas litet barnslig, så åtminstone i högstadiets övre klasser tror jag Natur och Kulturs ordbok kunde introduceras. Denna är säkert att föredra i grundskolan framför de gängse vuxenordböckerna. För sin primärmålgrupp, icke-svenskar, är den definitivt den mest adekvata ordboken på den svenska ordboksmarknaden för närvarande.

Litteratur

Ordböcker

Malmström, Sten, Iréne Györki & Peter A. Sjögren 1999: *Bonniers svenska ordbok* Stockholm: Bonniers.

Nationalencyklopedins ordbok 1995–1996. Utarbetad vid Språkdata, Göteborgs universitet. Höganäs: Bra Böcker.

Svensk ordbok 1999. Utarbetad vid Språkdata, Göteborgs universitet. Stockholm: Norstedts ordbok

Svenska akademiens ordlista över svenska språket 1998. Stockholm: Norstedts ordbok.

Övrigt

Nationalencyklopedin.

http://www.ne.se/jsp/search/article.jsp?i_art_id=340105 och
id=124234. Nationalencyklopedin 2002-06-11.

WWW. Sökningar med Google: <<http://www.google.com/intl/sv/>>
(juni 2002)

Heikki E.S. Mattila

Reijo Pitkäranta, *Suomi-latina-suomi-sanakirja* ('Finsk-latinsk-finsk ordbok'). Helsingfors: Werner Söderström Osakeyhtiö 2001 (629 sidor).

1. Bakgrund till recensionen

Latin läses mindre i Finland nu än för några årtionden sedan, men språket är ändå långt ifrån försvunnet ur finländska skolor (se statistiken i Mattila 2000:284). Dessutom gäller den nedåtgående trenden inte latinstudier som hobby, vilket klart syns t.ex. i arbetarinstitutens studieprogram. Samtidigt producerar finländska latinister aktivt texter för internationella ändamål: *Nuntii Latini* (de latinspråkiga nyheterna), *Kalevala Latina*, o.s.v. Reijo Pitkäranta är en av *primi motores* när det gäller att främja latinets sak. Han är den ena redaktören för *Nuntii Latini* och författare till många nulatinska texter. Låt oss bara nämna hans översättning av finska Rundradions årsberättelse (*Radiophonica Finnica Generalis. Relatio annua '98*). Pitkäranta har också forskat i det nylatinska ordförrådet och i detta sammanhang författat en lista över nylatinska ord från 1600-talet (Pitkäranta 1992).

Pitkäranta har alltså haft utmärkta förutsättningar för att sammanställa sin ordbok. Däremot är mina egna förutsättningar för att skriva en recension om denna ordbok inte lika goda. Jag är inte professionell latinist, och kan alltså inte utvärdera bokens kvalitet med avseende på latinets finesser. Därför kommer jag inte att framföra några synpunkter på hur träffande de motsvarigheter är som ordboken ger (det enda undantaget är juridisk terminologi). Å andra sidan har jag själv erfarenhet av encyklopedisk lexikografi. Jag forskar i främmande rättsspråk och är därför "storkonsument" av ordböcker. Under de senaste åren har ett av mina undersökningsobjekt varit juristlatin; i vilken mån latin används inom juridiken i olika länder och hur hög samstämmigheten är (Mattila 2000, Mattila 2002a och Mattila 2002b), och detta torde vara förklaringen till att LexicoNordicas redaktion har bett mig att recensera Pitkärantas ordbok. Jag har accepterat uppgiften med en viss tvekan eftersom det är Pitkäranta som har granskat den latinska ortografin i vissa av mina egna texter och jag därför inte är helt utomstående. Det bör dock framhävas att jag inte på något sätt har varit inblandad i redigeringen av ordboken som jag nu recenserar.

Av dessa skäl är min recension närmast ett uttryck för ett användarperspektiv på Pitkärantas ordbok. Jag frågar hur boken motsvarar olika användargrupperns behov, och vilka slags kompletteringar som vore önskvärda i eventuella senare upplagor. Recensionen består av två delar: först granskar jag själva uppslagsorden och därefter utanförtexterna i boken. Det yttre lämnar jag åsido. Det räcker att konstatera att pärmarna och texttypografin är behagliga och följer den allmänna linjen i WSOY:s ordboksserie.

2. Uppslagsorden

Latinet har genom seklerna använts inom olika grenar av bildning och vetenskap. Skönlitteraturen och den filosofiska litteraturen har inte varit de enda områden där den latinspråkiga kulturen länge har dominerat. I början av nya tiden lades grunderna till modern naturvetenskap på latin, och ännu på 1800-talet publicerade akademiska jurister betydande verk på latin. Detta arv kan ses även idag: den medicinska, botaniska osv. terminologin är i stor utsträckning latinsk, och i många länder använder jurister fortfarande en stor mängd latinska uttryck och fraser i sina texter. Därför är det svårt att i en latinsk ordbok uppnå balans mellan de varianter av latin som härrör från olika tider och från olika grenar av kulturen och vetenskapen. Det är delvis frågan om ideologiska val, delvis om ordbokens adressater. Pitkäranta definierar inte de målgrupper hans ordbok är avsedd för men det är lätt att räkna upp flera möjliga adressater: a) latinstuderande, b) personer som har latin som hobby och som via denna hobby ofta vill förbättra sin allmänbildning, c) personer som översätter från finska till latin (högtidstal osv.), d) personer som läser latinska texter och också översätter sådana till finska, e) personer som läser facktexter eller vanliga texter på moderna språk i vilka det finns latinska uttryck och fraser.

Delvis är dessa gruppers behov lika, delvis olika. Därför är åtskilliga perspektiv på Pitkärantas ordbok möjliga. Alla kan inte beaktas i denna recension. Först betraktas vilken balansen är mellan olika tidsperioders latin. Efter detta granskas i vilken mån det finländska latinärvet, det latinska namnbeståndet och den juridiska fackterminologin beaktas i ordboken. Den sistnämnda synvinkeln beror inte bara på recensentens juridiska bakgrund: Pitkäranta har tidigare undervisat juridikstuderande i latin (Pitkäranta & Vilkkonen 1986:183 & sqq.).

2.1. Latin från olika tidsperioder

Den latinsk-finska delen och den finsk-latinska delen av ordboken är inte varandras spegelbilder. Detta är lätt att förstå. Texter från det antika Rom är grunden för alla latinstudier. Därför är den latinsk-finska delen av ordboken baserad på det klassiska latinets ordförråd. Såsom författaren konstaterar finns det i denna del av ordboken många ord som återspeglar speciella begrepp från antikens värld.

Å andra sidan har den stora frågan inom latinsk lexikografi genom seklerna varit i vilken grad man bör inkludera icke-klassiska ord från medeltiden och början av nya tiden i ordböckerna. I dag gäller frågan också nulatinet, dvs. det ordförråd som representerar den moderna teknisk-vetenskapliga kulturen och det moderna samhället. Tidigare ansågs det problematiskt att använda en icke-klassisk vokabulär: de begrepp som inte var kända under antiken översattes genom perifraser.¹ Man kan säga att de personer som har översatt till latin, alltsedan de första antikbeundrande humanisterna i slutet av medeltiden, vid sidan om samtida läsare föreställt sig ett slags fiktivläsekrets; romarna från Ciceros tidevarv. Man har velat vara så trogen som möjligt mot den klassiska tidens språkbruk.

Under de senaste årtiondena har många latinister övergivit den fiktiva antika läsekretsen. Pitkärantas ordbok representerar denna moderna linje: de begrepp som antiken inte kände uttrycks genom ord som latinet under medeltiden, nya tiden eller i modern tid har berikats med. Detta är logiskt bl.a. därför att latinet i dag används för nyhetsförmedling som berör alla möjliga moderna fenomen (*Nuntii Latini* är också ursprungskällan för en hel del av de ekvivalenter som Pitkärantas ordbok ger för nutida företeelser). För latinsk nyhetsförmedling skulle användning av perifraser bli alltför omständligt, t.o.m. omöjligt.

Pitkärantas ordbok visar att latinet idag anammar neologismer för att uttrycka det nya. Detta lyfter fram en intressant fråga: krävs det att de ord som inkluderas i latinska ordböcker redan på något sätt är etablerade i språket, eller kan man i ordböcker fritt skapa neologismer? Pitkärantas svar är klart: ”För några moderna tekniska termer har jag konstruerat en motsvarighet speciellt för denna ordbok” (förordet). Det är alltså frågan inte bara om lexikografi utan även om terminologiskt arbete. Pitkärantas ståndpunkt kan anses motiverad: etableringen av nya ord i språket är för latinets del en mycket långsam och svårdefinierbar

¹ Till exempel i Badellino (1962:1254) är ekvivalenterna för ordet *internazionale* antingen ord som var kända under antiken (*mundanus* osv.) eller perifraser (*qui/quod/quod ad nonnulas/omnes gentes pertinet* osv.). Ordet *internationalis* förekommer inte i denna ordbok).

process (latinisterna är ju fåtaliga och utspridda runtom hela världen). Lexikograferna kan rimligen inte väntas dra ut på sitt arbete på denna grund. Å andra sidan skulle etymologisk information (som jag föreslår i avsnitt 2.5) just i dessa fall vara speciellt värdefull: läsaren kunde då veta vilken bakgrund varje neologism har.

De ord som härstammar från *Nuntii Latini* och liknande källor eller som författaren uttryckligen har skapat under sitt lexikografiska arbete är en av ordbokens mest spännande och intressanta aspekter. Tack vare sådana ord hålls latinet à jour och förblir ett språk som är rikt på uttrycksmedel. I detta hänseende går dagens finländska latinister till väga på samma sätt som kollegerna under medeltiden och i början av nya tiden: de skapar fritt neologismer för sin tids behov. Då jag inte är en professionell latinist är jag inte kompetent att utvärdera hur lyckade Pitkärantas neologismer är ur den latinska traditionens synvinkel. Men mitt intryck är att de är träffande och korrekta.

2.2. *Det finländska kulturarvet*

Trots att viktiga nya latinska texter fortfarande produceras är de latinska texter som man idag läser med hjälp av ordböcker mestadels historiska. I allmänna latinstudier härstammar de centralaste texterna från den klassiska tiden, men för historiker och historieintresserade och olika fackmän (jurister osv.) ligger tyngdpunkten ofta vid senare varianter av latin.

Pitkärantas ordbok innehåller även en icke-klassisk vokabulär, och listan på bevingade ord i slutet av ordboken innehåller vissa ordspråk från tiderna efter antiken (bl.a. texten på släkten Mannerheims vapensköld). I en eventuell senare upplaga skulle kompletteringar i detta hänseende dock vara nyttiga. Informationskällorna om Finlands egen latinska tradition är ju delvis svårtillgängliga och bristfälliga. Det finns visserligen två ordböcker över medeltidslatinet i Finland, men de är publicerade för länge sedan och svåra att få tag på (se 3.1). För nylatinets del finns det inga ordböcker alls (Pitkäranta 1992:10), även om bristen i viss mån lindras av några färska fras- och ordspråkssamlingar (se 3.1). Eftersom Pitkäranta är en erkänd expert på nylatin och själv har forskat inom området kunde han lätt komplettera sin ordbok med nylatinskt stoff men också med ord från medeltidslatinet.

För nylatinets del skulle det vara spännande att få med bl.a. det ordförråd som anknyter till våra egna akademiska traditioner: *adiunctus*, *consistorium*, *professor extraordinarius*, *quaestorium* osv.

Pitkärantas ordbok innehåller redan en del sådana ord (i vissa fall i en annan betydelse) men listan kunde kompletteras. Detta gäller också viktiga institutioner, tjänster och titlar som var typiska för den finländska nya tiden: *magnus ducatus / principatus* ('storfurstendöme'), *liber baro* ('friherre') osv. Med hänsyn till det finländska medeltidslatinet kunde man ta med tidevarvets viktigaste religiösa och administrativa termer: *advocatus* (i betydelsen 'fogde'), *capitaneus* (i betydelsen 'hövding'), *canonicus* ('kanik'), *consul/proconsul* (i betydelsen 'rådman'/'borgmästare'), *legifer* (i betydelsen 'lagman'), *missale* ('mässbok') osv.

Sådana utökningar skulle mycket väl rymmas in, eftersom boken nu innehåller klart färre latinska uppslagsord (15.000) än finska uppslagsord (17.000). Då latinet som kulturspråk har en historia av mer än två årtusenden bakom sig, kunde det vara motiverat att relationstalet var det motsatta: antalet latinska uppslagsord kunde gärna överstiga antalet finska uppslagsord. Man producerade ju enbart under medeltiden 50 gånger mera latinska verk än under antiken (Stowasser 1998:XXIX), och också den nylatinska litteraturen är mycket omfattande.

2.3. *Det latinska namnbeståndet*

För den som är intresserad av latin ur kulturell synvinkel är namnen speciellt intressanta. Normalt innehåller de tvåspråkiga ordböckerna även egennamn, och Pitkärantas ordbok är inget undantag. Särskilt ortnamnen är rikligt representerade i boken; det förefaller som om författaren tagit många av dem från *Nuntii Latini*. Förutom det allmän-europeiska latinarvet är – enligt mina stickprov – det latinska namnbeståndet i våra närområden (Östersjöregionen) i stor omfattning med. På samma sätt som i bl.a. Carolus Eggers namnlexikon (1977:5) ligger Pitkärantas tyngdpunkt på ortnamn som är viktiga idag. Om författaren senare utvidgar ordboken kunde han kanske ta med fler namn från den tid då latinet ännu var Europas lingua franca (t.ex. *Sacrum Imperium Romanum Nationis Germanicae*, Heliga romerska riket av tysk nation).

I vissa fall återgår de latinska ortnamnen i ordboken på de namn som numera används i stället för på ett äldre alternativ (också detta i enighet med Eggers verk). Lösningssmodellen är säkert förnuftig för att garantera namnens kommunikationsvärde (i *Nuntii Latini* osv.). Oavsett detta vore det bra att åtminstone bland de latinska uppslagsorden kunna hitta de viktigaste historiska latiniseringarna av nordiska och baltiska ortnamn. Ett exempel är *Tallinn*. I båda delarna av ordboken finner man

bara *Tallinum*. Under medeltiden och i början av nya tiden (speciellt under Hansatiden) var Tallinn en av de viktigaste Östersjöstäderna ur finländsk synvinkel, och det latinska namnet var då *Revalia* (i äldre svenska *Reval* och i äldre finska *Rääveli*). Det förekommer i tusentals officiella och inofficiella urkunder. Dessutom lever det gamla latinska namnet fortfarande: Internetsökningar ger vid handen att man i dagens Tallinn finner bl.a. kulturverket *Collegium Educationis Revaliae*, folkdansgruppen *Saltatores Revalienses* och orkestern *Tubae Revalienses*.

I detta sammanhang kan man också dryfta i vilken mån det är motiverat att skapa neologismer för finländska ortnamn. Ett sådant exempel i ordboken är *Ostia Carelorum* (Joensuu). Att skapa nya latinska ortnamn i någon större utsträckning är knappast förnuftigt: arbetet skulle vara ändlöst och de nya latinska namnen skulle inte – åtminstone inte i början – ha något större kommunikationsvärde. Pitkärantas återhållsamhet härvidlag kan därför på goda grunder försvaras.² Ett motsvarande problem är förhållandet mellan de latinska namnen och Finlands två nationalspråk. Det tidigare latinska namnet på Helsingfors var *Helsingforsia*, som ännu på 1940-talet ofta användes i samband med finländska vetenskapliga publikationer. Idag är den dominerande formen *Helsinkium* (även *Helsingia*), och det är bara den som ingår i Pitkärantas ordbok, både i den latinsk-finska och den finsk-latinska delen. Eftersom *Helsingforsia* tidigare var den enda namnformen och dessutom flitigt användes ännu under förra hälften av 1900-talet kunde det vara motiverat att ha den med åtminstone i den latinsk-finska delen av ordboken. Detta skulle vara logiskt också därför att *Tammerforsia* – en exakt motsvarande konstruktion, som ingår i Pitkärantas ordbok – även idag är den gängse latinska namnformen för Tammerfors (däremot baserar sig adjektivformen *Tamperensis* i *Nuntii Latini* på det finska namnet *Tampere*). På samma sätt har den medeltida latiniseringen av Åbo – *Aboa* – behållit sin ställning oavsett förändringen i nationalspråkets ställning i Finland: i Pitkärantas ordbok finner man bara *Aboa* och adjektivet *Aboënsis*, fast man på 1920-talet, under språkstridens tid, i Åbo startade en vetenskaplig publikationsserie som fortfarande heter *Annales Universitatis Turkuensis* (adjektivet *Turkuensis* finner man också i *Nuntii Latini*, se Pekkanen & Pitkäranta 1992:273).

² I *Nuntii Latini* finns det fler latiniseringar för finländska ortnamn: *Granivicus* ('Jyväskylä'), *Portus Mariae* ('Mariehamn') osv. (Pekkanen & Pitkäranta 1992:247 och 262).

Latinister har olika ståndpunkter visavi latiniseringen av personnamn. Redaktionen för *Nuntii Latini* beslöt – efter en viss tvekan (man finner i *Nuntii Latini* t.ex. *Augustus Pinochet*) – att nutida förnamn inte skall latiniseras. Detta är förståeligt bl.a. därför att en stor del exotiska (asiatiska osv.) förnamn inte går att latinisera. I många andra fall skulle också en latinsk form sakna all historisk grund. I framtida upplagor av Pitkärantas bok vore det i alla fall bra att kunna slå upp fler förnamn som är förknippade med den finska kulturhistorien och som ofta påträffas i gamla urkunder, inskrifter osv. Man kan särskilt nämna de svenska kungarna och biskoparna (*Gustavus, Henricus, Iacobus, Magnus* osv.).

2.4. De juridiska och administrativa facktermerna

Det är omöjligt att i en medelstor ordbok ta med alla de facktermer som används inom olika specialområden. Endast sådana facktermer som också förekommer i allmänspråket är vettiga att ha med. Jag känner dåligt till terminologin inom andra specialområden än mitt eget (juridik), men de stickprov jag gjort tyder på att terminologin inom bl.a. medicin, botanik och zoologi är representerad i ordboken på ett balanserat sätt. I detta hänseende följer ordboken också sin tid: man finner t.ex. ord som *AIDS*. För mig som jurist, är det speciellt intressant att se i vilken mån ordboken innehåller juridiska och administrativa termer. Man använder ju fortfarande latinska uttryck i juridiska sammanhang, också i den finländska juridiska litteraturen: enligt en undersökning som jag nyligen har publicerat förekommer inom nutida finländskt rättsliv ca 600 olika latinska termer, fraser och andra uttryck (Mattila 2000:288–289).

I princip kan man i juridiska översättningar från moderna språk till latin välja mellan flera strategier som prioriterar olika synpunkter. Detta kan illustreras med termen *hovrätt*. Översättningen kan vara (a) bokstavlig, (b) historiskt autentisk, (c) förklarande, eller (d) funktionell.

(a) Den ursprungliga svenskspråkiga (och sedermera finskspråkiga) termen kan ordagrant översättas med *iudicium aulicum* (som förekommer i den tyska rättshistorien, se Lieberwirth 1996:153). Denna översättning säger ingenting om domstolens instansställning eller funktioner.

(b) Gamla urkunder och äldre finska hovrätters sigill visar att deras officiella namn på latin har varit *supremum iudicium* eller *supremum dicasterium* (ibland även *tribunal*).³ Adjektivet *supremum* är miss-

³ I äldre finländska juridiska verk på latin förekommer dessa namn även utan adjektivet *supremum* eller med adjektivet *regium* (Calonius 1908:61).

visande ur utländsk synvinkel: ordet hänvisar normalt till det högsta domstolsorganet (se t.ex. Sondel 1997:926). Förklaringen är enkel: meningen var ursprungligen (på 1600-talet) att hovrätten skulle vara den översta rättsinstansen i landet.

(c) Ett möjligt alternativ är också en förklarande översättning: man försöker ge läsaren den rätta bilden av hovrättens ställning som rättsinstans. Eftersom det i antiken inte fanns något instanssystem i modern mening, måste begreppet förklaras om man anser att bara klassisk latin kan användas. Sålunda översätter t.ex. Goelzer (1928:II 160) den franska *cour d'appel* som motsvarar vår hovrätt med *iudicium ad quod provocari potest*. Nackdelen är att översättningen är omständlig och inte kan upprepas särskilt många gånger i en text.

(d) En funktionell termöversättning till nylatin finner man i 1983 års *Codex iuris canonici* (can. 1419): *tribunal appellationis* (ordagrant 'besvärdomstol'). Ur kommunikationsynvinkel är denna översättning bra: ordet *appellatio* är internationellt känt. Nackdelen är estetisk: termen är inte från den klassiska tiden.

Valet mellan olika översättningsstrategier beror bl.a. på läsekretsen. I dag gör man väldigt sällan latinska översättningar som uttryckligen är avsedda för jurister.⁴ En latinsk ordbok av allmän karaktär behöver bara översätta sådana juridiska och administrativa termer till latin som förekommer i allmänspråkliga texter (latinska nyheter osv.). Därför betonas i stället för den juridiska exaktheten helt andra synpunkter: det klassiska och eleganta i uttrycken osv. Pitkäranta översätter *hovioikeus* ('hovrätt') med *dicasterium* och *iudicium aulicum*, som enligt min mening passar bra i allmänspråkliga syften. Däremot skulle *tribunal appellationis* eller *iudicium ad quod provocari potest* vara klart bättre i översättningar avsedda för utländska jurister; också det historiskt autentiska *iudicium supremum (regium)* skulle i det avseendet vara värt att nämnas. – Motsvarande problem stöter man på i fråga om t.ex. begreppet "tingsrätt".

Pitkärantas ordbok upptar de centralaste juridiska termerna och översättningarna är tillräckligt exakta. Man finner inte bara termer av allmän karaktär, t.ex. sådana som avser begrepp som "advokat" (*advocatus, causidicus, patronus causae*) eller "rättsvetenskap" (*iuris prudentia*), utan också många termer som har en mera teknisk natur. Lapsusar är mycket sällsynta; en sådan är översättningen av *rasite* i juridisk bemärkelse ('servitut') som *servitium* (den rätta termen är

⁴ Ännu för 200 år sedan var situationen en annan: Napoléons *Code civil*, som då trädde i kraft på flera håll i Europa, översattes till latin för att juristerna utanför Frankrike bättre skulle förstå dess innehåll. – Se not 3 i Mattila (2002a).

servitus; även om *servitium* och *servitus* allmänspråkligt är kvasisynonymer är det enbart den sistnämnda som har använts som juridisk-teknisk term inom sakrättens område). Några kompletteringar kunde man kanske föreslå. Författaren kunde i den finsk-latinska delen ta upp de viktigaste termerna som anknyter till domstolar och rättegång och som ofta förekommer i allmänspråkliga texter (tidningar osv.): *käräjäoikeus* ('tingsrätt'), *korkein oikeus* ('högsta domstolen') och *korkein hallinto-oikeus* ('högsta förvaltningsdomstolen', 'regeringsrätten'), *rikosjuttu* ('brottmål'), *muutoksenhaku* ('ändringsökande'), *valitus* ('överklagande'), *jäävätä* ('jäva'), *oikeussali* ('rätts-sal'), *oikeudenkäyntipöytäkirja* ('rättegångsprotokoll'), *vastaaaja* ('svarande' – ordboken innehåller redan det latinska ordet för 'kärande'), *haaste* ('stämning') osv.⁵ Detta gäller även vissa betydelseregister som kunde utvidgas. Till exempel *curia* som Pitkäranta helt riktigt översätter med *raatihuone* ('rådhus') förekommer i vissa juridiska maximer i den mer abstrakta betydelsen 'domstol': *iura novit curia* och *quod non agnoscit glossa, non agnoscit curia*.

Det är beaktansvärt att den lista på bevingade ord som ingår i boken som eftertext också innehåller centrala juridiska maximer: *Audiatur et altera pars* osv. Valet av dessa maximer motsvarar i stort sett den spridning de har i Finland.⁶

2.5. Artiklarnas struktur

Strukturen på artiklarna i Pitkärantas ordbok följer väsentligen den etablerade ordbokstraditionen. I enlighet med den finländska latinska lexikografin i allmänhet anger författaren systematiskt de långa

⁵ Det skulle vara lätt att med juridisk exakthet översätta sådana termer utifrån 1983 års *Codex iuris canonici* (paragrafnummer, *canon*, inom parentes): brottmål = *causa poenalis* (1425); ändringsökande, besvär = *appellatio, recursus* (1445); jäva = *recusare* (1449); rättssal = *aula* (1470); rättegångsprotokoll = *acta iudicialia* (1472); svarande (i tvistemål) = *pars conventa* (1477, 1494); stämning = *citatio* (1507 *et seq.*, 1517) osv. – *Codex iuris canonici* skulle också erbjuda en viktig juridisk-teknisk källa för rättegångsterminogi om man ville författa en omfattande latinsk ordbok med tyngdpunkten på juridisk terminologi. Låt oss ta tre slumpmässiga exempel: gentalan = *reconventio, actio reconventionalis* (1495); laga tid = *fatalia legis* (1465); domslut = *pars dispositiva sententiae* (1612), *tenor sententiae* (1655).

⁶ Enligt de undersökningar som jag gjort är de tre vanligaste juridiska maximerna i dagens finländska juridiska litteratur *nulla poena sine lege, pacta sunt servanda* (med i Pitkärantas lista) och *ne bis in idem*. På 1950-talet var de: *audiatur et altera pars* (med i Pitkärantas lista), *in dubio pro reo* (med i Pitkärantas lista) och *ne (non) bis in idem*. Se Mattila 2000: 296.

stavelserna i uttalet. Däremot är det nytt att verben som uppslagsord står i infinitivform. Författaren motiverar inte denna lösning; det krävs troligen en längre användning av ordboken för att se i vilken mån det underlättar sökandet. Det är värdefullt att Pitkäranta för verben också ger information om vilket kasus de kräver på tillhörande substantiv i olika sammanhang (speciellt om valet mellan akkusativ och dativ). Det är också glädjande att ordboken innehåller rikligt med fraseologi i förhållande till sin omfattning.

En del latinska ordböcker innehåller etymologisk information antingen i förtexten eller i form av angivelser i själva artiklarna. Den sistnämnda lösningen förekommer t.ex. i Streng (1992, 1. uppl. 1933) och Stowasser (1998). Även i Pitkärantas ordbok ingår en lista på antikens författare och verk men själva ordartiklarna innehåller inte någon etymologisk information. Sådan information i en senare upplaga skulle vara ett fascinerande tillägg, speciellt därför att det nulatinska ordförrådet intar en central ställning i boken (även i den latinsk-finska delen). Man kunde då få kunskap om de nulatinska ordens och namnens ursprung och internationella användning. Det är säkert så att de latinska namnen på nyare städer i Finland närmast är ”finländskt latin”, men hur förhåller det sig med neologismer som beskriver moderna fenomen av internationell karaktär (såsom *electrogramma*, ’e-post’)? Har dessa skapats för själva ordboken, för *Nuntii Latini* (enligt förordet är detta ofta fallet), eller har författaren funnit dem i utländska källor (i latinspråkiga tidningar, i ordlistor från Vatikanen osv.)? Anteckningar om detta – eller åtminstone ett avsnitt i förtexten – skulle vara spännande läsning för latinintresserade.

3 Upplysningarna i utanförtexten

3.1. Listan på referenslitteratur

Det är inte möjligt att i en enda ordbok beakta det latinska ordförrådet i hela dess rikedom. I en medelstor ordbok måste innehållet starkt begränsas. Därför skulle det vara viktigt för läsaren att veta vilka kompletterande källor som står till hans förfogande då han läser latinska texter från olika tidsperioder eller olika fackområden eller texter som innehåller latinska citat. De flesta ordböcker erbjuder inte sådan information, och Pitkärantas ordbok följer denna linje. Man skulle gärna önska en komplettering i detta hänseende i en senare upplaga. I ordbokens förtext kunde det ingå en systematiskt indelad lista på nyttiga, först och främst specialiserade ordböcker över det latinska

språket. För det första kunde listan inkludera de viktigaste ordböckerna över latinska uttryck och fraser av allmänskulturell karaktär som används i texter på moderna språk, i Finland bl.a. Arto Kivimäkis produktion (Kivimäki 1997 och Kivimäki 1998 samt Kivimäki 2001 som är en sammanslagning av de två förstnämnda böckerna). En annan viktig grupp utgörs av ordböcker över det medeltida latinet i Europa och Finland (för Finlands del speciellt Hammarström 1925 och Hakamies 1958), av nylatinska ordkällor (bl.a. ordlistorna i Vallinkoski 1967–1969 och Pitkäranta 1992) samt av ordböcker och ordlistor över nulatinet (*Lexicon recentis Latinitatis* 1992, ordlistorna i *Nuntii Latini* osv.). Därutöver kunde listan innehålla de viktigaste finländska och utländska fackordböckerna över latinet i medicin, botanik, zoologi, teologi, juridik osv. Låt oss bara nämna att åtskilliga ordböcker över juridiskt latin även under de senaste åren har publicerats i alla större länder – och i en del mindre – (dessa presenteras och analyseras i Mattila 2002a). Eftersom det i äldre latinska texter förekommer rikligt med förkortningar, kunde också de viktigaste latinska förkortningsordböckerna ingå i listan.

3.2. Grammatiken, ordförrådets utveckling och ortografien

En del ordböcker innehåller (i för- eller eftertexten) böjningsmönstren för de viktigaste oregelbundna verben. En sådan finns även i Pitkärantas ordbok. Det är klart att denna utökar ordbokens användbarhet då man översätter från finska till latin. Ville författaren göra detsamma också i den latinsk-finska delen kunde han i fortsättningen i vidare omfattning än nu ta med verbens oregelbundna perfekt- och perfekt participformer som normala uppslagsord (på samma sätt som t.ex. i Stowasser 1998). Eftersom en del personer som läser latinska texter med hjälp av ordbok bara bristfälligt behärskar språket, förorsakar former som *egi*, *feci*, *sublatum*, *attuli*, *allatum*, *abstuli*, *ablatum* ofta identifieringsvårigheter.

Ibland innehåller latinska ordböcker (t.ex. några ordböcker över juristlatin) även en tabell över substantivböjningen. Då dagens användare inte nödvändigtvis kan alla böjningsparadigm för substantiven är också detta något som kunde tänkas ingå i Pitkärantas ordbok. Å andra sidan måste man komma ihåg att det i Finland säljs t.o.m. två billiga grammatikböcker som var och en har råd att köpa (Linkomies 1974, 1. uppl. 1933, och Pekkanen 1988). Dessa innehåller också räkneordstabeller, något som ibland ingår i latinska ordböcker.

Däremot kunde man rekommendera att det i en utvidgad ”Pitkäranta” ingick en redovisning över särdragen i medeltidslatinet, nylatinet

och nulatinet. En läsare som inte är bevandrad i medeltida ortografi skulle säkert finna en sådan redovisning mycket nyttig för studier av gamla texter. Medeltidslatinets ortografi avvek ju från det klassiska latinet i många avseenden (variationen mellan "t" och "c" eller mellan "u" och "v"/"w", användningen av "e" i stället för "ae" osv.). Det är knappast möjligt att i en allmän latinordbok ha med en lika omfattande redovisning av dessa särdrag som i Hammarströms ordbok (hela 70 sidor, Hammarström 1925: 3–73), men även en sammanfattning på några sidor vore belysande för icke-professionella läsare av latinska texter. I den kunde refereras till Hammarströms verk. Ännu viktigare vore en redovisning för nylatinets särdrag: andra källor är bristfälliga. Dessutom vore just Pitkäranta i egenskap av välkänd specialist på nylatin den rätta personen att skriva en sådan redovisning.

4. Sammanfattning

Reijo Pitkärantas ordbok är ett uttryck för en dynamisk grundsyn hos finländska latinister som förtjänar att bli internationellt beaktad: dessa latinister anser att latinet fortfarande är ett levande uttrycksmedel som kan – och bör – användas i olika sammanhang, bl.a. i nyhetsförmedling, inte bara i sällsynta högtidstal. Mot denna bakgrund är det helt felaktigt att påstå att latinet är ett dött språk för vilket man redan för länge sedan har sammanställt alla de ordböcker som är nödvändiga. Även latinet kräver ett ständigt lexikografiskt arbete för att ordböckerna skall vara à jour. Eftersom nulatinska texter flitigt författas och publiceras inom olika områden uppstår mängder med nya ord som hänför sig till nutida förhållanden. Denna färiska vokabulär har Pitkäranta nu på ett lyckat sätt noterat i sin ordbok. Därutöver upptar ordboken ett balanserat urval av traditionella ord som normalt ingår i medelstora latinska ordböcker. Därför är *Lexicon Finnico-Latino-Finnicum* en verklig kulturgärning. Dess värde accentueras av det faktum att den förra finsk-latinska ordboken publicerades på 1800-talet. Recensenten önskar alltså att Pitkäranta fortsätter sitt förtjänstfulla arbete och inom kort publicerar en utökad upplaga av ordboken med kompletteringar speciellt i den latinsk-finska delen.

Litteratur

Badellino, Oreste 1962: *Dizionario italiano-latino*. Torino: Rosenberg & Sellier.

- Calonius, Matthias 1908: *Praelectiones in Jurisprudentiam Civilem*, Societas Heredum J. Simelii Typografica: Helsingforsiae MCMVIII, Cap. XXIX, § 6 (föreläsningarna härstammar från början av 1800-talet).
- Egger, Carolus 1977: *Lexicon nominum locorum*. Roma: Officina Libraria Vaticana 1977.
- Goelzer, Henry 1928: *Dictionnaire de latin (latin-français, français-latin)*. Paris: Garnier & Bordas.
- Hakamies, Reino 1958: *Glossarium Latinitatis Medii Aevi Finlandicae*. Helsingfors: Suomalainen tiedeakatemia 1958.
- Hammarström, M. 1925: *Glossarium till Finlands och Sveriges latinska medeltidsurkunder*. Helsingfors: Finska Historiska Samfundet 1925.
- Kivimäki, Arto 1997: *Carpe diem. Hauskaa ja hyödyllistä latinaa* ('Carpe diem. Roligt och nyttigt latin'). Tavastehus: Karisto.
- Kivimäki, Arto 1998: *Summa summarum. Latinankielisiä termejä* ('Summa summarum. Latinska termer'). Tavastehus: Karisto.
- Kivimäki, Arto 2001: *Suuri latinakirja* 'Stor latinbok'). Tavastehus: Karisto
- Lexicon recentis Latinitatis* (toim. C. Egger). Libraria Editoria Vaticana 1992.
- Lieberwirth, Rolf 1996: *Latein im Recht*. 4. Aufl. Berlin: Verlag Die Wirtschaft.
- Linkomies, E. 1974: *Latinan kielioppi* ('Latinsk grammatik'; 1. uppl. 1933). 20. uppl. Jyväskylä: Gummerus.
- Mattila, Heikki 2000: Latinet i den finländska juridiska litteraturen. I: *Tidskrift av Juridiska Föreningen i Finland* 3/2000, 269–322.
- Mattila, Heikki 2002a: De aequalitate Latinitatis jurisperitorum. Le latin juridique dans les grandes familles de droit contemporaines à la lumière des dictionnaires spécialisés. *Revue internationale de droit comparé* 3/2002.
- Mattila, Heikki 2002b: *Vertaileva oikeuslingvistiikka* ('Jämförande rättslingvistik'). Helsingfors: Talentum Media 2002. Latinet behandlas speciellt i kap. C I *Lakimieslatinan perintö* ('Juristlatinets arv'), s. 201–266.
- Pekkanen, Tuomo 1988: *Ars grammatica Latinan kielioppi* ('Ars grammatica. Latinsk grammatik'). Helsingfors: Yliopistopaino.
- Pekkanen, Tuomo & Pitkäranta, Reijo 1992: *Nuntii Latini. Latinankieliset uutiset. News in Latin*. Helsingfors: Suomalaisen Kirjallisuuden seura (flera serare band).
- Pitkäranta, Reijo 1992: *Neulateinische Wörter und Neologismen in den Dissertationen Finnlands des 17. Jahrhunderts*. Helsinki: Suomalainen Tiedeakatemia 1992 (B:263).

- Pitkäranta, Reijo & Vilkkonen, Eero 1986: Lakimieslatinaa ('Juristlatin'). I: *Lakimies* 1986, 183–188.
- Radiophonica Finnica Generalis. Relatio annua '98*. Översättare: Reijo Pitkäranta. Helsinki: YLE.
- Sondel, Janusz 1997: *Słownik «łacińsko-polski dla prawników i historyków* ('Latinsk-polsk ordbok för jurister och historiker'). Kraków: Universitas.
- Stowasser. *Lateinisch-deutsches Schulwörterbuch* (von Stowasser, J. M., Petschenig, M. und Skutsch, F.). Wien & München: HTP-Medien-AG etc. 1998.
- Streng, Adolf 1992: *Latinalais-suomalainen sanakirja* ('Latinsk-finsk ordbok'; 1. uppl. 1933). Helsingfors: Suomalaisen Kirjallisuuden seura.
- Vallinkoski, Jorma 1967–1969: *Turun Akatemian väitöskirjat 1642–1828 II*. ('Dissertationerna vid Åbo Akademi 1642–1828 II'). Helsingfors: Helsingin yliopiston kirjaston julkaisuja 30.

Mariann Skog-Södersved

Alles im Griff

Homma hanskassa

Jarmo Korhonen: *Alles im Griff. Homma hanskassa. Saksa-suomi-idiomisanakirja. Idiomwörterbuch Deutsch-Finnisch*. Helsinki: WSOY 2001.

1. Bakgrund

Sedan drygt 20 år tillbaka har det inom germanistiken rått en nästan febril aktivitet på fraseologins område. Det verkliga startskottet för forskningen gick för tyskans del redan på 1970-talet genom en rysk översikt över den tyska fraseologin (Cernyseva 1970). Ett märkesår för denna disciplin inom germanistiken måste 1982 anses vara, då första upplagan av Wolfgang Fleischers *Phraseologie der deutschen Gegenwartssprache* utkom i DDR och Harald Burger och hans medarbetare i Zürich utgav *Handbuch der Phraseologie*. Germanisterna i Finland började snabbt komma med viktiga bidrag inom fraseologiforskningen, speciellt inom den kontrastiva forskningen. Grunden för denna positiva utveckling lades i mitten av 1980-talet, då Finlands Akademi beviljade ett tyskt-finskt fraseologiprojekt under ledning av professor Jarmo Korhonen vid Uleåborgs universitet betydande anslag. Målet för projektet var att först ge en teoretisk beskrivning av tyska idiom och deras finska motsvarigheter och sedan tillämpa de uppnådda resultaten i praktiken, bl.a. inom lexikografin (förordet s. 7). Projektet har resulterat i en mängd vetenskapliga artiklar och flera böcker samt den första tysk-finska fraseologiska specialordboken. Medan de många artiklarna och de andra böckerna närmast vänder sig till läsare med specialkunskaper, ofta fackkollegor och studerande, riktar sig ordboken *Alles im Griff*¹ till den breda (finskspråkiga) allmänheten (s. 7).

2. Förtexten

¹ I fortsättningen använder jag denna titel för ordboken.

Som brukligt är inleds idiomordboken *Alles im Griff* med ett förord, i det här fallet först på finska (s. 7–10) och sedan på tyska (s. 10–14). Därefter följer en litteraturförteckning (s. 15–22) och sedan de egentliga anvisningarna för användarna av ordboken (s. 23–56) samt en lista med de förkortningar och tecken som förekommer (s. 57–62). Med tanke på att ordboken sammanlagt omfattar 683 sidor är det en inte helt obetydlig del av sidantalet, nästan tio procent, som anslagits för dessa informationer. Eftersom ordboken är tvåspråkig och en del av den finska texten i de inledande avsnitten återfinns antingen i sin helhet eller i sammandrag i tysk språkdräkt, förklarar detta till en del den långa inledningen. En annan faktor som antagligen satt sina spår är, att det handlar om en specialordbok, vilket t.ex. kan leda till en mer omfattande motivering av principerna för urvalet av uppslagsord samt uppbyggnaden av ordboksartiklarna. En närmare granskning av informationen i de inledande kapitlen ger svar på frågan om längden är motiverad.

Förordet till ordboken är föredömligt klart strukturerat och innehåller en hel del viktig information² till läsaren. Efter avsnitten med de upplysningar jag redan berörde ovan samt en kort beskrivning av det rent praktiska arbetet med ordboken definieras dess målgrupp. Författaren vänder sig i första hand till finskspråkiga ordboksanvändare som studerande, lärare, forskare och översättare av tyska texter. Att en målgrupp nämns som den primära antyder att även andra användare kommer i fråga, t.ex. personer som besitter kunskaper i tyska och finska och som är intresserade av idiom. Genast efter definitionen av målgruppen följer ett viktigt påpekande, nämligen att det är fråga om en passiv ordbok, i vilken dock en del egenskaper hos aktiva ordböcker beaktats, den innehåller t.ex. vissa informationer om den syntaktiska användningen av de tyska idiomerna. Målet har varit att tillmötesgå några av de önskemål som i facklitteraturen framförts till författare av idiomordböcker (s. 8).

För att få fullt utbyte av *Alles im Griff* bör ordboksanvändaren veta, vad som avses med *idiom* och hur urvalet av idiomerna i specialordboken skett. *Idiom* definieras som ”en fast förbindelse av två eller flera ord, vars betydelse inte helt kan härledas ur betydelsen hos de enskilda orden” (s. 8). Denna definition av hel- och halvidiomatiska fraseologismer (*idiom*) är allmänt accepterad inom fraseologiforskningen och lämpar sig väl som definition i en fraseologisk ordbok. Vid urvalet av idiom för ordboken har huvudvikten i första hand legat på de mest frekventa i dagens tyska med neutralt eller vardagligt stilvärde.

² Eventuella direkta citat ur ordboken är översatta av mig.

Regionala och dialektala uttryck har helt uteslutits, medan en viss mängd högtidliga, ålderdomliga och starkt vardagliga uttryck finns med (s. 8).

Att bedöma vad som kan anses vara de mest frekventa idiomerna i dagens tyska med neutralt eller vardagligt stilvärde är en långt ifrån lätt uppgift, vilken beroende på bedömaren kan ge olika resultat. Korhonen eftersträvar objektivitet, speciellt i fråga om de finska motsvarigheterna till de tyska idiomerna, och tyr sig i stor utsträckning till de nyaste och/eller mångsidigaste enspråkiga ordböckerna som han kompletterat framförallt med uppgifter från allmänspråkliga tysk-finska och tysk-svenska ordböcker (s. 8). Litteraturförteckningen innehåller en imponerande samling av primär- och sekundärlitteratur (s. 15–22), vilket är ett synligt bevis på den oerhörda arbetsinsats som döljer sig bakom sammanställningen av *Alles im Griff*. Å ena sidan har ordboksförfattaren själv i ett antal föredrag på olika vetenskapliga konferenser de senaste åren kritiskt granskat speciellt de tvåspråkiga ordböckerna, vilket naturligtvis skruvat upp förväntningarna på hans egen produkt. Å andra sidan både har och måste en författare ta sig rätten att göra egna bedömningar. Det gäller i föreliggande ordbok både idiomens frekvens, ifall man inte vill ge sig in på mycket omfattande frekvensundersökningar, och stilvärde, eftersom just uppgifterna om idiomens stilvärde kan skifta betänkligt från ordbok till ordbok (se t.ex. Skog-Södersved 1993:222f.). Korhonen äger säkert en god förmåga att göra sådana bedömningar, eftersom han i inledningsskedet av sitt fraseologiprojekt lät sammanställa en stor korpus med belägg ur bl.a. tidningstexter.

Förutom den egentliga ordboksdelen med de tysk-finska idiomerna består *Alles im Griff* av ett tyskt-finskt register, som innehåller alla finska idiom som införts som ekvivalenter till de tyska. Detta betyder att om en finsk idiomatisk motsvarighet saknas till ett tyskt idiom, har detta idiom inte beaktats i registret (s. 9).

Efter det informativa förordet och litteraturförteckningen följer de egentliga anvisningarna för användningen av ordboken på finska (s. 23–46) följda av en kortare tysk version (s. 47–56). Det är nu det knepiga börjar, för dessa sidor kräver en hel del av ordboksanvändaren, trots att de är föredömligt systematiskt uppställda.

De finska anvisningarna (*Käyttäjälle*) är indelade i två huvudkapitel. Först behandlas ordboksdelen utförligt (1. *Saksa-suomi-sanakirja*, s. 23–42) sedan följer ett kort kapitel om registret (2. *Suomi-saksa-rekisteri*, s. 42–46). Kapitlet om själva ordboksdelen är dessutom indelat i sju underkapitel, av vilka det första behandlar uppslagsorden/uttrycken, det andra artiklarna och det tredje de tyska idiomens

form. I det fjärde underkapitlet behandlas sedan i vilken ordning de tyska idomen står i artiklarna, det femte den ytterligare information, t.ex. stilmarkeringar, som de tyska idomen försetts med och det sjätte de finska motsvarigheterna. I det sjunde kapitlet förklaras slutligen det system som hänvisningarna i ordboksdelen följer.

I de tyska anvisningarna (*Hinweise für den Benutzer*) behandlas även ordboksdelen (s. 47–54) och registret (s. 54–56) separat, men betydligt mindre utförligt. För dem som inte tycker sig behöva känna till alla detaljer om ordboksartiklarnas uppbyggnad, men som ändå vill skaffa sig den information som behövs för att kunna använda idiomordboken så effektivt som möjligt, kan det löna sig att använda de tyska anvisningarna som lathund.

De inledande kapitlen avslutas med en nog så välbehövlig lista med de förkortningar (s. 57–59) samt de tecken (s. 60–62) som kommer till användning i *Alles im Griff*. I dessa förteckningar ges förklaringarna konsekvent på både finska och tyska. Speciellt beröm förtjänar här översättningarna till tyska av orden bakom förkortningarna. För de presumtiva tyskspråkiga läsarna är det långt ifrån säkert att ”halv halventava” är till stor hjälp, men med tillägget ”abwertend” (’ned-sättande’) (s. 57) behöver de inte sväva i tvivelsmål om vad förkortningen står för. Lika grundligt går författaren tillväga med förklaringarna av de specialtecken han använder. Först står tecknet, sedan beskrivs dess funktion(er) på finska och tyska och sedan följer exempel.

3. Ordboksartiklarna och registret

Den egentliga ordboksdelen börjar på sidan 65 och sträcker sig till och med sidan 487. Registerdelen omfattar sidorna 491–683. Genomgången nedan kommer att koncentrera sig på ordboksdelen, varvid speciellt dess uppbyggnad och användbarhet intresserar. De finska motsvarigheterna till de tyska idomen granskas inte närmare. En orsak härtill är att recensenten ännu inte haft möjlighet att låta grupper av finskspråkiga studerande testa ordboken ordentligt. Det allmänna intrycket är dock, att de finska motsvarigheterna är väl valda.

Hur urvalet av uppslagsord skett har redan nämnts. Sammanlagt omfattar ordboksdelen ungefär 4000 tyska uppslagsord och närmare 6500 idiom. Det handlar följaktligen om en rätt omfattande samling tyska idiom som användaren av ordboken får tillgång till. Det ligger nära till hands att jämföra med ordböcker avsedda för svenska läsare, och då är väl *Norstedts tyska idiomordbok* av Palm/Odeldahl det verk

som närmast motsvarar *Alles im Griff*. I den ordboken ingår 2500 idiom, den tysk-finska är alltså betydligt omfångsrikare.³

De 4000 uppslagsorden är strikt alfabetiskt ordnade och vid formsammanfall står liten bokstav före stor. Det allra första uppslagsordet är *a* och detta följs sedan av *A*. Det första tyska idiomet är *eins a*, vilket dock inte förklaras utan en hänvisning ges till *eins*, där läsaren erfar att idiomet är vardagligt och på finska motsvaras av *mielettömän hyvä, huippuhyvä*, dvs. 'otroligt bra, toppenbra' (s. 65, 134). Redan detta exempel visar, hur ordboksdelen fungerar. Den arbetar ofta med hänvisningar, enligt uppgift på pärmens baksida innehåller den inte mindre än 10.000. Det ges inga exempel på hur idiomerna används, endast den finska ekvivalenten, ifall en idiomatisk motsvarighet finns, i annat fall något slags förklaring som återger det idiomatiska uttryckets betydelse. Avsaknaden av exempel understryker att det är fråga om en passiv ordbok, användaren vill ha reda på betydelsen och har kanske inte behov av att använda den finska motsvarigheten för textproduktion resp. kan göra det ändå. Under *A* behandlas de tyska idiomerna *das A und [das] O* och *von A bis Z*. Redan de anförda exemplen ger en antydan om var en viss ordboksartikel finns. (Bestämd och obestämd artikel beaktas inte då idiomerna ordnas enligt uppslagsord.)

Användaren behöver inte känna till det system som använts då författaren bestämt, var själva artikeln om ett visst idiom står att finna, eftersom ett och samma idiom finns upptaget på flera ställen i ordboken och läsaren lotsas till själva ordboksartikeln med hjälp av hänvisningar. Ett belysande exempel är *sich eher/lieber die Zunge abbeißen als etw. zu sagen* ('hellre bita tungan av sig än att säga något'). Detta idiom finner man under uppslagsordet *abbeißen* (s. 65), under *eher* (s. 130), under *lieber* (s. 282), under *sagen* (s. 355) samt slutligen under *Zunge* (s. 483), där de finska ekvivalenterna finns listade. För den som inte vill söka på måfå utan genast vill hitta den aktuella ordboksartikeln lönar det sig att tillägna sig de principer som använts och som finns beskrivna på sidan 23f. Exemplet ovan tydliggör en viktig princip, nämligen att artikeln finns under det första substantivet i idiomet. Ingår inget substantiv är uppslagsordet antingen det första adjektivet, adverbet, räkneordet, verbet, interjektionen, pronominet eller konjunktionen – med ett antal undantag – i nu nämnd ordning.

³ Palm Meister arbetar för närvarande på en svensk-tysk ordbok, som kommer att omfatta 5000 idiom (Palm Meister 2000:228). Det är ännu inte klart, när ordboken utkommer i tryck, men den kommer säkert att utgöra ett värdefullt tillskott bland de svensk-tyska specialordböckerna.

Ordboksartiklarna är av varierande längd, naturligtvis beroende på hur mycket information och hur många idiom de innehåller. Hänvisningssystemet i ordboken leder till att vissa artiklar avslutas med en lång lista med idiom, vilka innehåller det uppslagsord listan finns under. Som exempel kan *wollen* tjäna. Under uppslagsordet finns fem tyska idiom med finska motsvarigheter och därefter följer en mer än en spalt lång uppräkningslista av alla de idiom i vilka någon form av verbet *wollen* ingår samt en hänvisning till de uppslagsord under vilka idiomerna behandlas. Förutom att listan hjälper användaren att hitta det han söker visar den även, i vilken utsträckning *wollen* används som komponent i tyska idiom.⁴

Ett av de yttre kännetecknen på ett idiom i tyskan har varit, att det kunnat uppvisa från den gängse normen avvikande bruk av stor och liten bokstav, t.ex. *auf dem laufenden sein* ('vara à jour med ngt, hänga med i utvecklingen'), *im großen und ganzen* ('på det hela taget, i stort sett'). Efter det beslut som trädde i kraft i medlet av 1990-talet om en reform av den tyska rättskrivningen, vilken successivt håller på att genomföras, har även rättskrivningen av vissa idiom ändrats. Exemplet ovan skrivs numera *auf dem Laufenden sein* och *im Großen und Ganzen*. Redan före rättskrivningsreformen uppvisade tyskan rätt många ord som kunde skrivas på mer än ett sätt och reformen har ingalunda undanröjt alla dessa möjligheter. För många skribenter råder för närvarande stor osäkerhet bl.a. i frågor om användning av stor eller liten bokstav samt om reglerna för sär- och sammanskrivning. Ett rätt delikat problem för en ordboksförfattare, speciellt som de ordböcker som använts och som följer de nya rättskrivningsreglerna uppvisar vacklan på området! I detta fall orienterar sig *Alles im Griff* starkt efter de anvisningar och rekommendationer som redaktionen för Duden-ordböckerna gett eller efter den stavning som dominerar i de använda ordböckerna. I de fall två olika skrivsätt är tillåtna upptar ordboken båda (s. 26f.).

Att de tyska idiomerna är ordnade efter ett visst system i artiklarna är ganska självklart, men hur genomtänkt detta system verkligen är i *Alles im Griff* förstår man först då man läser beskrivningen av de principer som tillämpats (s. 30–34). Eftersom de flesta artiklarna inte är speciellt långa är det i allmänhet rätt enkelt att hitta det man söker resp. att se om det finns upptaget i ordboken, utan att man känner till detaljerna för

⁴ Under uppslagsordet *sein* når detta system dock gränsen för sin användbarhet. Här finns inga finska motsvarigheter till de tyska idiomerna, endast hänvisningar till de uppslagsord där de behandlas. Listan sträcker sig över drygt 25 spalter (s. 380–392) och trots den alfabetiska ordningen känns den rätt svårhanterlig.

ordningsföljden på idiomerna. I en del fall är det dock bra att sätta sig in i det system som använts. Ett sådant fall är om uppslagsordet är en beteckning för en kroppsdel, t.ex. *Auge*, *Hand* eller *Kopf*. Sådana beteckningar ingår ofta i en stor mängd idiom med resultatet att ordboksartikeln inte längre är lika överblickbar och att det kan vara tidsödande att finna det man söker utan att känna till principerna för ordningen. Just redogörelsen för detta system är tydligt utformat med lingvisterna i speciell åtanke, eftersom det är föga troligt att en vanlig, nyfiken ordboksanvändare får mycken vägledning av termer som *valens* eller ordningsföljdens beroende av om ett idiom har ett, två eller tre *fyllnadsled*. För att nu åtminstone behandla några av de tillämpade principerna kan nämnas, att det kasus uppslagsordet står i används som ett kriterium, den vedertagna följden nominativ, ackusativ, dativ, genitiv tillämpas. Ett annat kriterium är den eventuella förekomsten av artikel eller annat bestämningsord. Vid adjektiven är t.ex. deras syntaktiska funktion viktig för ordningsföljden i ordboksartikeln. Vidare spelar som redan nämnts valensen en roll och genomgående naturligtvis den alfabetiska principen inom varje enskild grupp. Även om en annan ordboksförfattare i enskilda fall kanske skulle ha tillämpat andra eller mindre detaljerade regler för sitt system, råder det ingen tvekan om att ordningen i ordboksartiklarna grundar sig på ett in i minsta enskildhet genomtänkt system, som man bara kan lovorda. Trots att det antydde ovan att förklaringarna till systemet inte nödvändigtvis säger den vanlige användaren så mycket och att någon därför kan fråga sig, om allt detta intensiva förarbete med ordboken verkligen var mödan värt, är jag övertygad om, att den frågan kan besvaras med ja utan förbehåll. Det noggranna förarbetet är utan tvivel en förutsättning för att ordboken ska fungera.

De tyska idiomerna är försedda med en hel del information beträffande idiomens stilvärde, bruklighet och fackområde samt sändarens inställning. För att kunna använda idiomerna i ett främmande språk utan att begå stilbrott är sådana informationer av största vikt. Om man utgår ifrån att det främst är finskspråkiga användare ordboken riktar sig till och att dessa i första hand vill ta reda på betydelsen av ett idiom, är de nämnda informationerna närmast intressanta tilläggsupplysningar. Vad stilvärdet beträffar har endast tre egentliga markeringar använts, neutral stil är som brukligt omarkerad, vilket väl är ett försök att lösa problemet med ett alltför stort antal stilmarkeringar. En alltför fin indelning skapar ofta endast förvirring, då olika ordböcker i allmänhet har en egen skala och då markeringarna dessutom tidvis verkar nästan godtyckliga, när man jämför olika ordböcker med varandra. I *Alles im Griff* används förutom ingen markering *ylät*. (högtidligt), *ark*. (vardagligt) och *alat*.

(vulgärt), av vilka *ark.* på grund av materialets karaktär är den mest frekventa markeringen. Exempel på andra nämnda markeringar är t.ex. *euf.* (eufemistiskt) för idiomet *ins Wasser gehen* ('gå i sjön, dränka sig'), *leik.* (skämtsamt) som markering vid *Vater Staat* ('staten') och *urh.* (sport) för att markera området för *das Spiel machen* ('styra spelet'). Att de tyska idiomerna i viss utsträckning är försedda med uppgifter om kasus, då den inte framgår av böjningsformerna, är en annan sak som gör det möjligt att i någon mån även använda ordboken som en aktiv ordbok.

Vid användningen av registerdelen är det bra att komma ihåg, att den är just ett register, att den inte fungerar som en finsk-tysk idiomordbok, utan att man med hjälp av den hittar motsvarande tyska idiom. En ordbok bestående av finska idiom med tyska motsvarigheter skulle säkert delvis se annorlunda ut.⁵ Att de finska idiomerna grundar sig på ordboksdelen och verkligen är direkta motsvarigheter till de tyska idiomerna som där finns upptagna avspeglar sig t.ex. i den form som de finska idiomerna anförts i och vilken kan avvika i viss mån från den form som finns i enspråkigt finska ordböcker. Vissa små förenklingar, som finns detaljerat beskrivna på sidorna 43–46, har gjorts för att komprimera texten i registerdelen, men de torde knappast inverka menligt på registrets användarvänlighet.

4. Layout

Vissa böcker har både utseende och innehåll som talar för sig, och till denna kategori hör *Alles im Griff!* Formatet är vare sig för stort eller för litet och boken känns bra i handen. Den har hårda pärmar i färg och är på framsidan prydd med ett foto föreställande några detaljer på ett hus, som man gärna vilar blicken på.⁶

Sidorna i ordboksdelen är uppdelade i två spalter med uppslagsorden/uttrycken i fet stil och med radbyte för varje ny artikel. Idiomerna i de något indragna artiklarna framträder även klart och avgränsas likaså från varandra med hjälp av radbyte. De finska motsvarigheterna är lätta att se, eftersom de skiljer sig från den övriga texten genom sin avsaknad av grafisk framhäving. Uppgifterna om stilnivå är skrivna med mindre

⁵ På det området finns en samling av Schellbach-Kopra (1985) att tillgå, vilken dock är en brokigare samling än den ordbok som recenserar här, eftersom urvalskriterierna för materialet varit andra.

⁶ Att den även tilltalar läsarna/användarna understryks av det faktum att ett andra tryck av första upplagan utkom i april 2002.

teckenstorlek och kursiverade, kasusangivelserna med samma mindre teckenstorlek, men utan kursivering. Generellt är ordboksdelen mycket lätt att läsa, om man bortser från att trycket åtminstone i recensentens exemplar inte hela tiden är riktigt högklassigt, t.ex. sidan 144f. och sidan 160 ser närmast urtvättade ut och gränsar till det svårläsliga.

I registerdelen har samma teckensnitt och typstorlek använts som i ordboksdelen. Nu är det de finska idiomerna som tryckts med fet stil, eftersom de står först i registret. En annan skillnad är att denna del inte har någon spaltindelning. Tryckkvaliteten är betydligt jämnare i ordbokens senare del, även om smärre skiftningar kan märkas, dock inga som försvårar läsningen.

5. Slutord

Trots dagens moderna teknik är det ett slitsamt arbete att skriva en ordbok. Dessutom kan både tids- och finansieringsramarna sätta käppar i hjulet för ordboksförfattarna. Som tack för mödan utsätts de dessutom ofta för en hårdhänt kritik, som inte nöjer sig bara med att peka på felen utan även påtalar allt som inte tagits med i verket. Ett viktigt kriterium måste emellertid vara ordbokens användbarhet. Om så boken vore perfekt in i minsta detalj, men just genom sin utförlighet blev användarovänlig, vore inte mycket vunnet.

Sedd i det sammanhang som *Alles im Griff* är tänkt att användas i utgör den verkligen ett mycket glädjande och modernt tillskott på ordboksmarknaden. Den kan användas både av den professionelle språkbrukaren och den intresserade amatören. Enkelheten, överskådligheten och begripligheten gör att i stort sett vem som helst som är intresserad av idiom kan ha glädje av den, medan den mera avancerade språkanvändaren tack vare det gedigna och systematiska vetenskapliga arbete som ligger bakom ordboken och som förtjänstfullt beskrivs i den inledande delen kan känna, att han fått ett tillförlitligt verktyg i sin hand. *Alles im Griff* utgör ett konkret bevis för att det behövs stor lingvistisk kunskap för att göra en bra ordbok, en sak som kanske inte alltid är självklar för bedömare av lexikografiskt arbete.

Detta är en efterlängtd ordbok, speciellt för finskspråkiga som studerar tyska, men även många andra kommer säkert att ha nytta och nöje av den.

Litteratur

- âerny%oeva, I.I. 1970: *Frazeologija sovremennogo nemeckogo jazyka*. Moskva.
- Fleischer, Wolfgang 1982: *Phraseologie der deutschen Gegenwarts-sprache*. Leipzig: Bibliographisches Institut.
- Burger et al. 1982: *Handbuch der Phraseologie*. Berlin/New York: Walter de Gruyter.
- Palm, Christine & Anders Odeldahl 1993: *Norstedts tyska idiombok*. Stockholm: Norstedts.
- Palm Meister, Christine 2000: Auf dem Wege zu einem schwedisch-deutschen Idiomwörterbuch. Maximen und Reflexionen. I: Herbert Ernst Wiegand (Hrsg.): *Studien zur zweisprachigen Lexikographie mit Deutsch V*. Hildesheim/Zürich/New York: Olms, 227–343.
- Schellbach-Kopra, Ingrid 1985: *Suomi-saksa fraasi-sanakirja. Finnisch-deutsche Idiomatik*. Porvoo/Helsinki/Juva: WSOY.
- Skog-Södersved, Mariann 1993: *Wortschatz und Syntax des außen-politischen Leitartikels. Quantitative Analysen der Tageszeitungen "Neues Deutschland", "Neue Zürcher Zeitung", "Die Presse" und "Süddeutsche Zeitung"*. Frankfurt am Main etc.: Peter Lang.

Bo Svensén

Några nya introduktionsböcker om lexikografi

I samband med arbetet på en ny upplaga av min handbok i lexikografi (Svensén 1987) har jag haft anledning att undersöka vilka allmänna introduktionsböcker i ämnet som har utgivits på senare tid. Det har då visat sig att det bara på den här sidan millennieskiftet har utkommit minst fyra sådana böcker, som jag här skall försöka ge en relativt översiktlig presentation av: Henri Béjoints *Modern Lexicography. An Introduction* (Béjoint 2000), andra upplagan av Sidney Landaus *Dictionaries. The Art and Craft of Lexicography* (Landau 2001), Reinhard Hartmanns *Teaching and Researching Lexicography* (Hartmann 2001) och Howard Jacksons *Lexicography. An Introduction* (Jackson 2002).¹

Hartmann

Titeln på Hartmanns bok är kanske en aning missvisande. Det handlar visserligen i hög grad om ”researching lexicography” men inte så mycket om ”teaching lexicography”. Denna brist på symmetri är dock knappast författarens fel utan beror snarare på ett slags systemtvång: boken ingår nämligen i en serie där titlarna på alla volymer består av orden ”Teaching and Researching” följda av namnet på ämnesområdet i fråga.

Hartmann utgår från begreppen ”lexikografi” och ”ordbok” och förklarar syftet med sin bok vara...

...to ask some fundamental questions about what exactly these two notions are, where they come from and where they are going, how we can increase our understanding of their function(s) in the modern world, and what (inter-)disciplinary frameworks we need to find the answers.

¹ Sedan denna artikel skrevs har en recension av en av de fyra böckerna (Landau) publicerats av författaren till en av de andra (Béjoint). Recensionen (Béjoint 2002) är i huvudsak mycket positiv; de kritiska synpunkter som framförs överensstämmer i stort sett med dem som kommer att anföras nedan.

Han konstaterar också att lexikografi är en verksamhet som länge har betraktats enbart som ett hantverk och som först på senare tid även har blivit föremål för teoretiska överväganden och utvecklats till ett akademiskt ämne.

Framställningen är indelad i tre huvudavdelningar – I. *Lexicography in practice and theory*, II. *Perspectives in dictionary research*, III. *Issues, methods and case studies* – och var och en av dem består i sin tur av tre kapitel. Boken avslutas med ett antal bilagor under den gemensamma rubriken IV. *Resources*.

De tre kapitel som utgör avdelning I har rubrikerna 1. *The lexicographic scene*, 2. *Lexicography as practice*, 3. *Lexicography as theory*.

Hartmann ger inledningsvis, som sig bör, en definition av begreppet lexikografi, redogör för skillnaden mellan teoretisk och praktisk lexikografi och sätter in ämnet i ett större sammanhang. Den praktiska lexikografien behandlas därefter (kap. 2) rätt så kortfattat, vilket naturligtvis är beklagligt men kan förklaras med att boken inte är avsedd som en handbok. Beskrivningen av det lexikografiska projektarbetet har i stort sett formen av en litteraturgenomgång, med citat ur och hänvisningar till gängse handböcker. Som exempel på ett ordboksprojekt beskriver Hartmann ett som han själv har förstahandskännedom om, nämligen *Dictionary of Lexicography* (Hartmann & James 1998). Man kunde kanske ha önskat att exemplet hade gällt en mer allmänt inriktad ordbok, men det verkar som om hans erfarenhet på senare tid av praktiskt ordboksarbete inskränker sig till just detta projekt.

Som utgångspunkt för sin presentation av den teoretiska sidan av ämnet (kap. 3) har Hartmann valt en modell innefattande vad han kallar lexikografins fyra ”protagonister” – ordboksförfattaren, metalexikografen, språkläraren och användaren – och deras roller. (Här skulle man möjligen ha velat lägga till ett par andra aktörer, ordboksförläggaren och IT-experten, men de kanske kan inrymmas under ordboksförfattaren, som då kunde döpas om till ”ordboksproducenten” e.d.). Han konstaterar att det är flera problem förknippade med interaktionen mellan de fyra och tecknar därvid en bild som möjligen kan tyckas vara lite väl pessimistisk: ordboksförfattaren sitter fast i historiska och organisatoriska traditioner och bryr sig inte så mycket om användarens och lärarens behov eller om metalexikografens forskningsresultat; användarens färdigheter är inte tillräckliga för att han/hon skall kunna utnyttja ordbokens fulla potential; läraren har sällan den utbildning som sätter honom/henne i stånd att rätt bedöma ordböckers

egenskaper och bibringa användaren de färdigheter som är nödvändiga för ett framgångsrikt utnyttjande av ordböckerna, osv.

Den fortsatta diskussionen om metalexikografins innehåll (med citat från Hausmann, Wiegand med flera storheter) utmynnar i en lista på fem delområden: ordbokshistoria, ordbokskritik, ordboksstruktur, ordbokstypologi och ordboksanvändning, en indelning som sedan ligger till grund för dispositionen av de tre kapitlen i bokens andra huvudavdelning: 4. Historical and critical perspectives, 5. Structural and typological perspectives, 6. The user perspective. Hartmann sammanför där på ett lite oväntat sätt ordbokshistoria och ordbokskritik i ett och samma kapitel, liksom också ordboksstruktur och ordbokstypologi. (Ordbokskritik kan visserligen ses i ett historiskt perspektiv, men det är väl dagens ordbokskritik och hur den kan förbättras som intresserar oss, och ordbokstypologi har sannerligen fler aspekter än de strukturella.)

Avsnittet om ordbokshistoria och ordbokskritik har till stor del formen av en litteraturgenomgång med referat och punktuppställningar, i några fall t.o.m. bara uppräknings av teman och problem som behandlats i en viss bok eller vid ett visst symposium.

Framställningen av ordbokens struktur bygger i hög grad på Wiegand och Hausmann, med vissa bidrag från Bergenholtz & Tarp (1995). Om det finns någon aspekt av ämnet lexikografi som lämpar sig att illustrera med utdrag ur ordböcker, är det just den strukturella. Men sådana inslag lyser så gott som helt med sin frånvaro boken igenom, och i detta avsnitt finner man det enda (!) exemplet av detta slag.

Det typologiska avsnittet refererar de "klassiska" framställningarna – Åkerba, Malkiel och Rey – men stannar slutligen för Landaus mer praktiskt orienterade indelning. Hartmann tvingas dock konstatera att ingen ordbokstypologi täcker alla tänkbara fall och att det förekommer både luckor och överlappningar. Slutligen kommer han med ett eget bidrag, nämligen ett försök till en typologi för inlärningsordböcker, inte särskilt märkvärdig men fullt rimlig.

Användaraspekten belyses från sex olika utgångspunkter, bl.a. de obligatoriska "Reference needs", "Reference skills" och "User training". Under "Reference skills" presenterar Hartmann en egen modell för konsultation av en ordbok men kommer också in på Wiegands (1998) "wh-frågor" för konsultationshandlingar (av typen: "who uses which kind of dictionary with what kinds of aims and expectations under what kinds of conditions and in what manner with what kinds of consequences?").

De tre kapitel som utgör bokens tredje huvudavdelning har rubrikerna 7. Issues in dictionary research, 8. Methods in dictionary

research, 9. Case studies. Kapitel 7 är lite märkligt: det består dels av en rekapitulation av frågeställningar som behandlats i tidigare kapitel, dels av en uppräknig av desiderata som Hartmann själv fört på tal i tidigare skrifter, dels av en lista med frågeställningar relaterade till de perspektiv som tagits upp redan i avdelning II.

Metodkapitlet behandlar – efter en inledande diskussion av begreppen ”metod” och ”metodologi” – de frågeställningar som kommit upp i kapitel 7 (vilka nu alltså tas upp till diskussion för tredje gången!), varefter följer en i och för sig nyttig genomgång av olika metoder för användarstudier. Kapitlet avslutas med en beskrivning av ordboksforskning som en interdisciplinär verksamhet, med beröringspunkter med ”moderdiscipliner” (lingvistik, semiotik etc.), ”systerdiscipliner” (medieforskning, språkpedagogik, terminologi etc.), ”dotterdiscipliner” (bokutgivning, boktryckeri, databehandling etc.) och ”datalevererande discipliner” (vilka visar sig vara identiska med de fackområden som, språkligt och/eller encyklopediskt, kan beskrivas i ordböcker).

I det sista kapitlet tar Hartmann ett delvis nytt grepp genom att presentera tio fallstudier, var och en representerande ett problemområde som omtalats tidigare i boken. Tanken är också att resultatet av varje studie skall vara på något sätt betydelsefullt och metodiken så väl beskriven att studien skall kunna replikeras i liknande sammanhang. För varje fallstudie ges inledningsvis kortfattade data under ett antal stående rubriker som Background, Aims, Methodology, Outcomes, Implications etc. Efter fallbeskrivningen följer en avdelning Suggestions for follow-up studies. Ämnena är av mycket varierat slag, t.ex. ”Surveying the dictionary scene in the European Union”, ”Criticising the English dictionary for foreign learners”, ”Observing dictionary use in higher education”, ”Translation equivalence in the bilingual dictionary”, ”Investigating dictionary use in an LSP context”.

Bland bilagorna finns en hel del stoff som är användbart även för den som redan är förtrogen med ämnet, antingen det är fråga om teoretisk eller praktisk lexikografi. Där finns exempelvis en förteckning över ”Web sources, including web sites” av alla möjliga slag, med tips på bl.a. diskussionsgrupper, bibliografiska tjänster, tidskrifter, lexikografiska sammanslutningar och forskningsinstitutioner, webbaserade ordböcker och encyklopedier, korpusar etc. Det är klart att en sådan förteckning riskerar att åldras ganska snabbt, men den behåller förmodligen sin aktualitet under ännu några år. Boken avslutas med en förteckning över lexikografiska facktermer (med definitioner), en omfattande bibliografi och ett sakregister.

Hartmann har mångårig erfarenhet av lexikografisk verksamhet. Han har bedrivit forskning på ett flertal områden och själv vid universitetet i Exeter byggt upp en institution där man både forskar och undervisar i ämnet. När det gäller internationellt samarbete är han en av pionjäreerna, inte minst i rollen som en av EURALEX' "founding fathers". Detta har förskaffat honom en vid överblick och ett omfattande kontaktnät som spänner över hela det lexikografiska verksamhetsfältet, något som i hög grad har kommit boken till del, och det är där som den enligt min uppfattning har sin styrka.

Men bokens styrka kan på visst sätt också betraktas som dess svaghet. Ambitionen att på cirka 150 sidor text behandla i stort sett varje aspekt av ämnet har fått till följd att framställningen stundtals gör ett skelettartat och ytligt intryck. Fördjupningarna är få. De problematiseringar som förekommer har mest formen av listor på problem eller önskemål, t.ex. om lexikografins protagonister, om metalexikografins historia, om ordboksanvändning. På liknande sätt utgörs vissa partier av litteraturgenomgångar bestående av uppräknningar av frågeställningar som behandlats i en viss bok eller vid ett visst symposium. Man kan därför kritisera Hartmann för att han gör det alltför enkelt för sig och ställer fler frågor än han ger svar på, men å andra sidan är åtskilliga av frågorna relevanta och nyttiga på så sätt att de stämmer till eftertanke och ger en del goda uppslag.

Man kan också fråga sig vem boken egentligen är avsedd för. Å ena sidan har den ett mycket pedagogiskt upplägg, med inledande sammanfattningar ("This chapter will ..."), avslutande sammanfattningar, återblickar på tidigare kapitel osv., vilket tyder på att målgruppen inte i första hand är lexikografiskt bevandrade personer. Å andra sidan är frågeställningarna i många fall av den arten att bara någorlunda väl insatta läsare utan vidare kan ta dem till sig. Och Hartmanns programförklaring, som jag citerade inledningsvis, talar väl knappast för att boken är avsedd för nybörjare.

Ändå vill jag inte påstå att Hartmanns bok saknar värde vare sig för den oinvigde eller för den som är väl insatt i ämnet. Novisen får en systematisk och heltäckande första överblick, och referenserna till "further reading" kan som ett andra steg ge den fördjupning som saknas i boken. Den i ämnet redan hemmastadde kan dra nytta av fallstudierna, de många färska litteraturreferenserna och den inte helt obetydliga mängd "food for thought" som erbjuds genom de listor över lexikografiska frågeställningar och problem som är ett genomgående inslag i boken.

Landau

Landaus bok är på många sätt en motpol till Hartmanns, och de två författarna själva kan också sägas vara varandras motpoler. Hartmann är teoretiker och lärare, med relativt begränsad erfarenhet av praktiskt ordboksarbete; hans bok handlar om "teaching and researching" (med tonvikt på det sistnämnda). Landau däremot är den erfarne praktikern, som har deltagit i (och även lett) ett flertal kommersiella ordboksprojekt; undertiteln på hans bok talar om lexikografi som "art and craft". Medan Hartmanns bok spänner över i stort sett hela det lexikografiska fältet, behandlar Landau nästan enbart enspråkig engelsk lexikografi, dessutom med en påtaglig amerikansk slagsida. Hartmann strävar efter bredd och kan därför bara skrapa på ytan; Landau anlägger ett mer begränsat perspektiv och kan därför gå mera på djupet – eller får snarare möjlighet att behandla sitt ämne utförligare. Till detta kommer att Hartmann uttrycker sig tämligen lapidariskt – ofta bara i form av antydningar, hänvisningar, punktuppställningar och liknande. Landaus skrivsätt däremot är berättande, resonerande och exemplifierande, och hans huvudtext breder ut sig över inte mindre än 420 sidor, nästan tre gånger så många som i Hartmanns bok.

Första upplagan av Landaus bok innehöll åtta kapitel, varav de två första utgjorde ett slags inledning (70 sidor) som huvudsakligen ägnade sig åt ordbokstypologiska och historiska frågor. Kärnan i boken (150 sidor) bestod av tre kapitel som i tur och ordning behandlade informationstyper, definitioner och bruklighet. Arbetet i ett ordboksprojekt och ordboksutgivning i allmänhet var ämnet för de därpå följande kapitlen (70 sidor), och slutligen behandlades i ett åttonde kapitel några ämnen som inte hade funnit en naturlig plats i något av de tidigare avsnitten, bl.a. ordbokskritik och juridiska aspekter av ordboksarbetet. Tillsammans med de noter, bibliografier och register som avslutade boken blev det en ganska substantiell volym på totalt 370 sidor.

Vad är det då som är nytt i andra upplagan? Av de viktigaste förändringarna vill jag särskilt peka på två, som båda är ganska självklara med tanke på vad som har hänt inom lexikografin sedan boken utkom första gången.

Datoranvändning, som 1984 inte var en självklarhet inom allt lexikografiskt arbete, hade i den gamla upplagan fått ett särskilt kapitel ("Computer Use and the Future of Dictionary Making"). Detta kapitel är nu slopat, och i stället behandlas datorn genom hela boken som ett självklart hjälpmedel.

Även den andra viktiga förändringen i den nya upplagan gäller datoranvändning men har i stället inneburit att det har tillkommit ett

nytt kapitel. Det kan knappast råda något tvivel om att den allt mer utbredda användningen av stora, datoriserade korpusar i ordboksarbetet har inneburit en revolution, och detta har Landau tagit fasta på. Det nytillkomna kapitlet, med rubriken ”The corpus in lexicography”, omfattar inte mindre än 70 sidor och fungerar såvitt jag kan se utan vidare som en introduktion till ämnet korpuslexikografi. Efter en historisk, delvis vetenskapshistorisk, tillbakablick behandlas sådana saker som uppbyggandet av en korpus, urvalet av exempel ur korpusen, sökandet efter och identifieringen av kollokationer och idiom, användningen av mjukvara av typ konkordansprogram, taggningsprogram osv.

Dispositionen av den nya upplagan är i övrigt ganska oförändrad, medan innehållet har moderniserats på åtskilliga punkter. Brittisk lexikografi har exempelvis fått större utrymme, vilket i första hand har inneburit att de enspråkiga ordböckerna för L2-inläring har behandlats utförligare. Den tvåspråkiga ordboken däremot ägnas fortfarande bara några sidor och då ”chiefly as a means of contrasting the problems of bilingual lexicography with those of monolingual”.

Av de tre centrala kapitlen är jag personligen kanske minst imponerad av det som behandlar informationstyper (exklusive betydelse- och bruklighetsinformation, som har fått sina egna kapitel); det är fortfarande för heterogent och tar fortfarande delvis upp sådant som lämpligen borde ha behandlats på annan plats, t.ex. sortering, principer för angivande av antalet uppslagsord, synonymordböcker, för- och eftertexter osv. Det kan också nämnas att Landau nu, kanske till följd av ett påpekande i min recension av första upplagan (Svensén 1992: 82), har bestämt sig för att införa två begrepp som i synnerhet inom enspråkig lexikografi måste anses vara tämligen grundläggande men som lyste med sin frånvaro i första upplagan, nämligen homonymi och polysemi.

Avsnittet om bruklighet (”Usage”) är också det lite heterogent; det är också något överdimensionerat och har faktiskt samma omfång som kapitlet om informationstyper (55 sidor). Detta beror till stor del på att Landau inte bara behandlar olika typer av diasystematisk markering utan också gör utvecklingar åt olika håll och även går in på sådana ämnen som lingvistiska bruklighetsundersökningar, markeringsinformation i ordböcker i historiskt perspektiv (inklusive bråket kring stilmarkeringarna i *Webster's Third*), den speciella typ av ordböcker som kallas ”usage guides”, *Dictionary of American Regional English* (DARE) osv. Inget av detta är ointressant, tvärtom, men kapitlet skulle ha vunnit på större koncentration.

Definitions-kapitlet är däremot ett av de mest njutbara i hela boken. Vad Landau, som den erfarna ordboksman han är, har att säga under rubriker som "The principles of defining", "Good defining practice" och "Strategies in defining" är väl värt att ta till sig. Bland nyheterna kan nämnas en avdelning med rubriken "Innovative defining styles", med bl.a. den numera nästan obligatoriska presentationen av Cobuild-formatet. Korpuslexikografin blir aktuell också i detta kapitel, där definitionsskrivande som tar sin utgångspunkt i korpusdata kontrasteras mot det definitionsskrivande som bedrivs på grundval av excerpt-samlingar.

"Dictionary making is nothing less than the attempt to fashion a custom-made product on an assembly-line basis." Så inleder Landau kapitlet om ordboksprojekt, där hans mångåriga erfarenhet av att leda praktiskt lexikografiskt arbete verkligen kommer till sin rätt. Här lämnas knappast några aspekter obeaktade, det må gälla planering (dels lexikografiskt, dels tids-, penning- och personalmässigt), redaktionellt arbete (dataurval, artikelskrivande, kvalitets- och omfångskontroll) eller teknisk produktion (typografi, korrekturläsning, illustrering, tryckning och bindning). Vissa synpunkter är kanske alltför specifikt amerikanska eller alltför specifikt inriktade på enspråkig lexikografi, men i huvudsak är framställningen så pass allmänt hållen att den även för oss har mycket att ge.

Det sistnämnda omdömet gäller delvis också bokens sista kapitel, som i den gamla upplagan hade den passande rubriken "A Miscellany" men som nu helt koncentrerar sig på de juridiska och etiska aspekterna. Utöver de problem som gäller plagiat, varumärken m.m. går Landau in på ett intressant ämne som jag inte har sett behandlat förut, nämligen hur de i ett ordboksprojekt medverkande lexikografernas ideella rättigheter skall tillgodoses. Detta avsnitt, som har rubriken "Crediting lexicographers", rekommenderas alla ordboksförlag till särskild begrundan.

Vissa av de invändningar som jag framförde i min recension av första upplagan är fortfarande giltiga, och jag skall här inskränka mig till att ta upp ett par av dem.

Även om vissa dispositionsmässiga besynnerligheter nu har rättats till, saknar boken fortfarande delvis den systematiska uppläggning som skulle göra den till den idealiska kursboken. Som exempel kan nämnas det typologiska kapitlet, som tyvärr ger samma tämligen osammanhängande intryck som i första upplagan. Vissa ordbokstyper diskuteras inte här utan döljer sig i det historiska kapitlet, t.ex. de enspråkiga ordböckerna för L2-inlärning och de elektroniska ordböckerna, som har fått ett eget (men mycket kort!) avsnitt. Det kan naturligtvis diskuteras

vad som är mest pedagogiskt, men om det finns någon del av metalexikografen som lämpar sig för en systematisk beskrivning så är det väl ändå den typologiska aspekten.

Den bekantskap med lexikografins elementära terminologi som en introduktions- eller kursbok bör ge läsaren saknas fortfarande i viss utsträckning. Det är enligt min uppfattning fullt möjligt att benämna olika företeelser inom ett visst fackområde med deras respektive termer utan att hemfalla åt vad som bokens baksidestext lite nedlåtande kallar ”jargon and unnecessary technical language”.

Det övervägande positiva helhetsintryck som första upplagan gjorde kvarstår emellertid. Boken har dels ett faktaförmedlande syfte, att ge en allmän introduktion till ämnet, dels ett rådgivande syfte, att ge vägledning i det lexikografiska arbetet. På faktasidan har jag inte heller nu några allvarliga invändningar att komma med, och när det gäller den rådgivande aspekten bedömer jag fortfarande Landaus allmänna inställning som sund och realistisk.

På plussidan måste också uppföras att boken är mycket välskriven och informativ och att den i mycket högre grad än exempelvis Hartmanns bok och Svensén (1987) lämpar sig för sträckläsning – jag skulle t.o.m. i stora stycken vilja rekommendera den som ren nöjesläsning. Landau är en driven skribent som verkligen lägger sig vinn om att göra framställningen lättläst och intresseväckande. Som särskilt givande skulle jag vilja framhålla de intressanta inblickar man får i den amerikanska lexikografins historia och den lite speciella ordbokskultur som råder i USA.

Avslutningsvis något som kanske av de flesta uppfattas som en kuriositet men som jag ändå inte kan låta bli att nämna. Genom att läsa Landaus förord och hans därpå följande ”Introduction” kan vi nämligen få oss till livs en liten fallstudie av dels hur en författare kan reagera på andras recensioner av hans bok, dels hur han själv skulle vilja recensera boken.

Landau börjar sitt förord med de tänkvärda orden: ”Revision of one’s own work puts one in the uncomfortable position of judging oneself as an outsider.” Detta låter ju anspråkslöst och bra, men författaren tar också tillfället i akt att ge en känga åt dem som recenserat första upplagan. Han tycks ha tagit illa vid sig av vissa anmärkningar, och man kan spekulera om vem som eventuellt borde känna sig träffad av följande passage:

Some critics of the first edition said the book had its virtues but was not methodical enough; it wasn’t organized systematically and failed to cover everything in a logical way. They were probably right. But if I

were to dissect the dictionary structure in a completely calm and logical way, if I were to write a string of endless, numbered paragraphs, 3.1.5.6 followed by 3.1.5.7 followed by 3.1.5.8, and so on, one passive-voice sentence dribbling away into the next, the system might be improved but the book would be unreadable, and worse, unread.

Han säger sig dock efter bästa förmåga ha försökt åtgärda dessa brister genom diverse omredigeringar och hoppas att han därigenom inte har ”disabled [...] the essential appeal of the book”.

Detta leder mig in på Landaus attityd till den egna boken, och på den punkten kan man inte direkt beskylla honom för överdriven blygsamhet. Efter att ha nämnt de allmänna böcker om lexikografi som publicerats under senare år avslutar han sin ”Introduction” med följande självrecension:

As valuable as these works are in their several ways, none combines the particular qualities of the first edition of this book that made it singular and that I have endeavored to maintain in this edition. These are the point of view of a seasoned lexicographer with broad practical experience in planning, managing, and editing dictionaries; an individual writing style devoid of pretentiousness or condescension that speaks from one person to another, not to a crowd of assembled acolytes or to a roomful of robed academics; and comprehensive, in-depth coverage of the field of English lexicography.

Man kan säkert hålla med om mycket av detta, men skall sådant sägas av författaren själv?

Béjoint

Béjoints bok blev jag första gången uppmärksam på genom en annons från Oxford University Press. Författarnamnet Béjoint, titeln *Modern Lexicography. An Introduction* och tryckåret 2000 verkade lovande, så jag beställde boken och såg fram emot att få läsa en nyskriven allmän introduktion till den moderna lexikografin. Men min besvikelse blev stor när jag fick boken i min hand och det visade sig att det bara rörde sig om en oförändrad paperbackversion av samme författares *Tradition and Innovation in Modern English Dictionaries*, som utkom 1994! Den enda förändringen utöver titeln och det nya förordet är 1 1/2 sida ”Update on References, 1994–2000”. Även om det både på tryckortssidan och i förordet tydligt står att detta är en nyutgåva i paperback av en äldre bok, tycker jag att förlagets metoder är tvivelaktiga. Ett titelbyte på en bok, i synnerhet om den nya titeln har en så helt annorlunda och mer generell innebörd än den gamla, bör givetvis motsvaras av en förändring av innehållet i samma riktning.

I likhet med Landau behandlar Béjoint enbart ordböcker med engelska som objektspråk, såväl brittiska som amerikanska; ett bra exempel på att den gamla titeln på boken är mer adekvat än den nya. I likhet med Landau förbigår han också nästan helt de tvåspråkiga ordböckerna och nämner dem bara i förbigående i typologiska sammanhang; ytterligare ett bra exempel på att den gamla titeln hade bort behållas, för det finns verkligen inte mycket att säga om ”tradition and innovation” när det gäller tvåspråkiga ordböcker utgivna i den engelskspråkiga världen – Collins’ serie av bidirektionella tvåspråkiga ordböcker utgör väl det enda undantaget.

Till skillnad från vad som är fallet i Landaus bok betraktas här den engelska lexikografen så att säga ”utifrån”. Béjoint är fransman, professor vid Université de Lyon 2. Som sådan är han väl insatt i den franska lexikografiska traditionen, och ett av syftena med boken anger han vara att undersöka i vilken utsträckning franska lingvisters och (meta)lexikografers rön kan tillämpas i ett engelskspråkigt sammanhang. Citat från franska auktoriteter är därför vanligt förekommande i texten (och till hjälp för icke-frankofona läsare försedda med engelsk översättning i fotnoter), men detta inslag är inte alls särskilt påträngande utan ger i lagom doser en extra och lite annorlunda dimension åt framställningen.

Författarens ”utanförskap” innebär dock inte att han inte behärskar sitt ämne. Tvärtom: hans både vidsträckta och djupgående kunskaper om anglosaxisk lexikografi imponerar verkligen. Och själv anser han det inte vara någon nackdel att vara en utomstående betraktare, eftersom en sådan ...

... may be able to see things that the insider does not – a well-known fact in sociology or anthropology. Dictionaries are so familiar to us all, and such subtle mirrors of some of the characteristics of our societies that the outsider may find it easier to describe them than the insider would.

Citatet avspeglar Béjoint's dragning till just det sociologiska och antropologiska, till ”ordbokskulturen”. Det är alltså helt följdriktigt att han som rubriker på två av bokens sju kapitel har ”The Lexicographical Scene of English-Speaking Countries” resp. ”General-Purpose Dictionaries and Society”. Och några av underrubrikerna i det sistnämnda kapitlet bär verkligen syn för sägen: ”The dictionary as guardian of the purity of language”, ”The dictionary as thesaurus of all the collective knowledge of the society”, ”The dictionary as guardian of absolute and eternal truth”, ”The dictionary as guardian of the moral and ideological values of the society”.

Skildringen av de "lexikografiska landskapen" i USA resp. England är mer kortfattad och överskådlig än Landaus och därför kanske också mer givande. Det amerikanska landskapet beskrivs som mer enhetligt än det brittiska: ordboken är inte ett objekt som är förbehållet eliten utan är avsedd att användas av gemene man i snart sagt alla livets skiften. Frånvaron av "lexicographese", den enkla uttalsnotationen och det encyklopediska inslaget – allt detta bidrar till att göra de amerikanska allmänordböckerna till var mans egendom, till ett hjälpmedel som inte brukar saknas i något hem. De amerikanska ordböckerna har i stort sett behållit sin karaktär under en lång följd av år, och några tendenser till större förändringar är inte inom synhåll. Det brittiska ordbokslandskapet är i sin tur mer omväxlande än det amerikanska. Béjoint beskriver det som bestående av dels de "traditionella" ordböckerna av typ OED och dess efterföljare (historiskt-diakront inriktade eller ej), dels av de "nya" och innovativa ordböckerna, i synnerhet de som är avsedda för L2-inläring (OALDCE, LDOCE, CIDE, Cobuild m.fl.). Här finns också ett intressant avsnitt om de lexikografiska relationerna mellan England och USA, vilka är äldre och mer komplicerade än man tror. Men genom att Béjoint inte har uppdaterat sin text sedan 1994 får man inte veta något om de senaste årens rikhaltiga utgivning av enspråkiga engelska ordböcker (se t.ex. Ohlander 2001), varför hans kartläggning av det anglosaxiska ordbokslandskapet måste betraktas som ofullständig.

Till "ordbokskulturen" hör förstås också ett område som ordboks-användning och ordboksanvändare. Béjoint konstaterar att det har blivit vanligare, framför allt i England och Tyskland, att metalexikografer intresserar sig för frågor som: Vem köper ordböcker?, Till vilka socialgrupper hör användarna?, Hur är ålders- och könsfördelningen? Är köpare och användare samma personer? osv. Men ingen tycks ha kunnat komma med några praktiska råd om hur man skall bli närmare bekant med den som Wiegand kallar "der bekannte Unbekannte". Möjligen, skriver Béjoint, skulle man genom att studera ordboksrecensioner avsedda för icke-fackmän kunna få grepp om de förväntningar som folk i allmänhet har på sina ordböcker. Men studiet av sådana recensioner verkar resultera i följande, ganska nedslående bild av användarnas syn på den idealiska ordboken:

... the ideal general-purpose dictionary [...] is a dictionary that contains as many entry-words as possible, particularly all the 'good' words, but omits taboo words, neologisms, and other 'undesirable' words that do not fit into the popular image of the language; that defines all entry-words with undisputable authority; and that indicates clearly how far each word is acceptable or unacceptable.

Béjoint försummar givetvis inte traditionella aspekter på ordboksanvändning såsom "reference needs" och "reference skills" utan ägnar dem ett särskilt kapitel. Detta är ett område som han själv har bedrivit forskning på och är väl förtrogen med. Här diskuteras ett stort antal undersökningar som har olika syften och tillämpar olika metoder – alltifrån Barnharts klassiska brevenkät 1955 bland 108 collegelärare i 27 amerikanska stater med frågor om vilka informationstyper de bedömde vara viktigast för studenterna, till Miller & Gildeas (stundtals mycket roande) experimentella studier av hur barn (7- och 12-åringar) tolkar definitioner i enspråkiga ordböcker. Avslutningsvis kommer han också in på ordinlärningseffekten vid ordboksanvändning: hur införlivas en lexikalisk enhet med vårt mentala lexikon – går vi först in för en prototyp vars olika särdrag vi därefter urskiljer, eller börjar vi med att samla på oss särdrag som vi sedan kombinerar till en enhet? Béjoint anser att vi behöver mer kunskap om det han kallar "psyko-lexikografi" eller "psyko-lexikologi", så att ordböcker i högre grad kan utformas efter vad vi vet om vårt mentala lexikon och dess sätt att fungera. På det hela taget är kapitlet mycket givande som en sammanfattande översikt, även om författaren alltså inte har tagit hänsyn till vad som publicerats på området under de senaste tio åren (t.ex. Wiegand 1998).

Under rubriken "The Linguistic Traditions of Lexicography" går Béjoint in på relationerna mellan lingvistik och lexikografi sedda i ett historiskt perspektiv och diskuterar bl.a. förhållandet mellan lexikografin och de lingvistiska skolorna. Bortsett från de stora "akademiska" ordböckerna var lingvisterna förr knappast intresserade av ordböcker alls, utom möjligen som redskap för det egna arbetet. Kommersiella allmänordböcker betraktades närmast som något "orent", som ovetenskapliga biprodukter av lingvistisk verksamhet. Och de praktiska lexikograferna var knappast heller intresserade av medverkan från lingvister (låt vara att förhållandena i USA avvek något från den allmänna bilden). Situationen är nu emellertid en helt annan, och kontakterna är intensiva mellan lingvister å ena sidan och praktiska lexikografer och metalexikografer å den andra; dessutom är det inte ovanligt med lingvister som också är lexikografer och vice versa. Senare delen av kapitlet ägnas åt "Lexicographical Traditions", och detta är väl det avsnitt av boken som är mest generellt hållet och kommer närmast den praktiska lexikografin. Med det lingvistiska perspektivet ständigt närvarande granskas kritiskt ordböckers sätt att hantera sådana saker som urval, lemmaansättning och (utförligast) definitionsskrivning.

Om bokens inledningskapitel finns inte så mycket att säga, eftersom det är ganska konventionellt upplagt. Begreppet ”ordbok” diskuteras utförligt, men den ordbokstypologi som presenteras måste betraktas som utomordentligt mager. (Liksom hos Landau finns dock en del typologiskt stoff undangömt i det kapitel som behandlar det anglosaxiska lexikografiska landskapet.) Av större intresse är då att Béjoint i sammanhanget kommer in på ämnet ordbokstypologiernas typologi.

Det avslutande kapitlet har rubriken ”Whither Lexicography?”. Det har onekligen sina risker att trycka om ett sådant kapitel helt oförändrat, och som framtidsscenario är det därför av ganska begränsat värde. Béjoint är medveten om frågans generella svårighetsgrad men anser att man kan komma i närheten av ett slags svar genom att dels studera de innovativa ordböcker som har utkommit på senare tid, dels också genom att ta del av vad teoretiska lingvister nyligen har skrivit om lexikografi. Och det är precis vad han gör. Han koncentrerar sig därvid på två viktiga företeelser som blivit mycket omdiskuterade på senare år – dels kollokationer och idiom, dels polysemi – och deras behandling i ordböcker.

Slutligen skall sägas att *Tradition and Innovation in Modern English Dictionaries* har en mycket utförlig bibliografi (29 sidor), som alltså sträcker sig fram till 1994. (Det supplement för åren 1994–2000 som finns i *Modern Lexicography. An Introduction* upptar som sagt en och en halv sida.)

Sammanfattningsvis: en intressant och välskriven bok om enspråkig anglosaxisk lexikografi, betraktad huvudsakligen ur ett lingvistiskt, historiskt och sociologiskt perspektiv, inte heltäckande och fullt up-to-date men ofta fruktbart problematiserande och med många tankeväckande synpunkter och resonemang.

Jackson

Avsikten var ursprungligen att artikeln skulle sluta här. Men så dök det oväntat upp en alldeles ny bok med utgivningsår 2002 som det hade varit synd att förbigå, varför jag avslutningsvis också skall säga något om Howard Jacksons *Lexicography. An Introduction*.

Detta är en renodlad lärobok, uppenbarligen en vidareutveckling av ett material som författaren under en följd av år har använt i undervisningen inom en ”lexicography module” för sistaårsstudenter i engelska vid University of Central England i Birmingham. Men det är inte fråga om några nödtorftigt uppstramade och hopredigerade handouts utan om en väl sammanhängande och klart läsvärd framställning.

Här återfinns samma pedagogiska grepp med kapitelinledningar, sammanfattningar, anvisningar på "further reading" osv. som i Hartmanns bok, men till skillnad från Hartmann är Jackson resonerande, beskrivande och exemplifierande just på det sätt som man måste kräva av en läroboksförfattare.

I förordet nämner Jackson att det nu är "time for a new treatment of the subject in the UK". Och boken är också, trots sin allmänt formulerade titel, en typisk exponent för det anglosaxiska sättet att skriva introduktionsböcker i lexikografi. För det första handlar den i stort sett enbart om enspråkiga engelska ordböcker, och man får tydligen vänja sig vid att i sådana här sammanhang betrakta termen "lexikografi" som liktydig med "enspråkig lexikografi med engelska som objektspråk". För det andra tycks det vara obligatoriskt att ägna ganska mycket utrymme åt den engelska lexikografins historia (i Jacksons fall 44 av bokens totalt 183 textsidor), vilket säkert är utmärkt för engelskstuderande men kanske inte lika angeläget för dem som vill lära sig något om lexikografi i allmänhet.

Bokens karaktär av lärobok förstärks av att Jackson startar från grunden och ägnar de två inledande kapitlen åt en systematisk genomgång av lexikologiska elementa, nästan ett slags kondenserad motsvarighet till Malmgren (1994). Här presenteras kortfattat grundbegrepp som homonymi, homografi, lexikaliska enheter av olika slag (sammanställningar, avledningar, flerordsenheter, "phrasal verbs", idiom), ordklasser, betydelse (referens, denotation, konnotation etc.), betydelserelationer (synonymi, antonymi etc.), syntagmatiska relationer (kollokationer, idiom etc.).

Efter dessa preliminärer kommer så författaren i kapitel 3 in på det rent lexikografiska området och beskriver mycket kortfattat vad en ordbok är, vad den kan innehålla, hur den blir till och hur den bedöms. Också detta avsnitt gör ett lite preliminärt intryck och är uppenbarligen insatt här som en inledande översikt över bokens innehåll i stort, som kort kan sammanfattas på följande sätt: ordbokshistoria (kap. 4–6), ordboksanvändning och ordboksanvändare (kap. 7), informationstyper (kap. 8–10), särskilda ordbokstyper (kap. 11–12), ordboksprojekt (kap. 13), ordbokskritik (kap. 14).

Av de tre historiska kapitlen behandlar det första brittisk lexikografi fram t.o.m. Johnson och det andra OED; i det tredje presenteras den amerikanska traditionen (dvs. Webster i olika skepnader), varefter utvecklingen på båda sidor om Atlanten följs fram till nutiden. Jackson skiljer sig här fördelaktigt från Béjoint på så sätt att han tar tillbörlig hänsyn till de elektroniska ordböckerna.

I det korta avsnittet om ordboksanvändning och ordboksanvändare tar Jackson bl.a. upp relationen mellan språkliga aktiviteter och användarnas informationsbehov i samband med dessa. Gott och väl, men när han låter konsultationsprocessen bli utgångspunkt för en presentation av begreppen makrostruktur och mikrostruktur och deras realisering i ordböcker, har jag lite svårare att följa honom: detta är kanske inte den plats där man i första hand skulle söka information om sådant som har med ordboksstruktur att göra (även om jag inser att det kan ligga en poäng i att *också* diskutera saken utifrån ett användarperspektiv).

Därefter går Jackson in på de olika informationstyperna i en ordbok och deras behandling. Han har tidigare konstaterat att det användarna i första hand söker information om är ordens betydelse, och kapitlet ägnas följaktligen åt betydelseangivelser i enspråkiga ordböcker, framför allt olika slag av definitioner. Där finns också en genomgång av olika "skolor" när det gäller indelning i delbetydelser: de s.k. "lumpers", som slår ihop alla betydelser till en och överlämnar åt användaren att finna den betydelsen som passar i den givna kontexten, och "splitters", som vill dela upp betydelsen i så många delbetydelser som möjligt.

Författaren är själv något av en "lumper", eftersom han buntar ihop nästan alla de övriga informationstyperna i nästa kapitel, som betecknande nog har rubriken "Beyond definition". Det är också karakteristiskt för den anglosaxiska metalexikografiska kulturen (jämför Landau ovan) att informationstypen "Usage" upptar inte mindre än hälften av utrymmet. En av informationstyperna har Jackson dock sparat till nästa kapitel, nämligen etymologi. Här förs en del generella och nyttiga resonemang kring varför ordböcker innehåller etymologisk information, hur den kan vara utformad och hur den skall tolkas. I övrigt har kapitlet inte så mycket att ge en nordisk läsekrets eftersom framställningen är så helt inriktad på beskrivning av engelska ords etymologi.

Efter informationstyperna tar Jackson steget in på det typologiska området, och det är också betecknande att ett av de två kapitel som ägnas detta tema handlar om enspråkiga ordböcker för L2-inläring. Efter den obligatoriska historiska inledningen om OALDCE, LDOCE, Cobuild och CIDE följer ett resonemang kring användarnas inkodnings- resp. avkodningsbehov och hur de tillgodoses av dessa ordböcker, inte minst i cd-rom-version. Detta kapitel är ett av de mest informativa i hela boken och ger en utmärkt sammanfattning av det man behöver veta om denna ordbokstyp, som står för en så stor del av de senaste decenniernas innovationer inom lexikografen.

Under rubriken "Abandoning the alphabet" återkommer vi till ämnet ordboksstruktur, men fortfarande med typologiska förtecken i det att Jackson ganska utförligt diskuterar ordböcker av olika slag med systematisk makrostruktur. Han anlägger också ett historiskt perspektiv och skildrar den tematiska traditionen inom engelsk lexikografi, allt ifrån Ælfrics (955–1020) latinska glossarium med engelska förklaringar fram till Rogets *Thesaurus*, en tradition som sedan har fortsatt genom ordböcker för L2-inläring som *Longman Lexicon of Contemporary English* (1981) och *Longman Language Activator* (1993).

Jag har egentligen inte så mycket att säga om det korta och inte särskilt märkvärdiga avsnitt om genomförandet av ordboksprojekt som sedan följer. Här har Landau (som Jackson f.ö. citerar ett par gånger) betydligt mer att ge. Intressantare är då det sista kapitlet, som visar sig bestå av ingenting mindre än en systematisk framställning av ämnet ordböskritik (metoder, bedömningskriterier, olika typer av ordboksrecensioner osv.), något som jag inte tidigare har sett behandlat i en introduktionsbok i lexikografi.

Boken avslutas med en kortfattad bibliografi och ett minimalt sakregister.

Lexicography. An Introduction är på det hela taget en sympatisk produkt. Som introduktionsbok är den lagom utförlig: den är inte så lapidariskt uppräknande som Hartmann men inte heller lika mångordigt berättande som Landau. Den har också enligt min uppfattning lagt sig på en lagom avancerad nivå och är inte så "akademisk" som Béjoint. Jackson har visserligen haft dispositionsmässiga problem av ungefär samma slag som Béjoint och Landau, men följderna är inte alltför störande. Någon handbok i praktiskt lexikografiskt arbete är detta inte; därtill är avsnitten om ordboksstruktur, om informationstypers behandling och om ordboksprojekt alltför kortfattade. På minussidan måste också uppföras att boken lider av samma innehållsliga begränsning som Landau och Béjoint, alltså den ensidiga inriktningen på enspråkig engelsk lexikografi (jfr Malmgren 2002:48–50). Det minskar dess värde som allmän introduktions- och kursbok ur exempelvis nordiskt perspektiv, men den fungerar säkert utmärkt för studenter inom det anglosaxiska språkområdet och för engelsk-studerande i världen i övrigt.

Litteratur

- Béjoint, H. 1994: *Tradition and Innovation in Modern English Dictionaries*. Oxford: Oxford University Press.
- Béjoint, H. 2000: *Modern Lexicography. An Introduction*. Oxford: Oxford University Press.
- Béjoint, H. 2002: [Rec. av] S. I. Landau: *Dictionaries. The Art and Craft of Lexicography*. Second edition. Cambridge: Cambridge University Press 2001. I: *International Journal of Lexicography* 15:2, 169–173.
- Bergenholtz, H. & S. Tarp (eds.) 1995: *Manual of Specialised Lexicography. The Preparation of Specialised Dictionaries*. Amsterdam & Philadelphia: Benjamins.
- Hartmann, R. 2001: *Teaching and Researching Lexicography*. Harlow: Longman.
- Hartmann, R. & G. James 1998: *Dictionary of Lexicography*. London: Routledge.
- Jackson, H. 2002: *Lexicography. An Introduction*. London & New York: Routledge.
- Landau, S. I. 2001: *Dictionaries. The Art and Craft of Lexicography*. Second edition. Cambridge: Cambridge University Press.
- Malmgren, S.-G. 1994: *Svensk lexikologi. Ord, ordbildning, ordböcker och orddatabaser*. Lund: Studentlitteratur.
- Malmgren, S.-G. 2002: Lexicography in the Nordic countries: traditions and recent developments. I: Braasch, A. & C. Povlsen (eds.), *Proceedings of the Tenth EURALEX International Congress, EURALEX 2002, Copenhagen, Denmark August 13–17, 2002*. København, 39–54.
- Ohlander, S. 2001: Tolv kilo engelska lexikon [rec. av *The American Heritage Dictionary of the English Language* (4th Ed.), *Collins English Dictionary* (4th Ed.), *Encarta World English Dictionary* och *The New Oxford Dictionary of English*]. I: *LexicoNordica* 8, 203–233.
- Svensén, B. 1987: *Handbok i lexikografi. Principer och metoder i ordboksarbetet*. Stockholm: Esselte Studium & Tekniska nomenklaturcentralen.
- Svensén, B. 1992: [Rec. av] S. I. Landau: *Dictionaries. The Art and Craft of Lexicography*. New York: Charles Scribner's Sons 1984. I: *International Journal of Lexicography* 5:1, 79–83.
- Wiegand, H.E. 1998: *Wörterbuchforschung. Untersuchungen zur Wörterbuchbenutzung, zur Theorie, Geschichte, Kritik und Automatisierung der Lexikographie*. Teilband 1. Berlin: de Gruyter.

Rettelse

I Rikke Hauges bidrag i LexicoNordica 8 kom inledningen tyvärr inte med. Vi  terger h r en del av första sidan inklusive inledningen.

Rikke E. Hauge

Oversikt over internordiske allmennsp klige ordbøker (mars 2001)

Denne oversikten over eksisterende allmennsp klige ordlister er ikke ment som noen bibliografi, men som en liste over ordbøker som har praktisk nytte for folk flest i dag. Den kan også vise hvor behovet er st rrest for nye satsinger, det er derfor også tatt med påbegynte ordbøker. Det er meningen at listen kontinuerlig skal oppdateres, synspunkter og komplementeringer er derfor alltid velkomne. Listen bygger hovedsakelig på opplysninger fra spr knemndene i Norden.

sp rk

forfatter og tittel	utg.�r	størrelse	kommentar
---------------------	--------	-----------	-----------

dansk-finsk

Gersov og Gersov: <i>Suomi Tanska Suomi</i>	1964/69	315 s.	Lommeordbok
--	---------	--------	-------------

Olli Nuutinen: <i>Dansk-finsk ordbog</i>	1991	580 s.	
---	------	--------	--

Mirja Azeem: <i>Dansk-finsk ordbog</i>	1993	869 s.	73.000 ord
---	------	--------	------------

dansk-f r ysk

J�hannes av Skarvi: <i>Donsk-f�royisk or�ab�k</i> (2. udg.)	1977	591 s.	
---	------	--------	--

- Hjalmar P. Petersen et al.
Donsk-føroysk orðabók 1995 879 s.
- Annfinnur í Skála et al.
Donsk-føroysk orðabók 1998 1369 s.

Meddelelser fra Nordisk Forening for Leksikografi

Dödsfall

En av Sveriges främsta lexikografer, fil. dr Ingvar E. Gullberg, gick ur tiden hösten 2001. Nordiska föreningen för lexikografi har bitt Inger Hesslin Rider att skriva en minnesteckning.

Zakaris Svabo Hansen

Lexikografen fil. dr Ingvar E. Gullberg avled hösten 2001 i en ålder av 84 år. Han föddes i Hedemora och efter realskolan började han som kontorist vid Hedemora Verkstäder. Där uppmärksammade man hans goda språkkunskaper och gav honom ansvaret för utlandskorrespondensen. Han fann snart att de affärstermer han behövde ofta inte stod i ordböckerna och började bygga upp ett eget ordregister. Ur detta växte idén fram till det som skulle bli hans livsverk: en stor fackordbok med ord och uttryck från industri, näringsliv, forskning och förvaltning.

Under värnplikten genomgick han tolkutbildning, och fick även tid och stöd för att arbeta på sin ordbok. Hans entusiasm för uppgiften var stor och han fortsatte arbetet parallellt med tjänstgöring inom bankvärlden och inom UD. År 1964 utkom Ingvar E. Gullbergs Svensk-engelsk fackordbok. Den blev en enastående succé och namnet "Gullberg" blev ett begrepp i ordbokssammanhang, i klass med namn som Harlock, Vising och Auerbach.

Förutom framgången med ordboken fick Ingvar E. Gullberg många erkännanden från det internationella språksamfundet. År 1974 tilldelades han det internationella översättarförbundets stora pris i den icke-litterära klassen, och några år senare blev han filosofie hedersdoktor vid Uppsala universitet.

Ingvar E. Gullbergs fackordbok utkom våren 2000 i sin tredje, kraftigt utökade upplaga. Ordboken är ett monument över en unik och outtröttlig författare och ordsamlare som brann för sin uppgift. Ingvar E. Gullberg var en ovanlig människa och en inspirationskälla för oss som haft förmånen att arbeta med honom.

För Norstedts Ordbok

Inger Hesslin Rider
Ordboksredaktör

1. LexicoNordica **udkommer** hvert år i november. Tidsskriftet indeholder leksikografiske bidrag, som er skrevet på et af følgende nordiske sprog: dansk, finsk, færøsk, islandsk, norsk (bokmål eller nynorsk), svensk. Bidrag på engelsk, fransk eller tysk kan også optages, hvis særlige forhold taler for det.

2. **Manuskript** og elektronisk version sendes til det medlem af redaktionskomiteen, som bor i bidragsyderens land:

Knud Troels Thomsen, Forlaget Gad, Vimmelskaftet 37, DK – 1161 København K
(ktt@gads-forlag.dk)

Johan Myking, Nordisk institutt, Sydneplassen 7, N – 5007 Bergen
(Johan.Myking@nor.uib.no)

Jón Hilmar Jónsson, Orðabók Háskólans, Neshaga 16, ÍS – 107 Reykjavík
(jhj@lexis.hi.is)

Martin Gellerstam, Institutionen för svenska språket, Box 200,
SE – 405 30 Göteborg (Martin.Gellerstam@svenska.gu.se)

Nina Martola, Forskningscentralen för de inhemska språken, Sörnäs strandväg 25,
SF – 00500 Helsingfors (nina.martola@kotus.fi)

Seneste tidspunkt for aflevering af manuskript er den 1. maj, hvis artiklen skal kunne trykkes i det nummer af tidsskriftet, som udkommer i november samme år. Bidraget indleveres både som papirversion og i elektronisk form (helst i RTF-format).

3. **Illustrationer** af ordbogsartikler, der skal medtages i artiklen, indsættes i ms. og vedlægges i kopi.

4. **Manuskriptets ydre form:** Manuskriptet **indledes** med forfatternavn og titel på artiklen. For tematiske og ikke-tematiske bidrag følger et **abstract** på engelsk på ca. ti linier og dernæst selve artiklen, som opdeles i kapitler. Bidraget afsluttes med angivelse af post- og emailadresse. Bidrag kan normalt have et omfang på højst 25 sider.

5. **Citater:** kortere citater bringes som en del af teksten, mens citater eller fremhævelser af større vigtighed bør gives i et afsnit for sig selv.

6. Vi anbefaler en tilbageholdende brug af **fodnoter**. Evt. nødvendige noter gennemnummereres i teksten med højtstillet angivelse uden parentes.

7. **Litteraturhenvisninger** foretages i teksten på følgende måde:
Herbst (1985:310) eller Herbst (1985).

8. Særlige angivelser: **leksikografiske termer** kan, når de indføres, fremhæves med fed; angivelse af **objektsproglige enheder** med kursiv; betydninger af sproglige enheder angives ved hjælp af enkle anførselstegn, f.eks. 'en ugift mand'. Tankestreger og "tilminus" som i 1987–1988 skal være længere end stregen ved orddeling, brug derfor den "lange bindestreg" alle andre steder. Ved angivelse af tal bruges et punktum mellem tre cifre, fx 250.000. Forkortelser anføres med forkortelsepunkt, f.eks. skrives *pga.* (ikke *pga*).

9. Eksempel på litteraturangivelser

Ordbøger:

ALD 1948 = A.S.Hornby/E.V.Gatenby/H.Wakefield: *A Learner's Dictionary of Current English*. London: Oxford University Press.

COBUILD 1987 = *Collins COBUILD English Language Dictionary*. Editor in Chief: John Sinclair, Managing Editor: Patrick Hanks. London/Glasgow: Collins.

Anden litteratur:

Haiman, John 1980: Dictionaries and Encyclopedias. I: *Lingua* 50, 329–357.

Mugdan, Joachim 1985a: Grammatik im Wörterbuch: Wortbildung. I: Herbert Ernst Wiegand (udg.): *Studien zur neuhochdeutschen Lexikographie IV*. Hildesheim/Zürich/New York: Olms, 237–308.

Zgusta, Ladislav 1971: *Manual of lexicography*. The Hague: Mouton.

Dubois, Jean/Claude Dubois 1971: *Introduction à la lexicographie. Le dictionnaire*. Paris: Larousse.